

317.173

FOLKLÓR

ARCHÍVUM

Dömötör Ákos

A magyar
protestáns
exemplumok
katalógusa

Néprajzi Kutatóintézet

FOLKLÓR

ARCHÍVUM

SZERKESZTŐ: SZEMERKÉNYI ÁGNES
MTA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZET
BUDAPEST

1 9 9 2 / 1 9

FOLKLÓR ARCHÍVUM

KIADJA A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZETE

RÖVIDÍTÉSE: FA
ACCEPTED ABBREVIATION: FA

SZERKESZTŐSÉG:
MTA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZET
1250 BUDAPEST, PF. 29.

HU ISSN 0133-3771
ISBN 963 7762 77 9

KÉSZÜLT AZ
AKAPRINT NYOMDAIPARI KFT-BEN
BUDAPEST 9220241
F.V.: DR HÉCZEY LÁSZLÓNÉ

1 9 9 2 / 1 9

19563

DÖMÖTÖR ÁKOS

A MAGYAR PROTESTÁNS
EXEMPLUMOK KATALÓGUSA

B U D A P E S T

1 9 9 2 / 1 9

KÉSZÜLT
A KULTURÁLIS ÉS TÖRTÉNELMI
EMLÉKEINK FELTÁRÁSA,
NYILVÁNTARTÁSA ÉS KIADÁSA
KUTATÁSI PROGRAM KERETÉBEN

SZERKESZTETTE: KRÍZA ILDIKÓ
LEKTORÁLTA: NAGY ILONA
A REZÜMÉ NÉMET NYELVŰ
SZÖVEGÉT GONDOZTA:
DR. HANS-JÖRG UTHER

Tartalom

A magyar protestáns exemplumok világa	7
Az exemplum fogalma	7
Az exemplum helye az igehirdetésben	7
Mitikus rétegek és mesei vágyvilág	8
A különösség esztétikuma és hatásmechanizmusa az antik exemplumokban ...	10
A protestáns életeszmeny és életvitel tükrözödése	10
A legendák átalakulása és a protestáns mártírológia	11
A magyar protestáns exemplumok jelentöése	12

Katalógus

I. Bibliái exemplumok (1—70)	17
II. Antik mitikus exemplumok (71—134)	59
III. Legendák és mártírelbeszélések (135—164)	90
IV. Mondák és mondaszerü elbeszélések (165—365)	103
A) Ökori történeti mondaanyagok (165—264)	103
B) Ördögelbeszélések (265—292)	152
C) Keresztyén mondák (293—332)	164
D) Profán történeti mondák (333—356)	183
E) Hiedelemmondák (357—365)	195
V. Fabulák és mesék mint exemplumok (366—438)	200
VI. Állattörténetek (439—450)	239

Mutatók

Prédikációgyűjtemények	249
Kézikönyvek és tanulmányok	262
Elbeszélés gyűjtemények	269
Proverbiumgyűjtemények	272
Exemplumok motívummutatója	274
Név- és tárgymutató	276
Die Welt der ungarischen protestantischen Exempel	285
Katalog der ungarischen protestantischen Exempel	294

REPUBLICAN PARTY

1892-1893

1894-1895

1896-1897

A MAGYAR PROTESTÁNS EXEMPLUMOK VILÁGA

Az exemplum a folklorisztikai elemzés számára modellfogalom. Sok műfajt egyesítő narratív kategória, amelyben a hitszónokok eklektikus elveit és összeállító módszereit kiválóan tanulmányozhatjuk. Ebben a modellfogalomban a struktúráképző eszköz a valóságra irányult elvek csoportosító rendszerét mutatja. A szemléletes képek minták szerint alakultak ki a gyülekezetben. Itt szerephez jutott a logikus analógia, a barokk és reneszánsz varázseszköz, az irodalmi és művészi fortély és a hallgatóság elé helyezett allegorikus-tipológiai tükör.¹

Az exemplum fogalma

Cicero még úgy határozta meg az exemplumot, hogy az valamiféle erkölcsi szándékú, tanító jellegű indítvány. A fenti eszmefuttatásból kitűnik, hogy a jelenlegi nemzetközi folklórkutatás ezt a fogalmat az egyéntől való függetlenségének és függőségének dialektikájában szemléli. A például hozott irodalmi műfajban ugyanis a formális hatás mellett megmutatkozott ugyanannak a tartalomnak megváltoztatott szerepe és átalakított működése. A sokszerepű modellfogalom tartalmilag és funkcionális szempontból megkülönböztetendő. Nyelvi törekvése, a tanítás mellett összefüggéseiben észrevehető az exemplum társadalmazása, szerkezetének változásfolyamata és apró részecskéinek elbeszélésbiológiája. A példának kiszemelt „illusztratív történet” felhasználását befolyásolta a közösségi valóság és valóságfelfogás. Ez pedig hatott az exemplum két elemének, az elméleti megállapításnak és a gyakorlati bizonyítéknak egymásutánjára.²

Az exemplum helye az igehirdetésben

Az exemplum a „hasonlóan megtörtént esemény” megjelenítésével ismertette, szemléltetése tette és magyarázta az általános tanítást. A „múltban megtörtént esemény” bizonyításul szolgált. A valóságra irányult elbeszélésnek saját elvek által megszabott feldolgozási rendszere volt. A valóság képeit finoman igazította ki a mintákban rejlő, tudat alatti szándék.³

Az exemplumok vizsgálatában elkerülhetetlen, hogy figyelembe ne vennénk a humanista és barokk szelekció technikáját. A prédikátorok tanító-oktató-erkölcsnevelő törekvései hatottak a példák kiválasztásában vagy a szentbeszédbe fűzött nyelvi illusztrációk kezelésében.

A protestáns igehirdetés részben a történelem sajátos függvényeként jelent meg. Folyamatában néhány korszak igen határozottan elkülöníthető. Már a reformáció kezde-

tén sem volt uniformizált a prédikálás módja. Ismeretes, hogy Luther a kötetlen, Melanchthon pedig a szabályos, az előírásokhoz ragaszkodó igehirdetést követte. A protestantizmus korai igehirdetésében szokás volt a példák halmozása. Nem egy exemplumot említettek csupán, hanem példaláncokat hoztak létre a hitszónokok. A 17. század közepén már virágzott a pietizmus, amely törekedett az intellektuális, érzelmi vallásság elmélyítésére. A korábbi exemplumok elbeszélésjellegét megszüntette a pietista igehirdetés. A példák képekké alakultak.

A felvilágosodás korában létrejött új teológiai irányzat egy időre úgyszólván teljesen kiirtotta az exemplumokat a protestáns szentbeszédekből. Ennek következtében a figyelemkeltés terén új keletkezett. Egyre növekedett az igény a hívők körében a „szellemi fűszerek” iránt.⁴

Idővel az egyházzónoklattan írói értékelték a korábbi exemplumok jellegét és tartalmát. Hörk József Evangélikus homiletikájában (1907) nyilván már az előző évtizedek gyakorlata alapján leszűrődött elvet fogalmazott meg, amikor kijelentette, hogy ajánlatos az Ige megvilágítása céljából a „Kelet vallásos költészeté”-nek felhasználása a példák között.⁵ Másrészt véleményem szerint a 19. századi esetek a 16–17. századi antik példák felújításai voltak, amelyek mint szóbeli illusztrációk a Biblia erkölcsi üzenetét kívánták életközébe hozni. Az exemplumok jellege az előzőkhöz képest a 19. században teljesen megváltozott, és átalakult a szelekció módszere is.

Mitikus rétegek és mesei vágyvilág

Az exemplumok egy részében bizonyos utópia fejeződött ki. A mesei vágyvilág fantasztikumában az eszményi elképzelés tökéletesen valósult meg, míg az ótestamentumi mitikus elbeszélések tükrében az erkölcsi világ átalakult.

Hazai prédikációgyűjteményeink áttekintése alapján kirajzolódnak a bibliai exemplumok kapcsolatai a tündérmesékkal és más folklór műfajokkal. A Dávid és Góliát-szindróma számos csodálatos, szórakoztató elbeszéléstípus alapja volt. A teknősbéka és a nyúl fabulájában, Héraklész mítoszkerében vagy a Sárkányölő (AaTh 300) tündérmeséjében egymással megegyező alapgondolat fejeződött ki: Az egyetlen küzdelemben mindig a különleges ellenfél vitte el a pálmát az erősebb elől.⁶ A túlérővel szembeni testi gyengeség szokatlan információértékét a végkifejletben történt győzelem adta meg.

A rendkívüli hős diadalának eszméje úgyszólván mindegyik jelentős protestáns hitszónoknál előfordult. Dávid az üdvözülés, Góliát pedig az ördög szimbóluma lett. A Dávid és Góliát-történet sajátos dualisztikus elbeszélés volt, amely a jót és a rosszat dialektikus ellentéteiben ábrázolta, és így tárta fel a „Deus actionis” folyamatban megnyilvánuló hatóerejét. A prédikátorok sohasem foglalkoztak Dávid győzelmének módjával, hiszen a karizmatikus hős kiindulási helyzete eleve a végkifejletre irányult. Dávid már küzdelme elején kegyelmi állapotba jutott, mert Isten őt választotta ki közössége védelmére.

A második elbeszéléscsoport a karizmatikus hőst interperszonális kapcsolataiban ábrázolta. A férfi és a nő viszonyait mutatta *Ádám és Éva*, *József és Putifárné* (AaTh 870 C*), *Sámson és Delila* (Dvořák 4178**) mitikus története. Az utóbbi mitikus elbeszélés a hajban lévő erő varázsmotívuma révén a *Rejtett erő* (AaTh 302) tündérmesével teremtett kapcsolatot. Az apa és a fiú közti viszonyt reprezentálta az Akéda-mítosz (Ábrahám és Izsák története). Protestáns felfogásban ez az exemplum a felebaráti szeretetből

folytatott hivatásvégzést egyeztetve a hagyományosan előírt áldozattal. Ábrahám tettében a protestáns hitszónokok az ételszabályozó etika egyik intuitív felfedezését látták, amely a tradíció átalakításának és megőrzésének lehetőségét bizonyította. Ugyanakkor „a kos fennakadásának az ágakban” részlete misztikus üdvjelentés volt, amely az apának és a fiúnak egyaránt biztosította a kegyelmi állapotot.

A testvérek közti kapcsolatok tárgyalásában leggyakrabban előforduló bibliai példák közé tartozott *Káin és Ábel* (Tubach 834. sz.), *József és testvérei* története. Ezek az ótestamentumi cselekménytípusok a szenvedésmotívum „őscsírájá”-t tartalmazták, és a Szentírásból vett epizódok előfeltételként szolgáltak a megváltás-szükséglet bizonyítására.

A világtól való menekülést mitikus szinten érezte Szodoma és Gomora (Tubach 4459. sz.) elbeszélése. Folklorizációja *A mágikus menekülés* (AaTh 313) tündérmeséjének vagy hiedelemmondájának keretében mutatta be ezt a mítoszt, és bizonyította a keresztyén etikai felfogás és a mágikus világkép együttélését egyes népi tudatszinteken. Az erőszakos világtól menekülés példája volt *Noé bárkaépítése* (Tubach 3478. sz.), *Jeruzsálem pusztulása* (Tubach 2775. sz.) is, amely gyakran kapcsolódott össze Szodoma és Gomora említésével. Ilyen módon az exemplumok képi építkezése a mitikus többszintűséget, a transzcendens és az empirikus valóságszintek, a mágikus és teológiai fogalmi síkok, a mitikus és a közvetlenül megélt hit különféle szféráinak a keveredését hozta magával. Az exemplumok montázsában igaz történetek, szintagmák, szólások, irodalmi toposzok vegyítése érvényesült. A Szodoma és Gomora-féle protestáns menekülstanítás magatartásban összefüggéseket feltáró elmélyülésre, nyelvi síkon pedig a történet szólássá vagy kifejezéssé tömörítésére vezetett.

A szodomai menekülést lényegében az eleve elrendelt optimista távlatigenlés változtatta át a keresztyén gondolkörben egy új világ felfedezésévé. A mágikus jellegű transzformációknak azonban széles köre van az Ótestamentumban, amely protestáns exemplumként előbukkant a 16. századtól fogva, és tovább élt a 19. század folyamán.

A bibliai exemplumok „mágikus” jellegű körei: az egyenlőtlen küzdelem, az interperszonális kapcsolatok, a menekülés és a transzformációk csoportjának a jelenléte a protestáns szentbeszédeken a reáliák felhasználásával alakult ki, és kapott egyre nagyobb hangsúlyt különösen a 17. századi tanító és példázati szövegek ellenében.

Folklorisztikai, művelődéstörténeti szempontból a reáliák felhasználásának módja sok kincset mentett meg a feledéstől. Ennek a méltán elítélt homiletikai módszernek köszönhetjük számos mese, monda, anekdota, szólás és közmondás megmaradását. Sőt ezek az epikumok hatottak az élő folklorra.

A Dávid és Góliát-szindrómába tartozott számos állatmese. A *Vért viszen veretlent* (AaTh 4) fabulája a magát betegnek tettető róka furfangjával mutatta az ostoba farkas felett aratott győzelmét. A hős interperszonális kapcsolatainak bemutatása az anekdotában a paródia irányában tolódott el. Már a régi jogszokásban kialakult az az ítékezés, hogy a halálra ítélt férfi megmenekült a büntetéstől, ha akadt olyan nő, aki hajlandó volna vele megesküdni. Ez az anekdota mint exemplum már 1647-ben előfordult a magyar protestáns prédikációirodalomban. A protestantizmus folyamán gyors ütemben érlelődött a 17–18. században népszerű szórakoztató ponyvairodalom ötletes tréfáinak és paródiáinak társadalomkritikája az adott hatalmi struktúrával és az áttekinthetetlen jogrendszerrel szemben.⁷

A társadalmi és pozíciókülönbségekben mutatkozó emberi kapcsolatok feszültségét oldotta fel a 16. század második felétől a ponyva- és népkönyvhatásra megjelenő bo-

hóc, Markalf figurája. Vele már a 17. század első felében lehet találkozni a protestáns egyházi irodalomban. A bohóc figurája kétségtelenül oldotta a karizmatikus hős interperszonális kapcsolatainak bibliai példáiban kifejeződő, határozott összeütközését ellenfeleivel. Az anekdota Markalf-típusú eseteiben a társadalmi paródia előzményei jelentek meg a prédikációszerkesztés antonímiájának egyik párjaként.

A meneküléstanítás mesei szinten a csökönyös maradás negatív példájának bírálatában fogalmazódott meg. A sas, a vaddisznó és a róka szomszédságának phaedrusi állatmeséje a barokk kor katolikus szerzeteseinek kedvelt exempluma volt. Ebben az oktató fabulában éppen az fejeződött ki, hogy a róka intrikája következtében a sas nem merte elhagyni a fészket, a vaddisznó pedig félelmében odujában maradt. Így maguk és kicsinyeik elpusztultak. Végére az ördögi gonoszságot képviselő róka győzedelmeskedett.

Az állatszomszédságról szóló fabula az életet jelentő menekülés elmulasztásának következményeit ábrázolta frappáns tömörséggel. A csökönyös maradásban a „hátra tekintés” tabuja talált magyarázatra a fabula természetes szimbolizmusában. A meneküléstanítás megélt valóságtartalmára mutatott rá ez az exemplum, hiszen a róka cselekvő gonoszságában, a sas és a vaddisznó önpusztító ostobaságában a történelmi korokon túlnyúló emberi magatartásformák kaptak művészi megfogalmazást.

A különosság esztétikuma és hatásmechanizmusa az antik exemplumokban

Sok protestáns exemplum származott az antikvitásból. Ezeknek az antik elbeszéléstípusoknak volt egy megegyező sajátosságuk: különös helyzetben mutatták be a főszereplőt. A Damoklesz kardjáról szóló példában egy alattvaló került rövid ideig az uralkodó helyébe, és mint a történetből keletkezett szólás tartja, hajszálon függött az élete. Apellész anekdotájában egy suszter műértőként mondott bírálatot. Artemisia férje haló porraihoz éppen úgy hú maradt, mintha tovább is élt volna imádott társa. Belizáriussal a koldussá lett hadvezér lépett elénk.

Világosan kitűnik az antik példák felsorolásából, hogy a szereplők és funkcióik nem felelnek meg egymásnak. Más megfogalmazásban: a protestáns exemplum úgy „formálta meg” a különosság esztétikumát, hogy a szereplők és a hozzájuk tartozó megszokott funkciók körét egymástól szétszakította.

Az általános erkölcsi törekvést, az „Ige” mondanivalóját ezek az exemplumok a különosság esztétikájában mutatták be. A különosságbe ágyazott általános idea felhívta a figyelmet a követendő cselekvésre és a kialakítandó magatartásformára.

A szerkesztésmódban is számoltak a prédikátorok az exemplumok hatásmechanizmusával. A szereplők cselekvésükben, tetteik következményeiben és folyamatosságában kerültek bemutatásra. Az összeállításban gyakran érvényesült az antonímia: pozitív és negatív előjelű példák váltogatták egymást. A követésre való felhívás vagy az elrettentés célja egymás után jelentkezett az illusztrációban.

A protestáns életeszmény és életvitel tükröződése

A protestáns exemplumokból plasztikusan rajzolódott ki a természethez és a természetességhez közel álló életfelfogás és gondolatvilág. Az életvitel kialakításában az önismertet alapján történő egyéni döntésnek nagy szerepe volt. Ezért utalt már jónéhány hitszónok az „Ismerd meg önmagad!” elvére, amelyet változatosan adtak elő. A 16–17. századi prédikátorok számára nem a görög mitológia és az antik történelem

egzakt ismertetése volt a fontos, hanem a krisztusi tanítás megvilágítása. A protestáns felfogás értelmében a különböző történelmi kultúrákból származó emberi szokások bizonyították a keresztyén értékrendszer helyességét.

Az exemplumok nem a pénz, az anyagi javak visszautasítását hirdették, hanem helyes beosztásukra ösztönöztek. A talentum krisztusi példázatának (Dvořák 4703**) ethosát mélyítették el, és tették sokoldalú párhuzamokkal magatartásformáló tényezővé. *A gazdagság nem boldogság* (AaTh 754) meséjével pl. Szenci Molnár Albert az anyagi javak és a „termelékenység” sajátos összefüggésének kérdését világította meg. A boldogságot a mesei exemplum tanulsága szerint nem az anyagi javak birtoklása, hanem az üdvjavak elnyerésére folytatott emberi tevékenység teremti meg.

A legendák átalakulása és a protestáns mártirológia

A szerzetesélet eszményképei, a legendák szentjei a reformáció korában, a protestánsok körében gyökeres változáson mentek át. A halál utáni mirákulumot a rendszerre emelt tettek általi üdvözülés csodája váltotta fel. A csodavárás passzivitása helyébe az üdvjavak elnyeréséért folytatott evilági tevékenység lépett. Szükségtelessé vált a szentek közvetítőszerepe Isten és ember között, mert az emberi tevékenység etikai-vallási tartalma szavatolta a közvetlen kapcsolat bensőségét.

A szelektív értékelés folyamán átalakult a szentek köre és jellege. Ágota, András, Blandina, Babylás, Balázs, Ciprián, Ignác és Jusztin alakjában az életben tanúsított emberi helytállás ténye került előtérbe, nem pedig a haláluk utáni mirákulum. Tevékenységüknek nyoma az emberi emlékezetben megvilágította, közelebb hozta a szenvedésmotívum kegyelmi kiválasztását és a karizmatikus minőség kifejlődését. Miközben a szentek részben a keresztyén mártíromság nagyszerű példáiként kerültek vissza a gyülekezet elé, maga a liturgia is közeledett a krisztusi hitvallás protestáns szellemű természetessége felé. A szentek értékelésében a funkciókör tisztítása volt a legfontosabb.⁸ Lőrinc és Lúcia esetében a protestáns egyházi írók elítélték a rájuk rakódott, a Bibliától eltérő mágikus tradíciót, de megbecsülték emberi helytállásukat. A protestantizmus gondolatvilágában a szentek az evilági helytállás, a szenvedés által való kegyelmi kiválasztás példáivá lettek, és megszűnt elszigeteltségük a társadalomtól. Egyéni energiáik társadalmisítása erősítette a cselekvés útján történő üdvözülés ösztönzőerejét.

A szentek jellegének gyökeres átalakulásával egyes középkori legendatípusok megmaradtak, de szintén úgy, hogy a keresztyén magatartás minőségi megnyilvánulásait vetítették a gyülekezet elé az élet extrapolált, villámfényként ható eseteiben. A középkori példabeszéd kétségtelen antifeudális eszmeisége a cselekvő keresztyén bírálatot új társadalmi kontextusba állította.

A keresztyén mártirológiához szorosan hozzátartozott Szent Polükarposz személyisége. A róla szóló exemplumokat Eusebiosz Egyháztörténetéből vették a protestáns hitszónokok. A Polükarposz-történet elbeszélésbiológiájából észrevehető, hogy a 17. század elejéig a legendaszerű elemeket is megemlítették az evangélikus-református prédikációkban. Polükarposz mártírhalálával kapcsolatban kiváltképp négy legendaszerű motívum emelkedett ki: A püspök látomása bekövetkezendő haláláról; A hőst nem égetik meg a máglya lángjai; A mártír kiömlő vére eloltja a tüzet; A szent teste vagy vére kellemes illatot áraszt közvetlenül halála után. Ezek a motívumok az európai legendafolklorból jól ismert elemek. A protestáns egyházi hagyomány mégis Polükarposz mártírhalálának kevésbé csodálatos részeit elevenítette fel a 17. század közepétől

fogva, mert a szenvedéstörténet predesztinációját és a kegyelmi kiválasztást a krisztusi hitvallás bátor és következetes tanúbizonysága tette igazán magától értetődővé.

Lényegében ugyanezt a fejlődést mutatta Szent Lőrinc példatörténete is. Mártír-elbeszélés-körében szintén fellelhető az a legendamotívum, mely szerint a szent sértetlenül megy át a lángok között. A cselekvés extrapolációja és új minőségbe sűrűsödése Lőrinc és a büntetést elrendelő Decius összeütközésében jelent meg. A protestáns exemplumok ezt a cselekménypontot nem véletlenül ragadták meg a kegyelmi kiválasztás paradigmájául.

A reformáció emlékünnepeken rendszeresen megemlékeztek Husz János és Prágai Jeromos máglyahaláláról. A reformáció előhírnökeinek emléke a protestáns szertartás hagyományos része lett a magyar evangélikus-református gályarabok szomorú sorsának felidézésével együtt.

A protestáns mártírológia újabb és újabb személyekkel egészült ki. A szentek helyébe lépő emberarcú, a mindennapi élettel szoros kapcsolatot tartó mártírok léptek, akik az evilági lét erőszakos megszakíthatóságában fejezték ki cselekvésük szintjén a kegyelmi kiválasztás folytonosságát.

A magyar protestáns exemplumok jelentősége

A 17. századtól elejétől fogva átalakult a protestáns egyházi irodalom. A nyugaton járt ifjú teológusok az ottani egyetemeken egy új igehirdetési gyakorlattal ismerkedtek meg, a reáliák módszerével. Ez az új eljárás lehetővé tette az illusztráló anyagok, az exemplumok állományának kibővítését és a már jól ismert történetek más cselekménytípusokkal való ötvöztetését.

A protestáns exemplumok az új keresztyén értékrendszer kialakítását tűzték ki feladatul a Biblia újraértelmezésével. Céljuk a régi, ótestamentumi keresztyén hagyomány felújítása és részben megőrzése volt. Hirdették ugyanakkor, hogy a protestantizmus a miszticizmus tagadása, amikor az ember a kegyelmi kiválasztás tényét és bizonyítékát főleg az életben keresi.

A középkori exemplumok felújítása a korábbi hagyomány megértéséhez és újraértelmezéséhez járult hozzá, s egyúttal az új társadalmi összhang és közösségteremtés irányába terelte a cselekvésre készítő gondolkodást.

A protestantizmus nem az idegen világtól való menekülést hirdette csupán, hiszen az önépítő közösség környezetet alakító cselekvőképességének eszközeiként hozta létre az exemplumokat.

Az újat teremtés összekapcsolódott a keresztyén hagyományok folytonosságával. A reformáció részvevői számára megteremtette az erkölcsi küzdelem biztonságát, amely a korabeli hitvallás teológiai megalapozására nyúlt vissza. Az exemplum csak látszólag volt történelmi dominanciájú illusztráció. A példatörténet összeállítását az erkölcsi elvek irányították.

Az exemplum tehát biztosította az önmegfogalmazást, és megvalósította az erkölcsi elvek képi ábrázolását. Így az exemplum a köznapiság erkölcsén át a karizma megközelítése lett, és bensőségesebbé tette a történelmet. Egyénekre bontotta le a kegyelmi kiválasztás érvényesülését, és ily módon a hívők tömegén belül az egyénekhez szólhatott.

Az egyházi irodalomban, a protestáns szentbeszédekben alkalmazott példák tömkelegét erkölcsi rejtvények tárához lehet hasonlítani. A viselkedéstípusok megítélése út-

ján rajzolódott ki a protestáns egyéniségeszmény. Az exemplum más szempontból nyelvi betét volt, „előre elkészített” illusztráció, amely az ötletteremtés folytonosságát biztosította. A prédikátor az exemplumokkal képzettársításokra ösztönző gondolatcsírákat ültetett el hallgatóságában, amely az ötlet folytatásával kreatív részese lett az erkölcsi érték megteremtésében.

Az exemplumokban tehát különböző mitikus rétegek keveredtek össze. A mediterrán történeti elbeszélések protestáns erkölcsi szűrőn át kapcsolódtak az Atlantikum új, kialakuló szájhagyományához. A reáliák módszere és az ennek jegyében említett exemplumok bizonyos társadalmi igényt elégítettek ki a 17. század elején.

A magyar protestáns exemplumok jelenlegi katalógusa tíz év munkájának eredménye. Kezdetben a Luther Mártonhoz fűződő mondavilág feltárása vezetett el a hazai protestáns példatörténet fenomenológiájához. A példák gazdag anyaga fokozatosan táruult elem, amikor a szövegváltozatok jegyzetelése közben filológiai bizonyítékokhoz jutottam. Elsősorban a magyarországi evangélikus és református forrásokat kutattam. Érdeklődésem kiterjedt a kéziratokra is, de azok feldolgozottsága jelenleg nem tette lehetővé, hogy a katalógusba bedolgozzam. Jelen kötet a bibliográfia tanúsága szerinti nyomtatott forrásokból merített exemplumok rendszere. Forrásfeltáró munkámat itt-hon főleg a budapesti Evangélikus Könyvtár vezetői, Pap Ivánné és dr. Mátyóki János segítette elő. Göttingeni tartózkodásom alkalmával dr. Ines Köhler látott el módszer-tani anyagokkal, majd dr. Hans-Jörg Uther küldött az exemplumkutatáshoz szükséges szaktudományi tanulmányokat. Fogadják érte hálás köszönetemet. Hasznos és értékes munkát végzett az exemplumkatalógus átolvasásával Nagy Ilona is, akinek kiegészítései gazdagították ezt a kézikönyvet. Kríza Ildikónak köszönhetem, hogy kutatásaim rendszerbefoglalására biztatott, és a munka erkölcsi, anyagi hátterét megteremtette.

A jelenlegi exemplumkatalógus kereken 450 típust ismertet. A közzétett exemplumanyag fényt vet a protestáns példák összetételére, a katolikus prédikációk anyagától részbeni eltérésre. A magyar protestáns exemplumok katalógusa a következő csoportokat különíti el: I. Bibliai exemplumok. II. Antik mitikus exemplumok. III. Legendák és mártírelbeszélések. IV. Mondák és mondaszerű elbeszélések: A) Ókori történeti mondaanyagok. B) Ördögelbeszélések. C) Keresztyén mondák. D) Profán történeti mondák. E) Hiedelemmondák. V. Fabulák és mesék. VI. Állattörténetek. Az exemplumok csoportjain belül az abc-rend érvényesítése mutatkozott célszerűnek.

Az exemplumkatalógus a cím feltüntetése után közli a történet rövid tartalmát, az elbeszélésbiológiai részben vázolja azt a narratív változásfolyamatot, amelyben az exemplum egy fejlődési fokot képvisel. Tehát az exemplum hagyománykörnyezetéről is valamiféle képet alkothat a katalógus olvasója. Az irodalomban néhány szükséges forrásmunkára irányítottam a figyelmet.

Alkalmazott rövidítések: *Var.*: Variánsok, *Interpr.*: Interpretáció, *Lit.*: Literatura, irodalom, *Prov.*: Proverbium, *Megj.*: Megjegyzés.

JEGYZETEK

1. Schenda, R.: Stand und Aufgaben der Exemplaforſchung. *Fabula* 10. Bd. Berlin 1969, 81.
2. Assion, P.: Das Exempel als agitatorische Gattung. Zu Form und Funktion der kurzen Beispielschichte. *Fabula* 19. Bd. Berlin 1978, 277.
3. Daxelmüller, Chr.: Exemplum und Fallbericht. *Jahrbuch für Volkskunde. Neue Folge* 5 (1982), 149—159.
4. Ravasz L.: A gyülekezeti igehirdetés elmélete. (Homiletika). Pápa 1915, 96sq.
5. Hörk J.: Evangélikus homiletika, vagyis az egyházi beszéd elmélete. Pozsony 1907, 58.
6. Röhrich, L.: Märchen. — Mythos — Sage. In: *Antiker Mythos in unseren Märchen*. Kassel 1984, 17.
7. Moser-Rath, E.: „Lustige Gesellschaft“. Schwank und Witz des 17. und 18. Jahrhunderts in kultur- und sozialgeschichtlichem Kontext. Stuttgart 1984, 182sq., 189.
8. Brückner, W. (ed.): *Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus*. Berlin 1974, 145.

Katalógus

I. Bibliai exemplumok

1. ABIMELEK

Abimelek meggyőzte nemzetségét, hogy Gedeon hetven fia helyett egyedül ő uralkodjék. Ezután megölette féltestvéreit. Végül egy asszony malomkövet dobott rá, és bezúgta koponyáját. Abimelek apródjával átszúratta magát, hogy ne asszonykéztől pusztuljon el. (a)

Var.:

1. Somosi Petkó J. 1656, 24. 2. Nánási L. I. 1670, 4. 3. Nánási L. I. 1670, 197. 4. Nánási L. I. 1670, 426. 5. Szenci Molnár A. 1701, 361. 6. Nádudvari P. 1741, 565.

Interpr.:

A középkor keresztyén exemplumai között előfordult (b). Az izraeli folklórban: Semem polgárai az erőszakos Abimeleket azért választják uralkodóvá, hogy butaságukat megmutassák (c). A reformáció korában Goltwurm Abimelek példájával (Bírák könyve 9) világította meg, hogyan kell távoltartania az embernek magát a bűntől és az erőszaktól (d).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 16.; b: Dvořák 22* Abimelech Murdering out of Avariciousness (Bírák könyve 9.); c: BP 4, 108, not. 3.; d: Brückner 130, not. 37.

2. ABSOLON

Absolon párthíveket gyűjtött, és megüzente, hogy kiáltsák ki királynak. A döntő ütközetben menekülni kényszerült, és eközben hajánál fogva fennakadt egy cserfán, öszvére pedig kifutott alóla. Joáb ölte meg: három nyílvezzőt lőtt a szívébe. (a)

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 24. 2. Bornemisza P. 3, 1575, fol. aaaa/a. 3. Bornemisza P. 1579, fol. 552/b. 4. Magyarai I. 1602/1979, 106. 5. Fabricius J. 1603, fol. (6/b.) 6. Kecskeméti C. J. 1622, fol. A2/b. 7. Kecskeméti C. J. 1622, fol. B2. 8. Kecskeméti C. J. 1622, fol. B5 után 5. számozatl. old. 9. Alvinczi P. 1, 1633, 384. 10. Alvinczi P. 2, 1634, 200. 11.

Keresszegi Herman I. 1635, 429. 12. Keresszegi Herman I. 1640, 157. 13. Madarász M. 1641, 197. 14. Madarász M. 1641, 563. 15. Kereszturi P. 1645, 49. 16. Kereszturi P. 1645, 64. 17. Geleji Katona I. 2, 1647, 370. 18. Geleji Katona I. 2, 1647, 597. 19. Medgyesi P. 1657a, 19. 20. Medgyesi P. 1657b, 19. 21. Somosi Petkó J. 1656, 135sq. 22. Medgyesi P. 1660c, 13. 23. Czeglédi I. 1669, 88. 24. Nánási L. I. 1670, 12. 25. Nánási L. I. 1670, 208. 26. Nánási L. I. 1670, 418. 27. Nánási L. I. 1670, 557. 28. Szatmárnémeti M. 1675, 135. 29. Szatmárnémeti M. 1675, 504. 30. Szatmárnémeti M. 1683, 72. 31. Szatmárnémeti M. 1683, 111sq. 32. Tofeus M. 1683, 643. 33. Szenci Molnár A. 1701, 47. 34. Szenci Molnár A. 1701, 244. 35. Szenci Molnár A. 1701, 354. 36. Takáts Á. 1, 1790, 249. 37. Szélessy P. 1792, 4. 38. Hunyadi F. 1, 1797, 98., 369. 39. Hunyadi F. 2, 1798, 403., 512. 40. Balogh B. 1802, 32. 41. Hunyadi F. 2, 1805, 320. 42. Klein, S. /Munyyay, A. L./ Rumann, M. F. 1, 1829, 38. 43. Pap I. 1, 1839, 73sq. 44. Edvi Illés P. 3, 1840, 25sq., 41. 45. Edvi Illés P. 4, 1840, 135. 46. Török P. 1, 1841, 24. 47. Kolmár J. 1, 1854, 208. 48. Szoboszlai Pap I. 1, 1858, 50. 49. Szoboszlai Pap I. 1, 1858, 53. 50. Rozgonyi J. 1867, 123. 51. Pap K. 1869, 98. 52. Margócsy J. 3, 1877, 79. 53. Czelder M. 1880, 320. 54. Könyves Tóth K. 1881, 53sq. 55. Szilády L. 1882, 63. 56. Révész B. 1889, 49. 57. Révész B. 6, 1893, 286. 58. Barla Szabó K. 1897, 54—56.

Interpr.:

A középkorban Absolon ótestamentumi alakja és története kedvelt exemplum (b). A protestantizmus folyamán Absolon igen gyorsan irodalmi toposszá vált, és már a 17. században szóláshasonlatokban szerepel. Kereszturi Pál 1645-ben már így használja fel Absolont egyik erkölcsi példájában: „Mikor | a'kihez [zintén leg-inkább biznál az igyekszik ró | lá]odra; mint *Ab[sal]on Dávid* ve[szedelmére igyekezék.” (16. változat). Nánási L. István 1670-ben Joáb és Absolon viszonyát emelte ki a terjedelmes mítoszkomplexumból (27. változat). Takáts Ádám az apa fia elvesztésén érzett fájdalmát említette: Dávid zokogott, amikor értesült fia, Absolon haláláról (36. változat). Hunyadi Ferencet a mítosznak az a részlete bővülte el, hogy Absolon hajánál fogva akadt fönn a fán (38. változat). Nagyon érdekes, amikor azt említi, hogy Absolonnak készen áll a cserfa (39. változat). Ez a részlet — bármilyen apró is, de jelentős a hagyományozódás szempontjából — köti össze némelykor Absolon negatív erkölcsi példáját Júdás bűnhődésével és árusásával. Absolon a Tízparancsolatot sértette, amikor apját árulta el. Júdás szellemi atyját, a Megváltót juttatja a pusztító erőszak kezére. A reáliák módszerének alkalmazásával Absolon a negatív esetek példaláncolatába kapcsolódik. A protestáns hitszónokok érdekes módon Absolont még inkább elítélték, mint Júdást. Hunyadi Ferenc azt állapította meg róla, hogy bármilyen szép volt Absolon, bemocskolta a halál (41. változat). A 19. század folyamán Absolon egyre szélesebb körbe tartozó negatív személyiségekkel kapcsolódott össze. Edvi Illés Pál még a hagyományos reáliák módszere jegyében köti össze Absolont Káinnal (44. változat, 2. eset). Kombinációinak szélesedését Szoboszlai Pap István is észrevette: „...tudván azt is, hogy az Absalon nevével néminémi roszt emlékeztet s kedvetlen gondolatokat köt össze minden” (48. változat). Ugyanő kérdezte Absolon nevének felhasználásával: „Hol van már az oszlop, melyet Absolon magának emelt, és a maga nevére nevezett?” (49. változat). Ezután a protestáns példatörténet olyan fejlődéstendenciát mutat, hogy Absolon az antik történelem alakjaival is kombinálódik: „...a mai világ is szül...vad Nérókat, s hálátlan Absalonokat!” — írta Rozgonyi János 1867-ben, egyik prédikációs könyvében (50. vál-

tozat). Ugyanebbe a fejlődéstendenciába tartozik Szilády László egyik mondata prédikációgyűjteményéből (1882): „A gonoszság pártot üt, versenyez mint Absolon, szentségtörést követ el mint Herosztrat” (55. változat).

Megemlíthetném még a 17–18. századból a jezsuita iskoladramákat (Staud G. 2, 1986, 180., 224., 263sq., 267., 296.), amelyek a későbbi igehirdetési példákkal összevetve, azt mutatják, hogy az Absolon-mítosz kis részekre hullott, hogy a lutheri hivatástudat és a kálvini predestináció tanításának illusztratív példájául szolgálhasson.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 18.; Tubach num. 24. Absalom.

3. AHASVÉRUS

Ahasvérus király ismert nevén Xerxész volt. Az engedetlen Vastit, első feleségét eltaszította magától. Feleségül vette a zsidó Esztert, aki megmentette a perzsiai zsidókat. Őket ugyanis Hámán akarta kiirtatni.

Var.:

1. Alvinczi P. 1633, 246. 2. Medgyesi P. 1636, 204. 3. Sélyei Balogh I. 1655, 48. 4. Czeglédi I. (1) 1659, 16. 5. Szatmárnémeti M. 1675, 471. 6. Szakmári Pap J. 1707, 14. 7. Hunyadi F. 1, 1797, 22.

Interpr.:

Ahasvérus lakodalmáról szóló bibliai exemplum eléggé elterjedt a magyar protestáns prédikációirodalomban. A hitszónokok azonban nagyon változatosan használták fel exemplumaikban a bibliai történetet. A 17. században (1–5. változat) a prédikátorok a lakodalom nagyságát írták le. Bizonyára a pénzpocsékolással, a dőzsöléssel akartak így szembeszállni. Czeglédi István (4. változat) a lakodalomban részegeskedőket támadta. A 18. században Szakmári Pap János Eszterre (6. változat), Hunyadi Ferenc pedig Hámán gőgös viselkedésére irányította figyelmet (7. változat).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 24.; b: Lixfeld, H.: Ahasver EM 1, 227.; Kákonyi Péter 1544-ben írta antik tárgyú versét, amelyben összevonta Asvérus és Eszter témáját Sámson és Delila történetével (Horváth J. 1957, 79sq.).

4. AMNÓN ÉS TÁMÁR

Amnón megerőszakolta Támárt. Absolon, a lány bátyja Amnónt szolgálival együtt megölette. (a)

Var.:

1. Nánási L. I. 1670, 467. 2. Szenci Molnár A. 1701, 26. 3. Szenci Molnár A. 1701, 61.

Interpr.:

Az Ótestamentumból származó történet már a középkorban keresztyén exemplummá lett (b). Úgy tűnik, hogy a protestantizmus kezdetén népszerűbb volt, mint később.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 41.; b: Dvořák num. 198*. Ammon Rapes Sister Thamar (2. Reg. 13, 1—19.).

5. ANANIÁS ÉS SZAFIRA

Ananiás eladta egyik földjét. Felesége tudtával egy részt megtartott magának, és csak egy másik részt vitt el Péter apostolhoz. Péter leleplező szavaira Ananiás holtan esett össze. Feleségének élete ugyanígy végződött.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, 490. 2. Bornemisza P. 3, 1575, I I I I/b. 3. Geleji Katona I. 1645, 1050. 4. Geleji Katona I. 3, 1649, 492. 5. Sélyei Balogh I. 1657, 145. 6. Nánási L. I. 1670, 411. 7. Nánási L. I. 1670, 533. 8. Nánási L. I. 1670, 575. 9. Nánási L. I. 1670, 708. 10. Szatmárnémeti M. 1675, 490. 11. Szatmárnémeti M. 1675, 589. 12. Diószegi K. J. 1679, 68. 13. Szatmárnémeti M. 1683, 179. 14. Nádudvari P. 1741, 164. 15. Hunyadi F. 2, 1798, 171. 16. Hunyadi F. 2, 1798, 512. 17. Kováts S. 1808, 145. 18. Kiss A. 2, 1839, 31sq. 19. Kolmár J. 1, 1854, 175. 20. Dobos J. 1862, 77. 21. Czelder M. 1880, 392. 22. Nagy L. 1880, 129—131.

Interpr.:

Nagyon népszerű exemplum volt Ananiás és Szafira története a protestáns prédikációirodalomban, amely az újszövetségi Apostolok cselekedeteiből származott (a). A középkorban is hivatkoztak rá (b). A 19. századra irodalmi toposszá, rövid említéséssé zsugorodott.

Lit.:

a: ApCsel. 5, 1—11 = ApG. 5, 1—11 (Der Betrug des Hananias und der Saphira).; b: Tubach num. 42/3. Ananias and Sapphira.; Dvořák num. 42/3. Ananiás a Saphira (Acta ap. 5, 1—11.).

6. ÁBEL ÁLDOZATI FÜSTJE (V 19.1. mot.)

Ábel pásztorkodással foglalkozott. Testvére, Káin irigységből megölte, mert Jahve Ábel áldozatát kedvező fogadtatásban részesítette (a).

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 23. 2. Török P. 2, 1845, 450.

Interpr.:

A Káin és Ábel-történetből, amelyet a Biblia ismertet, érdekes módon hiányzik a felfelé szálló füst legendája épp úgy, mint ahogy az sincs benne, hogy Káin áldozati füstje lefelé csapódott volna. Mivel az áldozati füst motívuma legendai elem, a protestáns egyházi írók ritkán említették. Az 1. változat felbukkanása jelzi az áldozati füst legendájának korai előfordulását.

A tartalmi kivonat nem említi az áldozati füst legendamotívumát, mert a Biblia mítoszát ismerteti (a). Scheiber Sándor nagyszerű tanulmányában a legenda irodalmi előfordulásait 1499-ig, képzőművészeti ábrázolásait a XII. századig kutatta (b). Ábel és Káin német fametszeten már 1520 előtt felbukkant (c). Általánosságokat hangoztat (d). A reformáció korában Ábelt az egyházatyák közt említették, akit Luther egyik eszmei előzményének tartottak. Fincel a Káin és Ábel-történetet egy valódi megtörtént gyilkossággal együtt említette: egy spanyol ember megölte fivérét, és ezután következett a bibliai hasonlat. Ábel meggyilkolását az egyik evangélikus prédikátor Az éneklő csontok (AaTh 780) meséjével hasonlította össze (e). Mindez bizonyítja, hogy a füstlegenda a Káin és Ábel-történettől, ill. exemplumtól a szemléletben és az elbeszélésfolyamatban elválaszthatatlan.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 15.; b: Scheiber S.: Kájin és Ábel áldozati füstjéről szóló legenda életrajza. (Különlenyomat az IMIT 1942. Évkönyvéből.) Bp. 1942, 23.; uő.: Abel. EM 1, 11–14.; c: BP 3, 313, not. 1.; d: StDict. 1,4.; e: Brückner 270., 376., 745.; Lammel A. Nagy I. 1985, 94.

7. ÁBRAHÁM ÉS FIAI

Ábrahámnak ágyasától, Hágártól született egy fia, Izmael. Sárától született másik fia, Izsák. (a)

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. AAaj/a. 2. Melius P. 1563, fol. T/b. 3. Melius P. 1563, fol. Gggij/d. 4. Melius P. 1563, fol. Zzij/c. 5. Melius P. 1563, Vvij/b. 6. Kereszturi P. 1645, 76. 7. Somosi Petkó J. 1656, 26. 8. Szatmárnémeti M. 1675, 149. 9. Földvály J. 2, 1834, 501sq.

Interpr.:

A középkori exemplumhagyomány sokszor hivatkozott erre a történetre (b). A protestantizmus folyamán többször említették a hitszónokok ezt a példát, miszerint Ábrahámnak idős korában fia született (c). A magyar legendafolklórban érdekes módon a népi elbeszélő csak Izsákot nevezte meg (d).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 17.; b: Dvořák num. 23* Abraham's Sons (Gen. 21, 9–14.); c: Brückner p. 70, 2a.; d: Lammel A./Nagy I. 1985, 147sq. További irodalom: StDict. 1, 4sq.

8. ÁBRAHÁM ÉS SÁRA

Ábrahámnak százéves korában fia született a kilencvenéves Sárától. (a)

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Vvij/a. 2. Melius P. 1563, fol. Viiij/a. 3. Bornemisza P. 3, 1577, 13/b. 4. Stöckel, L. 1596, fol. 19/b. (Latinul) 5. Pécsváradi P. 1629, 62sq. 6. Margitai P. 1632, 154., 164. 7. Medgyesi P. 1636, 207. 8. Kereszturi P. 1645, 25sq. 9. Sélyei Balogh I. 1655, 8. 10. Pósházi J. 1, 1669, 223. 11. Nánási L. I. 1670, 605. 12. Szatmárnémeti M. 1675, 130., 134. 13. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 6. 14. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 235. 15. Szatmárnémeti M. 1683, 151. 16. Szatmárnémeti M. 1683, 241sq. 17. Szatmárnémeti M. 1683, 481. 18. Ács M. ²1708, 351. 19. Nádudvari P. 1741, 151. 20. Hunyadi F. 1, 1805, 160. 21. Kiss B. 1852, 149. 22. Szilády L. 1863, 71.

Interpr.:

Ábrahám és felesége alakja a középkorban számos exemplumban megjelent (b). A zsidó hagyományban még élt a mágikus elképzelés, miszerint a névcsere hat a termékenységre (c). Ettől az elképzeléstől a protestáns vallásos hagyomány szigorúan elkülönült, bár a hitszónokok foglalkoztak az *Ábrahám* név etimológiájával. Ábrahám és felesége története a magyar legendakincsben folklorizálódott (d).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 17.; b: Tubach num. 23 Abraham and wife Sarah.; c: Schwarzbbaum, Studies 285 (Fate Tricked by Change of Name); d: Lammel, A./Nagy I. 1985, 147.

9. ÁBRAHÁM HAJLANDÓ FELÁLDOZNI FIÁT, IZSÁKOT

Ábrahám parancsot kapott Jahvétől, hogy áldozza fel fiát, Izsákot. Amikor Ábrahám felemelte kését, hogy leszúrja fiát, Jahve közbelépett, és egy kost küldött neki feláldozás céljából. (a)

Var.:

1. Kulcsár Gy. 1574, 5/b. 2. Bornemisza P. 1584, CCXCIIII/b. 3. Stöckel, L. 1596, fol. 120. (Latin nyelvű.) 4. Margitai P. 1616, 56/a. 5. Margitai P. 1632, 42. 6. Alvinczi P. 1, 1633, 521. 7. Keresszegi Herman I. 1635, 521. 8. Keresszegi Herman I. 1635, 278. 9. Somosi Petkó J. 1656, 25. 10. Sélyei Balogh I. 1657, 49. 11. Czeglédi I. 1669, 25. 12. Nánási L. I. 1670, 663. 13. Szatmárnémeti M. 1675, 209. 14. Sebők J. 1792, 40. 15. Hunyadi F. 1, 1797, 6. 16. Hunyadi F. 2, 1798, 387. 17. Takáts Á. 1797, 181–187. 18. Hunyadi F. 1, 1805, 133., 233., 206sq. 19. Kováts S. 1808, 144. 20. Dobos J. 1862, 1–5. 21. Pap K. 1869, 82. 22. Péterfi S. ²1870, 8. 23. Lévay L. 1898, 129.

Interpr.:

Ábrahám a hűség jelképe, a rabbinikus legendák szerint az invenció forrása és megtestesítője volt (b). A 17. században a protestáns exemplumok közül előkerült egy elbeszélés, miszerint a Sátán kergette a kost Ábrahámhoz üldözés közben (Keresszegi Her-

man I. 1635, 429.). Ennél a megállapításnál a protestáns magyar egyházi szónok Slo-moh rabbira hivatkozott. A középkorban a karácsonyi elmélkedésben is előfordult az Akéda-mítosz szűkszavú említés formájában (c). A reformáció korában gyakori exemplum volt, hiszen Luthert Ábrahámhoz is hasonlították. Ábrahám volt a bibliai atyák közül az első, aki a hitről tanúbizonyságot tett (d). A 17–18. században jezsuita iskoladrámák népszerűsítették a szóban forgó témát: *Isaac* (szlovák nyelven) Trencsén-ben, 1661-ben (Staud G. 2, 1986, 265), *Isaacus* Szakolcán, 1666-ban (Staud G. 2, 1986, 224), *Abrahami filium immolantis fortitudo* Selmecbányán, 1751-ben (Staud G. 2, 1986, 358), *Isaacus a patre immolandus* (Staud G. 2, 1986, 49) Kassán, 1643-ban, *Isaacus (Parva)* Sopronban, 1771-ben (Staud G. 2, 1986, 185). A zsidó mesekincsben az Akéda-mítosz folklorizálódott (e). A perzsa mesekincsben az öregember feláldozza a fiát (f).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 16–18.; b: StDict. 1, 4sq.; c: Benz/Legenda aurea 255.; d: Brückner p. 70., 270., p. 530, not. 50.; e: Schwarzbaum, Studies 321.; f: Marzolph *750*. mt. — Általános irodalom: Scheiber, A.: Abraham. EM 1, 22–26.; A fő motívum: Gods furnish substitute for child sacrifice (cf. S 263.2.1. mot.).

10. ÁBRAHÁM KEBELE (cf. E 489.10. mot.)

Ábrahám életrajzában nincs szó Ábrahám kebeléről. Ez a szókapcsolat gyakran használt kifejezés a Bibliából. Jelentése a keresztyén szóhasználatban: mennyország. (a)

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla III, 1575: Nemeskürty I. 1980, 814., 822. 2. Bornemisza P. Postilla III, 1575: Nemeskürty I. 1980, 823., 824. 3. Melius P. 1568, χ ij/c. 4. Stöckel, L. 1596, fol. 215/b—216/a. 5. Magyarai I. 1604, [17.] C/a; [14] B3/b; [13] B/a; [24] Cii utáni lap/b; [23.] Cii utáni lap/a. 6. Melotai Nyilas I. 1622, 247. 7. Medgyesi P. 1636, 194. 8. Pósa-házi J. 2, 1669, 144. 9. Szatmárnémeti M. 1675, 456. 10. Szatmárnémeti M. 1675, 803. 11. Sárpataki M. 1681, 98. 12. Szatmárnémeti M. 1683, 563. (Recte: 675.) 13. Ács M. ²1708, 7. (Ajánló levél) 14. Daniel I. 1759, A2/b. 15. Verestói Gy. 1783, 136. 16. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 134. 17. Hunyadi F. 1, 1797, 534. 18. Takáts Á. 1797, 44sq. 19. Edvi Illés P. 3, 1840, 27sq. 20. Kollár, J. 1844, 292. (Szlovákul.) 21. Szoboszlai Pap I. 3, 1858, 68. 22. Dobos J. 1862, 268.

Interpr.:

A Bibliából származó kifejezés eredetileg valóban valakinek keblét jelentette, de a keresztyén szóhasználatban kimondottan a mennyországot értik rajta. A 12. változatban az egyházi író ezt a definíciót tüntette fel.

Prou.:

Szécsi F. 1936, 221.; O. Nagy G. 1966, p. 32, num. á28.; O. Nagy G. 1966, p. 32, num. á30.; Röhrich/Redensarten 1, 41sq.; Krzyżanowski 3, 1980, p. 49. (Az Ábrahám kebelén szólás idővel komikus jelentésárnyalatot kapott.)

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 16—18.; Erich, O. A./Beitl, R. 1936, 2. További irodalom: Moser-Rath, Schwank p. 421, num. 30.; Tompa J.: Ábrahám, Izsák, Jákób kebelében. Magyar Nyelv LXXVII (1981). évf., 4. sz. p. 457—460.; Scheiber S.: Ábrahám, Izsák, Jákób kebelében. Magyar Nyelv LXXVIII (1982). évf., 4. sz. p. 465sq.

11. ÁCHÁN REJTETT KINCSEI

Áchán megvallotta Józsuénak, hogy a zsákmányból kincseket tulajdonított el, és azokat elrejtette. Izrael népe Áchánt megkövezte. (Józsue 7, 18—25.).

Var.:

1. Müller H. é. n. 723sq. 2. Balogh B. 1802, 145.

Interpr.:

Az exemplum a középkortól követhető mint vallásos elbeszélés (a). Összehasonlító irodalmából csak egy kézikönyvet idézek egyszerűség kedvéért (b).

Lit.:

a: Tubach num. 42/1. Achan's hidden treasure.; b: StDict. 1, 6.

12. ÁDÁM ÉS ÉVA (A 63.6., C 91.2, A 1420.5., A 1331. mot.)

Ádám és Éva, az első emberpár evett a tiltott gyümölcsből, a tudás fájának gyümölcséből. Ezért Jahve kiűzte őket az Éden kertjéből. (a)

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Bbij/e. 2. Melius P. 1563, fol. iiij/c. 3. Bornemisza P. 1574, fol. 117/a. 4. Bornemisza P. 3, 1577, 47/a—48/b. 5. Bornemisza P. 1579, fol. 38. 6. Beythe I. ²1584, 159. 7. Bornemisza P. 1584, CXLIII/a. 8. Stöckel, L. 1596, fol. 356. 9. Fabricius J. 1603, fol. 7/a. 10. Mihálykó J. 1612, 67. 11. Kecskeméti J. 1622, C5. 12. Melotai Nyilas I. 1622, 85. 13. Pécsváradi P. 1629, 221. 14. Pécsváradi P. 1629, 407. 15. Alvinczi P. 1632, [2]. – fol. A2. 16. Madarász M. 1635, 117. 17. Medgyesi P. 1636, 73. 18. Medgyesi P. 1636, 193. 19. Medgyesi P. 1645, 30sq. 20. Geleji Katona I. 2, 1647, 974. 21. Sélyei Balogh I. 1655, 20. 22. Czeglédi I. (2) 1659, 87. 23. Nánási L. I. 1670, 405. 24. Nánási L. I. 1670, 628. 25. Szatmárnémeti M. 1673, 63. 26. Szatmárnémeti M. 1675, 135. 27. Szatmárnémeti M. 1675, 239. 28. Szatmárnémeti M. 1675, 639. 29. Szatmárnémeti M. 1675, 754. 30. Diószegi I. 16823, fol. B2/a. 31. Szatmárnémeti M. 1683, 2. 32. Ács M. 1708, 10. 33. Hunyadi F. 1, 1805, 329. 34. Kolmár J. 1, 1854, 367.

Interpr.:

A héber teremtésmítosz a Genesiből (I—III. rész) származik (b). A társadalom rétegeinek a keletkezését is innen magyarázták, amelynek képi ábrázolásai már a 16. század irodalmából előkerültek (c). A bibliai teremtésmítosz szerint Isten a férfit előbb terem-

tette (d). Az a motívum, miszerint az első emberpár a jó és gonosz tudás fájának gyümölcséből a Sátán rábeszélésére evett, nemzetközileg elterjedt (A1331.1. motívum). A tiltott fa vagy gyümölcs mitológiai összefüggései az európai folklórban, az Eddában, a szemita, a szibériai, a latin-amerikai és az indonéz folklórban fellelhetők. Az alsó fajok származásának motívuma (A1650.1.) is szerteágazó történeti gyökereket mutat. A protestantizmus kezdeti szakaszában, 1592-ben, J. Mathesiusnál a mítosz főalakjai a házassági modell kialakításának eszközeit jelentik (e). Az első emberpárra támaszkodó eredendő bűn dogmája az irodalomban számtalan feldolgozást kapott (f). Az Ádám-mítosz egyik mondai redakciójában az első ember hermafrodita és a természetes mágia ismerője (g). Éva különböző gyermekeinek mondája az élő folklórban szintén megvan (h)

Prou.:

Tudás fája: bibliai szállóige (Szécsi F. 1936, 209.).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 19.; b: StDict. 1, 8sq.; c: BP 3, 308, not. 1.; d: Thompson, Folktale 236., StDict. 1, 411.; e: Brückner p. 711, not. 34.; f: Frenzel, Stoffe 8—12.; g: Erich, O. A./Beitl, R. 1936, 4.; h: Balys 3054., A1650.1. mot. Trencsényi-Waldapfel I.: A két Ádám-mítosz társadalmi háttere. In: Vallástörténeti tanulmányok. Bp. 1959, 11—25.; Röhrich, L.: Adam und Eva. Das erste Menschenpaar in Volkskunst und Volksdichtung. Stuttgart 1968.; Nagy Ilona az eredetmagyarázó mondák között tárgyalta: Vargyas L. (ed.) 1988, 121.

13. AKHÁB (AHÁB) ÉS A BÁLVÁNYOK

Aháb a bálványokhoz szegődött. (1 Királyok könyve 21, 26.).

Var.:

1. Szokolyai I. 1669, 51. 2. Szenci Molnár A. 1618, 13.

Megj.:

Ótestamentumi mitikus elbeszélés. Sajnos, az exemplumkatalógusok nem regisztrálták változatainak felbukkanásait.

14. AKHÁB (AHÁB) ÉS JEZABEL

Aháb feleségül vette Jezabelt, Ethbaál szidóni király lányát. Egy találmásra kilőtt nyíl találta el. Vérének kutyák nyalták fel. (1 Királyok könyve 22.).

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. j/b. 2. Szathmári Ötvös I. 1668, 24. 3. Nánási L. I. 1670, 180. 4. Nánási L. I. 1670, 189. 5. Nánási L. I. 1670, 208. 6. Nánási L. I. 1670, 412. 7. Hunyadi F. 1, 1805, 19.

Interpr.:

Nagyon változatos módon jártak el a prédikátorok az Aháb-mítosz elemeivel. Részekre tördelték a mítosz motívumait, és így illesztették bele prédikációikba, egyházi műveikbe. A fejlődéstendenciákra vonatkozóan a következőket állapíthatom meg: a) A 6. változat csak Ahábót említi, ez kivételes jelenség, úgy szólván, invariáns. b) A 2. változat azt állapítja meg, hogy Jezabel fiai meghaltak. c) Kivételes jelenség, hogy a 7. változat azt említi: Aháb házai elefánttetemekből lettek felépítve. d) Legáltalánosabb, amikor a prédikátor ebben az exemplumtípusban Ahábót és Jezabelt említi, mint az 1., 3., 4. szövegvariánsban. A két halál kontraszthatását idézi elő az 5. változatban Jezabel és Nábót halálának említése. Ez a reáliák módszerének egyik esete. Nem vettem fel a bibliográfiai felsorolásba azt a paneles példaláncot, amelyben Káin és Ábel (Tubach num. 834.) és Kambüszész (Tubach num. 2859.) közé ékelődik Jezabel és Nábót példája (Margitai P. 1621, 53/b.). Kontrasztív példák láncába került Jezabel és Nábót exempluma a reáliák módszere jegyében. A 18. századra a több tagból álló exemplumláncok széthullottak, mert a reáliák módszerét a szürrealista képeket alkotó, pietista igehirdető gyakorlat váltotta fel.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 30.

15. AKHÁB (AHÁB) ÉS NÁBÓT

Nábótot igazságtalanul megköveztettek. Jezabel így akarta elérni, hogy Nábót szőlője férje, Aháb birtokába kerüljön (a).

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. j/a. 2. Sóvári Soós K. 1601, 776. 3. Exequiae principales 1624, 116sq. 4. Prágai A. 1628, 121. 5. Somosi Petkó J. 1656, 146sq. 6. Medgyesi P. 1660a, 29. 7. Nánási L. I. 1670, 609. 8. Nánási L. I. 1670, 739. 9. Szatmárnémeti M. 1673, sztl. (Ajánló levél) 10. Szatmárnémeti M. 1675, 97. 11. Szatmárnémeti M. 1675, 502sq. 12. Szatmárnémeti M. 1675, 543. 13. Ács M. ²1708, 65. 14. Nádudvari P. 1741, 162. 15. Pap I. 1, 1855, 26.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 245.; Előfordulása a Bibliában: 1 Kir. 21, 8–16.

16. ÁRON VESSZŐJE (F 971.1. mot.)

Az Úr akaratából a bizonyság sátrában Áron vesszője kihajtott, virágot növelt, és mandulát érlelt.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, CCCCCXXIX/b. 2. Madarász M. 1641, 57. 3. Geleji Katona I. 1, 1645, 309. 4. Kamarási Gy. 1766, 352. 5. Hunyadi F. 1, 1797, 309. 6. Takáts Á. 1797, 6. 7. Kolmár J. 1, 1854, 15.

Interpr.:

A virágzó vessző mítosza az Ótestamentumban megvan (Numeri 17, 16–25). A motívum (F 971.1.) szerepel a legrégebben rögzített szájhagyományok között (b). A keresztyén hagyományok egy részében Áron vesszője Krisztus keresztiének egy része (c). Áron vesszője bekerült különféle keresztyén legendákba (d). A zöldellő ág és a vesszőcsoda népmesetípusban (e) is megtalálható. Figyelemreméltó a bibliai mítosz összefüggése a május elseji tradíciókörrel: ez ugyanis azzal a mondával mutat történeti kapcsolatot, miszerint Valburga vándorbotját letűzte, és az kiszökölt (f). A kiszökölt bot elbeszélésmotívuma a kardosfai vén fa regéjében is élt tovább, folklorizálódott: „Amikor a török Szigetvár körül forgolódott, a vár bevétele után itt állt megpihenni. Volt itt egy vén fa, annak lombja alatt volt a pogány vezér sátra. Miután mindent kipusztítottak, elindultak tovább. Egy öreg dervisnek eszébe jutott, hogy az egész táborban csak a vezír lánya az, aki pogány szokás ellenére nem ártott a magyaroknak. A vezér parancsára a lány a fához lépett, s a kardjával egy fiatal ágat metszett le, s a fa kérgébe fűrt lyukba helyezte annak megfordított végét. Akkor viruljon a magyarok hazája, ha ez az ág kihajt! — mondta. De az a vége felé vastagodó ág a következő esztendőben zöldellni kezdett annak hírnökéül, hogy egyszer majd kivirul a magyarok hazája is...” (g).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 59.; b: Jason/Kempinski 1981, 14, num. 37.; c: StDict. 1, 1 (Aaron's rod), op. cit. 1, 329 (dry rod blossoms); d: BP 4, 107, not. 2., BP 3, 471sq., not. 1.; e: AaTh 756A; f: Réső Ensel S. 1867, 198.; g: Lévai J.: Egy vén fa regéje. Somogyi Néplap XLIV. évf., 169. sz. 1988. júl. 16., p. 4., Somogyi Honismereti Híradó 1970. évf., 2. sz., p. 37. További irodalom: A diófa megfogant az anya sírján (ÜMNGy. VI, 120.); *Áron vesszeje* növénynév is előfordul, amely fordítás útján jött létre a magyarban: Magyar Nyelv LVI (1960). évf., 2. sz. p. 265.

17. BÁBEL TORNYA (A 1333., C 771.1., F 772.1. mot.)

Noé ivadékai Bábelben próbáltak égis erő tornyot építeni, Jahve azonban összezavarta a nyelvüket, hogy ne értsék meg egymást és ne tudjanak dolgozni. (a)

Var.:

1. Alvinczi P. 1625, 4. 2. Édes A. 1, 1856, 28. 3. Bulcsu K. 1871, 136. 4. Czelder M. 1880, 306. 5. Kovács J. 1888, 109.

Interpr.:

A görög gigász-monda a bábéli torony ótestamentumi mítoszt sarkallta. A bábéli torony építőit is mélységbe buktatta túlságosan magasra törő lendülete (b). A Bibliában a Babel tornya mítoszt a Genesis tartalmazza (c). A nyelvek összekeveredésének motívuma nemzetközileg elterjedt (A1333.), a világ folklórjára hatott a Babel tornyáról szóló mítosz (d). A magyar prózai népköltészetben számon tartjuk változatait (e).

Prou.:

A bábéli zűrzavar bibliai eredetű szállóigéje (Szécsi F. 1936, 210.).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 71.; Graves/Patai 1969, 110—114, num. 22.; b: Kallós E. ²1927, 32.; c: Genesis 11, 9.; d: StDict. 2, 1121.; StDict. 1, 247.; Thompson, Folktale 237., C771.1. mot.; e: Lammel, A./Nagy I. 1985, 133.

18. BÉLSACCAR ÜNNEPE (Q 237. mot.)

Amikor Bélsaccar főembereivel lakomázott, emberi kéz tűnt fel, amely néhány szót írt a vele szemközti falra. Dániel, a bölcsek feje megjósolta az uralkodónak, hogy Jahve meg fogja büntetni (a).

Var.:

1. Sóvári Soós K. 1601, 827. 2. Magyar I. 1602/1979, 99. 3. Prágai A. 1628, 118sq. 4. Kereszturi P. 1645, 46. 5. Sélyei Balogh I. 1655, 48. 6. Sélyei Balogh I. 1655, 188. 7. Sélyei Balogh I. 1657, 229. 8. Szatmárnémeti M. 1675, 465. 9. Szatmárnémeti M. 1675, 671. 10. Szatmárnémeti M. 1683, 490. (Recte: 602.) 11. Szenci Molnár A. 1701, 26. 12. Szenci Molnár A. 1701, 10sq. 13. Müller H. é. n. 594. 14. Hunyadi F. 1, 1805, 277. 15. Hunyadi F. 2, 1805, 11. 16. Edvi Illés P. 3, 1840, 109. 17. Tompa M. 1870, 21. 18. Margócsy J. (szerk.) 2, 1871, 92. 19. Péterfi S. 5, 1873, 134. 20. Fejes I. 1877, 124. 21. Borzsák E. 1879, 104. 22. Czelder M. 1880, 167.

Interpr.:

Bélsaccar történetét a Bibliában Dániel könyvének 5. fejezete tartalmazza, és különféle irodalmi feldolgozásai ismeretesek (b). A középkorban közkedvelt vallásos exemplum (c). A Bélsaccar-mítosz hatott a népmondákra. A győrvári (Vas megye) Bodavár mondjában arról van szó, hogy a bűnös Boda királynak dorbézolása közben, egy éjjeli ti-vornya alkalmával ijedten jelentette egyik szolgája, hogy sülyyed a vár (Dömötör Sándor: Győrvár földje és népe. Szombathely 1957, 11sq.).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 75.; b: Frenzel, Stoffe 88—91.; c: Tubach num. 573 Belshazzar's feast.

19. DÁGÓN BÁLVÁNYA

A filiszteusok Dágónnak áldozatot mutatnak be, és örömmünnepet tartanak. Sámson a filiszteusokra dönti az épületet.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 115. 2. Somosi Petkó J. 1656, 117.

Megi.:

Az exemplum a Bírák könyvéből (16, 22—31.) való. Sajnos, az exemplumkatalógusok előfordulásait nem regisztrálták.

20. DÁNIEL AZ OROSZLÁNOK KÖZÖTT (Q 151.11. mot.)

Dárius király oroszlánok közé dobatta Dánielt. Jahve megvédte, és a király örömmel fogadta vissza maga mellé. Ellenségeit vadállatokkal marcangoltatta szét. (Dániel 6, 2–29).

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 69. 2. Bornemisza P. 1574, 371. 3. Bornemisza P. 3, 1575, qqij/a. 4. Bornemisza P. 3, 1575, kkkkij/a. 5. Bornemisza P. 4, 1577, 44/b. 6. Bornemisza P. 1584, CCLVII/a. 7. Kecskeméti J. 1615, fol. a4. 8. Margitai P. 1621, 119/b. 9. Alvinczi P. 2, 1634, 154. 10. Madarász M. 1635, 672. 11. Madarász M. 1635, 762. 12. Medgyesi P. 1653, 23. 13. Sélyei Balogh I. 1657, 73. 14. Czeglédi I. (2) 1659, 231. 15. Pósházi J. 2, 1669, 697. 16. Nánási L. I. 1670, 120. 17. Nánási L. I. 1670, 208. 18. Szatmárnémeti M. 1675, 289. 19. Szőnyi Nagy I. 1675, 138. 20. Szőnyi Nagy I. 1675, 150. 21. Szenci Molnár A. 1701, 326. 22. Ács M. ²1708, 262. 23. Hunyadi F. 1, 1805, 216sq. 24. Török P. 2, 1845, 134. 25. Könyves Tóth K. 1881, 163. 26. Könyves Tóth K. 1881, 197.

Interpr.:

A Dániel az oroszlán fogai között címmel jelölt szent legenda a Kr. e. 3–2. századból származik, és arameus nyelven őrződött meg a Dániel könyvének 6. fejezetében (a). Motívumai (V350, S466, Q415.4, R122) nemzetközileg elterjedtek. A középkori keresztény vallásos példák között szintén jól ismert (b). A magyarországi jezsuiták Pozsonyban, 1646-ban, Trencsénben, 1663-ban és 1676-ban adták elő iskoladrámájában (c). A magyar exemplumváltozatok gyakran önmagukban fordulnak elő, de néhány többszörösen összetett kombinációs sor része. A 2. változatban Bornemisza Péter a Dániel-témát két bibliai exemplumtípus közé ékelte: *Péter tömlőből való kimentése* és *A három gyermek égő kemencéből való kimenekülése* elbeszélése közé. Nánási L. István a 17. változatban *A Dániel az oroszlánok vermében* (Tubach num. 1433) típushoz azt a bibliai legendát kapcsolta, miszerint *Heródes megöleti Keresztelő Szent Jánost* (Tubach num. 2830). Szőnyi Nagy István a 19. és 20. változatban a Dániel-legendához *A három ifjú a tűzes kemencében* történetét kombinálta.

Lit.:

a: Jason/Kempinski 1981, p. 20, num. 107.; b: Tubach num. 1433. Daniel in Lion's Den.; c: Staud G. 1, 1986, 373., Staud G. 2, 1986. 266., op. cit. 269.

21. DÁVID ÉS BETSABÉ

Dávid meglátta fürödni Betsabét és megkívánta. Magához rendelte, és kedvét töltötte vele. Dávid a csatasor elejére állíttatta Úriást, aki így elpusztult. Betsabé férje, Uriás halála után, a gyászidő elteltével Dávid felesége lett (a).

Var.:

1. Kecskeméti J. 1622, fol. B4. 2. Alvinczi P. 1632, (14/b) = fol. D2. 3. Madarász M. 1635, 243. 4. Somosi Petkó I. 1656, 134. 5. Nánási L. I. 1670, 196. 6. Szatmárnémeti M. 1675, 242. 7. Szatmárnémeti M. 1683, 242. 8. Szakmári Pap J. 1707, 120.

Interpr.:

A bibliai mítosz tartalmi ismertetéséből (a) kitűnik, hogy a protestáns hitszónokok csak részleteit használták fel prédikációikban. Bár korán a protestáns egyházi írók Luthert Dávidhoz hasonlították (b), nyilván nem a Dávid és Betsabé-történetre gondoltak. Viszont éppen azért, mert Dávid Úriással gonoszul bánt el, Goltwurm Johann Friedrich szász választófejedelem Dávidhoz hasonlította (c). A Dávid és Betsabé-témával az irodalomban a 16. századtól a bűnbeesést dramatizálták (d). A Betsabé-motívum a 19. század második felétől az erotikus tévút szimbóluma lett. Dávid és Betsabé témája folklorizálódott: egyik változatában a Betsabé név kihullt, és Úriás átkot mond Dávidra és saját feleségére (e). Másutt pedig a folklorizálódás folyamán Delila vette fel a Becsabé (Betsabé) nevet (f).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 77., 87–89.; b: Brückner p. 272, not. 52.; c: Brückner p. 151, not. 158.; d: Frenzel, Stoffe 143–145.; e: Lammel A./Nagy I. 1985, 196.; f: op. cit. 175–181. — Középkori változatok: David and Bathsheba (Tubach num. 1453.). Ált. irod.: StDict. 1, 298 (David).

22. DÁVID ÉS GÓLIÁT (F 531.5.11. mot.)

Dávid a parittyájából kiröpített kővel homlokon találta Góliátot, aki arcra bukott. Dávid ezután levágta a filiszteus óriás fejét. (a) Bibliai forrása: 1 Sámuel 17, 40–54.

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 40sq. 2. Bornemisza P. 1574, fol. 473/a. 3. Bornemisza P. 3, 1575, fol. IIIII iij utáni lap/b. (sic!) 4. Bornemisza P. 1579, fol. 479/b—480. 5. Bornemisza P. 1584, CCXX/a.; CCXXV/b.; CCXXXVIII/b. 6. Bornemisza P. 1584. CCCCXLIH /b. 7. Bornemisza P. 1584, CCCCCXXX/b. 8. Stöckel, L. 1596, fol. 346/b. 9. Mihálykó J. 1608, 16. 10. Kecskeméti J. 1615, a2/b. 11. Margitai P. 1617, 88/b. 12. Prágai A. 1628, 253. 13. Alvinczi P. 1, 1633, 519sq. 14. Alvinczi P. 1, 1633, 396. 15. Madarász M. 1635, 186., 224., 341. 16. Madarász M. 1641, 219., 311., 530., 539. 17. Geleji Katona I. 2, 1647, 403. 18. Geleji Katona I. 2, 1647, 609. 19. Medgyesi P. (3) 1660, 14sq. 20. Nánási L. I. 1670, 405. 21. Köleséri S. 1673, 189. 22. Czeglédi I. 1675, (++++)/a. 23. Tofeus M. 1683, 634., 779., 784. 24. Szenci Molnár A. 1701, 296. 25. Sebők J. 1792, 38. 26. Hunyadi F. 1, 1797, 308., 368. 27. Somodi I. 2, 1797, 63sq. 28. Hunyadi F. 2, 1805, 269. 29. Földvály J. 1834, 119. 30. Edvi Illés P. 3, 1840, 78., 88sq. 31. Edes A. 3, 1859, 13.

Interpr.:

A reformáció korában a Dávid-téma Isten a gyengéknek nyújtott segítségének bizonyítására szolgált (b). Mesei vonatkozásait az összehasonlító folklorisztikai kutatás feltárta (c). A témát a jezsuita iskoladrámák is népszerűsítették, ezek a következők: Győr, 1746 *Dávid és Góliát* (Staud G. 2, 1986, 31.), Trencsén, 1651 *David* (Staud G. 2, 1986, 262.), Zsolna, 1694 *Victoriosus Davidis de Golia triumphus* (Staud G. 2, 1986, 465.).

Prov.:

Szécsi F. 1936, 212sq.; O. Nagy G. 1966, p. 138, num. d36.; (Mit akarsz te, pöttöm Dávid, Góliáttal?); Viski K. 1906, 45. A szerző a tordai tájszavak közt említi a *dávidparittyát*.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 87–89.; b: Frenzel, Stoffe 142–145; c: BP 4, 106sq., not. 1. Általános irodalom: StDict. 1, 298., StDict. 1, 459.; Kallós E. ²1927, 26.

23. DÉMÁSZ

Démász a hűség és a hűtlenség példája. Pál apostol említi a Kolosszeiekhez írt levélben (4, 14), hogy Démász a fogság idején mellette volt. Ugyanakkor A Timóteusnak írt második levélben (4, 10) pedig így nyilatkozott meg róla: „Démász ugyanis elhagyott a világ kedvéért, és Tesszalonikába ment, Kreszcensz meg Galáciába, Titusz meg Dalmáciába.”

Var.:

1. Nánási L. I. 1670, 126. 2. Nánási L. I. 1670, 668. 3. Szatmárnémeti M. 1675, 471. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 483. 5. Szatmárnémeti M. 1675, 669. 6. Balogh B. 1802, 58.

Interpr.:

A 2. változat említi Démász Pál apostollal való együttes szenvedését. Az 1., 3–4., 5. változat Démász hűtlenségét említi. Az igehirdetésben Démász negatív cselekedetének hangsúlyozása erősödött. Az ökumenikus bibliafordításban (Bp. 1989.) Pál apostol második levele Timóteushoz (4, 10) így hangzik: „mert Démász elhagyott engem, mivel ehhez a világhoz ragaszkodott, és elment Thesszalonikába; Kreszcensz pedig Galáciába, Titusz meg Dalmáciába.”

24. DINA

Sekem elrabolta és megerőszakolta Dinát. Később jóvá akarta tenni hibáját, és feleségül kérte a lányt. Jákób fiai egyezséget kötöttek vele, de álnok módon meggyilkolták népével együtt.

Var.:

1. Kereszturi P. 1645, 70. 2. Sélyei Balogh I. 1655, 189. 3. Nánási L. I. 1670, 318. 4. Nádudvari P. 1741, 652.

Interpr.:

A bibliai mítosz (Genesis 34, 1–31) más ismertetésben bizonyos mértékig eltér a fenti tartalmi kivonattól. Sekem herceg elcsalta Dinát a házába, és ott szeretkezett vele (a). A protestáns hitszónokok Dinát intő példaként említették, hogy gyermekeiket helyesen neveljék a szülők. A példában az volt a fontos, hogy Isten a paráználkodást és a házasságtörést megbünteti (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 94., Graves/Patai 1969, p. 218—222, num. 49.; b: Brückner p. 130, not. 34.

25. ÉLI ÉS FIAI

Éli fiai vétkeztek az Úr ellen. Isten hírül adta Élinek büntetésüket. (1 Sámuel 2, 12—36.).

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Bij/b. 2. Somosi Petkó J. 1656, 115. 3. Szatmárnémeti M. 1675, 145. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 586. 5. Szatmárnémeti M. 1683, 72.

Interpr.:

Tubach num. 1885, Eli and his Sons. The biblical story of Eli and his sons.

26. FARIZEUS ÉS PUBLICANUS

A farizeus felmagasztalja magát. A vámos imájában bevallja bűnösségét. (Luk. 18, 9—14.).

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, 271/a. 2. Bornemisza P. 1584, CCCCXLV/n/a. 3. Bornemisza P. 1584, CCCCCV/a. 4. Deretskei A. 1603, 125/a. 5. Margitai P. 1616, 53/a. 6. Margitai P. 1621, 93/a. 7. Kecskeméti J. 1622, fol. A5. 8. Pécsváradi P. 1629, 623. 9. Alvinczi P. 2, 1634, 219—228. 10. Madarász M. 1635, 609. 11. Müller H. é. n. 81. 12. Müller H. é. n. 222. 13. Müller H. é. n. 289. 14. Müller H. é. n. 872. 15. Zvonarits M. 1, 1627, 813. 16. Zvonarits M. 1, 2, 1628, 279sq. 17. Zvonarits M. 2, 1628, 154. 18. Zvonarits M. 2, 1628, 108. 19. Zvonarits M. 2, 1628, 93. 20. Kereszturi P. 1638, 199sq. 21. Keresszegi Herman I. 1640, 552. 22. Keresszegi Herman I. 1640, 910sq. 23. Medgyesi P. 1650, 50. 24. Czeglédi I. (2) 1659, 17. 25. Szokolyai I. 1669, 152. 26. Nánási L. I. 1670, 21. 27. Szatmárnémeti M. 1675, 499. 28. Szatmárnémeti M. 1675, 605sq. 29. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 166. 30. Debretzeni P. 1704, 294. 31. Nádudvari P. 1741, 148. 32. Nádudvari P. 1741, 539sq. 33. Kecskeméti Zs. 1795, 375. 34. Hunyadi F. 2, 1798, 422. 35. Vétsey J. 5, 1801, 421. 36. Lácza Sz. J. 1813, 258. 37. Kiss Á. 2, 1839, 6. 38. Edvi Illés P. 3, 1840, 126. 39. Édes A. 1, 1856, 7. 40. Fábián M. 1875, 153—162. 41. Szász K. é. n. 45. 42. Rác K. 1898, 35. 43. Csáki I. 1904, 85. 44. Mitrovics Gy. 1, 1906, 262—270.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos hagyományban már közismert exemplum volt (a). A protestáns prédikációirodalomban kedvelt és igen elterjedt példaként használták. A történet annyira ismertté vált, hogy szállóigévé alakult. A *farizeus* vagy a *publikánus* szó hasonlatokban szerepelt, mint pl. a 30. változatban. A bibliai példa nyelvünket teljesen áthatotta.

Prov.:

Aki magát felmagasztalja, megaláztatik, Márk 23. 12. (Szécsi F. 1936, 220.).

Lit.:

a: Tubach num. 42/2. Pharisee and Publican.

27. FÁK KIRÁLYVÁLASZTÁSA (J 956. mot.)

A fák királyt akarnak választani. Először az olajfát, majd a fügefát és a szőlőtövet kéri fel, de azok visszautasítják. A tövisbokr felkérése után meghívja a fákat, hogy pihenjenek az árnyékában. (Bírák könyve 9, 8–15.).

Var.:

1. Czegledi I. (2) 1659, 244. 2. Tofeus M. 1683, 779. 3. Kolmár J. 1, 1854, 251sq.

Interpr.:

Ez a bibliai történet a zsidó folklór ismert története (a). A barokk kor hitszónokai sajátos módon használták fel (b). A protestáns, főleg a református gyakorlat az igehirdetésben lényegesen különbözött a katolikusokétól, akik nagyon kiemelték a mesei elemeket a történetből. A reformátusok gyakorlatában az erkölcsi lényeg kibontása volt.

Lit.:

a: BP 4, 108.; b: Moser-Rath p. 24, not. 74., p. 56, not. 198.

28. FÜGEFA MEGÁTKOZÁSA

Jézus Krisztus megátkozta a gyümölcsöt nem hozó fügefát, amely rögtön elszárad. A tanítványok csodálkoznak ezen. „Ha hitetek van, ti is megtehetitek” — mondja a Megváltó. (Mt. 21, 19–21.).

Var.:

1. Alvinczi P. 1616, 99. 2. Nánási L. I. 1670, 687. 3. Hunyadi F. 1, 1797, 74–90. 4. Kovács J. 1888, 90.

Megj.:

Igen kedvelt exemplum a protestáns igehirdetésben és hagyományban. Tradálása a középkorig visszavezethető (a).

Lit.:

a: Dvořák num. 1009*. Christ places a Curse upon Barres Fig Tree. (Mt. 21, 19–21.).

29. GALAMB KRISZTUS VÁLLÁN (E 732.1. mot.)

A Szent Lélek galamb képében Jézus Krisztus vállára szállt. (Mt. 3, 16–17.).

Var.:

1. Bornemisza P. 1573, fol. CVIII/b. 2. Bornemisza P. 1574, fol. 145. 3. Bornemisza P. 1574, fol. 526/b. 4. Bornemisza P. 1584, CXLII/b. 5. Melotai Nyilas I. 1622, 354. 6. Margitai P. 1624, 197. 7. Keresszegi Herman I. 1640, 471. 8. Keresszegi Herman I. 1640, 580. 9. Kereszturi P. 1614, 166. 10. Geleji Katona I. 1645, 663sq. 11. Geleji Katona I. 1, 1645, 813. 12. Geleji Katona I. 1, 1645, 813. 13. Geleji Katona I. 2, 1647, 615. 14. Sárpataki M. 1681, 119. 15. Sárpataki M. 1681, 585. 16. Gerhardus J. 1710, 115.

Interpr.:

Az egyik német protestáns exemplumban Fabianus fejére száll egy galamb (a). A török mesék egy csoportjában van egy részlet, miszerint a hősnő pásztorruhában menekül, madár száll a fejére, ezért padisahhá választják (b). A madárreptetéssel történő királyválasztás az Ezeregyéjszaka mesegyűjteményében is megvan (c). Arab, török, kaukázusi adatok szólnak arról, hogy egy szerencsemadár választja a királyt (d). Érdekes, hogy a folklorizáció során a magyar mesében Szent Péter galambbá változott, és visszarepült Jézushoz (e).

Lit.:

a: Rehermann p. 530, num. 3.; b: Eberhard-Boratav 195 III 5–7.; c: BP 4, 408 (1001 éj 1, 325); d: BP 1, 325.; e: ÚMNGy. X, 158.

30. GEDEON

1/ Az Úr angyala megjelenik Gedeonnak. Tűz csap ki a sziklából, és megemészti a húst meg a kovásztalan kenyeret (Bírák könyve 6, 11–24.).

2/ Gedeon megfúvatja a harsonákat, és legyőzi az ellenséget (Bírák könyve 7, 16–22.).

3/ Gedeon megöli Szukót és Penúél lakóit, mivel azok testvéreit elpusztították (Bírák könyve 8, 18–20.).

Var.:

1. Stöckel, L. 1596, fol. 420. 2. Margitai P. 1617, 88/b. 3. Margitai P. 1624, 27. 4. Somosi Petkó J. 1656, 110. 5. Geleji Katona I. 1, 1645, 551. 6. Köleséri S. 1666, (2). 7. Nánási L. I. 1670, 373.

Interpr.:

A Gedeon-exemplum igen változatos szövegek halmaza, mivel a prédikátorok a Bírák könyvéből viszonylag szabadon válogattak. Az első csoportba tartozik: a 7. változat, a második csoportba tartozik: a 2. változat, a harmadik csoportba tartozik: a 4. változat. A Gedeon-nevet szimbólumként említi: az 1., 3., 5. változat.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 126sq.

31. HERÓDES ÉS A MEGÖLT JERUZSÁLEMI GYERMEKEK

Heródes király kiadta a parancsot, hogy öljék meg Jeruzsálemben az összes újszülött fiúgyermeket. (Mt. 2, 16–18.)

Var.:

1. Bornemisza P. 1573, 414/b. 2. Bornemisza P. 1584, LXXI/b. 3. Mihálykó J. 1608, 114sq. 4. Margitai P. 1621, 148/a. 5. Exequiae principales 1624, 109. 6. Madarász M. 1635, 88. 7. Madarász M. 1635, 239. 8. Geleji Katona I. 1645, 815. 9. Somosi Petkó J. 1656, 400. 10. Nánási L. I. 1670, 13. 11. Szatmárnémeti M. 1675, 513. 12. Klein, S./Munyay, A. L./Rumann, M. F. 1, 1829, 48sq. 13. Szász G./Szász D. 1871, 117. 14. Révész I. 3, 1889, 75.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomban ismert exemplum volt Heródes gyermekgyilkossága (a). Heródes és a megölt gyermekek a középkori misztériumok kedvelt alakjaiként szerepeltek. A reformáció korában hangsúlyozták erősen a gyermekgyilkosság-epizódot Heródesdel kapcsolatban (b). Heródes alakja különben a középkorban varázslóvá fejlődött.

A protestáns prédikátorok Heródesről nemcsak a gyermekgyilkosságot említették. Az egyik 17. század eleji temetési gyászbeszédben Heródes öngyilkosságáról szóltak (Exequiae principales 1624, 109.). Heródes szörnyű bűnhődése is terítékre került, hiszen az angyal verte meg a kegyetlen királyt (Bornemisza P. 1584, CXLIII/a.). A halála körüli körülményeket is taglalták: Heródes hullája olyan bűdös volt, hogy a szállítók befogták az orrukat (Szenci Molnár A. 1701, 218.).

Lit.:

a: Tubach num. 2581. Herod and Murdered Children.; b: Frenzel, Stoffe 304–307.

32. HERÓDES MEGÖLETI KERESZTELŐ SZENT JÁNOST (V 463.2. mot.)

Heródes király egy asszony kívánságát teljesíti, amikor Keresztelő Szent János fejét levágatja és tálcán hozatja be.

Var.:

1. Bornemisza P. 1573, CXIX/b. 2. Bornemisza P. 1574, 402/a., 466/b. 3. Bornemisza P. 1574, 501/b. 4. Bornemisza P. 4, 1577, 65/b. 5. Bornemisza P. 1584, CCLVII/b. 6. Bornemisza P. 1584, CCCXLIII/a. 7. Beythe I. ³1584, 29. 8. Magyarai I. 1602/1979, 62. 9. Mihálykó J. 1608, 29. 10. Mihálykó J. 1608, 119. 11. Margitai P. 1617, 159. 12. Margitai P. 1617, 238. 13. Alvinczi P. 1, 1633, 241. 14. Madarász M. 1635, 42sq., 48. 15. Geleji Katona I. 2, 1647, 303sq. 16. Geleji Katona I. 3, 1649, 309. 17. Kereszturi P. 1653, 16. 18. Czeglédi I. (2) 1659, 532. 19. Nánási L. I. 1670, 27. 20. Nánási L. I. 1670, 208. 21. Nánási L. I. 1670, 601. 22. Szatmárnémeti M. 1675, 279. 23. Diószegi I. 1682, fol. D2/a. 24. Tofeus M. 1683, 61. 25. Szenci Molnár A. 1701, 22. 26. Kamarási Gy.

1766, 400. 27. Török P. 1, 1841, 231. 28. Tompa M. 1870, 73.. 29. Kolbenheyer A. 1, 1880, 15. 30. Révész B. 6, 1893, 22., 85. 31. Rác K. 1898, 12.

Interpr.:

Keresztelő Szent János halálának története a középkorban népszerű exemplum volt (a). Neve egyes kolostori legendákban nálunk már a 14–15. században felbukkant (b). A János és Heródes közötti konfliktushoz kapcsolódó bibliai elbeszélés tárgytörténeti szempontból Liviusra nyúlt vissza (c). Keresztelő Szent János a megváltás előfutárának a modelljét jelentette a keresztyén hívők előtt. A reformáció embere számára alakja azért volt rokonszenves, mert mint „sajátos szent” jelent meg: nevéhez nem fűződtek csodák. Személye az üdvtörténeti változás hirdetésének szerepével forrt össze. Az evangéliumi ösztönzés fontos eleme lett azzal, hogy a korábbi prófétákkal szemben a cselekvés szintjén a megváltást hirdette és készítette elő. Keresztyén kultusza a néphit gyakorlatában évszázadok során analógiás alapon összefonódott a termékenységvárással és a szerelmi mágiával.

A protestáns iskoladrámák és misztériumjátékok hatására a 16. században Keresztelő Szent János középkori legendája a reformáció egyik fontos exemplumává alakult. Tevékenységével hozta az örömhírt jelentő evangéliumot, a cselekvés ortopraxisát, helyes gyakorlatát. A protestáns hitszónokok Keresztelő János exemplumában a levágott fej tálcán hordozásának extrém motívumával ösztönözték a megváltás előkészítéséről szóló erkölcsi tanítás befogadását. Szalome tánca a példatörténet asszociatív lehetőségeit tárta fel, mert a hűtlen nő vagy a rosszra csábító asszony számos bibliai mítoszban: Ádám és Éva, József és Putifárné (AaTh 870*; Tubach num. 2840), Sámson és Delila (Dvořák num. 4170**), az Uriás-levél (AaTh 462IIIb) mesészerű elbeszélésében megjelent. Szalome viszont már csak eszközként szerepelt Heródiás gonosz tervének véghezvitelében. Szalome csupán egy más ember által kigondolt bűnös törekvés megvalósítója volt. A nő negatív ótestamentumi megítéléséhez képest elbeszélése átmenetet alkotott az újszövetségi krisztusi felfogáshoz.

Keresztelő Szent János története a megváltás előtörténetének jelképes ábrázolása. Férének levágása a korábbi prófétai gondolkodás halálának jelképes ábrázolása. A feltálat emberfő a lélek inkarnációja lehetőségének képét vetíti elénk. Keresztelő János exempluma ellentéteiben ábrázolja a lényeket: a halálban az életet, a megszakítottságban a folytonosságot. Az utolsó vacsorában Jézus Krisztus szavai („Vegyétek, ez az én testem!” Mk 14:22) a kenyér konkrétumával vonatkoztatja el Keresztelő János mártírhálálának empirikus tényét.

A 16. században Keresztelő Szent János szomorú végzetéről szóló elbeszélés önállósult, és jelentőségére való tekintettel kiemelkedett a többi vallásos cselekménytípus sorából. Előfordulása a protestáns szentbeszédekben bizonyította, hogy a szűzsé folyamatosan élt a 16. századtól, Bornemisza Pétertől a 19. század nagy egyházi szónokaiig, Török Pál (1841), Tompa Mihály (1870), Rác Károly (1898), Révész Bálint (1893).

Érdemes megjegyezni az exemplumtípus életével összefüggésben, hogy a téma gyakran kapcsolódott össze Aháb bibliai mítoszával, hogy két negatív előjelu erkölcsi példa hatásosabb elrettentésül szolgáljon (Melius P. 1568, f. 02/a = p. 291.; Szatmárnémeti M. 1675, 477.).

Lit.:

a: Tubach num. 2830. John the Baptist, St. beheaded.; b: Frenzel, Stoffe 358—368.; c: Staud G. 2, 1986, 323., 445., 467.

33. HOLOFERNÉSZ ÉS JUDIT (K 872. mot.)

Holofernész Nabukodonozor fővezére volt. Királya parancsából háborút vezetett a zsidók ellen. Negyvenhárom napig tartott körülzárva egy várost, amikor a szép és gazdag Judit asszony a bizalmába férkőzött és megölte. (a)

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 87. 2. Kulcsár Gy. 1573, 18/a. 3. Bornemisza P. 1579, fol. 309/a. 4. Bornemisza P. 1584, CXLI/II/a. 5. Magyar I. 1602/1979, 67., 85., 122. 6. Alvinczi P. 1632, (29/a) = fol. H. 7. Madarász M. 1635, 223. 8. Madarász M. 1635, 259. 9. Geleji Katona I. 2, 1647, 733. 10. Mikolai Hegedüs J. (2) 1648, 70. 11. Pósa-házi J. 1, 1669, 19. 12. Szenci Molnár A. 1701, 22., 26. 13. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 185.

Interpr.:

A bibliai történet a középkor kedvelt vallásos exempluma volt (b). Luther ezt a történetet komoly és bátor tragédiaként értékelte. Később, a török ellenes mozgalmakban politikai aktualitást kapott. A 19. század irodalmában a szerelmi kapcsolatot és a véres gyilkosságot emelték ki (c).

A történet egyik kiemelkedő képi ábrázolása, Franz Xaver Karl Palko olajfestménye 1745-ből a Magyar Nemzeti Galéria Régi gyűjteményében található (d). A magyar népmesék *Hollófernyiges* hőséneke a neve a Holofernész név származéka.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 153.; b: Tubach num. 2593 Holophernes and Judith; c: Frenzel, Stoffe 371—373.; d: Mojzer, M.: Ungarische Alte Sammlung. Nationalgalerie. Budapest 1984, num. 154. Általános irodalom: StDict. 1, 502.

34. IZSÁK ÉS FELESÉGE, REBEKA

Ábrahám idős korában elküldi szolgáját, hogy keressen fiának, Izsáknak feleséget. A szolga Náhór városának kútjánál találkozik Rebekával, akivel beszédbe elegyedik, majd ajándékot ad át neki. A vízhordó lány elmondja anyjának a történeteket. Mikor engedélyt kap a házasságra, elindul Ábrahám szolgájával. Megérkezve, Izsák sátrába megy, és felesége lesz Izsáknak.

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Vv/a. 2. Melius P. 1563, fol. Vvij/b. 3. Bornemisza P. Postilla II, 1574: Nemeskürty I. 1980, 713. 4. Alvinczi P. 1, 1633, 237. 5. Alvinczi P. 1, 1633, 242. 6. Czeglédi I. (2) 1659, 253. 7. Pósa-házi J. 1, 1669, 223. 8. Kamarási Gy. 1766, 245.

Interpr.:

Az exemplum a Bibliából származik (Genesis 24, 1—67.). A középkorban felhasználták vallásos példaul (a).

Lit.:

a: Tubach num. 2761. Isaac and his Wife Rebecca.

35. REBEKA ÁLMA

Jákób „álma volt: íme, egy létra volt a földre állítva, s a hegye az eget érte. S lám Isten angyalai le- és feljártak rajta.” (Genesis 28, 12.).

Var.:

1. Sélyei Balogh I. 1655, 3. 2. Diószegi K. J. 1679, 272. 3. Kecskeméti Zs. 1795, 379. 4. Takáts Á. 1797, 35. 5. Hunyadi F. 1 1805, 156. 6. Hunyadi F. 1, 1805, 368. 7. Szoboszlai Pap I. 1871, 135. 8. Czelder M. 1880, 126. 9. Dobos J. 1886, 49sq.

Interpr.:

A Bibliából vett keresztyén vallásos exemplum, mely szerint Jákób menekülése során útközben álmában égig érő létrát látott, amelyen az angyalok fel-le sétáltak (a). Jákób ezután isteni szózatot hallott, mely megáldotta őt és népét. Jákób létrájának legrégebbi ábrázolásai már a katakombafestészetben előfordulnak (b). Philo Jákób létrájában az emberi sors képét látta, amely egyszer fel-, másszor leszáll. A témának a kapcsolata a sorsmesékkel nyilvánvaló (c).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 175sq.; StDict. 2, 536 (Jacob's ladder); b: Sachs, Christliche Ikonographie 192.; c: Schwarzbach, Studies 263., Noy, N170.0.1. mot.; Eliade, M.: A szent és a profán. Bp. 1987, 30—36.

36. JERUZSÁLEM PUSZTULÁSA (M 369.5.1. mot.)

Az Úr közli a prófétával Jeruzsálem pusztulását. (Ezekiel 33, 21—29.).

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 64sq. 2. Kulcsár Gy. 1574, 558. 3. Bornemisza P. 1584, CCCCXCIX/b. 4. Beythe I. 1584, 247. 5. Beythe I. 1584, 307. 6. Sóvári Soós K. 1601, 43. 7. Mihálykó J. 1612, 88sq. 8. Zvonarits M. 1, 1627, 891. 9. Zvonarits M. 2, 1628, 255. 10. Zvonarits M. 2, 1628, 256—258. 11. Geleji Katona I. 1645, 684. 12. Geleji Katona I. 1645, 743. 13. Geleji Katona I. 3, 1649, 1383. 14. Szatmárnémeti M. 1675, 567. 15. Szatmárnémeti M. 1675, 594. 16. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 127. 17. Tofeus M. 1683, 61. 18. Bod P. 1749, [27] = D3/a. 19. Kecskeméti Zs. 1795, 196sq. 20. Hunyadi F. 1, 1797, 115. 21. Somodi I. 2, 1797, 155. 22. Edvi Illés P. 3, 1840, 111. 23. Edvi Illés P. 4, 1840, 102. 24. Révész I. 1, 1868, 33. 25. Fábrián M. 1875, 3. 26. Barakonyi K. 1878, 77. 27. K. Tóth K./Papp K. 2, 1893, 197. 28. Bartha M. 1896, 195.

Interpr.:

A középkori példák egyik kedvelt típusa (a). A reformáció korában Hieronymus Rauscher 1552-ben *Weissagung von der Zerstörung Jerusalems* (Jóslat Jeruzsálem pusztulásáról) címmel önálló munkát tett közzé Luther előszavával ((b). Job Fincel pedig a világ vége tudatában csodajelei között Szodoma és Gomora példájával kapcsolta össze a Jeruzsálem pusztulásáról szóló történetet (c). Manlius Isten ujjának tekintette a mohácsi vész mellett Théba vagy Jeruzsálem megsemmisülését (d). A Jeruzsálem pusztulásának története bekerült a 16. század második felének francia kalandirodalmába (e).

Lit.:

a: Tubach num. 2775. Jerusalem, Destruction of.; b: Brückner 181.; c: Brückner 369.; d: Brückner 546.; e: Schenda, R. 1961, p. 117, E csop. (Zerstörungen, Jerusalem). A Jeruzsálem mint magyarországi helynév számos településsel kapcsolatban előfordul, mint ahogy ezeket felsorolta Scheiber S.: Jeruzsálem — magyarországi elnevezésekben. Magyar Nyelvőr 90 (1966). évf., 4. sz. p. 422sq., uő.: További adatok a magyarországi Jeruzsálem-nevekhez. Magyar Nyelvőr 91 (1967). évf., p. 495.

37. JÓNÁS A CETHALBAN (F 911.4. mot.)

Jónást egy nagy hal nyelte el. Három napot és három éjjelt töltött el a hal gyomrában. Jahve akaratából a hal partra tette.

Var.:

1. Bornemisza P. 1674, fol. 172/b. 2. Bornemisza P. 1574, fol. 450/a. 3. Beythe I. ²1584, fol. 35/b. 4. Margitai P. 1617, 291/a. 5. Margitai P. 1621, fol. A3/b. 6. Margitai P. 1621, fol. 109/a. 7. Margitai P. 1624, 277. 8. Zvonarits M. 1, 1627, 490. 9. Alvinczi P. 1, 1633, 536. 10. Keresszegi Herman I. 1635, 373. 11. Keresszegi Herman I. 1640, 408. 12. Madarász M. 1641, 311. 13. Madarász M. 1641, 529. 14. Geleji Katona I. 1, 1645, 1119. 15. Geleji Katona I. 2, 1647, 918. 16. Somosi Petkó J. 1656, 368. 17. Czeglédi I. (2) 1659, 34. 18. Nánási L. I. 1670, 64. 19. Szatmárnémeti M. 1675, 325. 20. Diószegi K. J. 1679, 125. 21. Tofeus M. 1683, 510. 22. Kamarási Gy. 1766, 308. 23. Szélessy P. 1792, 182. 24. Balogh B. 1802, 260.

Interpr.:

Nagyon népszerű bibliai exemplum. A cethal gyomrába került Jónás története a Piroška és a farkas meséjének (AaTh 333) mitikus előzménye (a). A cethal által elnyelt, majd kiszabaduló ember elbeszélésmotívuma nemzetközileg elterjedt (b). A Jónás-történet eleme paneles exemplumláncokban előfordult a 16–17. századi prédikációkban. Így említette Bornemisza Péter a cethal gyomrába került Jónást, hogy hozzákapcsolta az égő kemencében lévő ifjak, ill. az oroszlánok vermébe került Dávid bibliai mítoszt (B. P. 4, 1577, fol. 65/a—b/).

Lit.:

a: BP 4, 107, not. 4.; b: Thompson, Folktale 266., F911.4. mot.; StDict. 2, 556sq.; Szabó Gy. 1973, 180sq.

38. JÓNÁS A TENGEREN (C 984.2., S 264.1. mot.)

Jónás megpróbál Jahve küldetése elől menekülni. A hajósok saját kérésére bevetik a tengerbe Jónást. A tenger lecsendesedik.

Var.:

1. Madarász M. 1635, 769. 2. Tofeus M. 1683, 756. 3. Ács M. 1708, 10. 4. Barla Szabó K. 1897, 100sq.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 180sq.

39. JÓNÁS PRÉDIKÁL

Jahve elküldte Jónást, hogy prédikációjában ostromozza Ninive népét. (a)

Var.:

1. Margitai P. 1617, 239/a. 2. Geleji Katona I. 1, 1645, 1119. 3. Édes A. 3, 1859, 44. 4. Édes A. 3, 1859, 57.

Interpr.:

Megtalálható a középkori keresztyén vallásos hagyományban is (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 180sq.; b: Tubach num. 2836. Jonah, Preaching of.

40. JÓZSEF ÉS TESTVÉREI (K 1931.4. mot.)

Jákob Józsefet szerette legjobban fiai közül, ezért bátyjai meggyűlöltek. József elmondta álmait (kévék felemelkedése, égitestek meghajlása) nekik. Testvérei kútba dobták Józsefet. Majd Putifár szolgája lett József. Később mint a fáraó alkirálya fogadta fivéreit, és megbocsátott nekik (a).

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, CCXCIII/b. 2. Exequiae princeps 1624, 15. 3. Zvonarits M. 1, 1627, 166. 4. Somosi Patkó J. 1656. 33sq. 5. Medgyesi P. 1657d, 3. 6. Sélyei Balogh I. 1657, 55. 7. Nánási L. I. 1670, 218. 8. Nánási L. I. 1670, 612. 9. Nánási L. I. 1670, 750. 10. Czelder M. 1880, 158.

Interpr.:

A József-történet a bibliai Teremtéskönyvben található (Mózes I. könyve 39—47). Ugyanakkor József alakja a Koránban fontos zsidó figura (b). A 18. századi irodalmi feldolgozás megőrizte az elbeszélésanyag teológiai lényegét. József az udvari ethosz képviselője. A 19. századi irodalmi feldolgozások főleg József családjával való újra egye-

sülésével foglalkoztak (c). A József-mítosz több elemből áll, és bonyolult kialakulást mutat (d). A József és testvérei mítosz a három nyelvről és az élet vizéről szóló mesének előzménye (e). A 17–18. századi jezsuita iskoladrámák hatottak a folklórban való megrögződésére: Kassa, 1657 *Attyafiaitul el adatot Joseph* (Staud G. 2, 1986, 50); Szakolca, 1673 *Josephus venditus* (Staud G. 2, 1986, 225); Pozsony, 1740 *Josephus venditus* (Staud G. 1, 1986, 421); Szakolca, 1749 *Josephus a fratribus venditus* (Staud G. 2, 1986, 242); Trencsén, 1665 *Josephus Aegyptum a fame praeservans* (Staud G. 2, 1986, 266); Trencsén, 1760 *Josephus venditus* (Staud G. 2, 1986, 305).

A József-történet egyes elemei fellelhetők a 19. századi mesefeljegyzésekben. Az egyik ilyen változatban az Alexander és Ludovicus-típussal fonódott össze József egyik álomfejtése. A királynak álmában a kévéi Alexander kévéi előtt meghajlanak (A Kisfaludy Társaság népmesegyűjteménye. Ms. 8, é. n. 59–63, num. 26. MTAK 10.020/VIII, 990/VIII.). A magyar prózafolklórban legendaként is feljegyezték (f).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 182sq.; b: StDict. 2, 557sq.; c: Frenzel, Stoffe 365–368.; d: Graves/Patai 231–251, num. 53–58.; e: BP 4, 105sq., not. 1.; f: Lammel A./Nagy I. 1985, 155–160. A József-történet előfordul egy 18. századi protestáns iskoladrámában is: Varga, Prot. iskoladrámák I/2, 1509, num. 50.

41. JÓZSEF ÉS PUTIFÁRNÉ (K 2111. mot.)

József visszautasította Putifárné szerelmi ajánlatát. A buja asszony emiatt megrágalmazta Józsefet, akit Putifár börtönbe záratott. (a)

Var.:

1. Perkinsus G. 1648, 70. 2. Kereszturi P. 1653, 14. 3. Sélyei Balogh I. 1655, 94. 4. Somosi Petkó J. 1656, 35. 5. Czeglédi I. (2) 1659, 253. 6. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 13. 7. Borosnyai Lukás S. 1768, G3/b. 8. Gombási I. 1, 1784, 235. 9. Balogh B. 1802, 221. 10. Földváry J. 2, 1834, 187. 11. Kiss B. 1852, 149. 12. Pap I. 1, 1855, 93. 13. Sükösd S. 1, 1858, 62. 14. Margócsy J. (szerk.) 1, 1870, 67.

Interpr.:

József mitikus előzménye Bellerophón, az ég ostromlásába belepusztult védőisten alakja. A József és Putifárné-történet hol Bellerophónhoz, hol Hippolitoszhoz, az amazon királynő és Thézeusz fiához kötődött (b). A József és Putifárné-történet Kr. e. 10–6. században keletkezett (c), és a Bibliában fordul elő legkorábban (Genesis 39, 1–20). A reformáció korában Rauscher Putifárné fürdését pontosan és szemléletesen írta le (d). A Putifárné-elbeszélés kedvelt középkori exemplum volt (e), amely később két tündérmesére hatott: a Pásztorfiúból lett király (AaTh 569 + 318) és a Két testvér (AaTh 567 + 303) meséjére (f). A Putifárné-motívum megvan a török folklórban (g) és a nemzetközi mesekincsben (h).

Prou.:

Szécsi F. 1936, 211 (Putifárné a csábító asszony neve), Békés I. 1968, 27 (a csábító Putifárné, a szemérmes József).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 182sq.; b: Kallós E. 1927, 32., 161.; c: Jason/Kempinski 1981, p. 14, num. 24.; d: Brückner p. 208.; e: Tubach num. 2840, Joseph and Potiphar's Wife, Dvořák num. 2840.; f: Scherf, W. 1982, 445., 462.; g: EB num. 308III; h: AaTh 449*; Schwarzbaum, Studies 46.; Thompson, Folktale 267., K2111. mot., AaTh 870C* (Stepmother Makes Love to Stepson, the King.).

42. JÚDÁS ÁRULÁSA

Júdás elárulta Jézus Krisztust.

Var.:

1. Melius P. 1568, fol. Piiij utáni lap/a—b. = p. 119. 2. Bornemisza P. 3, 1577, 62/a. 3. Beythe I. 1584, 115. 4. Exequiae principales 1624, 14. 5. Nánási L. I. 1670, 13. 6. Sebők J. 1792, 225. 7. Török P. 1, 1841, 25.

Interpr.:

A 16. századi protestáns Júdás-exemplumok bizonyítják nálunk, hogy a korábban teológiaiilag meghatározott Júdás-alak a protestantizmus folyamán megmaradt (a). Összehasonlítva az egyik ismert magyar katolikus egyházi szerző, Kelemen Didák Júdás-exemplumával (K. D. 1792, 286—288.), azt lehet megállapítani, hogy az utóbbiak jóval rövidebbek.

Lit.:

a: Frenzel, Stoffe 368—371.

43. JÚDÁS CSÓKJA

Júdás csókkal árulta el mesterét az üldözőknek. (a)

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Nnniiij/c. 2. Szilády L. 1863, 105.

Interpr.:

A Legenda aurea még olyan magyarázatot adott Júdás csókjára vonatkozóan, hogy Jakab nagyon hasonlított Jézushoz. Júdás azért csókolta meg Krisztust, hogy ne Jakabot fogják el (b). A téma fejlődésében nagyon érdekes, hogy Melius Péter előadásában a Júdás csókjáról szóló elbeszélés még tényközlés, Sziládynál a *Júdás-csók* szerény nyelvi fordulat, közismert szállóige.

Prou.:

Margalits E. 1896, 389. *Júdás csók.*; Röhrich, Redensarten 2, 466sq.

Lit.:

a: Frenzel, Stoffe 368.; b: Benz/Legenda aurea 340.

44. KÁIN ÉS ÁBEL (A 1336., D. 1812.3.3.7. mot.)

Káin megölte testvérét, Ábelt irigységből. Jahve ugyanis Káin áldozatát nem fogadta szívesen, Ábelét viszont igen. Jahve megátkozta és földönfutóvá tette Káint.

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 90. 2. Bornemisza P. 1574, 567. 3. Bornemisza P. Postilla II, 1574: Nemeskürty I. 1980, 752. 4. Kulcsár Gy. 1574, 109/b—110. 5. Bornemisza P. 3, 1575, 46/a. 7 = Mij/a. 6. Bornemisza P. 1579, fol. 47. 7. Bornemisza P. 1579, fol. 64/b. 8. Beythe I. '1584, 224/b. 9. Bornemisza P. 1584, LXII/a. 10. Bornemisza P. 1584, CCXCIII/b. 11. Stöckel, L. 1596, fol. 58. 12. Fabricius J. 1603, fol. (7/b). 13. Mihálykó J. 1608, 26. 14. Mihálykó J. 1612, 72. 15. Margitai P. 1621, 14/a. 16. Margitai P. 1621, 53/b. 17. Margitai P. 1621, 163/b. 18. Prágai A. 1628, 159. 19. Alvinczi P. 1, 1633, 650. 20. Alvinczi P. 2, 1634, 162., 186., 413. 21. Keresszegi Herman I. 1635, 41., 213. 22. Madarász M. 1635, 762. 23. Keresszegi Herman I. 1640, 25. 24. Keresszegi Herman I. 1640, 508., 551. 25. Keresszegi Herman I. 1640, 819. 26. Kereszturi P. 1641, 73. 27. Madarász M. 1641, (xx). 28. Madarász M. 1641, 283. 29. Geleji Katona I. 1645, 161. 30. Geleji Katona I. 1645, 319. 31. Geleji Katona I. 2, 1647, 385., 513. 32. Geleji Katona I. 2, 1647, 659. 33. Kereszturi P. 1653, 15. 34. Geleji Katona I. 1, 1645, 959. 35. Perkinsus G. 1648, 25. 36. Sélyei Balogh I. 1657, 168. 37. Medgyesi P. 1658b, 51. 38. Czeglédi I. (2) 1659, 23., 87. 39. Pósa-házi J. 2, 1669, 678. 40. Szokolyai I. 1669, 206. 41. Czeglédi I. 2, 1670, 198. 42. Nánási L. I. 1670, 11. 43. Nánási L. I. 1670, 406. 44. Köleséri S. 1673, 105. 45. Czeglédi I. 1675, 98. 46. Szatmárnémeti M. 1675, 135. 47. Szatmárnémeti M. 1675, 542. 48. Szatmárnémeti M. 1675, 605. 49. Szatmárnémeti M. 1675, 697. 50. Diószegi K. J. 1679, 1., 63., 218. 51. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 221sq. 52. Sárpataki M. 1681, 64., 544. 53. Szatmárnémeti M. 1683, 12. 54. Szatmárnémeti M. 1683, 416. (Recte: 628.) 55. Tofeus M. 1683, 61., 265., 394., 465., 468. 56. Nádudvari P. 1741, 148., 162., 539. 57. Kamarási Gy. 1766, 282., 284., 320. 58. Málnási L. 1766, C2/b. 59. Sebők J. 1792, 245. 60. Kecskeméti Zs. 1793, 453. 61. Kecskeméti Zs. 1795, 599. 62. Hunyadi F. 2, 1798, 193., 391. 63. Balogh B. 1802, 32. 64. Kollár, J. 1831, 632. 65. Földváry J. 2, 1834, 500. 66. Pap I. 1, 1839, 73., 93. 67. Edvi Illés P. 4, 1840, 93. 68. Lakatos J. 1, 1854, 2., 17. 69. Lakatos J. 2, 1855, 135. 70. Édes A. 2, 1857, 92. 71. Dobos J. 1862, 79., 164sq. 72. Nemes B. 1863, 119. 73. Tompa M. 1870, 77. 74. Czelder M. 1880, 157sq. 75. Nagy L. 1880, 140. 76. K. Tóth K./Papp K. 1, 1892, 52. 77. Révész B. 5, 1893, 235. 78. Révész B. 6, 1893, 260—265. 79. Lévy L. 1898, 121sq. 80. Mitrovics Gy. 3, 1908, 146.

Interpr.:

Káin és Ábel exempluma már a középkor folyamán közkedvelt példa volt (Tubach num. 834). Számos hazai, főleg iskolai színjátékban nyert feldolgozást. Különösen a jezsuita iskoladramák között bukkantak fel drámaaváltozatai. A felsorolás ezekre vonatkozik: Trencsén, 1677: *Ábel innocens* (Staud G. 2, 1986, 270), Selmecbánya, 1685: *Innocens Ábel* (Staud G. 2, 1986, 348), Sárospatak, 1675: *Ábel innocens* (Staud G. 2, 1986, 394), Rozsnyó, 1758: *Cainus et Abelis* (Staud G. 2, 1986, 381). A protestáns hitszónokok gyakran használták fel ezt a példát, ezt a bibliai történetet a hatodik parancsolat (Ne ölj!) egyik fontos paradigmájául. A Káin és Ábel-történet elbeszélésbiológiája azt

mutatja, hogy a protestáns hitszónokok számos formát alakítottak ki. Az elbeszélés közismert volta miatt ritkán ismertették teljes terjedelemben a cselekményt, inkább röviden utaltak rá, vagy szóláshasonlattá alakították. Előfordult, hogy a szereplők nevét (Káin, Ábel) említették csupán. Lényegében az elbeszélés már a 17. század folyamán irodalmi toposzá alakult. Előfordult, hogy a Káin és Ábel-szimbólum Szodoma és Gomora témájával kapcsolódott össze (30. változat). Máskor pedig Káin szimbolikus alakja Ananiás és Szafira figurájával kapcsolódott össze (36. változat). Ismét másutt Káin és Ábel szólássá vált (40. változat).

A 16–17. századi protestáns egyházi prózára nyilvánvalóan hatott a barokk dramaturgia. H. Ziegler *Abel Justus* c. darabja 1559-ben Káin alakját a világ felé forduló, férfiúi egyéniség jelképeként, Ábelt pedig az alázatosság megtestesítőjeként ábrázolta. A protestáns hitszónokok a polgárosulás előrehaladásával újra és újra átgondolták a keresztényen etikai rendszer jegyében a Káin és Ábel-rejtélyt, amely a barokk kor irodalmában sajátosan tükröződött. Az új interpretáció a gyilkos lélekábrázolása mellett felvetette az áldozat etikai felelősségét, sőt még a passzivitás öngyilkosságba torkolló útjának kritikáját is megalkotta.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 185.; StDict. 1, 180 (Cain); StDict. 1, 4 (Abel); Graves/Patai 80–85.; BP 3, 313sq., not. 1.; Frenzel, Stoffe 386–389.

45. KÁM (HÁM) MEGÁTKOZÁSA (A 1650.1. mot.)

Noé megátkozza kisebbik fiát, Kámot (Hámot).

Var.:

1. Margitai P. 1617, 172/a. 2. Keresszegi Herman I. 1635, 471.

Interpr.:

Ez az exemplumtípus jelentős a folklórra tett hatásával. Éva különböző gyermekeiről szóló elbeszélés létrejöttében, továbbhagyományozódásában nagy szerepe volt (a). A 17–18. századi tréfás történetek életben tartására is hatott mint stabilizáló tényező (b).

Lit.:

a: BP 3, 308–321., AaTh 758. mt.; b: Moser-Rath, Schwank p. 233, not. 9.

46. KONKOLYHINTÉS

Jézus Krisztus példázatot mond a búzába keveredett konkolyról. (Mt. 13, 24–30.).

Var.:

1. Melius P. 1568, fol. I/b. – p. 66. 2. Milotai I. 1617, fol. bb/a. – p. 7. 3. Zvonarits M. 1, 1627, 361. 4. Prágai A. 1628, 37. 5. Pécsváradi P. 1629, 236. 6. Czeglédi I. 1659, 7. 7. Czeglédi I. 1663, 315. 8. Pósa-házi J. 1, 1669, 81. 9. Pósa-házi J. 1, 1669, 284. 10.

Nánási L. I. 1670, 11. 11. Szatmárnémeti M. 1675, 168. 12. Szatmárnémeti M. 1675, 169. 13. Szatmárnémeti M. 1675, 816. 14. Fábián M. 1875, 37. 15. Barla Szabó K. 1897, 47.

Interpr.:

A krisztusi példázat már igen korán alapjául szolgált a szállóige, közmondásszerű szó-lás kialakulásának. A felsorolt exemplumok következő variáncsoportba oszthatók: a) konkolyhintést említ csupán: 8—9. változat, b) az ördög konkolyt hint: 3., 14., 15. változatban, c) konkoly a tiszta búzában szóláshasonlat említése: az 1., 2., 4., 5., 6., 7., 10., 11., 12., 13. változatban.

Prou.:

Konkoly hintett közéjük (Margalits E. 1877, 29.); *Búzá-t vetett, konkolyt aratott* (Sirisaka A. 1890, 20.); *Konkolyt hintett közéjük* (Sirisaka A. 1890, 116.); *Konkolyt hinteni* (szállóige) (Szécsi F. 1936, 219.); *Konkolyt hint a tiszta búza közé*: ellenségeskedést szít (O. Nagy G. 1966, 378, num. k1480.). Röhrich, Redensarten 4, 1102.

Lit.:

Dvořák num. 5236*. Weeds among Grain, Parable of. (Mt. 13, 24—30.).

47. KRISZTUS ÉS A KÁNAÁNI ASSZONY

Jézus Krisztus meggyógyítja a kánaáni asszony lányát. (Mt. 15, 22—28.).

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, fol. 140. 2. Bornemisza P. 3, 1575, IIII/a—b. 3. Alvinczi P. 1616, 283sq. 4. Exequiae principales 1624, 17. 5. Madarász M. 1635, 240. 6. Sélyei Balogh I. 1657, 270. 7. Szatmárnémeti M. 1675, 146. 8. Szatmárnémeti M. 1675, 551.

Lit.:

Dvořák num. 998*. Christ Cures Daughter of Woman from Canaan. (Mt. 15, 22—28.). Die Erhörung der Bitte einer heidnischen Frau.

48. KRISZTUS ÉS A NAIMI IFJÚ

Jézus Krisztus feltámaszt egy fiút Naim városában. (Luk. 7, 11—15.).

Var.:

1. Beythe I. 1584, 271/a—273/b. 2. Zvonarits M. 2, 1628, 407—409. 3. Sélyei Balogh I. 1655, 110. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 676—686.

Lit.:

Dvořák num. 1009**. Christ Resurrects a Young Man from Naim. (Luk. 7, 11—15.).

49. KRISZTUS ÉS JAIRUS LÁNYA (AaTh 753 A)

Jairus kérésére Jézus felkeresi az előljáró házat. Megfogja a halott kezét, és a lány felkel. (Mt. 9, 18–26.).

Var.:

1. Magyarai I. 1604, [12.] = fol. Bij/b. 2. Exequiae principales 1624, 52. 3. Szatmárnémeti M. 1675, 717. 4. Kamarási Gy. 1766, 278. 5. Takáts Á. 1, 1790, 237. 6. Hunyadi F. 1805, 1, 1805, 253. 7. Hunyadi F. 1, 1805, 255. 8. Edvi Illés P. 4, 1840, 92. 9. Könyves Tóth K. 1881, 102–109.

Interpr.:

A bibliai történet a nemzetközi folklórban mesetípus: Krisztus és a beteg leány (a). Egyik magyar meseváltozatban arról van szó, hogy Krisztus karddal egy csapással levágja egy lány fejét, majd feléleszti (b). Természetesen a protestáns prédikátorok hűen követték a bibliai szöveget, amikor idézték exemplumként a Megváltó csodás tettét. A folklorizáció során részben a varázslás irányában mozdult el a karizmatikus tett, a transzcendencia mágikus aktivitással telítődött.

Lit.:

a: AaTh 753A.; b: Arany L./Gyulai P. 1872, p. 400, num. 4. = MNGy. 1, 400.; Lammel A./Nagy I. 1985, 342.

50. KRISZTUS MEGJELENÉSE HALÁLA UTÁN

Jézus Krisztus halála után megjelent tanítványainak.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. G/b után a 2. sztl. old. 2. Geleji Katona I. 1645, 697. 3. Édes A. 3, 1859, 53. 4. Péterfi S. 3, 1866, 80.

Interpr.:

A középkorban már keresztyén vallásos exemplum volt (a). A protestáns hitszónokok a bibliai szöveghez közelítették a példát.

Lit.:

Tubach num. 981. Christ Appears to Disciples. Christ appears to His disciples after His resurrection.

51. LÓT ÉS LÁNYAI (Q 150.1.1. mot.)

Lót egy barlangban húzta meg magát Cóár mellett. Egy este lányai megrészegítették apjukat, és vele háltak.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 314/a. 2. Nánási L. I. 1670, 347. 3. Szatmárnémeti M. 1675, 498. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 708. 5. Kamarási Gy. 1766, 280.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 219.; Dvořák num. 3086*. Lot, Driven to Incest by his Daughters (Gen. 19, 29—38). A bibliai mítosz ikonotropikus eredetét feltételezi, amely egy közismert egyiptomi ábrázoláson alapul: Graves/Patai 1969, 156.

52. LÓT FELESÉGE SÓBÁLVÁNNYÁ VÁLTOZOTT (C961.1. mot.)

A két angyal meghagyta Lótnak, hogy menekülés közben senki se forduljon vissza. Lót felesége hátrafordult, és sóbálvánnyá változott (a).

Var.:

1. Decsi G. 1584, fol. B/b 7 = 8. 2. Sóvári Soós K. 1601, 154. 3. Madarász M. 1635, 726. 4. Keresszegi Herman I. 1640, 46. 5. Keresszegi Herman I. 1640, 326. 6. Medgyesi P. (1) 1657, 10. 7. Szatmárnémeti M. 1675, 671. 8. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 67. 9. Szatmárnémeti M. 1683, 266sq. 10. Kecskeméti Zs. 1795, 139. 11. Kecskeméti Zs. 1795, 382sq. 12. Hunyadi F. 1, 1797, 3., 7sq., 12., 16. 13. Török P. 1, 1841, 24.

Interpr.:

A Lót-mítosz legkorábbi előfordulása Kr. e. 10—6. század. A mítosz a Bibliából ismeretes (Genesis 19, 15—26.), bár ezt a motívumot a Biblia nem említi. A hátratekintés tabujának motívumáról (b). Fincel a reformáció korában úgy írt, hogy a protestáns ember előre tekintsen, ne hátra, mint Lót felesége (c). A Lót-mítoszból lett szállóige (sóbálvánnyá változott) a mesefolklorban is megjelent (d). Önálló legendaként is fellejezték (e). A szállóigének a magyar gyermekirodalomban is felleltem a nyomát (f).

Prov.:

Szécsi F. 1936, 210. (Sóbálvánnyá változott.)

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 219.; b: Jason/Kempinski 1981, p. 14, num. 23.; c: Brückner p. 360.; d: Kriza J. és társai 1882, 321.; d: Lammel A./Nagy I. 1985, 141sq.; f: Gaal M.: Kujak Andris keleti utazása. Bp. 1913, p. 73. — Általános irodalom: Thompson, Folktale 265.

53. MANASSE

Manasse Júdea királya volt. Az apjától lerombolt pogány oltárokat újra felépítette, álmofejtőket hozatott az udvarába, és más bűnös szokásoknak hódolt. Jahve megharagudott rá, és megjósolta Jeruzsálem pusztulását.

Var.:

1. Magyar I. 1604, (5) = Aiiij/a. 2. Szenci Molnár A. 1618, 15. 3. Perkinsus G. 1648, 148. 4. Somosi Petkó J. 1656, 154. 5. Sélyei Balogh I. 1657, 127. 6. Medgyesi P. 1658b, 24sq.

Interpr.:

Az exemplumot a Biblia tartalmazza (Krónikák második könyve 33, 11–18.). Az ótestamentumi hagyomány a bálványimádás elítélését jelentette a reformáció korában (a). Manasse király tragédiáját a magyar jezsuiták iskoladramájában adták elő Szakolcán, 1747. október 4-én (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 224.; b: Staud G. 2, 1986, 241.

54. MANNA

Izrael népének egyik fő tápláléka a negyvenéves sivatagi bolyongás idején. Az égből hullott, kenyér helyett fogyasztották. Fehér volt, mint a koriander magja, és íze hasonlított a mézespogácsához (a).

Var.:

1. Melius P. 1568, fol. M/b = 90. 2. Bornemisza P. 3, 1575, 54/a = Oij/a. 3. Bornemisza P. 1584, CCCCCV/b. 4. Bornemisza P. 1584, CCCCXIñ/a. 5. Bornemisza P. 1584, CCCXCXVII/b. 6. Geleji Katona I. 1, 1645, 551. 7. Czeglédi I. (2) 1659, 410. 8. Matko I. 1668, 95. 9. Czeglédi I. 1669, 84. 10. Nánási L. I. 1670, 633. 11. Técsi J. M. 1673, 49. 12. Szatmárnémeti M. 1675, 281. 13. Szatmárnémeti M. 1675, 472. 14. Sárpataki M. 1681, 188. 15. Szatmárnémeti M. 1683, 582. (Recte: 694.) 16. Gerhardus J. 1710, 129. 17. Nádudvari P. 1741, 592. 18. Kamarási Gy. 1766, 160. 19. Ravasz L. 2, é. n. 14.

Interpr.:

A szó, ill. a történet az Exodusból származik. A bibliai mítosz a protestáns hitszónokok használatában átalakuláson ment keresztül. Czeglédi István 1659-ben *lelki manna* kifejezést használta már (7. változat). Szatmárnémeti Mihály pedig 1675-ben Jézusról, mint mannáról szólt (13. változat). Látható, hogy az ótestamentumi fogalom belső, lelki folyamatok szemléltetésére, ill. a kegyelmi kiválasztás bemutatására szolgált. A középkori keresztyén exemplum (b) tehát fejlődött a protestáns igehirdetés gyakorlatában. A zsidó hagyományban a manna tovább folklorizálódott, amikor különféle anekdotákba került, és így oldotta az archaikus ótestamentumi hagyomány és a jelenkori társadalomfejlődés változatai között mutatkozó esetleges feszültségeket (c).

Prou.:

A *manna* szó bibliai eredetű szállóige része: Szécsi F. 1936, 211.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 225.; b: Tubach num. 3159 Manna, Prison Food Preferred to. The Israelites preferred the prison food of Egypt to the manna of the desert.; c: Jason *1871. mt., Schwarzbaum, Studies 344.

Az ausztráliai legendában is előfordul az a motívum, miszerint manna hull az égből: Bodrogi T. 1957, 7.

55. MENYEGZŐ: A KÁNAI MENYEGZŐ

Jézus Krisztus a vizet borrá változtatja Kánában.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, fol. 77/b—87/b. 2. Bornemisza P. 1574, fol. 146/a. 3. Bornemisza P. Postilla II, 1574; Nemeskürty I. 1980, 689sq. 4. Kulcsár Gy. 1574, 123. 5. Bornemisza P. 3, 1577, 17/a. 6. Bornemisza P. 1584, XCI/b. 7. Bornemisza P. 1584, CCCCCXXVIII/b. 8. Zvonarits M. 1, 1627, 283—285. 9. Müller H. é. n. 718sq. 10. Czeglédi I. (2) 1659, 505. 11. Stöckel, L. 1596, fol. 64sq. 12. Stöckel, L. 1596, fol. 54. 13. Alvinczi P. 2, 1634, 337. 14. Keresszegi Herman I. 1635, 249. 15. Keresszegi Herman I. 1635, 436. 16. Madarász M. 1635, 117. 17. Madarász M. 1641, 66. 18. Geleji Katona I. 3, 1649, 1267., 1313. 19. Czeglédi I. 1663, 39. 2. OPósházi J. 2, 1669, 471. 21. Szatmárnémeti M. 1675, 558. 22. Hunyadi F. 2, 1798, 355. 23. Török P. 1, 1841, 53. 24. Szász G./Szász D. 1871, 103. 25. Kolbenheyer A. 1, 1880, 71. 26. Könyves Tóth K. 1881, 75. 27. Győry V. 1, 1886, 153. 28. Ravasz L. é. n. 2, é. n. 89.

Interpr.:

Az Újtestamentum példáját már a *Legenda aurea* is népszerűsítette (a). A középkor folyamán kedvelt exemplum (b). A paraszti folklórban mint legenda jelent meg (c). Beépült a lakodalmi szokáskomplexumba is (d).

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 103.; b: Tubach num. 5236 Wedding at Cana and Jesus.; c: Lam-mel, A./Nagy I. 1985, 298sq.; d: Manga J.: A kánai menyegző változatai. Ethnographia LVII/1946/, 49—64.

56. NABUKODONOSZOR

Nabukodonozor Babilónia király volt, aki elfoglalta és kirabolta Jeruzsálemet. (a)

Var.:

1. Madarász M. 1635, 268. 2. Szakmári Pap J. 1707, 204. 3. Kecskeméti Zs. 1795, 421. 4. Kecskeméti Zs. 1795, 497. 5. Edvi Illés P. 2, 1840, 111.

Interpr.:

A középkorban már ismert keresztyén vallásos exemplum (b). Népszerűsége a 17—18. században nagyobb volt, mint a 19. században.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 245.; b: Dvořák num. 2719*. Idol of the King Nebuhadnezzar.

57. NOÉ BÁRKÁT ÉPÍT (F 671., A 1021.0.1. mot.)

Jahve látta el tanácsokkal Noét, hogy miképpen építsen bárkát, amellyel átvészeli a vízözönt. A bárka ötvenkét évig épült, több száz helyiség volt benne (a).

Var.:

1. Bornemisza P. 1573, fol. LIII/b. 2. Bornemisza P. 1574, 147/a. 3. Kulcsár Gy. 1574, 557/b., 560/b. 4. Sóvári Soós K. 1601, 625. 5. Mihálykó J. 1608, 4. 6. Margitai P. 1624, 129. 7. Zvonarits M. 1, 1627, 891. 8. Zvonarits M. 1, 1627, 760. 9. Madarász M. 1635, 108. 10. Madarász M. 1635, 182. 11. Keresszegi Herman I. 1640, 474. 12. Hodászi M. 1646, 28. 13. Geleji Katona I. 2, 1647, 886. 14. Hunyadi F. 1, 1797, 2.

Interpr.:

A mítosz a Bibliában a következő helyen található: Genesis 6, 13–22. Tartalmát ismertette: (a). Görög mitológiai párhuzamáról ír: (b). Noé bárkaépítése a középkor egyik kedvelt vallásos története volt: (c). A reformáció korában Wolfgang Bütner egyik ördögelbeszélésében fordul elő Noé bárkája, amelynek falát az ördög kifúrta, de a teknősbéka a lyukat betömte (d). Ilyesfajta legendái elemeket a református prédikátorok itthon kiküszöböltek. Zvonarits Mihály a bibliai mítosszal kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy a vízözön elpusztította a bűnös embereket (8. változat). Madarász Márton pedig azt emelte ki, hogy Noé az övéivel szállt a bárkába (10. változat). Keresszegi Herman István egy érdekes ellentmondásra irányította rá a figyelmet: az ácsmesterek, akik építették a bárkát, kint rekedtek abból és elpusztultak a vízözön miatt (11. változat). A példaszerkesztés hagyományainak megfelelően Hodászi Miklós Noé bárkaépítésének bibliai mítoszához (Tubach num. 3478.) a Szodoma és Gomora pusztulásáról szóló történetet (Tubach num. 4459.) kapcsolta (12. változat). Világos tehát, hogy a kegyelmi kiválasztás mellett a büntetésmotívum igen erős hangsúlyt kapott a 16–17. század folyamán.

Képi ábrázolások

Az elbeszélésbiológiai részt egészítik ki a jelenkori képforrások, amelyek a Noé-téma állandó felújulását mutatják. „Esküszöm, hogy a meteorológia esőt jelzett” — jelenti ki Noé a bárkában, felesége pedig egy mellette levő képen faggatja Noét: „Mond, fiam, van nekünk állattartási engedélyünk?” (Ludas Magazin 1970. évf. 3. sz. p. 16). A jelenkori Noé-bárka *épülettengerben* halad (Ország–Világ Revü é. n. p. 24). A Noé-történet a jelenkori környezetvédelmi mozgalmakhoz is hozzákapcsolódhat: „Vízlépcsőt persze elfelejtett teremteni...” — jelenti ki Noé bosszúsan a bárkába való beszállás előtt (Ludas Matyi 1988. okt. 5. p. 16).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 255.; b: Kallós E. 1927, 157.; c: Noah Constructs Ark, Tubach num. 3478.; d: Brückner 486, num. 556.; e: StDict. 2, 796. (Noah's Ark). Dundes, A.: The

Flood Myth. Berkeley—Los Angeles—London 1988. Lammel A./Nagy I. 1985, 105—108.; Nagy I.: A magyar Noé-történetek nemzetközi kapcsolatai és műfaji kérdései. In: Népi Kultúra — Népi Társadalom II—III. Bp. 1969, 215—224.

Igen korán előfordul az a bibliai exemplum, miszerint Noé áldozatot mutat be Istennek az özönvíz után (Bornemisza P. 1573, fol. CCLXVII/b.).

58. NOÉ RÉSZEGSÉGE

Noét az a fia gúnyolja ki részegsége alatt, aki őt ápolta.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, 405/a. 2. Decsi G. 1584, fol. E/b = [p. 32.] 3. Geleji Katona I. 1, 1645, 1040. 4. Nánási L. I. 1670, 28. 5. Szenci Molnár A. 1701, 20sq. 6. Török P. 2, 1845, 162sq.

Interpr.:

Már a középkorban ismert keresztyén vallásos exemplum volt (a). A reáliák módszerének alkalmazásával Melius Péter hosszú példaláncolatban említette ezt az exemplumot: Dávid paráznságával kezdte, Noé részegségével folytatta, majd ezután Ábrahám hazugságának és Péter hamis esküvésének felemlítése következett (M. P. 1563, fol. LI/a.).

Lit.:

a: Tubach num. 3479. Noah Curses Son.

59. SALAMON ÉPÍTKEZÉSEI

Salamon király gyönyörű templomot építtetett, majd ezután palotája készült tizenhárom esztendeig. (Királyok I. könyve, 6—7. fejezet.).

Var.:

1. Melius P. 1568, fol. K/a = p. 73. 2. Melius P. 1568, fol. Aa/a = p. 185. 3. Melius P. 1568, fol. Ee 3 utáni lap/a = p. 223. 4. Keresszegi Herman I. 1635, 213. 5. Nánási L. I. 1670, 165. 6. Szenci Molnár A. 1701, 256. 7. Kecskeméti Zs. 1795, 466. 8. Kecskeméti Zs. 1795, 481. 9. Kecskeméti Zs. 1795, 466. 10. Kecskeméti Zs. 1795, 481. 11. Herepei G. 1835, 50. 12. Edvi Illés P. 3, 1840, 111. 13. Édes A. 3, 1859, 76. 14. Édes A. 3, 1859, 78. 15. Barakonyi K. 1878, 75. 16. Fejes I. 1877, 118. 17. Fejes I. 1877, 120. 18. Könyves Tóth K. 1881, 95. 19. Könyves Tóth K. 1881, 121.

Interpr.:

A Biblia pontos leírása ezekben az exemplumokban érthető módon nem található meg. A prédikátorok csak utaltak az eredeti szövegre, és a morális tanulság levonása érdekében kizáróan a salamoni tett lényegét emelték ki. Különben már a középkorban vallásos exemplum volt ez a bibliai leírás (a).

Lit.:

a: Tubach num. 4468. Solomon, Temples.

60. SALAMON ÉS SÁBA (H 540.2.1. mot.)

Sába királynője elmondja, hogy látogatásakor meggyőződött Salamon király bölcsességéről és gazdagságáról. (1 Királyok könyve 10, 1–13.).

Var.:

1. Bornemisza P. 3, 1577, 14/b. 2. Madarász M. 1635, 202. 3. Madarász M. 1635, 469.
4. Geleji Katona I. 2, 1647, fol. g/a—b. 5. Kecskeméti Zs. 1795, 589. 6. Hunyadi F. 1, 1805, 140. 7. Edvi Illés P. 3, 1840, 65sq. 8. Kovács J. 1888, 76.

Interpr.:

A középkorban már elterjedt a keresztyén vallásos irodalomban ez az elbeszélés (a). A hagyományozódás során kialakult egy olyan forma, amelyben Sába királynőről elterjesztik, hogy állatlába (kecskelába) van. Sába királynő Salamon előtt így felemeli a szoknyáját (b). A protestáns prédikátorok szigorúan a Biblia szövegéhez ragaszkodtak, és kiszűrték az esetleges mesei elemeket ebből az exemplumból is. A protestáns exemplum így közelebb került bibliai mitikus előképéhez.

Lit.:

a: Tubach num. 4463. Solomon and Sheba.; b: BP 3, 205., op. cit. 4, 375. (Salomo und Königin Saba.); EM 1, 279. Sába felemeli szoknyáját nemzetközi motívum: D1711.1.1. mot.

61. SÁMSON ÉS DELILA (D1831. mot.)

Sámson megszerette Delilát, aki a filiszteusok megbízásából kifaggatta, míg el nem árulta, hogy rettentő erejének forrása a hajában van. Delila lenyírta Sámson haját, mikor a nagy erejű hős aludt, és kiszolgáltatta ellenségeinek.

Var.:

1. Magyarai I. 1602/1979, 69. 2. Keresszegi Herman I. 1635, 368. 3. Nánási L. I. 1670, 319. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 130. 5. Szakmári Pap J. 1707, 118. 6. Kamarási Gy. 1766, 27. 7. Hunyadi F. 1, 1797, 494. 8. Balogh B. 1802, 63. 9. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 26. 10. Somosy J. 1840, 218. 11. Török P. 2, 1845, 393. 12. Sükösd S. 1, 1858, 9., 12. 13. Szoboszlai Pap I. 3, 1858, 117. 14. Tompa M. 1859, 615. 15. Péterfi S. 2, 1865, 148. 16. Tompa M. 1870, 10. 17. Péterfi S. 6, 1875, 58sq. 18. Könyves Tóth K. 1881, 159–161. 19. Könyves Tóth K./Papp K. 2, 1893, 212.

Interpr.:

A Sámson-téma a Bírák könyvéből ismeretes legkorábban. A reformáció korában Luther egyik előképének Sámson-tüntették fel (a). A 16. században a drámai feldolgozások antifeminista tendenciát mutatnak. Van olyan Delila is, aki nemzeti gyűlöletből árulja el Sámson-t (b). Nálunk a Sámson-témát Juhász Máté dolgozta fel drámában, 1761-ben (c). Az alapmotívum, miszerint Sámson ereje a hajában van, nemzetközileg elterjedt (d). Ez a motívum *A testen kívül elrejtett erő* mesetípusának központi magja (e).

A Sámson és Delila-téma behatolt a magyar és a nemzetközi folklórba. Megtalálható a török mesekincsben (EB 255. mt.), ugyanakkor felbukkan a szudáni arab mesében is (Nowak p. 230, num. 235.), bár itt a cselekmény vége úgy alakul, hogy Sámson fia meghal, és apja kéri a démont, hogy ölje meg őt, hogy fiát követhesse.

A magyar legendafolklórban a mesemondó Delilát tévedésből *Becsabén*nek nevezte (f). A Sámson és Delila-mítosz tartalmi összefoglalása (g).

Megjegyzendő még, hogy a prédikációirodalomban Delila alakját különféle bibliai szimbólumokkal kombinálták. Az árulás motívuma alapján Delila alakjához Júdás kapcsolódott: Medgyesi P. 1660c, 21. A 19. század végén a csábítás alapján asszociálta a paradicsomi kígyóhoz Delilát az egyik egyházi író: „...a paradicsomi boldogságot egy hízogó kígyó rabolta el, Sámson erejét Delila orozta el...” (Fábián D. 2, 1878, 8.).

Lit.:

a: Brückner p. 272, not. 52.; b: Frenzel, Stoffe 682—686.; c: Alszeghy Zs. 1914, 272.; d: D1831. mot., Thompson, Folktale 260.; e: BP 4, 107, not. 6.; f: Lammel A./Nagy I. 1985, 175—181.; g: Szabó Gy. 1973, 306sq.

62. SÉNAKHÉRIB/SZANHÉRIB

Sénakhéríb Asszíria királya. Az asszír igát lerázni próbáló Ezekiást újra adófizetőjévé tette, és országára súlyos pénzbüntetést rótt, de Jahve beavatkozására visszafordult. Fiai ölték meg.

Var.:

1. Melius P. fol. 1563, fol. Xxii/a. 2. Melius P. 1568, fol. Bbb/a. = [p. 375.] 3. Sóvári Soós K. 1601, 593. 4. Kecskeméti J. 1622, fol. A5/b. 5. Alvinczi P. 1632, [67/a] = fol. 113. 6. Margitai P. 1632, 51. 7. Alvinczi P. 1, 1633, 440. 8. Keresszegi Herman I. 1635, 413. 9. Somosi Petkó J. 1656, 148sq. 10. Nánási L. I. 1670, 405. 11. Szatmárnémeti M. 1673, 105. 12. Técsi J. M. 1673, 70.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 310.; Előfordulása a magyarországi jezsuita iskoladramákban: Staud G. 11, 1986, 282., op. cit. 2, 1986, 26., 68., 175., 217., 337., 341., 428.

63. SZAMARITÁNUS: AZ IRGALMAS SZAMARITÁNUS

Egy embert útközben a rablók kifosztanak és leütnek. Az embert félholtan otthagylák az úton. Egy arra haladó pap (levita) látja a szerencsétlen embert, de nem segít rajta, tovább megy. A samaritánus látja a félholt embert, bekötözi sebeit, és egy menedékhelyre szállítja. Ott tovább gondozza, majd pénzt ad a vendéglősnek a sebesült gondozására, meggyógyítására.

Var.:

1. Beythe I. 1584, 257sq. 2. Alvinczi P. 1625, 12. 3. Kereszturi P. 1645, 66. 4. Somosi Petkó J. 1656, 444. 5. Nánási L. I. 1670, 213. 6. Nánási L. I. 1670, 607. 7. Szatmárnéme-

ti M. 1675, 148. 8. Szatmárnémeti M. 1675, 637sq. 9. Gombási I. 2, 1784, 59. 10. Edvi Illés P. 4, 1840, 66. 11. Győry V. 3, 1902, 83.

Interpr.:

Jézus Krisztus egyik közismert példázatát Lukács evangéliuma (10, 30–37) tartalmazza, amely a középkor egyik elterjedt exempluma volt (a). Legkorábbi képi ábrázolása a 6. századból, a rossanói kódexből származik (b). A 17. században a magyarországi jezsuiták iskoladrámájában előadták: 1659-ből Trencsénből, 1677-ből, Gyöngyösről van erre adat (c). A protestáns exemplumváltozatok azt bizonyítják, hogy a krisztusi példázat már az igehirdetésben szállóigévé alakult.

Prou.:

Az irgalmas szamaritánus: Szécsi F. 1936, 221.

Lit.:

a: Dvořák num. 4170* Samaritan, Good, Parable of.; b: Christliche Ikonographie 52sq.; c: Staud G. 2, 1986, 264sq., 97.

64. SZODOMA ÉS GOMORA (Q 486.1.1. mot.)

Roppant gazdag kánaáni város, ahol a rabszolgák még a mezőn, növények gyökere alól is tiszta aranyat szedtek össze. Lakosai kicsapongó, kéjenc életet éltek, de a rászorulóknak egy morzsányi kenyeret sem adtak. Az idegeneket befektették egy ágyba, vagy megnyújtották, vagy összenyomorították, hogy beleférjenek. (a)

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 93. (eml.); 116. 2. Melius P. 1563, fol. Zzij/b.; fol. Yyij/c. 3. Bornemisza P. 1573, fol. LXV. 4. Kulcsár Gy. 1573, 27/b. 5. Kulcsár Gy. 1574, 557/b.; 560/b. 6. Bornemisza P. 3, 1575, 190/b—191/a. = Aij/b—Aiiij/a. 7. Bornemisza P. 1579, fol. 73., 97/b. 8. Beythe I. 1584, 79. 9. Sóvári Soós K. 1601, 10., 32sq., 43., 156., 385., 740., 741., 742., 929. 10. Magyarai I. 1602/1979, 114. 11. Fabricius J. 1603, fol. 7/b. 12. Mihálykó J. 1608, 5., 77. 13. Müller H. é. n. 2., 404. 14. Mihálykó J. 1612, 17. 15. Alvinczi P. 1616, 131., 343. 16. Margitai P. 1621, 14/a., 59/a., 138/a. 17. Kecskeméti J. 1622, G5 utáni lap „b” oldala, X. praed. 18. Melotai Nyilas I. 1622, 113. 19. Zvonarits M. 1, 1627, 232. 20. Zvonarits M. 2, 1628, 104. 21. Pécsváradi P. 1629, 19. 22. Alvinczi P. 1632, (2/a—b) = fol. A2. 23. Margitai P. 1632, 153. 24. Alvinczi P. 1, 1633, 4. 25. Alvinczi P. 2, 1634, 187., 289. (eml.). 26. Alvinczi P. 2, 1634, 509. 27. Keresszegi Herman I. 1635, 28. 28. Madarász M. 1635, 752. 29. Medgyesi P. 1636, 33., 242. 30. Keresszegi Herman I. 1640, 830. 31. Madarász M. 1641, (xx). 32. Geleji Katona I. 1645, 90., 92., 93., 158., 203sq. 33. Geleji Katona I. 1645, 809., 812. 34. Geleji Katona I. 1, 1645, 1020. 35. Hodászi M. 1646, 28. 36. Geleji Katona I. 2, 1647, 386. 37. Perkinsus G. 1648, 25. 38. Medgyesi P. 1653, 33. 39. Somosi Petkő J. 1656, 21sq. 40. Medgyesi P. 1658a, 39. 41. Medgyesi P. 1658a, 46. 42. Medgyesi P. 1636, 605sq. 43. Czeglédi I. 1659, 45. 44. Varallyi L. 1659, 3. 45. Medgyesi P. 1660a, 27. 46. Medgyesi P. 1660a, 32sq. 47. Pósházi J. 2, 1669, 61. 48. Szokolyai I. 1669, 36. 49. Köleséri S. 1673, 187.

50. Técsi J. M. 1673, 33. 51. Szatmárnémeti M. 1675, 277., 601. 52. Diószegi K. J. 1679, 205., 259. 53. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 5. 54. Sárpataki M. 1681, 123. 55. Diószegi I. 1682, fol. D3/b. 56. Tofeus M. 1683, 31., 472. 57. Nádudvari P. 1741, 161. 58. Nádudvari P. 1741, 164. 59. Szelessy P. 1792, 13. 60. Kecskeméti Zs. 1793, 61., 393., 448. 61. Hunyadi F. 1, 1797, 5., 7., 115., 324., 514. 62. Somodi I. 2, 1797, 155. 63. Vétsey J. 5, 1801, 75., 480sq. 64. Balogh B. 1802, 58., 73. 65. Fábián J. 1805, 6. 66. Hunyadi F. 1, 1805, 362. 67. Edvi Illés P. 3, 1840, 54. 68. Lakatos I. 2, 1855, 128. 69. Pap I. 1, 1855, 271. 70. Tompa M. 1859, 139. 71. Édes V. 1865, 6. 72. Czelder M. 1880, 68. 73. Fördös L. 5, 1882, 76. 74. Könyves Tóth K./Papp K. 1, 1892, 53. 75. Könyves Tóth K./Papp K. 2, 1893, 197. 76. Révész B. 5, 1893, 236. 77. Barla Szabó K. 1897, 8. 78. Győry V. 2, 1899, 174. 79. Lévay L. 1902, 77.

Interpr.:

Szodoma és Gomora bibliai mítoszának elemei (a) a protestáns prédikációirodalomban rövidültek, és már igen korán szimbólummá vagy irodalmi toposzá váltak. Goltwurm bibliai csodajelnek tüntette fel Szodomát és Gomorát (b), Luthert dicsérték, aki Németországot Szodomából vezette ki. Különben Szodomát és Gomorát a Biblia két helyen említette (Genesis 19:24., Luk. 17:29). A visszatekintés tabujának motívuma nemzetközileg elterjedt (c). Szodoma megjelent a természetmagyarázó mondákban (d). Szodoma és Gomora példájával való fenyegetés 1681-ben, egy debreceni boszorkányparben előfordult (e).

A Szodoma és Gomora-téma nagyon gyakran nem önmagában jelent meg a protestáns igehirdetés folyamán. Egyik alkalommal az egyházi szónok Noé bárkaépítését csatolta hozzá (Hodászi M. 1646, 28.). Máskor Káin gyilkossága után emlegette a prédikátor a szodomaiak gonoszságát: Margitai P. 1621, 14/a. Előfordult, hogy a vízözön-mítosz és a Mózes-mondakomplexum egyik eleme közé ékelte a hitszónok a Szodoma elveszéséről szóló exemplumot (Margitai P. 1624, 33.). Volt olyan eset is, hogy a szodomabeliek mitikus exempluma Lót leányainak példájával folytatódott (Szatmárnémeti M. 1675, 475.), vagy Szodomához Szanhéribet kapcsolták (Pósházi J. 2, 1669, 61.). A reáliák halmozásának divatozása idején a Szodoma-példa gazdag láncolatba került: Ádám és a kígyó + Noé bárkaépítése (Tubach num. 3478) + Noé részegsége (Tubach num. 3479) + Lót menekül Szodomából + Szodoma pusztulása (Tubach num. 4459) + Heródes Keresztelő Szent János fejét véteti (Tubach num. 2830) (Medgyesi P. 1636, 605sq.).

A Szodoma és Gomora-mítosznak vannak olyan exemplum-változatai, amelyek párhuzamba állíthatók az *elsüllyedt vár vagy templom* (F 944. mot.: elsüllyedt város, Tubach num. 883.: elsüllyedt vár) mondájával. Szodoma büntetéséül említi az egyik református hitszónok az elsüllyedést (Nádudvari P. 1741, 164.). „...megnyíltok alattok a föld, mint a pokol szája, és elnyelte Sodomát lakóival...” — írta Barla Szabó Károly (1897, 8.).

Az irodalmi toposzként vagy szóláshasonlatként való előfordulás a 17. századtól a 19. század végéig nyomon követhető, amelyre szolgáljon a következő néhány idézet: „...magot hagyot Isten, s úgy nemjártunc mint Sodoma és Gomorah” (Medgyesi P. 1658, 39.); „Merő Sodomává Gomorává lött Országunk...” (Medgyesi P. 1660a, 32sq.); „...emlékezzünk-meg a’ Sodoma-belieknek életekről...” (Fábián J. 1805, 6.); „Ne nézettek hát é világnak Sodomájára...” (Hunyadi F. 1, 1805, 362.); „A világ sokszor lett Sodomává és Gomorrává...” (Győry V. 2, 1899, 174.).

Prou.:

Szécsi F. 1936, 210.; Rybnikova, M. A. 1961, 41. (orosz közmondásszerű szólás a „dom” jelentésű ház és „Szodom” ~ Szodoma párhuzamba állításán alapszik.); Békés I. 1968, 25.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 319.; b: Brückner 140.; 364.; c: C961.1. mot., StDict. 2, 643sq.; d: Dähnhardt 1, 315, 16.1. c 1—2.; e: Komáromy A. 1910, 132, CVII.; Lammel A./Nagy I. 1985, 141sq.

65. SZOLGA: A HÁLÁDATLAN SZOLGA

A gazda megkönyörül szolgáján, és elengedi adósságát. A szolga viszont társával szemben szívtelennek mutatkozik. A gazda háládatlan szolgáját átadja a poroszlóknak. (Mt. 18, 23—34.).

Var.:

1. Pósházi J. 2, 1669, 710. 2. Vétsey J. 5, 1801, 367. 3. Edvi Illés P. 4, 1840, 75sq. 4. Fábíán M. 1875, 107. 5. Kolbenheyer A. 2, 1881, 142.

Lit.:

Dvořák num. 1482*. Debtor, Merciless, Parable of. (Mt. 18, 23—34.).

66. SZÜZEK: A BALGA ÉS OKOS SZÜZEK PÉLDÁZATA

A balga szüzek elviszik lámpásukat, de olajat nem tesznek bele. Az okos szüzek lámpásukkal olajat is vittek korsójukban. (Mt. 25, 1—13.).

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, 81. 2. Czeglédi I. 1663, 20. 3. Nánási L. I. 1670, 760. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 821. 5. Sebők J. 1792, 333. 6. Fábíán M. 1875, 175.

Lit.:

Dvořák num. 5160*. Virgins, Wise and Foolish, Parable of. (Mt. 25, 1—12.); Scheiber S.: „Ki olaját nem fecsérli”. Magyar Nyelvőr 88 (1964). évf., 2. sz. p. 210.

67. TALENTUMOK PÉLDÁZATA

Az egyik ember minden szolgájának talentumokat ad. Amikor a szolgák ura hazatér, azok beszámolnak a talentumok sorsáról. Az úr megdicséri azokat a szolgákat, akik okosan gazdálkodtak a talentummal. Viszont megbünteti azt, aki elásta a rábízott talentumot. (Mt. 25, 14—30.).

Var.:

1. Melius J. 1563, fol. Aiiij/d. 2. Czeglédi I. (2) 1659, 260. 3. Szatmárnémeti M. 1675, a/33/a—b. 4. Szatmárnémeti M. 1683, 218sq. 5. Pap I. 2, 1855, 37. 6. Kolbenheyer A. 1, 1880, 49.

Lit.:

Dvořák 4703**. Talents, Parable of. (Mt. 25, 14—19.).

68. TÉKOZLÓ FIÚ

Az apa fiai közt szétosztja vagyonát. Amikor kisebbik fia mindenét elpazarolja, hazatér. Apja megbocsát neki. Az idősebb fiú ezért megharagszik apjára. (Luk. 15, 11—32.).

Var.:

1. Bornemisza P. 3, 1575, fol. 94/b—98/a. 2. Bornemisza P. 1584, CCCCXVIII/b. 3. Fabricius J. 1603, fol. [13/b.] 4. Mihálykó J. 1608, 19. 5. Mihálykó J. 1608, 154sq. 6. Keresszegi Herman I. 1635, 499. 7. Madarász M. 1635, 659. 8. Perkinsus G. 1648, 219. 9. Medgyesi P. 1657b, 3sq. 10. Medgyesi P. 1660, 11. 11. Szóllósi M. 1668, 193. 12. Szokolai I. 1669, 56. 13. Szatmárnémeti M. 1675, 259. 14. Szatmárnémeti M. 1675, 617. 15. Szatmárnémeti M. 1683, 19. 16. Szenci Molnár A. 1701, 12. 17. Ács M. 1708, 12. 18. Hunyadi F. 2, 1798, 109sq. 19. Balogh B. 1802, 96sq. 20. Edvi Illés P. 4, 1840, 37. 21. Czelder M. 1880, 320. 22. Kovács L. 1882, 22. 23. Kovács L. 1882, 189. 24. Ravasz L. 2, é. n. 96.

Interpr.:

Jézus Krisztus egyik közismert példázatát már a középkorban számtalanszor idézték (a). A legkorábbi irodalmi feldolgozásokban a fiatal és az idős fiú úgy áll egymással szemben, mint a farizeus és a vámszedő (b). A protestáns iskoladramákban gyakran előadták a tékozló fiú történetét (c). Megtaláltam az egyik korai exemplumban, hogy az egyházi szerző publikánus után a tékozló fiút említette (Medgyesi P. 1636, 596.). Ez a jelenség egybevág a 17. századi irodalmi fejlődéssel, ami a téma tárgytörténetét illeti.

Prov.:

Tékozló fiú mint szállóige (Szécsi F. 1936, 221.).

Lit.:

a: Dvořák num. 4486*. Son, Prodigal, Parable of. (Luc. 15, 11—32.); b: Frenzel, Stoffe 689—692.; c: Varga, Prot. iskoladramák I/1, p. 419—434, num. 19.; Varga, A magyar prot. iskolai színjátszás forrásai és irodalma p. 48, E15, p. 315, num. E432.

69. ÚRIÁS-LEVÉL (K 978; K 511. mot.)

Úriás Betsabé férje volt. Mikor Dávid kedvesévé tette Betsabét, levelet küldött Joábnak, és meghagyta, hogy csatasorban Úriást állítsa veszélyes helyre. Így vesztette életét Úriás. (a)

Var.:

1. Sóvári Soós K. 1601, 557. 2. Somosi Petkó J. 1656, 134. 3. Nánási L. I. 1670, 50. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 465. 5. Szakmári Pap J. 1707, 100. 6. Ács M. ²1708, 266.

Interpr.:

Az ótestamentumi mítosz főmotívuma, az Úriás-levél számos változatban jelent meg a keleti irodalmakban (b). Az európai folklórban az AaTh 428. és 930. mesetípus egyik fontos eleme (c). A 19. század második felében az erotikus tévedéstől a szenvedélyesen fokozódó odaadásig mutatott változásokat a motívum (d).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 341.; b: Kallós E. 1927, 32.; c: K978, K511. mot.; d: Frenzel, Stoffe 142–145. Általános irodalom: Thompson, Folktale 279.; BP 1, 276, KHM 23, A² mot.; StDict. 1, 298 (David). A magyar nyelvben az *óriás* szó az Úrias ószövegségi személynévből jött létre: Magyar Nyelv LXXXII (1986). évf., 4. sz. p. 441sq. Ezt a szófejtést Balázs János tette közzé.

70. VÍZ BORRÁ VÁLTOZTATÁSA (D 477.1. mot.)

Jézus Krisztus a vizet borrá változtatta.

Var.:

1. Pósházi J. 2, 1669, 74sq. 2. Szatmárnémeti M. 1675, 123.

Interpr.:

A Bibliából származó történet a középkorban széltében-hosszában ismert, idézett keresztyén exemplum volt (a). A középkorban azonban Krisztus csodájának története átalakult. A középkori vallásos elbeszélésben egy lovag vizet ivott, amely csodálatos módon borrá változott. A Legenda aurea többször említette Szent Ferencet a víz borrá változtatásával kapcsolatban (b). Egyik szövegben Szent Ferenc megáldotta a vizet a szent kereszt jelével. Másik alkalommal a vizet azért változtatta Szent Ferenc borrá, hogy ezzel gyógyítsa meg a súlyos beteget (c). A víz borrá változtatásának motívuma folklorizálódott: bekerült *A változni tudó fiú* (AaTh 665) típusába (d). Megtaláltam egyik balkáni meseszövegben is (e). Mondaként a külföldi folklórban szintén fellelhető (f).

Lit.:

a: Tubach num. 5206. Water Changed into Wine.; b: Benz/Legenda aurea 775.; c: Benz/Legenda aurea 778.; d: AaTh 665. mt.; e: Leskien, A. 1925, p. 88, num. 21.; f: Sinning p. 139, num. 451.

II. Antik mitikus exemplumok

71. AINEIASZ

Több isten megígérte, hogy egykor uralkodni fog Aineiasz a trójaiak fölött. Amikor Tróját már nem lehetett megmenteni, családjával és népével nyugat felé indult. (a)

Var.:

1. Bornemisza P. 4, 1577, 36/a. 2. Margitai P. 1617, 278/a. 3. Alvinczi P. 1633, 206. 4. Szilágyi F. 1813, 69.

Interpr.:

A görög antikvitásból származó példa (a). Az 1. változatban Bornemisza Péter arról szólt, hogy Aineiasz társait vigasztalta. A 2., 3., 4. változatban a példák egységesülést mutatnak: ezekben arról van szó, hogy Aineiasz apját vállán vitte ki az égő Trójából. Kimondottan a promptuáriumok hatását lehet e tekintetben észrevenni. Aineiasz apjával való menekülését 6. századi etruszk vázaképen felfedezték (b). Aineiaszt és apját Origenesz említette történeti munkájában (c). Az Aineiasz-téma legjobb és legkorszerűbb összefoglalása alighanem Gerhard Bindertől származik (d).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 27.; b: EM 1, 514.; c: EM 1, 518.; d: Binder, G.: Äneas. EM 1, 509–528. Továbbá: StDict. 1, 16.

72. AINEIASZ ÉS DIDO KIRÁLYNŐ

Aineiasz utazásának nevezetes állomása volt Karthágó, ahol Dido királynővel megszerették egymást. Az istenek figyelmeztetésére Aineiasz folytatta útját. (a)

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 356.

Interpr.:

A téma korábbi előfordulásáról a protestáns prédikációirodalomban nem tudok. Viszont nagyon érdekes adalék, hogy Ákáb István: Dido királynénak Aeneasszal esett története c. iskoladramáját Sárospatakon, 1784-ben adták elő (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 27.; b: Varga, Prot. iskoladramák I/2, p. 1073—1124, num. 34. Monografikus feldolgozás: Leube, E.: Fortuna in Karthago. Die Äneas—Dido—Mythe Vergils in den romanischen Literaturen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert. Heidelberg 1969.

73. AIOLOSZ (A 139.8.4. mot.)

Aiolosz a szelek királya volt. Aiolia úszó sziget névadója, ahol a szelek királya lakott. Barátságosan fogadta a bolyongó Odüsszeuszt. Egy tömlőt adott neki, amelybe bezárta az összes szeleket. (a)

Var.:

1. Geleji Katona I. 3, 1649, 217. 2. Szoboszlai Pap I. 3, 1858, 150.

Interpr.:

Görög mitológiai eredetű exemplum. Fontosságára az a tény mutat, hogy az élő magyar prózafolklórban ismeretes a *szelek királyának* alakja. Az exemplum valószínűleg erősítette a mitikus hatást a hazai mesekincsben.

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 109., 150.; Szabó Gy. 1973, 27sq. Továbbá: StDict. 1, 16. (1). Nagy Ilona az eredetmagyarázó mondák között a magyar folklór egyes mitikus alakjait (Szélanya, bő gatyás ember) említette, akik szelet idézhetnek elő: Vargyas L. (ed.) 1988, 120.

74. AKHILLEUSZ (Z 311. mot.)

Anyja tudta, hogy halandót szült, s ezért csecsemő fiát bekente ambróziával és tűz fölé tartotta: így akarta sérthetlenné tenni. A mítosz szerint anyja megfüröszttötte Akhilleuszt a Sztüx vizében, és így sebezhetlenné tette, kivéve a sarkát, amelynél fogva tartotta.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 149sq. 2. Verestói Gy. 1783, 806. 3. Szilágyi F. 1813, 57sq.

Interpr.:

A görög mitológiából származik ez a történet, amely az ige hirdetésben példává vált (a). Az Akhilleusz-mítosz narratív elemei (a Sztüx vizébe merítés, a mágikus fegyver, a beszélő ló, a hős asszonyruhában) nem mindig feleltek meg az egyházi erkölcsi tanításnak, úgyhogy többnyire kimaradtak (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 31sq.; b: StDict. 1, 6sq.

75. AKTAIÓN (Q 415.1.1. mot.)

Aktaión egy napon vadászni indult, és véletlenül megpillantotta a meztelenül fürdőző Artemiszt. Haragjában az istennő szarvassá változtatta az ifjút, akit később saját vadászebei téptek szét.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 326.

Interpr.:

Az elbeszélés a görög mitológiából származik. Természetesen a 16–17. században az erkölcsi tanítások illusztratív anyagai közé tartozott.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 34.; Kallós E. 1927, 82.; StDict. 1, 8.

76. AMAZONOK (F 565.1.2. mot.)

A Fekete-tenger déli partján asszonyország, az Amazon-birodalom terült el a mondai hagyomány szerint. Ennek az országnak a lakói az amazonok voltak. Őket királynőjük irányította. Az amazonok lányaikat háborúra, önálló gazdálkodásra nevelték. A fiúkat elűzték vagy elpusztították.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 132.

Interpr.:

A görög mitológiából származott az amazonokról szóló elképzelés (a). A keresztyén vallásos exemplumok egyik ismert típusa a középkorban (b). Strabón több helyen említette az amazonokat (c).

Lit.:

a: Kallós E. 1927, 153.; StDict. 1, 42.; b: Dvořák num. 190*. AMAZONS.; c: Strabón: Geographika. Bp. 1977, p. 92. I. könyv, 3. fej., 7. rész. (Ezenkívül még sok helyen történik utalás az amazonokra, erre a tárgymutató is irányt ad.).

77. AMPHIÓN (D 1275.2. mot.)

Amphión a zenét kedvelte, és muzsikájával mozgásba hozta a sziklákat is. Amphión lantján játszott, és a kövek zeneszóra maguktól elindultak, és falakat alkottak.

Var.:

1. Ángyán J. 1827, 20. 2. K. Tóth K./Papp K. 1, 1892, 114.

Interpr.:

Ez az exemplum végső soron a görög mitológiából származik. Csak a 19. század előfordulásaival találkoztam, bár egyáltalán nincs kizárva, hogy idővel korábbi exemplumváltozatai is előkerülnek.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 42sq.

78. ANTAIOSZ (ANTAEUS) (D 1833., K 12.3. mot.)

Valahányszor megérintette Antaios anyját, a földet, új erőre kapott. Héraklész a levegőbe emelte Antaioszt és megfojtotta.

Var.:

1. Borosnyai Lukács S. 1768, fol. H3/c.

Interpr.:

Az elbeszélés a görög mitológiából származik (a). Az óriás Líbiában élt. A középkorban Antaios és Héraklész története keresztyén vallásos exemplummá vált (b). A jezsuiták Komáromban, 1724-ben adattak elő iskoladrámát *Antaeus e casu fortior* címmel (c). Pulszky Ferenc egyik könyvében így idézte: „...csak a haza szülőföldje adja meg azon erőt, melylyel Anteusként megbirkózhatunk bár Herculessel is.” (d). Érdekes, hogy ezt a keresztyén exemplumot Sztálin is felhasználta a Bolsevik Párt történetének befejezésénél: „...a bolsevikok a görög mitológia hőisére, Anteuszra emlékeztetnek” — írta (e). A mély gyökerű keresztyén exemplum újra feléledt. Ezt bizonyítja Práth Károly angyalföldi bolsevik pártmunkás visszaemlékezése: „...az élet útja bármerre is vitt, a görög mitológiai hős történetét szem előtt tartva Anteuszként a földanyától igyekeztem sem én, sem azok a testvéreim, akik a munkásmozgalomba bekapcsolódtak, nem elszakadni...” (f). Érthető módon az Antaiosz-példa sorsának ilyen alakulása miatt a legújabb korban teljesen elhallgatták, hogy ez az exemplum korábban az európai keresztyén hagyomány szerves része volt.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 48.; Kallós E. ²1927, 200.; StDict. 1, 63.; b: Tubach num. 267. Antaeus and Hercules.; c: Staud G. 1, 1986, 476.; d: Pulszky F.: Életem és korom. Bp. 1880, 92.; e: A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam. Bp. 1950, 438.; f: Práth K.: Visszaemlékezéseim. PTI Arch. 867. 1/p—116, p. 2.

79. ARIADNÉ FONALA (D 1313.12., R 121.5. mot.)

Thészeusz Ariadnének köszönhetette, hogy kimenekült a labirintusból. Ariadné egy fonalat adott neki, amelyet a hős magával vitt, és legombolyított útközben. Így visszatalált az útvesztő kijáratához.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 811. 2. Geleji Katona I. 3, 1649, 356. 3. Pósaázi J. 1, 1669, 271. 4. Verestói Gy. 1783, 129. 5. Verestói Gy. 1783, 777.

Interpr.:

Ez az exemplum nyilvánvalóan a görög mitológiából került a keresztyén hitszónokokhoz. Ariadné fonala nemzetközi elbeszélésmotívum (a). Elterjesztésében a középkor folyamán a Gesta Romanorum is kivette a részét (b). Forrása Plutarkhosz volt (c). A nemzetközi mesekincsben ismeretes az a csodás elbeszélés, miszerint a királyfit Ariadné-fonal segíti (d). Ismeretes a román folklórban olyan mese, amelyben az okos lány azért nem téved el az ezer szobában, mert Ariadné-fonal vezet (e). Az Ariadné-fonál korszerű monografikus feldolgozását Michael Belgrader végezte el (f).

Prou.:

Ariadne fonala (Szécsi F. 1936, 230.).

Lit.:

a: Thompson, Folktale 279., G530.2. mot.; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 372—374, num. 63 (55).; c: Oesterley, Gesta Romanorum p. 722, num. 63.; d: AaTh 874*.; e: Schullerus 874*.; f: Belgrader, M.: Ariadne-Faden. EM 1, 773sq.

80. ARIÓN A DELFIN HÁTÁN (B 551.1. mot.)

Ariónt a tengerbe dobják a hajósok. Egy delfin hátára veszi, és a tenger partjára kiteszi. Arión megmenekül a delfin segítségével.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 232sq.

Interpr.:

Az Arión-történet legrégebbi előfordulása Hérodotosznál található (a). A középkor folyamán elterjedéséhez hozzájárult a Gesta Romanorum, mely keresztyén interpretációt adott a történetnek (b). A Gesta Romanorum jegyzeteiben Oesterley Valeriuszt tünteti fel forrásnak (c). A 17. századi jezsuita hitszónok, Georg Stengel Gelliusra és Hérodotoszra hivatkozott a történet forrásaiként (d). Az Arión-történet a középkor folyamán ismert vallásos exemplum volt (e).

Lit.:

a: Muraközy/Hérodotosz 1989, 14sq., I. 24., b: Katona, Gesta Romanorum num. 148., Oesterley, Gesta Romanorum p. 506, num. 148 (140), Quod peccatum hic vel alibi punietur, c: Oesterley, Gesta Romanorum p. 668, num. 267 (71)., d: Schneider 2, p. LXXXVIII, num. 340.; e: Tubach num. 1726, Dolphins Save Man.

81. ATALANTÉ (H 331.5.1.1., R 231. mot.)

Atalanté a görög mitológiai hagyományban Iaszosz és Klümené lánya volt, aki futásáról lett híres. Egyik ellenfele, Hippomenész három aranyalmát hullatott el, és így Atalanté időt veszített el felszedésükkel.

Var.:

1. Stöckel, L. 1596, fol. 86.

Interpr.:

A történet ismerős a görög mitológiából (a). Innen került be a Gesta Romanorumba, amely népszerűsítéséhez lényegesen hozzájárult (b). Felhasználták a középkorban a keresztyén vallásos irodalomban és igehirdetési gyakorlatban (c). Éltek vele a német protestáns teológusok is (d). A nemzetközi mesefolklórban elterjedt (e). Stöckel Lénárd latin nyelvű exempluma az egyetlen magyarországi protestáns előfordulása történetünknek, bár egyáltalán nincs kizárva, hogy még további változatok előkerülnek. Kétségtől nem a gyakran előforduló exemplumok közé tartozik.

Lit.:

a: Kallós E. 1927, 86., 166.; Szabó Gy. 1973, 65.; StDict. 1, 87.; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 366–368, num. 60(52). De avaritia et ejus subtili conamine; a „Spielball” című elbeszélés legrégebbi forrásai között Apollodóroszt és Ovidiust tünteti fel (p. 722, num. 60.); Katona, Gesta Romanorum p. 215–218, num. LX. A fősvénységnek mesterséges munkájáról.; c: Tübach num. 405.; d: Rehmann p. 327, num. 24.; e: BP 2, 140.; Thompson, Folktale 280., H331.5.1. mot.

82. ATLANTISZ (A 692. mot.)

Az Atlanti-óceánban volt egy sziget, amely Európánál és Afrikánál nagyobb kiterjedéssel bírt. A sziget lakói Európára is kiterjesztették hatalmukat, de ekkor Atlantiszt elnyelte az óceán.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 41. 2. Gombási I. 1, 1784, 207sq. 3. Kecskeméti Zs. 1795, 637.

Interpr.:

Atlantisz egykori létezését Platón említette már (a). Az elsüllyedt földrész mondáját Kolumbusz idejében Amerikára vonatkoztatták. Az Újvilág felfedezésekor az elvesztett sziget elképzelése újból föléledt (b). Atlantisz elvesztése különben világszerte elterjedt narratív motívum (c). Kecskeméti Zsigmond a 3. exemplumváltozatban Új Atlantiszról szólt. Az elsüllyedt vár mondájának és Atlantisznak az összefüggésére rámutattam (d).

Lit.:

a: Kallós E. 1927, 151.; b: StDict. 1, 89.; c: Thompson, Folktale p. 239., cf. Z692. mot.; d: Dömötör Á. 1987, p. 239, not. 18., Dömötör Á. 1989, p. 66.

83. ATLASZ (A 842. mot.)

Atlasz részt vett a gigászok harcában. Zeusz azzal büntette, hogy vállain kellett tartania az égboltozatot.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 52.

Interpr.:

A görög mitológiából származó elbeszélés (a). Az égtartó titán a félelmetes ördög funkcióját vette át idővel. A világot tartó ember (hegy) eszméje megvan az aztékoknál, a szi-bériai mitológiában, az észak-amerikai indiánok néhány törzsének mitológiájában (b). Számos mesében megvan a kővivő, hegytámasztó ember figurája. Ezek büntetésből végzik munkájukat (c). Tehát az Atlasz-motívum nemzetközileg elterjedt.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 67.; Kallós E. ²1927, 18sq.; b: StDict. 1, 89.; c: Ranke, K.: Atlas. EM 1, 954—956.; A842. mot. (Atlasz).

84. ATREUSZ (X 21. mot.)

Atreusz titokban megölte Thüesztész három fiát, húsukat megfőzte, és meghívta testvérét vacsorára, majd amikor Thüesztész már evett a szörnyű lakomából, elűzte.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 38sq.

Interpr.:

A görög mitológiából származó exemplum. A protestáns prédikációirodalomban csupán késői előfordulását sikerült felfedeznem.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 67.; StDict. 1, 90.

85. BAZILISZKUSZ (B 12.2. mot.)

A baziliszkus pillantásával megöli az embereket.

Var.:

1. Nánási L. I. 1670, 108. 2. Verestói Gy. 1783, 133.

Interpr.:

A baziliszkuszt már Plinius említette, és előfordult a középkori vallásos elbeszélésekben, exemplumokban (a). A baziliszkus pillantásának motívuma nemzetközileg el-

terjedt (b). Elterjesztésében része volt a Gesta Romanorumnak is (c). A 16. század második felének francia kalandirodalmában is előfordult (d). Idézték és felhasználták a barokk kor katolikus hitszónokai is (e). A baziliszkus fokozatosan sárkánymotívumokat vett fel magába (f).

Lit.:

a: StDict. 1, 117.; Dvořák num. 495.; b: id. Plinius 8, 78.; 29, 66.; B12.2. mot.; c: Oesterley, Gesta Romanorum p. 493sq., num. 139 (131).; d: Schenda, R. 1961, p. 118, 2. csop.; e: Moser—Rath, Predigtmärlein p. 475, num. 139.; f: Uther, H. J.: Basilisk. EM 1, 1311—1315.

86. DAIDALOSZ

Daidalosz tollakból szárnyakat készített. Fiával, Ikarossal együtt elrepült. Ikarosz a tengerbe zuhant, viszont Daidalosznak sikerült épségben eljutnia Itáliába.

Var.:

1. Pósházi J. 1, 1669, 271. 2. Verestói Gy. 1783, 4. 3. Verestói Gy. 1783, 186sq.

Interpr.:

A görög mitológiából származik a történet, amely exemplummá vált (a). Arab párhuzamait feltárta a folklorisztikai kutatás (b).

Prou.:

Ikarusz neve szállóige része lett (Szécsi F. 1936, 230.).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 84.; StDict. 1, 273sq.; BP 4, p. 114, not. 3.; b: BP 4, p. 386, not. 3. Ld. még az *Icarus* címszónál: StDict. 1, 513.

87. DANAÉ (T 521. mot.)

Danaé Aktisiziosz lánya volt. Apja egy jóslat révén intést kapott, hogy Danaé fia meg fogja ölni. Félelmében föld alatti terembe zárta lányát, hogy férfi hozzá ne férhessen. Zeusz azonban a tető nyílásán át aranyeső képében megtermékenyítette.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 436.

Interpr.:

A görög mitológiából származó elbeszélés (a), amely folklorisztikai szempontból nagyon fontos, hiszen *A toronyba zárt lány* (AaTh 310) meséjének mitikus előzménye és kísérlője (b), tipológiai kapcsolatban van a kirgiz eredetmondával, és a Danaé-mítosz a *Nap lánya* (AaTh 898) meséjével is párhuzamba állítható (c).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 85.; StDict. 1, 276.; b: Binder, G.: Danae. EM 3, 259—267.; c: Röhrich, L. 1984, 26.; Trencsényi-Waldapfel I.: Danaé mítosza Keleten és Nyugaton. In: Vallástörténeti tanulmányok. Bp. 1959, 167—205.

88. DANAIDÁK (F 171.6.2., H 413.3., H 1023.2. mot.)

Danaosz libüai király ötven lánya. Mivel nászuk éjjelén férjüket megölték, az lett a büntetésük, hogy örökké vizet kellett hordaniuk egy lyukas edényben az alvilágban.

Var.:

1. Sükösd S. 1, 1858, 65.

Interpr.:

A danaida lányok mitikus története a görögöktől származik (a). A protestáns hitszónokok felhasználták ezt az elbeszélést, természetesen negatív példa gyanánt (b). Fő motívumát (H413.3. mot.), vizet szitában hordani, idősebb Pliniustól ismerjük (c). A „rostával meríti a vizet” szólást egy Intermedium c. pálos közjáték említette 1765-ben (d), és Garas István: Embert utáló Timon c. protestáns iskoladramájában 1786-ban szólt az ötven danaus lányról, aki lyukas hordóba rostával vizet hordott (d). A zsidó mesefolklorban az a motívum, miszerint a danaidák szűrővel merítik a vizet, az AaTh 773**. mesetípushoz áll közel (e). A kínai folklórban az AaTh 1180. mesetípusban fordul elő a víz szűrővel való merítése (f). A Danaidák témája a recens prózafolklórban másutt is fellelhető (g). A dagasztáni mesében „vizet szitában hozni” mint a boszorkánynak adott feladat jelentkezett az AaTh 327B + 531 típuskombinációban (h). A zairei mesében a „víz kosárral való merítése” az AaTh 921. mesetípushoz hasonló keretben mutatkozott meg (i).

Prou.:

A *Danaidák hordója* szállóigéink között fordul elő (Szécsi F. 1936, 230.). A *vizet szitával meríteni* (mit einem Siebe Wasser schöpfen) szólás céloz a kilátástalan törekvésre (Röhrich, Redensarten 3, 947). Ennek a szólásnak a párhuzamait sorolta fel: Kokare, E. 1988, p. 113, 52B típus. A japánoknál megvan az a közmondás: *Kosárral nem merítenek vizet* (Petrov, P. 1959, 40). A törökök ilyen formában használják: *Lyukas edényben vizet ne tarts!* (Lebedeva, V. 1962, 39). A perzsa szólás: *Szitában vizet hozni* (Korogly, H. 1973, p. 73, num. 10). Az örmény közmondás szerint: *Lyukas edény nem tartja a vizet* (Karapetjan, G. O. 1973, p. 105, num. 378). Az ujjur közmondásban: *Feneketlen kádat vízzel nem töltesz meg* (Hamraev, M. K. 1981, p. 104, num. 566). *Feneketlen hordót vízzel nem töltesz meg* az ukránoknál ismeretes közmondás (Mišanič, S. V.—Pazjak, M. M. 1984, 301). *Szitával vizet nem lehet vinni*, ez a beloruszoknál a felmerült közmondásforma (Jankouski, F. 1962, 254). A Danaida-típus kiegészül az orosz közmondásban: *Feneketlen hordót nem töltesz meg, mohó has nem lakatsz jól* (Rybnikova, M. A. 1961, 158). A hiábavalóságot érzékelteti a következő orosz szólás: *Veled beszélni annyi, mint szitával vizet hordani* (Rybnikova, M. A. 1961, 131). Hasonló kiegészülést tapasztalni a kazah közmondásban: *Bolondot okosságra tanítani olyan, mint lyukas edénybe*

vizet önteni (Akkozín, M. A. 1986, 102), vagy: *A szita nem tartja a vizet, az adakozónál nem marad a pénz* (Akkozín, M. A. 1986, 38). Az udmurt közmondás erős keleti szláv hatást mutat: *Feneketlen hordót vízzel nem töltesz meg* (Kralina, N. P. 1960, 106), vagy: *Szitában vizet nem őriznek* (Kralina, N. P. 1960, 126).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 85., Kallós E. ²1927, 136., StDict. 1, 276.; b: Rehmann p. 474, num. 41. Der Danaidum Sieb.; c: id. Plinius 28, 12. Wasser im Sieb tragen., H413.3. mot.; d: Alszegehy Zs. 1914, 294.; Varga, Prot. iskoladrámák I/2, p. 1143, num. 488–489.; e: Schwarzbaum, Studies 101.; f: Ting 1180. mt.; g: Agricola, Chr. 1986, p. 352, num. 18.; h: Gamsatow, G. 1983, 37.; i: Hammer, W./Arnold, R. 1988, 148. — Ld. továbbá: A. Molnár F.: Szó- és szólásmagyarázatok, etimológiai megjegyzések Balassi nyelvéből. Magyar Nyelv LXXII (1976). évf., 4. sz. p. 429–435. (Rostával hord vizet: p. 430.)

89. DEUKALIÓN (Q 150.1. mot.)

Amikor Zeusz látta, hogy az emberiség mind gonoszabbá válik, vízözönt bocsátott a földre, de megkímélte egy becsületes házaspár, Deukalión és Pürrha életét. Ezek Prométheusz tanácsára bárkát építettek, és kilenc nap, kilenc éjjel úsztak a hullámokon, majd partot értek Thesszáliában. Hátuk mögé köveket dobáltak, és ezekből emberek keletkeztek.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1795, 467sq.

Interpr.:

A görög mitológiából származik Deukalión mítosza (a). Részleteit megtalálhatjuk a magyar protestáns iskoladrámában (b). A Deukalión-mítosz elemei fellelhetők az európai mesekincsben (c).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 92sq.; Kallós E. ²1927, 157.; StDict. 1, 309sq.; b: Varga, Prot. iskoladrámák I/2, p. 1130, 95–96. sor.; c: Rooth, A. B.: Motive aus griechischen Mythen in einigen europäischen Märchen. In: Antiker Mythos in unseren Märchen. Kassel 1984, p. 39.; Az exemplum végső forrása: Ovidius: Metamorphoses I. 313–415. Megemlíti Nagy Ilona: Vargyas L. (ed.) 1988, 102.

90. ERISZ ALMÁJA

Erisz a viszály megszemélyesítője volt. Az istenek nem hívták meg Péleusz és Thétisz lakodalmára, mert nyugodtan akartak mulatozni. Ezért Erisz egy aranyalmát dobott közéjük ezzel a felirattal: „A legszebbnek”. Az almáért kipattant vita nyomán indult meg a trójai háború.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 862. 2. Verestói Gy. 1783, 950sq.

Interpr.:

A görög mitológia e részletének külön szerepeltetése nem mondható gyakorinak a protestáns prédikációirodalomban. Mindenképpen összefügg ez a részlet a *Parisz és Helena* exemplummal.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 113.; StDict. 1, 347.

91. FORTUNA SZEKERE (N 111. mot.)

A király rátekint a rabra. A rab nézi, hogy a kerék egyszer felmegy, majd alászáll.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578: Nemeskürty I. 1980, 916. 2. Mihálykó J. 1612, 245. 3. Exequiae principales 1624, 122. 4. Szenci Molnár A. 1701, 88sq.

Interpr.:

A középkorban mint keresztyén exemplum előfordult (a). A német protestáns teológusok is felhasználták a 17–18. században (b). Az ellenreformáció idején a katolikusoknál kedvelt exemplum volt (c). Eszerint Sesostris és négy legyőzött király állt egymással szemben. Népszerűsége a középkorban túlnyúlt a vallásos exemplumok világán (d). Fortuna a szerencséről szóló mesék fontos hagyományalapját képezte (e). A magyarországi jezsuiták 1761-ben adtak elő egy iskoladramát Pozsonyban Sesostrisről (f). Az az elbeszélés, miszerint Fortuna istenasszonyt mint bekötött szemű nőt ábrázolták, és ez azt jelentette, hogy a szerencse elvakít, tipológiailag nem ide tartozik (g).

Prou.:

A lengyeleknél is megvan a szólás: Fortuna kolom sie toczy (Fortuna körbeforog), Krzyżanowski, J. 3, 1980, 104.

Lit.:

a: Tubach num. 2157; b: Rehmann p. 541, num. 6. König Sisostres und seine Meinung von der „rota Fortunae”; c: Schneider 2, p. XLII, num. 159.; d: StDict. 1, 412.; e: EM 5, 1–6., Thompson, Folktale 141–146.; f: Staud G. 1, 1986, 442.; g: Szenci Molnár A. 1701, 46.

92. GÜGÉSZ GYŰRŰJE (D 1361.17. mot.)

Aineiasz harcosa volt Gügész, akit Turnus ölt meg. (Hérodotosz I, 8–13).

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 368.

Interpr.:

Az elbeszélésrészlet a görög mitológiából származott (a), és azért érdekes a folklorisztika számára, mert Gügész gyűrűjével láthatatlanná tudta magát tenni (b). Ez a mítoszi motívum mind Platónról, mind Hérodotosztól ismert.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 131.; b: StDict. 1, 470. Cobet, J.: Herodot. EM 6, 855 (die Lyderkönige Gyges); StDict 1, 470.

93. HEKTÓR

Hektór Trója védelmének vezetője volt. Akhilleusz ölte meg Hektórt. Mivel Akhilleusz Hektór holttestét nem adta ki Priamosznak, megjósolta Hektór, hogy ellenfele miként fog elpusztulni. Trója elestének éjjelén Hektór megjelent Aineiasznak, és tudára adta küldetését.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 494.

Interpr.:

A görög mitológiából származó exemplum, amelynek előfordulása Alvinczi Péternél kivételes jelenség.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 138.; Kallós E. ²1927, 182.

94. HELENÉ

Zeusz és Léta lánya volt Helené. Nevelőapja, Tündareosz határozta el férjhez adását. Helené Menelaoszt választotta. Párizs megszőktette Helenét.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 8.

Megj.:

Az egyházi szerző csupán Helené szépségéről szólt.

Lit.:

StDict. 1, 488. (Helen).

95. HERKULES A VÁLASZÚTON

Herkules előtt két nőalak jelent meg. Az egyik nő ruhája arannyal és ezüsttel díszített, a másik nő egyszerű fehér ruhában lép eléje. Az első nő semmittevést és szórakozást, a másik nő munkát és becsületet ígér. Herkules az utóbbit választja.

Var.:

1. Gombási I. 2, 1784, 225. 2. Hunyadi F. 2, 1798, 498. 3. Mitrovics Gy. 3, 1908, 127sq.

Interpr.:

Az exemplumtéma a német teológusoknál korábban jelent meg (a). Nálunk a 18. századtól fedeztem fel előfordulásait. A témát képi ábrázolások is népszerűsítették (b).

Lit.:

a: Reherrmann p. 150, num. 2., op. cit. p. 294, num. 30. Hercules am Scheidewege.; b: Panofsky, E.: Hercules am Scheidewege und andere antike Bildstoffe in der neueren Kunst. Leipzig—Berlin, 1930, 144.; H. Takács M./Nyerges É.: Reneszánsz művészet Európában (1460—1560). Bp. 1973, p. 32, num. 56.; Riedl, F.: Der Sophist Prodicus und die Wanderung seines Hercules am Scheideweg durch die römische und die deutsche Literatur. Jahresbericht des k. u. k. ersten Staatsgymnasiums zu Laibach 1908.; Turóczi—Trostler J.: Keresztény Herkules. Ismeretlen fejezet az európai és magyar irodalom történetéből. Bp. 1935, 14, not. 2.

96. HÉRAKLÉSZ (B 11.11. mot.)

A) Püthia azt parancsolta Héraklésznek, hogy Tirünszben álljon be Eurüsztheusz szolgálatába, ahol tizenkét feladatot fog kapni, és teljesítésük esetén halhatatlanság lesz osztályrésze.

B) Héraklész megölte saját gyermekeit.

C) Deianeira egy köpenyt itatott át Nesszosz vérével, és elküldte Héraklésznek. Ez a ruha Héraklész halálát okozta.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 478. 2. Alvinczi P. 1, 1633, 538. 3. Alvinczi P. 1, 1633, 605. 4. Szenci Molnár A. 1701, 261—266. 5. Bornemisza P. Postilla IV, 1578: Nemeskürty I. 1980, 882. 6. Prágai A. 1628, 900.

Interpr.:

Az 1., 2., 3., 4. változatban az A elem, az 5. változatban a B elem, a 6. változatban a C elem került említésre a Héraklész-mítoszkörből. Különben a Héraklész-mítoszkör igen fontos folklorisztikai szempontból. A nagy erejű mitikus hős kiindulópontja a Sárkányölő-mesének (a), ugyanakkor mitikus előzménye és kísérője, recens stabilizátora az Erős János-mesének is (b). Az AaTh 300 + 650A típuskombináció végeredményben nemcsak a gondolkozásban érvényesülő analógiának köszönhető, hanem annak a történelmi folyamatnak, amely Héraklész mítoszköre bomlásának és ezalatti integrációjának létrejöttét eredményezte. A mitológiai irodalom sokat foglalkozott Héraklész alakjával (c). Héraklész és a Nesszosz-ing motívuma számos mesei ciklusra hatott (d).

Lit.:

a: BP 4, 110, not. 2.; b: Thompson, Folktale 279.; c: Kallós E. ²1927, 196—205., Szabó Gy. 1973, 143—148., StDict. 1, 492sq.; d: Röhrich, L.: Märchen-Mythos-Sage. In: Antiker Mythos in unseren Märchen. Kassel 1984, 14.

Az egyik mese magyar meseváltozatban: „...küld eléjökbe a vén király egy pár aranyhímes öltözetet, hogy vegyék fel. De mikor felveszik, az őket mind összeégeti” (MNGy. 3, 321.). Ez a Héraklész-mítosz C eleme.

97. ICHNEUMON (B 433.3. mot.)

Az ichneumon észak-afrikai ragadozó, amelyről azt tartották, hogy pusztítja a krokodilus tojásait, vagy besurran a krokodilus torkába, és felszakítja garatját. Egyiptomban Atum-Ré és Hórusz szent állata volt.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. a5. 2. Geleji Katona I. 2, 1647, 603. 3. Geleji Katona I. 2, 1647, 903sq.

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 160.

98. IKAROSZ (F 1021.2.1. mot.)

Amikor Minósz Daidaloszt és Ikaroszt bezárta a Labürinthoszba, Daidalosz tollakból szárnyakat készített magának és a fiának, s elrepültek. Ikarosz mind feljebb szállt, és bekövetkezett az, amitől apja óvta: a tengerbe zuhant. Tetemét Héraklész hantolta el.

Var.:

1. Magyarai I. 1602/1979, 83. 2. Kármán A. 1741, 0/a.

Interpr.:

A görög mitológiából származik ez a történet, amely exemplummá vált (a). A protészáns hitszónokok érthető módon a Tízparancsolat helyességének bizonyítására használták fel. Ikarosz alakja szorosan összefügg Daidaloszéval (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 162.; Kallós E. ²1927, 148.; b: StDict. 1, 513.

99. IPHIGENEIA (IPHIGENIA)

Iphigeneia Agamemnón király lánya volt. Az auliszi kikötőben veszteglő görögök vezetői megtudták, hogy az indulást akadályozó szélcsend csak akkor ér véget, ha Artemisz kiengesztelésére feláldozzák Iphigeneiát. A kényszerű áldozatot Iphigeneia önként vállalta népe érdekében. A mítosz egyes változataiban nem került sor az áldozatra, mert Artemisz elragadta Iphigeneiát, és egy szarvasünnöt tett helyébe.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, CCCLXXVI/b. 2. Margitai P. 1621, 66/a. 3. Keresszegi H. I. 1635, 121. 4. Keresszegi H. I. 1635, 223. 5. Keresszegi H. I. 1640, 341sq.

Interpr.:

A görög mitológiából származó elbeszélés (a). A német protestáns egyházi írók a 16–17. században már felhasználták (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 167.; Kallós E. ²1927, 76sq.; StDict. 1, 527.; b: Rehermann p. 371, num. 1. Historia von der Opferung der Iphigenie.

100. IXIÓŦ (Q 501.5. mot.)

Zeusz azzal büntette Ixiónt, hogy rákötöztette egy örökké forgó tüzes kerékre.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 112.

Interpr.:

A görög mitológiából származó (a) exemplum a büntetés miatt hasonlított Tantalosz vagy Szisziüphosz példájához (b). A protestáns hitszónokok a 16–17. századtól felhasználták ezt a példát (c).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 172sq.; b: StDict. 1, 531.; c: Rehermann p. 473, num. 38. Ixionis Rad.

101. JEFTE FOGADALMA (S 241. mot.)

Jefte fogadalmat tett, hogy győzelme esetén Jahvénak áldozza az első személyt, aki házából kilép. Jefte egyetlen gyermekét, lányát kénytelen feláldozni. (Bírák 10, 30–40.)

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 128sq. 2. Nagy Martonfalvi Gy. 1681, 45. 3. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 198–203. 4. Margócsy J. (szerk.) 1, 1870, 151.

Interpr.:

A középkori vallásos irodalom közismert exempluma volt (a). Az izraeli folklór fontos darabja (b). Jefte lányának története Iphigeneia feláldozásának mítoszára nyúlik vissza (c). Mitológiai összefüggéseit a szakirodalom feltárta (d). A balladában is előfordul (e).

Lit.:

a: Tubach num. 2770. Jephthah and his Daughter.; b: BP 4, 105.; c: BP 4, 106, not. 2.; d: Kallós E. ²1927, 77., Szabó Gy. 1973, 177., StDict. 2, 547. e: Kríza, I.: A halálra táncoltatott lány. Bp. 1967, 102.

102. JUPITER/ZEUSZ (A 100. mot.)

A rómaiaknál Zeust Jupiternek hívták. Ő vigyázott arra, hogy a végzet beteljesedjék.

Var.:

1. Szilády L. 1863, 17.

Interpr.:

Egyetlen exemplumváltozatunkban a Jupiter-példa szóláshasonlatban fordul elő.

Prov.:

Amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek = nem teheti a gyerek azt, amit a felnőtt (O. Nagy G. 1966, p. 321, num. 219).

Lit.:

Szabó Gy. 1973, 344sq.; StDict. 2, 563.

103. KHARÓN (A 672.1. mot.)

Kharón az alvilág révésze volt, ő szállította át a holtak szellemét az Akherón folyón. Csak azt vitte át a folyón, akinek a szájába a földön pénzt tettek (a).

Var.:

1. Sebők J. 1792, 169.

Interpr.:

A görök mitológiából származó elbeszéléshez az is hozzátartozik, hogy ha nem tettek a halott szájába pénzt, a léleknek száz évig kellett bolyongnia (a). Recens szokás, hogy egyes vidékeken pénzt adnak a halottal (b). Kharón említése megvan a protestáns iskoladrámában: „Már élete Charon-hajójába szála, Bünnel megholt Lelke testétől meg vála” (c). Az exemplum a mesemotívum és a halotti szokás stabilizáló tényezője nálunk (d).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 194.; b: StDict. 1, 213.; c: Varga, Prot. iskoladrámák I/2, p. 1064, 1008–1009. sor.; d: Nagy, I.: Die Gestalt des Charon in den ungarischen Volksmärchen. In: Antiker Mythos in unseren Märchen. Kassel 1984, p. 102–112.

104. KIRKÉ (G 263.1.0.1. mot.)

Kirké híres varázslónő Aiaié szigetén. Bolyongásai közben Odüsszeusz is eljutott Aiaiéra, ahol társait Kirké disznókká változtatta.

Var.:

1. Geleji Katona I. 1645, 757. 2. Seneca 1711, 15., 40. 3. Somosy J. 1840, 163. 4. Török P. 2, 1845, 27. 5. Kiss B. 1852, 78.

Interpr.:

Végső soron a görög mitológiából származik Kirké alakja és története (a). Ez a történet Odüsszeusz egyik kalandja (b). A Gesta Romanorum a középkor folyamán közismertté tette ezt az elbeszélést, amelyhez keresztyén vallásos magyarázat kapcsolódott (c). A Kirké-motívum nemzetközileg elterjedt elbeszélés-motívummá vált, amely a folklór vándormotívumai között számoltartott elem (d). A Kirké-motívum, pontosabban az a részlet, hogy a varázslónő szerelmeseit állatokká változtatja, Nyugat-Európától egészen Mongóliáig előfordul a szájhagyományban. Odüsszeusz és Kirké mitikus elbeszélése több mese eredeztetésében jöhet számba (e).

Prou.:

Kirké vagy a csábító Kirké mint szállóige közismert (Szécsi F. 1936, 226.; Békés I. 1968, 87.).

Lit.:

a: Kallós E. ¹1927, 188.; Szabó Gy. 1973, 198.; b: StDict. 2, 813., StDict. 2, 1148sq.; c: Oesterley, Gesta Romanorum p. 745, num. 237.; d: Thompson, Folktale 279., G263.1. mot.; StDict. 1, 234.; e: BP 4, 109. Továbbá: Tubach num. 5018. Ulysses and Circe.

105. KLEOBISZ ÉS BITÓN

Kleobisz és Bitón beteg anyjukat szekéren (taligán) viszik a templomba.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 980. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 801. 3. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 107sq. 4. Lévay L. ²1902, 123.

Interpr.:

A történet a görög antikvitásból származik. A protestáns prédikátorok a szülőtisztelet és -szeretet példaként alkalmazták. Georg Stengel jezsuita Hérodotoszt tüntette fel forrásul (a). Keresszegi Herman István Cicerót idézte, de példának elemzése közvetlen Hondorff-hatást bizonyítanak (b).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCXXXI, num. 977.; b: Dömötör Á.: Hondorff-hatások Keresszegi Herman István exemplumaiban. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXV, Szeged 1988, 26. A története ősforrása: Muraközy/Hérodotosz 17sq., I. 31.

106. LÉTÓ

Létó Zeusz kedvese volt. Amikor két gyermeke születését várta, Héra üldözte, és egy föld sem akarta befogadni. A rómaiaknál Latona néven ismeretes (a).

Var.:

1. Szilády L. 1882, 141.

Interpr.:

Az egyetlen, viszonylag késői exemplum azt mutatja, hogy a görög mitológiából származó elbeszélés igen rövidre zsugorodott Szilády László előadásában.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 216.

107. LÖVÉS AZ ISTENSZOBORRA

Egy ember (uralkodó vagy egyszerű ember) a napra vagy istenszoborra lő.

Var.:

1. Intze M. és tsai 1775, fol. H2/a. 2. Balogh B. 1802, 142.

Interpr.:

A népmondában előfordul olyan típus, amelyben a *keresztre való lövés* motívuma előfordul (a). Olyan mondaváltozat is feljegyzésre és közzétételre került, miszerint a földesúr a keresztre lő, majd ezután büntetésből kutyává változik (b). A *visszapattant golyó* mondája a magyar mondakincsben számos változattal rendelkező típus (c). A magyar mesében (MNK 715B*) az egyik motívumban a király rálőtt az egyik kiskakasra, és a golyó visszapattant (d). A két exemplumváltozat igen eltér egymástól: az 1. változatban Xerxész a napot löveti, a 2. változatban Jupiter szobrára lőnek, de a nyíl-vesszők visszahullnak a bűnös vendégekre.

Lit.:

a: EM 5, p. 324, not. 45.; b: Burde-Schneidewind, G. 1969, p. 30, num. 24.; c: Szendrey Zs. p. 59, num. 86.; d: Bagossy K., Mesék. Ms. MTAK Ir. 4-r, 397/III., p. 65sq., num. 15.

108. LÜKAÓN (D 113.1. mot.)

Lükaón Pelaszgosz és Meliboia fia, akkádiai király volt. Az istenek gyakran meglátogatták a jóhírű Lükaónt, aki egy idő múlva elbízta magát, és unokája (vagy egy túszer) testét feltálatlatta az isteneknek, hogy lássa, mindentudók-e. Zeusz villáma nyomban lesújtott házára, ő maga pedig vérszomjas farkassá változott.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 326.

Interpr.:

Az exemplum végső soron a görög mitológiából származik (a). A történetet Szathmári Paksi Sámuel: Pandora című protestáns iskoladrámájában említette, amelyet Sárospatakon, 1773-ban előadtak (b). Keresszegi Herman István ebben az esetben is Hondorff-tól merített (c).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 220.; Kallós E. ²1927, 156sq.; StDict. 2, 656.; b: Varga, Protestáns iskoladrámák I/2, p. 941, 649—650. sor.; c: Dömötör Á.: Hondorff-hatások Keresszegi Herman István exemplumaiban. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXV, Szeged 1988, p. 26.

109. MANDANÉ MÍTOSZÁNAK ELEMEI (D 1812.3.3. mot.)

Asztüágész király csodálatos álmot lát: lánya, Mandané természetfeletti képességű fiút fog szülni, aki Kürosz néven nagy uralkodó lesz. Asztüágész elűzi Küroszt, akit egy farkas táplál.

Var.:

1. Margitai P. 1621, 148/a. 2. Geleji Katona I. 1, 1645, 61sq. 3. Geleji Katona I. 1, 1645, 749. 4. Geleji Katona I. 1, 1645, 814sq. 5. Szenci Molnár A. 1701, 79. 6. Szenci Molnár A. 1701, 175sq.

Interpr.:

A protestáns hitszónokok, egyházi írók hol Xenophóntól, hol Hérodotosztól idézték a Mandané-mítosz elemeit. Geleji Katona István a 3. exemplumváltozat után Xenophónra hivatkozott, viszont Szenci Molnár Albert az 5. változatnál Hérodotoszt tüntette fel forrásul. Nagyon érdekes a típus kontextusa. Margitai Péter az 1. változatban a Mandané-mítosz két eleméhez (a Kürosszal való terhesség, a csodálatos álmot motívumához) fűzte a Tubach 2581. sz. exemplumtípust. Geleji Katona István a 2. exemplumváltozat megalkotásában a Mandané-mítosz úgyszólván összes elemét felsorolta, másutt, a 3. és a 4. változatban töredékeket említett a Mandané-mítoszból. Szenci Molnár Albert szövegeire is a töredékesség jellemző (5. és 6. változat). A középkori keresztyén exemplum is csupán a Mandané-mítosz egy motívumát őrizte meg (a). A megjövendölt unoka meséjében a Mandané-mítosz nálunk folklorizálódott (b).

Lit.:

a: Tubach num. 5350. Wolf Nourishes Child.; b: Berze Nagy num. 933.

110. MEDUSZA

Phorküsz és Kétó egyik lánya, aki halandó volt. Perszeusz hátat fordított neki, és úgy vágta le Medusza fejét, hogy közben az Athéné rézpajzsában tükröződő képmását figyelte. Nem lehetett Meduszával szembenézni, mert különben az illető kővé vált.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578: Nemeskürty I. 1980, 881. 2. Intze M. 1768, fol. A2/b. 3. Kiss B. 1852, 149.

Interpr.:

A történet a görög mitológiából vált közismertté (a). Perszeusz és Medusza mitológiai története a középkorban mint keresztyén vallásos elbeszélés hagyományozódott (b). A Gesta Romanorum lényegesen hozzájárult, hogy elterjedjen (c).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 130., 282.; b: Tubach num. 3255. Medusa. Story of Perseus and Medusa.; c: Oesterley/Gesta Romanorum p. 626, num. 218, app. 22. és a jegyzetek hozzá: Oesterley/Gesta Romanorum p. 744, num. 218. (Medusa).

111. MILO ÖKRÖT VISZ A VÁLLÁN

Milo görög atléta naponta egy borjút vitt a vállán. Később a bikát is fel tudta emelni és el tudta vinni.

Var.:

1. Prágai A. 1628, XXX/a. 2. Kecskeméti Zs. 1795, 119. 3. Szilády L. 1882, 142sq.

Interpr.:

Az elbeszélés mint exemplum ismeretes volt a 17. században. Georg Stengel jezsuita Caelius nyomán idézte: Milo egy ökröt 125 lépésre vitt el, egy ökölcspással leterítette (a). Gellius említette Milo atlétát, aki egy fatörzsbe szorult, és ott pusztult el (b). Ez utóbbi elbeszélés nem tartozik ide. A protestáns exemplum fő motívuma megtalálható Quintilianus: Institutiones oratoria I 9, 7 c. művében: Milo, quem vitulum adsueverat ferre, taurum ferebat (c). Módosult formában megtalálható az elbeszélés a folklórizálódás nyomán. Kálmány Lajos jegyezte fel ezt a történetet, amelyben egy elűzött nő kecskegíát szoptat (d). Ezt az állatot viszi fel a hegyre nagy korában, és azt mondja, hogy gyakorlat teszi a mesterséget. A történet előkerült Békés megyéből is (e). Népszerűsítő kiadványba is bekerült a gyűjtött változat (f). Figyelemre méltó protestáns szempontból, hogy a Milo-történetet Hondorff promptuárium is tartalmazza (g).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CLX, num. 663.; b: Schneider 2, p. CXL, num. 664.; c: vö. F 624.1. mot.; d: Kálmány L.: Hagymányok 2, h. n. é. n. p. 141, num. 35.; e: Dömötör Á.: Sarkadi népmesék. Gyula 1962, 90–92, num. 24.; f: Dömötör Á. (vál.): Fótónfót király. Bp. 1985, 18.; g: Hondorff p. 761, 28–31. sor.

112. MÓMOSZ (A 489.4. mot.)

Mómosz a gáncsoskodás megszemélyesítője volt. Mómosz hibát keresett az istenek munkájában. Mómosz az emberben azt hibáztatta, hogy szívét nem kívül viseli. (a)

Var.:

1. Szepsi Korocs Gy. 1612, 108. 2. Prágai A. 1628, XXXXXX 3 utáni sztl. 1/b—A/a. 3. Verestói Gy. 1783, 357. 4. Verestói Gy. 1783, 359. 5. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 6. 6. Kecskeméti Zs. 1795, 370. 7. Sükösd S. 1, 1858, 52.

Interpr.:

A görög mitológiából került a prédikációirodalomba és az igehirdetésbe (a). Mómosz mindent leszólt, amit Zeusz, Prométheusz vagy Athéné alkotott (b). Érdekes, hogy Szepsi Korocs György az 1. változatban csak említette „Momus”-t, Prágai András a 2. változatban igen részletesen ismertette „Momus” mitológiai összefüggéseit, Verestói György a 3. változatban szólásban használta fel „Mómus”-t, a 4. változatban feltüntette forrásául Hésziodoszt. A magyar nyelvészek véleménye szerint a mumus „hangutánzó gyermeknyelvi szó... összekapcsolódott a görög mitológia Mómoszával, a gúny és a gáncsoskodás megszemélyesítőjével” (c).

Prou.:

„Kár, hogy a szíven ablak nincs.” (Sirisaka A. 1890, 94.). „Ha a szíven ablak volna, sok ember nem alázkodna” (Vöő G. 1989, 39, num. 2.).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 239sq.; b: Wienert p. 37.; c: TESZ 2, 975.

113. BÁLVÁNYOK: TITOKBAN HÍVOTT BÁLVÁNYOK

Ezekiel próféta előtt bálványistenségek jelennek meg. Tiszteletük Júdea népének legfőbb vétke (Ezekiel 8, 1—18).

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 127. 2. Somosi Petkó J. 1656, 335—337. 3. Szőnyi Nagy I. 1675, 77. 4. Szenci Molnár A. 1701, 43. 5. Szenci Molnár A. 1701, 218. 6. Kamarási Gy. 1766, 158. 7. Kecskeméti Zs. 1795, 421. 8. Kecskeméti Zs. 1795, 497.

Interpr.:

Nabukodonozor Babilónia királya volt. Elfoglalta és kirabolta Jeruzsálemet (i. e. 587). Rabságba hurcolta a város lakosait (a). Tette ezt azért Nabukodonozor, mert munkaerőre volt szüksége Babilónia helyreállításához (b). A keresztyén ábrázolásokban Jeremiás próféta ábrázolásaival kapcsolatban merül fel Jeruzsálem pusztulásának és Nabukodonozornak a témája (c). A magyarországi jezsuiták Nabukodonozorról szóló iskoladramáikat Zsolnán, 1753-ban, Sopronban, 1763-ban és Rozsnyón, 1767-ben adták elő (d). A téma korai felbukkanása az ócseh keresztyén vallásos irodalomban kimutatott tény (e).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 245.; b: Graves, R./Patai, R. 1969, p. 113, 6. pont.; c: Christliche Ikonographie 193sq.; d: Staud G. 2, 1986, 468., 177., 385.; e: Dvůřák num. 2719**.

Idols, Invoked in Secret.

114. NABUKODONOSOR MINT ÖKÖR

Nabukodonosor mint ökör szénát eszik.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, 271/a. 2. Bornemisza P. 3, 1575, 179/b = XXIII/b. (sic!) 3. Bornemisza P. 1584, CXLIII/a. 4. Perkinsus G. 1648, 243. 5. Sélyei Balogh I. 1655, 186. 6. Sélyei Balogh I. 1657, 260. 7. Nánási L. I. 1670, 596. 8. Szatmárnémeti M. 1675, 586.

Interpr.:

Az elbeszéléstípus már a középkorban ismert keresztyén exemplum (a). A 16. századi francia kalandirodalomban is előfordult (b). Figyelemre méltó lenne esetleg arra az összefüggésre figyelni, hogy ez az exemplum analógiás alapon hatott-e, és ha igen, hogyan A cár kutyája (AaTh 449) mesetípus szájhagyományban elterjedt változataira.

Lit.:

a: Tubach num. 2473. Hay Eaten. Nabuchodonosor eats hay.; b: Schenda, R. 1961, 115. Továbbá megvan a burmai mesében az a motívum, miszerint a király szalmát eszik (F511.2.1.; Maung Hting Aung: Burmese Folktales. Calcutta 1954 = Borbás M. ford. 1959, 91sq.). Ugyanez a motívum előfordul a zsidó viccben is: Radványi B. T. 2, 1990, 29.

115. NABUKODONOSOR TESTÉNEK SZÉTVÁGÁSA (Q 491.6.1. mot.)

Fia száz darabra vágatja Nabukodonosort.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 117sq.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomban már felbukkan (a) mint példa. A német protsztáns teológusok a 17. században idézték. Igaz ugyan, hogy jelentősen változtattak rajta (b). A későbbi évszázadokban — úgy látszik — feledésbe merült.

Lit.:

a: Tubach num. 3453. Nebuchadnezzar Cut into Pieces.; b: Rehmann p. 525, num. 8. Historia von König Evilmérodoch, der den Leichnam seines Vaters Nebukadnezar dreihundert Raben vorwarf, damit sein Vater nicht wieder auferstehen könnte.

116. NOÉ SZŐLŐJE

Noé vadszőlőt talál, de az nagyon savanyú. Gyökerét oroszlánnak, majomnak, disznónak, báránynak a vérebe áztatja. Így ülteti el. A szőlő levétől lerészegedik, és a felsorolt állatokhoz hasonlóan viselkedik. Kisebbik fia kicsúfolja.

Var.:

1. Somodi I. 2, 1797, 354.

Interpr.:

A középkorban már közzismert keresztyén vallásos elbeszélés (a). A Gesta Romanorum jelentékenyen elősegítette, hogy elterjedjen (b). Oesterley 10 fontos forrását említi, többek közt Josephust (c).

Lit.:

a: Tubach num. 5093. Vintage, Noah's.; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 539, num. 159.; c: Katona, Gesta Romanorum p. 435, num. CLIX.

117. ORPHEUSZ (F 81.1. mot.)

Orpheusz kiváló énekes és zenész volt. Művészetét olyannyira tökéletesítette, hogy nemcsak az emberekre hatott, hanem még az erdei vadak is megszelidülve követték, ha zenélt, a kövek és a fák hajladozni kezdtek. Mikor felesége, Euridiké meghalt, Orpheusz leszállt az alvilágba, hogy visszahozza. Orpheusz visszatekintett, és ezzel végleg elvesztette feleségét. (a)

Var.:

1. Ángyán J. 1827, 19. 2. Török P. 2, 1845, 391. 3. Péterfi S. 6, 1875, 37.

Interpr.:

Az exemplum késői előfordulása talán azzal magyarázható, hogy a zenét korábban eléggé negatívan értékelték a protestánsok. Mesemotívumként máig is él az újkörög mesekincsben (b).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 267.; StDict. 2, 833sq.; b: Tsangalas, K.: Das Orpheus- und Arion-motiv im antiken Mythos und in einem neugriechischen Märchen. In: Antiker Mythos in unseren Märchen. Kassel 1984, p. 72—79.

118. PÁN (F 442. mot.)

Pán Hermész és egy nimfa fia volt, a mezők kecskeszarvú istene. Szerelmi kalandok hőse. Kedvelte a zenét, ő találta fel a pásztorsípot (a).

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 559.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 271.

119. PARISZ ÉS HELENÉ

Helené elszökik Parisszal férje, Menelaosz házából.

Var.:

1. Magyar I. 1602/1979, 89. 2. Prágai A. 1628, 371sq. 3. Szenci Molnár A. 1701, 253.
4. Török P. 1, 1841, 24.

Interpr.:

A görög mitológiából származik (a). Megvan a középkor keresztyén vallásos elbeszélései között (b).

Prou.:

Páris almája szállóige lett (Szécsi F. 1936, 225.).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 273.; Kallós E. ²1927, 179.; StDict. 1, 347 (Eris), StDict. 2, 561. (judgement of Paris); b: Dvořák num. 3603*. Paris and Helena.

120. PHILÉMÓN ÉS BAUKISZ (Q 1.1. mot.)

A szegény öreg házaspár vendégül látta Zeust és Hermészt, miután mások nem fogadták be az álruhás isteneket. Haragjában Zeusz vízzel árasztotta el a vidéket, de a két jószívű öreget megkímélte: kunyhójuk templom lett, maguk pedig fákká változtak.

Var.:

1. Bulcsu K. 1871, 9. 2. Bulcsu K. 1871, 78.

Interpr.:

A történet a görög mitológiából származik (a). Ezt a szép mondát Ovidius: *Metamorphoses* c. művének VIII. könyve őrizte meg számunkra (b). Baukisz és Philémón történetének a folklórban megvan a jelentős szerepe (c). Alapját képezi az AaTh 752A mesetípusnak (d). Irodalmi úton is terjedt, és A szegény meg a gazdag meséjével (AaTh 750; KHM 87.) is kapcsolatban áll (e). Ez a templommítosz az anyag variációs lehetőségeit mutatja az irodalomban. A mondaanyagba a francia forradalom idején társadalmi-forradalmi hangok nyomultak be (f). A szenteket vagy istenségeket megvendéglő ember motívuma Balaton környéki mondába is bekerült (g).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 73.; b: Kallós E. 1927, 40.; StDict. 2, 868.; c: BP 2, 210, 229.; d: Thompson, Folktale 150.; e: Röhrich, L. 1984, 27.; f: Frenzel, Stoffe 600—602.; g: Dömötör Á. (vál.): Az ólomerdő. Bp. 1988, 131—138. Dömötör T.: Az álsruhas istenség szálláskeresése. Világosság 1971. évf., XII. füzet. p. 219—221.

Prou.:

Szécsi F. 1936, 230. (Philemon és Baucisz.).

121. PROKRUSZTÉSZ (G 313. mot.)

Prokrusztész Poszeidón fia, híres rabló volt az Athénból Megarába vezető úton. Volt egy ágya. Ha áldozata nagy termetű volt, levágta, hogy beleférjen. Ha kicsinek bizonyult, addig nyújtóztatta, míg ki nem töltötte az ágyat.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 240/b—241/a. 2. Margitai P. 1621, 56/a.

Interpr.:

A görög mitológiából származik végső soron a történet (a). Bekerült a német monda-folklórba is (b). Itt az öreg, gonosz fogadósné lépett fel Prokrusztész szerepében. Scheiber Sándor Timár Szaniszló író egyik könyvében talált egy szóláshasonlatot (Növessze az Isten olyan nagyra, mint Fátri Jónást), amelynek a magyarázata a Prokrusztész-monda volt (c). Scheiber Sándor kereste a szóláshasonlat párhuzamát, de hasztalan. Feltételezte, hogy az író a Fátri Jónás nevet Baja környékén hallotta. Tulajdonképpen a *Fátri Jónás* beszélő név: *Jónás fát rí, fát sír, fa miatt rí vagy sír* jelentése lehet, és így kapcsolódik a Prokrusztész-mondához.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 296.; Kallós E. 1927, 159.; b: Petzoldt, Dt. Volkssagen 1978, p. 115, num. 184., p. 260, num. 421b.; c: Scheiber S.: Növessze az Isten olyan nagyra, mint Fátri Jónást. Magyar Nyelv LVIII (1962). évf., p. 92.

Prou.:

Szécsi F. 1936, 230. (Prokrusztész-ágy.).

122. PROMÉTHEUSZ (A 1415., Q 501.4. mot.)

Prométheus segíteni akart az embereken: ellopta az égből és az embereknek adta a tüzet, megtanította őket hasznos ismeretekre. Zeus büntetésből a Kaukázus sziklájához láncoltatta.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 242sq. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 686sq. 3. Török P. 1, 1841, 354. 4. Bulcsu K. 1871, 88. 5. Vásárhelyi Zs. 1892, 6. 6. Hallgató J. 1899, 84. 7. Molnár L./Szász D. 2, 1903, 12.

Interpr.:

A görög mitológiából származik Prométheusz alakja és a hozzáfűződő történet (a), amely exemplummá vált. Az antik hagyomány olyan motívumot is felidézt, mely szerint Prométheusz embert próbált teremteni (b). A grúz prózafolklórban a Prométheusz-motívum különféle narratív kapcsolatokba került (c). Összekapcsolódott a bibliai Sámson alakjával, kombinálódott Batraz kaukázusi eposz motívumaival, a tűz ellopása mint elbeszélésmotívum a szép lány elrablásának témájával kontaminálódott (c).

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 19.; Szabó Gy. 1973, 296.; b: Wienert p. 36, not. 4. (H 383).; c: Čikovani, M. Ja.: Narodnyj gruzinskij epos o prikovanom Amirani. Moszkva 1966, 93–108. Továbbá: az ausztráliai mítoszban a sólyom ellopja a tüzet a darutól és kengurupatkánytól: Waterman num. 1905.; Bodrogi T. 1957, 25–29.

123. SZARDANAPÁL

Szardanapál fényűzéssel berendezett palotájában a gyönyöröknek élt. Amikor az ellenség székvárosára tört, hadserege élére állt, és hősként védelmezte székhelyét. Mikor küzdelme hiábavalónak bizonyult, kincseiből máglyát rakatott, és tűzbe vetette magát. (a)

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 278. 2. Prágai A. 1628, 162. 3. Alvinczi P. 1, 1633, 605. 4. Alvinczi P. 2, 1634, 30. 5. Szenci Molnár A. 1701, 12. 6. Szenci Molnár A. 1701, 103. 7. Kamarási Gy. 1766, 330.

Interpr.:

A középkor exemplumai között is szerepel Szardanapál története (b). Nemcsak a protestánsok, hanem a katolikus hitszónokok is felhasználták ezt a történetet. Forrása Iustinianus (c). A különféle promptuáriumok felvették példáik közé Szardanapál történetét.

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 171sq.; b: Tubach num. 4176 Sardanapalus; c: Schneider 2, p. CCLXXXVII, num. 1209.

124. SZEMIRÁMISZ

Derketo istennő és egy halandó férfi lánya. Mivel anyja elhagyta, Szemirámiszt pásztorok nevelték fel. Ninosz király szépségéért feleségül vette. Férje halála után egyedül uralkodott. Férfihez illő eréllyel hódított, építkezett (Szemirámisz függőkertjei). Mikor saját fia tört ellene, a királynő galambbá változott. (a)

Var.:

1. Margitai P. 1617, 62/a. 2. Margitai P. 1621, 64/b. 3. Exequiae principales 1624, 241. 4. Prágai A. 1628, G2/b. 5. Prágai A. 1628, 163. 6. Keresszegi Herman I. 1635, 14. 7. Szenci Molnár A. 1701, 371. 8. Borosnyai Lukáts S. 1768, K2/b.

Interpr.:

A középkor egyik kedvelt exempluma volt (b). A 17–18. században a jezsuita iskola-drámák is hozzájárultak, hogy a Szemirámisz-téma ne menjen feledésbe. Lőcsén, 1673. február 13-án és Győrben, 1758-ban adták elő tudomásunk szerint (Staud G. 2, 1986, 38., 441.). A protestáns egyházi írók legtöbbször csak utaltak Szemirámisz történetére. Ebből következtethető, hogy eléggé ismert lehetett a korabeli közönség előtt.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 315.; b: Tubach num. 4224 Semiramis. További irodalmához: Mura-közy/Hérodotosz p. 91, I. 184.; Kallós E. 1927, 61.

125. SZIBÜLLA KÖNYVEI (J 166.1. mot.)

Szibülla, Apollón papnője felkereste Tarquinius Superbust, és kilenc könyvnyi jóslat-gyűjteményt ajánlott megvételre. A király sokallotta az árat, mire a papnő tűzbe dobott hármat, de a maradék hatért is ugyanannyit kért. A király másodszor is elutasította, de az utolsó hármat eredeti áron megvásárolta és elhelyezte Jupiter templomában. (a)

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 235. 2. Herepei J. 1807, 74.

Interpr.:

A történetet mint exemplumot idézték a protestáns német teológusok (b). Az exemplum folklorizálódott, így német mondaként ismeretes. Ebben a történeti mondában Szibülla Octavianusnak Jézus Krisztus jövetelét jósolta meg (c).

Prou.:

„Bölcs, mint Sibylla” szóláshasonlat (Sirisaka A. 1890, 19.).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 316.; b: Rehmann p. 165, num. 79.; c: Petzoldt, Historische Sagen 2, p. 2, num. 2. Továbbá: NL 1, 731.

126. SZISZÜPHOSZ (Q 501.1. mot.)

Sziszüphosznak büntetésből egy követ kellett állandóan felfelé hengergetnie, amely mindig visszafelé hullott.

Var.:

1. Sükösd S. 1, 1858, 95.

Interpr.:

Az exemplum végső soron a görög mitológiából származik (a). Felhasználták a protestáns hitszónokok is igehirdetésükben (b). A Sziszüphosz-témát említette 1786-ban, sárospataki protestáns iskoladrámájában (*Embert utáló Timon*) Garas István (c). A nemzetközi folklórban Sziszüphosz általános elterjedt motívum (d). Protestáns exemplumként való előfordulása a prédikációirodalomban sokkal korábban fordulhatott elő, mint az egyetlen idézett változatunk Sükösd Sámueltól. Erre mutat Rehermann német protestáns adata, valamint a protestáns iskoladrámában való előfordulás.

Lit.:

a: StDict. 2, 1014sq.; b: Rehermann p. 473, num. 37.; c: Varga, Prot. iskoladrámák I/2, p. 1173, 1280–1281. sor.; d: BP 4, 110.

Prou.:

Szécsi F. 1936, 226 (Sziszifuszi munka); Békés I. 1968, 88. (Homéroszi szállóigeként tartja számon).

127. SZKÜLLA ÉS KHARÜBDISZ (F 526.2., G 333. mot.)

Szkülla Phorküsz és Krateisz lánya volt. Glaukosz beleszeretett, és elutasította Kirkét, aki haragjában tengeri szörnyé varázsolta vetélytársnőjét. Ágyékából hat kutyatest nőtt ki, rettenetes agyarakkal. Odüsszeusz hat társát is elnyelték.

Kharübdisz pedig Poszeidón és Gaia lánya volt. Zeusz a tengerbe vetette és szörnyeteggé változtatta, mert felfalt néhány marhát Héraklész csordájából. Egy sziklán ülve, szemközt Szküllával lesi az elhaladó hajókat. Naponta háromszor beszívja, háromszor kizúdíttja a vizet, és végveszélyt hoz a hajósokra.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 306qs. 2. Szenci Molnár A. 1701, 260sq.

Interpr.:

A szófordulattá vált exemplum kétségtelenül a görög mitológia csodás történetei közül való (a). Ez a kifejezés Európában legkorábban a 12. században fordul elő (b). Szkülla mesei elem a homéroszi műből (c).

Prou.:

Philippe Gautier (Gualtier) lille-i püspök írta le 1277-ben ezt a mondatot: Incidis in Scyllam, cupiens vitare Charybdin (A Scyllába ütközöl, mikor ki akarod kerülni Charybdist): Tóth B. 1895, 294. Ez az előfordulás kétségkívül korai, de nem első.

Lit.:

a: Kallós E. 1927, 188.; Szabó Gy. 1973, 319 (Szkülla), Szabó Gy. 1973, 194sq. (Kharübdisz); b: StDict. 1, 213.; c: BP 4, 109. Szkülla és Kharübdisz között szállóigéről filológiai szempontból semmit sem mond: Békés I. 1968, 89.

128. TANTALOSZ (Q 501.2. mot.)

Tantalosz Zeusz és egy nimfa fia volt. Híres volt gazdagságáról, az istenek szerették, mégis gonosz életet folytatott. Büntetésből az alvilágban folytonos éhínség és szomjúság gyötörte. Gyümölcstől roskadozó ágak csüngtek előtte, de mihelyt enni próbált, a gyümölcsök is eltűntek (a).

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 111sq. 2. Herepei J. 1807, 56. 3. Sükösd S. 1, 1858, 94sq. 4. Péterfi S. 7, 1875, 99.

Interpr.:

Az exemplum a görög mitológiából származik végső soron (a). Felhasználták a protestáns hitszónokok a 17. században (b). Tantaloszra hivatkozott egy régi magyar iskola-dráma ismeretlen szerzője 1646-ban, a Comico tragoediában (c). A Tantalosz-téma folklorizálódott, és a tantaloszi büntetés nemzetközi elbeszélésmotívummá vált (d).

Prou.:

Tantaluszi kínok (Szécsi F. 1936, 226). Homéroszi szállóigeiként tartjuk számon a tantaloszi vagy tantaluszi kínok szókapcsolatot, amely az agyafúrt, kegyetlen mondai királynak mitikus büntetése (Békés I. 1968, 87).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 323.; Kallós E. ²1927, 27sq.; b: Rehmann p. 474, num. 40.; c: Alszeghy Zs. 1914, 189.; d: BP 4, p. 114, not. 2.; StDict. 2, 1103. Tantalosz büntetése: Q501.2. mot.

129. THÉSZEUSZ (cf. AaTh 874*)

Thészeusz a legkiválóbb attikai hős volt. Thészeusz ölte meg Minótauroszt, és Ariadné fonala mentén kijutott az útvesztőből (a).

Var.:

1. Margitai P. 1621, 68/a. 2. Alvinczi P. 1, 1633, 478. 3. Geleji Katona I. 3, 1649, 354sq. 4. Verestói Gy. 1783, 30. 5. Balogh B. 1802, 258.

Interpr.:

Az exemplum nyilvánvalóan a görög mitológiából származik (b), és a Thészeusznak adott nehéz feladatok a tündérmesében is föllelhetők. A Thészeusz-történetet a protestáns prédikátorok is felhasználták (c). A Thészeusz-mítosz elemei a nemzetközi folklórban megtalálhatók (d).

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 331sq.; b: BP 2, 212., BP 4, 111, not. 4.; c: Rehmann p. 283sq., num. 9. (cf. AaTh 874*); d: Thompson, Folktale 279.

130. TITÁNOK

A titánok Uranosz és Gaia fiai voltak a görög mitológiában. Ókeanoszt kivéve szövetkeztek apjuk ellen.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 186. 2. Török P. 2, 1845, 131.

Interpr.:

A titánokról szóló elbeszélés a görög mitológiából került a protestáns vallásos exemplumok közé (a).

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 17.; Szabó Gy. 1973, 336. Jankovics M.: Erósz és Eróé. Kasztrációs komplexus a tündérmesékben. In: Hoppál M./Szepes E. (szerk.): Erósz a folklórban. Bp. 1987, 127–147.

131. TRÓJAI FALÓ (K 754.1. mot.)

A trójaiak bevonszolták várukba a falovat. Éjjel kijöttek belőle a görög fegyveresek, és elfoglalták a várost.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 61sq. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 544.

Interpr.:

A görög mitológiából származik ez az exemplum (a), amely Keresszegi Herman Istvánnál a 2. változatban már szófordulattá vált. A folklorizáció során az egyik német mesében *Ali baba és a negyven rabló* típusába épült be (b). A trójai ló témája megtalálható mondaként is (c).

Prou.:

A trójai faló (Szécsi F. 1936, 85.).

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 186sq.; b: BP 3, 145.; c: Sinninghe p. 118, num. 1231. *Das trojani-sche Pferd*.

132. TRÓJA PUSZTULÁSA

Trója kisázsiai állam és város volt, gazdagságáról csodás dolgokat meséltek. A görögök tízévi ostrom után foglalták el.

Var.:

1. Balogh B. 1802, 257sq. 2. Török P. 1, 1841, 308. 3. Kiss B. 1852, 149. 4. Sükösd S. 1, 1858, 49.

Interpr.:

Az exemplum legrégebbi forrása a görög hagyomány (a). A trójai háborúra vonatkozó elbeszélések már a középkor vallásos kultúrájában is megjelentek (b). Feltehetően éltették az elsüllyedt vár, büntetésből elpusztult városokról szóló mondai hagyományt. Az európai népi szájhagyományban a trójai ló mondája megtalálható (c). További kutatást kíván annak a felderítése, hogy a 19. század előtti prédikációirodalom ezt a témát hogyan, milyen mértékben őrizte meg.

Lit.:

a: Szabó Gy. 1973, 338.; StDict. 1, 6sq. (Achilles).; b: Tubach num. 4990. (A katalógusban hibásan: 4490. szám szerepel az exemplumtípusnál.). Trojan War, excerpts from Dares Phrygius, concerning.; c: Sinninghe p. 118, num. 1231.

133. TÜROSZ TÖRTÉNETE

Türosz alapítása és korai története.

Var.:

1. Beythe I. '1594, 255/b.

Interpr.:

Már a középkori keresztyén vallásos példák között előfordult (a). Megjelenése kivételes jelenség hazai protestáns vallásos irodalmunkban.

Lit.:

a: Tubach num. 5014. Tyre, History of. Foundation and early history of Tyre.

134. VENUS (Z 127.1. mot.)

Venus, a szerelem királynője a bűn megszemélyesítője. A nimfák serege kíséri a Venust.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 836.

Interpr.:

A középkorban keresztyén vallásos exemplum volt (a).

Lit.:

a: Tubach num. 4386. Sin, Venus as. Sin is personified as the goddess Venus with her train of nymphs.

III. Legendák és mártírelbeszélések

135. SZENT AMBRUS MEGRÓJA THEODOSIUS CSÁSZÁRT

Thesszalonikiben meggyilkoltak egy gót parancsnokot, ennek bosszújaként Theodosius császár hétezer embert öletett meg. Ambrus a vérengzést elítélte, és kiközösítette a császárt (a).

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578 = Nemeskürty I. 1980, 893. 2. Sóvári Soós K. 1601, 502. 3. Mihálykó J. 1608, 133—135. 4. Margitai P. 1621, 45/b. 5. Kecskeméti J. 1622, fol. E. 6. Keresszegi Herman I. 1640, 644. 7. Keresszegi Herman I. 1640, 820. 8. Geleji Katona I. 1, 1645, 961.; 958 (eml.). 9. Geleji Katona I. 3, 1649, 1063. 10. Czeglédi I. 1663, 481. 11. Komáromi Csipkés Gy. 1670, 69sq. 12. Köleséri S. 1673, 39. 13. Kamarási Gy. 1766, 335. 14. Gombási I. 1, 1784, 247. 15. Pap K. 1869, 153.

Interpr.:

Ez az exemplum a Legenda aureában is előfordul (b). A középkori vízióirodalom szintén mutatja népszerűségét (c). A katolikus egyházi írók a 17. században felhasználták (d). A jezsuita iskoladráma formájában feldolgozást nyert *Ambrosius Theodosium reducens* címmel, amelyet Pozsonyban, 1697-ben adtak elő (Staud G. 1, 1986, 384.). A történet legkorábban utalásformában bukkan elő. Isten meg fogja ismerni Theodosiust, Constantinus császárt és Gratianust is Ambrus szerint — említette Bornemisza Péter egyik művében (B. P. 4, 1577, 49/a.).

Lit.:

a: SZÉ. 1984, 698.; b: Benz/Legenda aurea 298sq.; c: Dinzelbacher, P. 1981, 63.; d: Schneider 2, p. CCXLII, num. 1035.; A középkori exemplumváltozatokat sorolja fel: Tubach num. 196.

136. APOLLÓNIA

Szent Apalin (Apollónia) asszonyt fogfájás ellen szokták segítségül hívni, mert kínvalatásnál a poroszló úgy arcul ütötte, hogy minden foga kiesett.

Var.:

1. Fabricius J. 1603, fol. (19/b.). 2. Margitai P. 1616. 11/a.

Interpr.:

Luther védte a speciális patrónusokat, bár megállapították a protestánsok, hogy a katolikusok a szenteket babonákkal kapcsolják össze, és bálványistenségekként kezelik (a). Apollóniához azért imádkoztak a katolikusok, hogy „fogaik ne fájjanak, más nyavalyák ne ártsanak” (b). Az Apollóniához fűződő néphagyományokat Bálint Sándor sorolta fel (c).

Lit.:

a: Brückner p. 529, not. 42.; Brückner p. 149, not. 138.; b: Szikora A.: Fogfájósok szószólója. Honismeret VIII (1980). évf., 3. sz. p. 40sq.; c: Bálint S.: Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Bp. 1938, 177. Továbbá Szent Apalinhoz: Toldy F.: A debreceni legendás könyv a Krisztina-legendával együtt. Pest 1858, 144.

137. CSODATEVŐ MÁRIA-KÉP (V 268.5. mot.)

A Mária-kép különféle csodák forrása, megmentője számára könnyűvé válik.

Var.:

1. Pósa-házi J. 1, 1669, 370sq.

Interpr.:

A protestáns prédikációirodalomban tulajdonképpen nem fordult elő, csak hitvitázó művekben emlegették a 16–17. században.

Lit.:

Tubach num. 5157. Virgin-image, Wonder-working.

138. EDESSZAI ASSZONY

Amikor Valens császár meggyőződik az edesszai asszony bátorságáról, lemond a Szent Tamás templomba menekült keresztyének legyilkolásáról.

Var.:

1. Szőnyi Nagy I. 1675, 173.

Interpr.:

A német protestáns teológusok is hivatkoztak bátor helytállására (b). Szókratész egyháztörténetéből vették a történetet. Goltwurm egyházi kalendáriumaiban is szerepelt, így közismertté vált (c).

Lit.:

a: Szentek Élete 1984, 260.; b: Rehermann p. 439, num. 3. Historia von einer Christin, die zusammen mit ihren Kindern und ihren Glaubensgenossen sterben will. c: Brückner p. 144, not. 112. (Das Weiblein von Edessa).

139. KÍGYÓ ÉS SZENT PÁL (V 229.3. mot.)

A kígyó nem marja meg Szent Pált.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 108. 2. Zvonarits M. 1, 1627, 828. 3. Tompa M. 1859, 80. 4. Révész I. 1, ²1868, 40.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomban már felbukkan ez az elbeszélés (a). Ismeretes a Legenda aureából is (b). Ugyanitt található egy másik elbeszélés, miszerint Szent Amandus kígyóval találkozik. Imával visszaúzi a veszedelmes állatot egy barlangba (c). A protestáns exemplumok nagyon vázlatosak.

Lit.:

a: Tubach num. 3627. Paul, St. Invulnerable against Serpents.; b: Benz/Legenda aurea 441.; c: Benz/Legenda aurea 203.

140. KONSTANTINOSZ ÉS A KERESZT LÁTOMÁSA (V 515.1.4. mot.)

Nagy Konstantin császár győz a kereszt jegyében.

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 449. 2. Csánki B. 1895, 148. 3. Mitrovics Gy. 1, 1906, 140.

Interpr.:

A középkori keresztyén exemplumot (a) jelentős mértékben a Legenda aurea (b) terjesztette. Georg Stengel jezsuita a 17. század elején Eusebiosztól idézte ezt a történetet (c).

Prov.:

E jelben győzni fogsz (Constantinus). Bölcsességek könyve 1, ²1984, 122.

Lit.:

a: Tubach num. 1218. Constantine and Vision of Crucifix.; b: Benz/Legenda aurea p. 351.; c: Schneider 2, p. CCLXXXVII, num. 1205.; további párhuzamként egy népmondatípus a levegőben megjelenő keresztről mint látomáselbeszélés: Sinninghe p. 135, num. 251. Továbbá figyelemreméltó az a monda, miszerint Attila a városa számára kegyelmet kérő Leó pápa kérésének azért engedett, mert a pápa feje fölött karddal fenyegetőző alakot látott lebegni: NL 1, 168.; Horváth C.: A Szent László-legendák eredetéről. Bp. 1928.; Képes Krónika. Bp. 1964, 138sq.

141. POLÜKARPOSZ: SZENT POLÜKARPOSZ (V 222.4.1. mot.)

- A) Polükarposzt a máglyán nem fogja a tűz. A szent teste ellenáll a máglya tüzésnek.
 B) Polükarposz máglyahalála. Polükarposz álmában előre meglátja, hogy máglyán vértanúságot kell szenvednie.
 C) Polükarposz nem tagadta meg Istent a máglyán sem, sőt mellette tett hitet.
 D) Polükarposz szózatot hall az égből mártírhálála előtt.
 E) Különféle részletek Polükarposzról vagy vele kapcsolatban.

Var.:

- A-csoport:* 1. Beythe I. 2¹⁵⁸⁴, 112/b. 2. Kecskeméti J. 1615, fol. Cc3/b.
B-csoport: 3. Bornemisza P. 1584, CCCXLIII/a. 4. Melotai Nyilas I. 1622, 873. 5. Pécsvárad P. 1629, 793. 6. Geleji Katona I. 2, 1647, 623. 7. Szélessy P. 1792, 406sq.
C-csoport: 8. Deretskei A. 1603, 443/b. 9. Keresszegi Herman I. 1640, 715.
D-csoport: 10. Margitai P. 1617, 176/a.
E csoport: 11. Madarász M. 1635, 404. (Polükarposz nem fél az oroszlanoktól). 12. Pósházi J. 1, 1669, 277. (Polükarposz berendelése.). 13. Prágai A. 1628, xxxxxx 3/b. (Polükarposz csontjai.).

Interpr.:

A hitszónokok Euszebiosz egyháztörténetének erre vonatkozó leírásait (IV. könyv, 15. fejezet) darabokra szedték. (a). A reformáció korában részben megmaradtak Polükarposz vértanúságának legendai elemei (b). A máglyahalál tettének hangsúlyozása azt mutatta, hogy a szent fokozatosan tiszteletre méltó mártírrá fejlődött (c).

Lit.:

a: Baán I. (ford.): Euszebiosz egyháztörténete. Bp. 1983, p. 161–169, IV. könyv, 15. fejezet.; b: Brückner p. 144, not. 112.; c: Brückner p. 145. Polykarp sieht im Traume voraus, dass er gemartet werden soll. Továbbá: Szent Élete 1984, p. 108–111. (Szent Polikárp élete magyar nyelven).

142. PRÁGAI JEROMOS TŰZHALÁLA

Prágai Jeromos úgy kívánta, hogy a tüzet ne a háta mögött, hanem előtte gyújtsák meg, mivel örült, hogy Krisztusért szenvedhet. Poggius Florentinus szerint megcsodálták kitartását és töretlen kedvességét.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, CCCXLIII/a. 2. Deretskei A. 1603, 359. 3. Geleji Katona I. 2, 1647, 203sq., 237. 4. Szatmárnémeti M. 1675, fol. /C/a. 5. Gombási I. 1, 1784, 27.

Interpr.:

Történelmi esettudósításból lett exemplum, amelynek egyező párhuzama megvan a német protestáns prédikációirodalomban (a).

Lit.:

a: Rehermann p. 445, num. 2. Historia von dem Feuertod des Hieronymus Pragensis.

143. SZENT ANDRÁS

András üdvözlí a keresztet, amelyet számára készítettek.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 122.

Interpr.:

A szentek életében szerepel Szent Andrásé is (a). A protestantizmus folyamán a szentek kalendáriumaiiban említették (b). Szentendre kisváros védőszentje volt a középkorban és Mohács után (c). Geleji Katona István exemplumában kiemelte Szent Andrással kapcsolatban, hogy boldog volt, amikor a kereszten függött, mert Krisztus is azon volt.

Lit.:

a: Szentek Élete 1984, 684.; b: Brückner p. 546, 2. bek. 4. sor; c: Vas J.: Szentendre neve. Magyar Nyelv LXVI (1970). évf., p. 65—72.; Bálint S. 1938, 100sq.

144. SZENT BALÁZS

Balázs egy hegyi barlangban élt. Innen hurcolták el Agricola bírói széke elé. Hitét nem tagadta meg, ezért végül is lefejezték. (a)

Var.:

1. Madarász M. 1635, 404. 2. Madarász M. 1635, 457sq.

Interpr.:

Az 1. változat azt említi, hogy Szent Balázs bátran válaszolt Valensnak, nem félt a gyötrelmektől vagy a haláltól. A 2. változatban arról van szó, hogy Szent Balázsnak a pusztában szarvasok és vadkecskék segítettek. A lutheri praxis jegyében Hermann Bonnus (1504—1548) Szent Balázst a tiszteletre méltó mártírok sorában említette. Blasius a protestánsoknál nem a legendáriumban szerepelt, hanem a követendő példák között (b).

Lit.:

a: Szentek Élete 1984, 78sq.; b: Brückner p. 532. Bálint S. 1938, 167—176.

145. SZENT BORBÁLA

Szent Borbálát apja megkínozza, mert lánya visszautasítja a bálványokhoz való könyörgést.

Var.:

1. Czeplédi I. (2) 1659, 539.

Interpr.:

A protestánsok Szent Borbála emberi helytállását emelték ki, és a csodás elemeket kiiktatták legendás életéből.

Lit.:

Tubach num. 477. Barbara, St., Tortured by Father.; Bálint S. 1938, 101—103.

146. SZENT CIPRIÁN

Szent Ciprián karthágói püspök, vértanú volt, aki álmában egy bírót látott íróvesszővel, amint felírta a táblára ítéletét. (a)

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 141.

Interpr.:

Mihálykó János azt írta Szent Cipriánról, hogy elítélésekor szózat hangzott az égből. Érdekes, hogy a csodás elem a 17. század elején még megmaradt az evangélikus egyházi írónál.

Lit.:

a: Szentek Élete 1984, 528.

147. SZENT EMBER A TEMPLOMBAN

A szent ember, Neocaesariai Gergely elmegy Apolló templomába, és utasítja a bálványistent a jövőmondásra.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, fol. 485/b—486/b.

Interpr.:

Már a középkorban ismeretes keresztyén exemplum volt (a). A protestáns egyházi irodalomban két jelentős forrásra érdemes figyelni. Az egyik Hondorff promptuáriuma, amely Luther egyik egyházi postilláját tüntette fel forrásul (b), a másik Bütner egyházi vonatkozású műve (c). Bornemisza Péter alighanem közvetlenül Luther exemplumát használta fel.

Lit.:

a: Tubach num. 305. Apollo, Holy Man in Temple of.; b: Brückner p. 467, num. 392. (Hausgötze flieht vor Bischof.); c: Brückner p. 491, num. 603. (Bütner műve 1576-ban jelent meg.).

148. SZENT FERENC

Szent Ferenc prédikált a madaraknak.

Var.:

1. Szatmárnémeti M. 1675, 395.

Interpr.:

Ezt a legendát idézte Rauscher is (a). Bütner említette Epitome historiarum c. művében, hogy Quirinus Bohémiában prédikált a fáknak és az állatoknak az erdőben (b).

Lit.:

a: Brückner p. 246, not. 351. Vor des Franciscus, der ja den Vögeln gepredigt hatte (Rauscher I, 92).; b: Brückner p. 490, num. 586. Quirinus spricht zu Weyden in Böhmen zu den Tieren im Walde.

149. SZENT GYÖRGY ÉS A SÁRKÁNY

Szent György legyőzi a sárkányt, megszabadítja a várost s a királylányt, akit a szörnynek fel akarnak áldozni.

Var.:

1. Sóvári Soós K. 1601, 922. 2. Deretskei A. 1603, 54/a. 3. Margitai P. 1616, 11/b. 4. Czeglédi I. (2) 1659, 516.

Interpr.:

Már a középkorban ismert vallásos legenda (a). A Legenda aurea gyűjteménye lényegesen hozzájárult népszerűsítéséhez (b). Innen ismertetik cselekményét a modern összeállítások (c). A német protestáns teológusok is hivatkoztak rá exemplumaikban (d).

Lit.:

a: Tubach num. 2272. George, St., and Dragon.; b: Benz/Legenda aurea 301—303.; c: Szentek Élete 1984, 169.; d: Rehmann p. 291sq., num. 25, S. Georgius tödtet einen grossen Drachen. (cf. AT 300, II).; Bálint S. 1938, 239—242.

150. SZENT HELÉNA ÉS A KERESZT (V 211.3. mot.)

Szent Heléna a Kálvária hegyén megtalálja Krisztus keresztiét.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, g/b—g2. 2. Geleji Katona I. 2, 1647, 449. 3. Czeglédi I. (2) 1659, 517sq. 4. Szélessy P. 1792, 409. 5. Somodi I. 2, 1797, 43sq.

Interpr.:

A középkorban ismert keresztyén exemplum volt (a). Népszerűsítette a Legenda aurea (b).

Lit.:

a: Tubach num. 1339. Cross of Christ Found.; b: Benz/Legenda aurea 349., 351. Továbbá: Baán I. ford.: Szókratész egyháztörténete. Budapest 1984, 17. fejezet, p. 83–85.; A kereszti legendájáról: EM 1, 662.

151. SZENT IGNÁC

Szent Ignác azt mondja a máglyán: „Én Isten búzája vagyok, a vadállatok öröljenek meg engem fogaikkal, hogy tiszta kenyér legyen belőlem.”

Var.:

1. Madarász M. 1635, 404. 2. Geleji Katona I. 2, 1647, 122. 3. Nánási L. I. 1670, 129.

Interpr.:

Szent Ignác mártírhaláláról szóló legendát megtalálhatjuk a Legenda aureában (a). Az 1. változatban Madarász Márton azt említi a legendából, hogy Szent Ignác bátran válaszol a rómaiaknak, és arról is szól, hogy Szent Ignác kész a mártíromságra. A 2. változatban Geleji Katona István szintén Ignác bátorságát értékeli és emeli ki. Nánási L. István idézi a vértanú szállóigévé vált szavait: „Isten búzája vagyok”.

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 181–184. (Ich bin das Korn Christi und soll von den Zähnen der Tiere gemahlen werden, dass reines Brot aus mir werde.).

152. SZENT IGNÁC MÁRTÍRHALÁLA

Szent Ignácot két vad oroszlán fojtotta meg, de teste érintetlen maradt.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. Cc3/b—Cc4/a. 2. Geleji Katona I. 2, 1647, 623. 3. Borosnyai Lukács S. 1768, fol. H3/b. 4. Szélessy P. 1792, 406.

Interpr.:

Szent Ignác életét a szentek élete részletesen ismerteti (a). A középkorban elterjesztéséhez a Legenda aurea is hozzájárult (b). A protestáns hitszónokok Szent Ignác mártírhalálát említették, és életéből kikapcsolták a csodálatos elemeket.

Lit.:

a: Szentek Élete 1984, 607sq.; b: Benz/Legenda aurea 181–184.

153. SZENT KATALIN MISZTIKUS HÁZASSÁGA

Szent Katalin megtérése és misztikus házassága.

Var.:

1. Sóvári Soós K. 1601, 872.

Interpr.:

A Szent Katalin-legenda (a) már a középkorban nagyon népszerű volt. Érdekes, hogy Sóvári Soós Kristóf nagyon részletesen ismertette. A protestáns prédikációirodalomban ez az egyetlen változat kivételes jelenség.

Lit.:

a: Tubach num. 899. Catherine, St., Mystic Marriage of.

154. SZENT KOZMA ÉS DAMJÁN

Arábiában született ikertestvérek voltak. Szíriában tanultak. Hitük megtagadására próbálták rábírní őket. Miután máglyával, nyíllal nem tudták elpusztítani őket, karddal vették el életüket.

Var.:

1. Madarász M. 1635, 829sq. 2. Geleji Katona I. 2, 1647, 174. 3. Matkó I. 1666, 77. 4. Matkó I. 1668, 200. 5. Pósházi J. 1, 1669, 14.

Interpr.:

Kozma és Damján története a Legenda aurea segítségével is hagyományozódott (a). Már a középkorban keresztyén vallásos exemplummá vált történetük (b). Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon elterjedt, és az orvosok védőszentjei lettek (c). A protestáns egyházi írók és prédikátorok igen vázlatosan ismertették tevékenységüket, illetőleg felettébb röviden utaltak rájuk.

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 737—740.; b: Tubach num. 1278. Cosma and Damian.; c: Bálint S.: Kozma és Damján tisztelete a régi Magyarországon. Orvostörténeti Közlemények 64—65. évf., p. 141-sq. Életrajzukat ismerteti: Szentek Élete 1984, 540sq. Létezik *Szentkozmadombja* falunév: Zala megye földrajzi nevei. Zalaegerszeg 1964, 205, 83. sz.

155. SZENT LŐRINC

Szent Lőrinc mint eretnek máglyára került. Amikor égették, azt kérte, hogy a másik oldalára fordítsák, hogy ott is égjen. „Messed és egyéll!” — mondta állítólag kínzójának.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. Cc4a-b. 2. Margitai P. 1617, 88/b. 3. Margitai P. 1624, 28sq. 4. Margitai P. 1632, 62. 5. Keresszegi Herman I. 1640, 381. 6. Gombási I. 1, 1784, 27.

Interpr.:

Az exemplum a Szent Lőrinc-legenda egy részét képezi (a). A spanyol prózafolklórban önálló cselekménytípusként fordul elő (b). A protestáns exemplumok között nagyon népszerű volt Szent Lőrinc és Decius példája (c).

Lit.:

a: Szentek Élete 1984, 423—425.; b: Boggs p. 90, num. *766. St. Laurence is burned by heretics. When burned on one side he asks to be turned on the other side.; c: Brückner p. 665sq.

156. SZENT LÚCIA

Lúcia nem ment férjhez anyjától kapott engedély szerint. Pogány vőlegénye feljelentette, és bírói büntetésként nyilvánosházban akarták megalázní. Teste csodálatos módon olyan nehezzé vált, hogy nem tudták kimozdítani. Torkát karddal döfték át, de csak az utolsó kenet felvétele után halt meg.

Var.:

1. Czeglédi I. (2) 1659, 539sq.

Interpr.:

A példa megtalálható a középkori keresztyén vallásos irodalomban (a). Éltek vele a protestáns egyházi írók és hitszónokok is (b).

Lit.:

a: Dvořák num. 3093**. Lucia, St., Life and Passion of.; b: Brückner p. 664.

157. SZENT MÁRTON ÉS AZ ÖRDÖG

Szent Márton előtt megjelenik az ördög Jézus Krisztus képében, királyi ruhában.

Var.:

1. Czeglédi I. 1663, 474.

Interpr.:

A történet a nemzetközi folklórban ismert legenda (a). A Legenda aurea is hozzájárult terjedéséhez (b). Felhasználták a német protestáns teológusok is (c). Rivander és Weyer kézikönyveiben előfordul (d).

Lit.:

a: cf. AaTh 797*. The Devil Tries to Pass for Jesus.; K1992. mot.; b: Benz/Legenda aurea 868.; c: Rehermann p. 572, num. 32.; d: Brückner p. 517, num. 836., p. 441, num. 103.

158. SZENT MÁRTON ÉS A KOLDUS (V 411.8. mot.)

Szent Márton előtt megjelent egy koldus. A lovon ülő Szent Márton megszánta a szegény embert, szétvágta karddal saját köpenyét, és annak felét odaadta a fázó szerencsétlennek. Később kiderült a koldusról, hogy az maga Jézus Krisztus volt, aki így tette próbára Szent Márton jószívűségét.

Var.:

1. Czeplédi I. (2) 1659, 537. 2. Kovács J. 1888, 12.

Interpr.:

A középkorban Tours-i Szent Mártonhoz különböző legenda fűződött, ez volt a legismertebb (a). A Legenda aurea is népszerűsítette (b). Máig is megtalálhatjuk a legendáriumokban (c). A protestáns hitszónokok Szent Márton jószívűségét emelték ki ebben a példában.

Lit.:

a: Tubach num. 3192. Martin, St., Gives Cloak to Christ.; b: Benz/Legenda aurea 861.; c: Szentek Élete 1984, 653.

159. SZENT MIHÁLY (cf. G 303.8.1.2. mot.)

Szent Mihály arkangyal az égben harcolt a sárkánnyal.

Var.:

1. Madarász M. 1635, 223. 2. Geleji Katona I. 1, 1645, 963.

Interpr.:

A középkorban ismert keresztyén vallásos legenda volt (a). A középkorban a sárkány az Antikrisztus megtestesítőjeként jelent meg. A Legenda aurea egyik elbeszélése tartalmazta ezt a legendát (b).

Lit.:

a: Tubach num. 287. Antichrist killed. The story of Antichrist and his death at the hand of St. Michael.; b: Benz/Legenda aurea 743.; Kálmány L.: Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban. Szeged 1893, 73.

160. SZENT MIKLÓS

Szent Miklós megmenti a bajba jutott hajósokat. Mikor azok hálálkodnak, azt feleli: „Nem én, hanem a hitetek mentett meg.”

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, 543/b. 2. Deretskei A. 1603, 54/a. 3. Fabricius J. 1603, 19/b. 4. Alvinczi P. 1616, 206. 5. Margitai P. 1616, 11/a. 6. Margitai P. 1621, 32/a-b. 7. Alvinczi P. 1, 1633, 288.

Interpr.:

Már a Legenda aurea is említette ezt a legendát (a). A szenthez fűződő, hagyományos szerep máig így ismeretes Szent Miklós legendakörében (b). A protestáns változatokban Szent Miklós példáját igyekeztek a prédikátorok a legendai elemektől megtisztítani, ill. Szent Miklós csak említéssé vált. Margitai Péter Szent Miklóst a pápisták szentjeinek felsorolásakor említette (6. változat).

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 28.; b: Szentek Élete 1984, 692—695.

161. SZENT PÉTER GYÓGYÍTÁSA

Szent Péter imádsággal sikeresen gyógyít.

Var.:

1. Zvonarits M. 1, 1627, 828.

Interpr.:

Ez az exemplum a protestantizmus folyamán igen ritkán fordult elő. Zvonarits Mihály példája mutatja egy középkori elbeszéléstípus folyamatosságának gyenge érvényesülését.

Lit.:

Tubach num. 3719. Peter, St., Heals Nun who Prays Faithfully.

162. SZENT SEBESTYÉN (Q 422. mot.)

Szent Sebestyén a római udvarban élt, a császárt szolgálta, nem kisebb beosztása volt, mint a testőrség parancsnoka. Miután kiderült, hogy keresztyén, a császár elrendelte, hogy végezzék ki parancsnokát. Kikötözték egy fához, és nyílzáporral hajtották végre a parancsot. Sebestyén csodálatos módon nem halt meg. Egy keresztyén asszony ápolta, és felgyógyult. Elfelejtve, amit vele tettek, ismét szolgálatra jelentkezett. A császár nemcsak őt, hanem segítőt is kivégeztette.

Var.:

1. Fabricius J. 1603, fol. (19/b.). 2. Margitai P. 1616, 11/a.

Interpr.:

Szent Sebestyén csodálatos feléledését a Legenda aurea a középkorban széles körben terjesztette (a). A szentek életének gyűjteményében Szent Sebestyén életének csodás elemeit fellelhetjük (b). A *Sebestyén* név fokozatosan magyarosodott meg. A mai alakot a 15. századtól folyamatosan kísérhetjük végig (c). Népszerűségét az is bizonyítja, hogy a napi sajtóban írtak róla (d). A protestánsok elítélték, hogy Szent Sebestyén a pestis vagy a döghalál elleni védőszent volt. Életének csodás elemeivel nem foglalkoztak.

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 131.; b: Szentek Élete 1984, 49–51.; c: Mizser L.: Sebestyén. Magyar Nyelv LXXVII (1981). évf., 85sq.; d: Gyulay E.: Megértően és türelmesen. Magyar Hírlap 21. évf., 166. sz. 1988. júl. 13. p. 3.

163. TIBURCIUS MÁRTÍR SZENVEDÉSEI ÉS HALÁLA

Tiburcius máglyán halt meg. Amikor előtte megkínózták, izzó szénen kellett járnia, azt mondta, hogy kínzatása úgy tűnik neki, mintha virágokon járna.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 681.

Interpr.:

A középkorból ismert vallásos legenda (a) népszerűségéhez a Legenda aurea lényegesen hozzájárult (b). Halálakor Tiburcius azt mondta, úgy érzi, mintha rózsákon járna.

Lit.:

a: Tubach num. 4862. Tiburcius, Tribulations and Death of Reparatus.; b: Benz/Legenda aurea 130.

164. TŰZ: A SZENT EMBER ÉS A TŰZ

A szent ember (Polükarposz) sértetlen marad, amikor alatta meggyújtják a máglyát.

Var.:

1. Margitai P. 1624, 28. 2. Margitai P. 1617, 88.

Interpr.:

Különféle szenthez fűződött az a legenda, hogy a tűz nem árt neki. A középkori keresztény elbeszélésekben általános volt az a motívum, miszerint a szent ember sértetlenül sétál át a tűzön (a).

Lit.:

a: Tubach num. 2038. Fire, Holy Man Passes through. Thompson D1713., D1841.3., V222., V222.8. motívum ezzel az exemplummal van kapcsolatban.

IV. Mondák és mondászerű elbeszélések

A) Ókori történeti mondaanyagok

165. AGATOKLÉSZ KIRÁLY EGYSZERŰ CSERÉPEDÉNYEKBŐL ESZIK

Agatoklész király nem feledkezett meg arról, hogy fazékgyártó fia. Amikor uralkodó lett, akkor is egyszerű cserépedényekből étkezett.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla III, 1575: Nemeskürty I. 1980, 876. 2. Margitai P. 1617, 107/b. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 249. 4. Szenci Molnár A. 1701, 223. 5. Szenci Molnár A. 1701, 370. 6. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 161. 7. Szilágyi F. 1807, 11.

Interpr.:

Az exemplumot már a középkorban felhasználták a keresztyén hitszónokok (a). Érdekes, hogy Rehermann nem tüntette fel katalógusában, hiszen az Agatoklész-exemplum a reáliák módszere következtében a Willigis-témával kombinálódott, nem is egy esetben. Erre a kombinációra korábban rámutattam (b). A 7. változatban Agatoklész helyett Curius szerepel, aki egyszerű cserépedényből répát eszik.

Lit.:

a: Tubach num. 5078 Vessels, Earthenware, at King's Table. A king keeps earthenware vessels at table to remind him what he is.; b: Dömötör Á. 1985, 19, not. 36–37.

166. ALEXANDER SEVERUS MONDÁSA

A pogány császár, Alexander Severus palotájának felirata a következő volt: „Amit nem akarsz magadnak, ne tedd másokkal!”

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 863. 2. Vétsey J. 5, 1801, 313.

Interpr.:

Alexander Severus császár mondását német teológusok is idézték a 17–18. században (a). A történetből a mondás szállóigévé vált. Alexander Severushoz más bölcs mondást

is kapcsoltak, mint pl. azt, hogy „aki barátait ajándékaival megtartja, ellenségeit jótéteményeivel teszi jóakarókká.” (b)

Prou.:

A szállóige (Quod tibi fieri non vis, alteri non feceris) eredete: Tóbiás könyve 4, 16. Lampridius szerint Alexander Severus ezt a mondást módosított formában használta (Szécsi F. 1936, 213.). A szállóige irodalma szerteágazó: Kokare, E. 1988, p. 179, num. 172. Was du nicht willst, das dir geschieht, das tu auch einem andern nicht.; az ukránoknál a szállóige „Ne bažaj druhomu toho, čoho sam ne chočeš” alakban van meg: Mišanič, S. V./Pazjak, M. M. 1984, 332.

Lit.:

a: Rehermann p. 458, num. 4.; b: Madarász M. 1635, 630.

167. ANTIGONUS ÉS CYNITHUS

Antigonus királytól a cinikus egy drachmát kér.

- Ez kevés egy királytól.
- Adj hát egy talentumot.
- Az sok egy cinikusnak.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1793, 496sq. 2. Kiss Á. 1, ²1838, 149.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos exemplumok közt ismert (a). Protestáns előfordulásai meglehetősen ritkák és későiek. A századfordulótól a vallásos exemplum világi anekdotává alakult. (b).

Lit.:

a: Tubach num. 288. Antigonus and Cynithus; b: Dvorzsák János: Adomák és veszemék. Bp. 1903, p. 24, num. 122.

168. ANTISZTHENÉSZ ÉS PLATÓN

Antiszthenész azt mondja Platónnak, hogy jobb lett volna, ha lónak születik.

Var.:

1. Madarász M. 1641, 63.

Interpr.:

Az antik mondaszerű elbeszéléskincsből származik. Párhuzamát a katolikus Georg Stengeltől ismerem (a).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCLXVIII, num. 1115.

169. ANYA: AZ ANYA SAJÁT GYERMEKÉT ESZI MEG (Z 215. mot.)

Egy asszony Jeruzsálem ostroma alatt megfojtja és megeszi saját gyermekét. Erre a szörnyű tette kényszerül, mivel a rablók elvitték összes élelmiszerét.

Var.:

1. Szatmárnémeti M. 1683, 61.

Interpr.:

A szörnyű történet Josephus Flaviustól származik. Érdekes, hogy Szatmárnémeti Mihály a Zsidó régiségeket tünteti fel forrásul, viszont Georg Stengel A zsidó háborút (a). Kétségtelenül a középkorban idézett exemplum volt (b). A francia csodás irodalomban is a 16. század második felében Flavius Josephusra hivatkoztak, mikor felidéztek (c). A történet népszerűségéhez a *Legenda aurea* szintén hozzájárult (d). A reformáció korában gyakran idézett exemplumként fordult elő a német teológusok körében (e).

Geleji Katona István (2, 1647, 209.) említette egyik nagy művében, hogy Tiberius, Néró azt híresztelték a keresztyénekről, hogy emberhússal élnek, saját gyermekeiket fogyasztják el. Nyilvánvalóan ez az exemplumtípus kapcsolatban állt ezzel a történeti esettudósítással.

A nemzetközi mesefolklórban a levágott anyamell motívuma után fordul elő, hogy a férjnek annyira ízlik az emberhús, hogy saját gyermekeit akarja elfogyasztani (Hahn, J. G. von: Griechische Märchen. Nördlingen 1987, p. 11–16, num. 1.). Ez a motívumkapcsolódás másutt is megvan, nemcsak a görögöknél: G 36.1. mot.; EM 2, 959, not. 24.; BP 1, 89, not. 1.; EB 173, num. 161, III. 1. Valószínűleg, hogy a szóban forgó exemplum hatásaként az emberevés motívuma a csodás történet, a mágikus vágylézés kerete közé sajátos módon illeszkedett be.

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCXCIX, num. 1267.; b: Tubach num. 1851 Eating of own Child.; c: Schenda, R. 1961, 116, C csoport: Mütter essen ihre Kinder; d: Benz/Legenda aurea 348.; e: Brückner p. 674.; Scheiber, Essays 271.

A történet Josephus Flavius: Zsidó régiségek c. munkájából került át Euszebiosz egyháztörténetébe (Baán I. ford.: Euszebiosz egyháztörténete. Budapest 1983, p. 104sq., III. 6. 23–26.).

A téma kutatásánál figyelembe kell vennünk még újabb publikációkat: Nagy I.: A szamarai éhség. Egy népszerűtlen epikus ének. (Megjelenés alatt.); Ude-Koeller, S.: Straff der weiber so jre kinder tödten'. Zur sagenhaften Geschichte des Kindermordes. Fabula 32(1991), p. 258–274.

170. APELLÉSZ ÉS A SUSZTER KRITIKÁJA (J 1289.7. mot.)

Egyszer egy varga azt mondta Apellész egyik festményéről, hogy a cipőn egy fűzőlyukkal kevesebb van a kelleténél. Apellész kijavította a hibát. Amikor a sikerére büszke varga az alak combját is bírálni kezdte, a bosszús művész kikiáltott a kép mögül: „Ne feljebb, varga, a kaptafánál!” (Plinius anekdotája.)

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, CCCCXLIV/b. 2. Madarász M. 1635, 285sq. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 177. 4. Geleji Katona I. 3, 1649, 894. 5. Verestói Gy. 1783, 335.

Interpr.:

Idősebb Plinius Naturalis historia (35, 85) című művéből származik ez az anekdota, amelyet mind a katolikus szerzők (a), mind a protestáns egyházi írók (b) felhasználtak exemplumként. Így nálunk és külföldön az anekdota csattanója (Ne sutor ultra seu supra crepidam!) szállóigévé vált. Békés István anélkül, hogy a szállóige variánsait és magyar előfordulásait felsorolta volna, korlátolt és helytelen megállapítást tett közzé ezzel kapcsolatban (c).

Prou.:

Tóth B. 1895, 132.; Szécsi F. 1936, 181.; Bölcsességek könyve 1, 1984, 64, num. 2.; Röhrich/Redensarten 3, 905.

Lit.:

Schuster, bleib bei deinem Leisten! (J1289.7. mot.); a: Schneider 2, p. CLVI, num. 646.; b: Rehmann p. 161, num. 58., p. 308sq., num. 61.; c: Békés I. 1968, 167.

171. ARANYASZTAL A LEGTÖKÉLETESEBBNEK (F 84.1. mot.)

Valaki egy aranyasztalt talál. Az ország bölcseire bízzák, hogy döntsék el, kit illet ez a hatalmas értékű tárgy. A bölcsek úgy döntenek, hogy az aranyasztalt Apolló templomában helyezték el, mert az istenség a legtökéletesebb.

Var.:

1. Kiss Á. 2, ²1839, 74.

Interpr.:

Ez a keresztyén exemplum már a középkorban kedvelt vallásos elbeszélés volt, amelynek két formáját ismerjük: az egyikben (a) Thalésznek ajánlják fel az aranyasztalt, aki elutasítja azt, mondván, hogy erre nem méltó. A másik forma szerint egy halász aranyasztalt talál a tengerben. Apolló tanácsára az ország legbölcsebb emberének adják ezt az igen értékes tárgyat (b). A protestáns német teológusok is idézték ezt az exemplumot a 17. században (c). A Gesta Romanorum németországi latin nyelvű másolata is ismeretes (d). A Gesta Romanorumban Titus Livius nyomán került említésre ez a téma, a „mensa aurea” (e).

Lit.:

a: Tubach num. 4700. Table, Gold, Refused.; b: Tubach num. 4699 Table, Gold, from Sea.; c: Rehmann p. 166, num. 82.; d: Oesterley, Gesta Romanorum p. 618, num. 208 (12).; e: Oesterley, Gesta Romanorum p. 18, num. 36.

172. ARTEMISIA ÉS MAUSOLUS KOPORSÓJA

Artemisia királynő annyira szerette férjeurát, hogy emlékére csodás síremléket emelt, amelyet mauzóleumnak neveztek. Férje holttestét elhamvasztatta, mely hamvakat ezután naponta asztalára helyezette, és abból egy keveset italába tett, s így fogyasztotta el.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 287. 2. Madarász M. 1635, 469. 3. Keresszegi Herman I. 1635, 14. 4. Hodászi M. 1646, 94. 5. Szenci Molnár A. 1701, 276. 6. Kármán A. 1741, P2/a. 7. Verestói Gy. 1783, 445. 8. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 20. 9. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 186sq. 10. Báthori G. 1, 1820, 338. 11. Lakatos J. 2, 1855, 31. 12. Borzsák E. 1879, 158sq. 13. Nagy L. 1882, 37.

Interpr.:

A protestáns hitszónokok egyik kedvenc exempluma volt (a). Éltek vele a francia egyházi írók is a 16. század második felében (b). A történetet vagy Valerius Maximustól (c) vagy Gelliustól (d) kölcsönözték. Az exemplum hozzájárult az európai országokban és hazánkban is a *mauzóleum* szó meghonosodásához, amelynek esetleges, parodisztikus formájával (pl. *maozóleum*) is találkoztam a napi sajtóban.

Lit.:

a: Rehmann p. 161, num. 59., p. 306, num. 54.; b: Schenda, R. 1961, p. 116, C csoport, 1. sor: Arthemise ißt die zermahlenen Knochen ihres Gatten; c: Brückner 136, not. 68.; d: Schneider 2, p. CXXXVI, num. 556.

173. ATTILIUS REGULUS (Q 450.1., S 165. mot.)

Attilius Regulust szörnyen megkínozták. Felvágott szemhéjakkal egy nyitott szöges hordóba helyezték, és a napsugarakkal szembeállították.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 161/a. 2. Margitai P. 1617, 290/a-b. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 767. 4. Szélessy P. 1792, 746. 5. Edvi Illés P. 1, 1840, 135.

Interpr.:

Attilius Regulus szörnyű halála a nemzetközi meseirodalomban is megmutatta hatását (a). Nyilvánvalóan a Gesta Romanorumnak jelentős szerepe volt a történet népszerűsítésében (b). A magyarországi jezsuiták a Regulus-témát iskoladramák előadásával is ter-

jesztették: Gyöngyösön 1754-ben, Győrben 1755-ben, Kassán 1755-ben, Pozsonyban 1757-ben, Selmecbányán 1758-ban adták elő (Staud G. 2, 1986, 103sq., 36., 75., 362., valamint Staud G. 1, 1986, 437.).

Lit.:

a: BP 1, 109.; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 668sq., num. 268 (72).

174. AUGUSTUS MINT DISZNÓ

Augustus császár kijelenti, hogy inkább lenne Heródes disznaja, mint fia, mert a zsidók a disznót nem ölik le, de Heródes fiát is elpusztította.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 279/b.

Interpr.:

Az az elbeszélés vagy exemplum, miszerint Augustus inkább lenne Heródes disznaja, mint fia, ismeretes vallásos példa volt a keresztyén prédikációirodalomban (a). Augustus császár kijelentését említette a Legenda aurea (b). Az ellenreformáció katolikus hitszónoka, Georg Stengel Macrobiustól vette ezt az exemplumot (c). A 17. században már a különféle promptuáriumok is felvették anyagukba. A téma folklorizációját jelentette, hogy a prózai néphagyományban a zsidó nő gyermekeivel együtt disznókká változott (d). A lengyel legendakincsben Krisztus változtatja át a zsidó nőt disznóvá (e).

Lit.:

a: Tubach num. 2582. Herod, Swine and Son.; b: Benz/Legenda aurea 77.; c: Schneider 2, p. CXXXI, num. 533.; d: Berze Nagy 2, p. 695, num. 23.; e: Krzyżanowski 2, p. 179, num. 2501.; Nagy Ilona az eredetmagyarázó mondák közt említette: Vargyas L. 1988, 127.

175. ÁLOM A KŐOROSZLÁN HARAPÁSÁRÓL (H 125.1.1., M 341.2.10. mot.)

Valaki azt álmodja, hogy a márványoroszlán harapásától pusztul el. Másnap egyik kezével a kőoroszlán szájába nyúl, és a benne lévő skorpió halálos sebet ejt rajta.

Var.:

1. Ács M. ²1708, 85.

Interpr.:

Nálunk, a protestantizmus folyamán ez az exemplum kimondottan ritka jelenség. A középkorban előfordult (a), sőt a 16–17. században felhasználták a német protestáns teológusok is (b).

Lit.:

a: Tubach num. 3070 Lion, Stone. A student died of a snake bite, he put his hand into the mouth of a stone lion.; b: Rehmann p. 150, num. 4. Traum, dass steinerner Löwe tötet (Skorpion im Löwenmaul sticht den Träumer).

176. BAJAZET KETRECBEN

Tamerlán Bajazet császárt ketrecbe zárátja.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. a5/b.

Interpr.:

A német protestáns teológusok idézték ezt a példát (a). A magyarországi jezsuiták iskoladrámáiról 1750–1776 között tudunk, amelyekben Tamerlánt Bajazet legyőzőjeként mutatták be (b). A magyar prózafolklórban, *Az aranyszakállú ember* meséjében található egy részlet, amely hasonlít az említett példára. Az aranyszakállú embert egy katona leitatja. A szörnyeteget kalitkába zárják, és így mutogatják a népnek (c).

Lit.:

a: Rehmann p. 447, num. 7. Historia, wie dem grausamen Tyrannen... „Also war auch Bajazethes ein schrecklicher Tyrann, aber da der Tamerlanes ihn überwunden und in ein Eisern Gitter und Keficht verschlossen in den Landen umbher führete, furchte sich niemand mehr für ihm, sondern er ward von jederman verlacht und verspottet.”; b: Staud G. 2, 1986, 34., 108., 173.; c: AaTh 502. Továbbá: a görög mesében a *drakoszt* a szép nő ládába csalja, majd lezárja a ládát. A lyukon benéz az uralkodó. A drakosz elnyeli őt (Hahn, J. G. 1987, p. 26, num. 3.). A magyar mesefolklórban az AaTh 502. mt.-nak 16 recens változata ismeretes: MNK 2, 264.

177. BELIZÁRIUS

Belizáriust (Belizárt) Justinianus császár parancsára megvakítják, vagyonát elrabolják tőle. Mint koldus Bizánc utcáin kellett ülnie. Az arra menők pénzeket dobtak edényébe.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 271sq. 2. Szatmárnémeti M. 1675, 455. 3. Szatmárnémeti M. 1675, 622. 4. Szatmárnémeti M. 1683, 588. (Recte: 600.) 5. Szenci Molnár A. 1701, 69sq. 6. Szenci Molnár A. 1701, 167sq. 7. Szenci Molnár A. 1701, 323sq. 8. Kecskeméti Zs. 1795, 417.

Interpr.:

Belizárius mondája nem felelt meg a történelmi tényeknek (a), de nagyon alkalmas volt arra, hogy a 16–17. század német protestáns teológusai erkölcsi nevelésre felhasznál-

nálják (b). A magyar irodalomba bekerült, egy időben igen népszerű volt (c). Annyit emlegették, hogy szinte szállóigévé vált. A jezsuita iskoladramákban is felbukkant Belizárius tragédiája: Pozsonyban, 1719-ben és Selmecbányán, 1757-ben adtak elő *Belisarius* címmel színdarabokat (Staud G. 1, 1986, 393., op. cit, 2, 1986, 361.).

Lit.:

a: Frenzel, Stoffe 86—88.; b: Rehmann p. 162, num. 60.; c: György num. 21.

178. BOR: AZ ELLENSÉGNEK HÁTRAHAGYOTT BOR (K 929.1. mot.)

Kroiszosz a masszagéták elleni harc idején italokat hagyott hátra az ellenségnek. Amikor ellenfelei lerészegedtek, seregével visszatért, és lemészárolta őket.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 80. 2. Edvi Illés P. 4, 1840, 104.

Interpr.:

A középkor folyamán kedvelt vallásos példa volt (a). Elterjedését jórészt a Gesta Romanorumnak köszönhetette (b). Oesterley jegyzeteiben kilenc forrást tüntetett fel, közöttük Hérodotoszt, Valerius Maximust és a Legenda aureát. Haller János a Gesta Romanomot 1695-ben fordította le és jelentette meg magyarul Kolozsvárott (c). Talán nem véletlen, hogy a protestáns exemplumváltozatok mind ezután bukkantak fel.

Lit.:

a: Tubach num. 5304. Wine, Drugged, Left for Enemy.; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 416, num. 88 (80). Wein vergiftet; c: Katona, Gesta Romanorum p. 280, num. LXXXVIII. Lásd még: Muraközy/Hérodotosz p. 104, I/211.

179. A BOROTVA ÉS FENŐKŐ

Tarquinius borotvával elvágta a fenőkövet.

Var.:

1. Pécsváradi P. 1629, 553.

Interpr.:

Ismerős exemplum a német protestáns teológusoktól (a). Felmerült a 16. század második felének francia kalandirodalmából is (b).

Lit.:

a: Brückner p. 70. Schermesser zerteilt; b: Schenda, R. 1961, p. 127, 9. csoport.

180. CAESAR ÉS POMPEIUS

Caesar átkel a Rubicon nevű folyón. Egy szellem jelenik meg előtte. Caesar Pompeius-ra támad seregével.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 234. 2. Prágai A. 1628, 320. 3. Geleji Katona I. 2, 1647, 1250sq. 4. Fejes I. 1877, 256.

Interpr.:

A középkorban ez a történet vallásos exemplum (a). A Gesta Romanorum hozzájárul a történet hagyományban való meggyökereztetéséhez (b). A Haller János-féle fordítás a magyarokkal ismerteti még szélesebb körökben a történetet (c). Caesar mondása (A kocka el van vetve) szállóigévé vált.

Prou.:

Bölcsességek könyve 1, 1984, p. 117, num. 1. „A kocka el van vetve” (Suetonius).

Lit.:

a: Tubach num. 3837. Pompey and Caesar.; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 284—287, num. 9.; c: Katona, Gesta Romanorum p. 144—146, num. XIX.

181. CINCINNATUS

Róma diktátorát, Cincinnatust az eke szarva mellől hívják el a római hadsereg élére, amikor erre háború miatt szükség van.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 231. 2. Szilágyi F. 1807, 8. 3. Édes A. 2, 1857, 90. 4. Kovács J. 1888, 106. 5. Lukács Ö. 1897, 254.

Interpr.:

A 17. században idézték német teológusok, valószínűleg Liviusból (a), de ismeretes ez az exemplum a jezsuita Georg Stengeltől szintén ebből a századból (b). Utóbbi azonban Valerius Maximustól elevenítette fel ezt a példát. A magyar előfordulások azt mutatják, hogy a 17. századi példahagyomány tovább élt a 19. század folyamán.

Lit.:

a: Rehmann p. 404, num. 54.; b: Schneider 2, p. CCXXIX, num. 974.

182. CODRUS MEGHAL HAZÁJÁÉRT

Codrus az athéniek királya. A delphoi jóslat szerint akkor nyerik meg az athéniek a háborút, ha királyuk meghal. Codrus vállalja álruhában a halált.

Var.:

1. Magyarai I. 1602/1979, 133. 2. Keresszegi Herman I. 1635, 19. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 350. 4. Geleji Katona I. 1, 1645, 97. 5. Geleji Katona I. 1, 1645, 112sq. 6. Geleji Katona I. 1, 1645, 113., 122. 7. Geleji Katona I. 2, 1647, b/b. 8. Geleji Katona I. 2, 1647, 604. 9. Geleji Katona I. 2, 1647, 791., 965. 10. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 189.

Interpr.:

A Codrus-témát már a középkor folyamán emlegették a prédikációirodalomban (a). A német protestáns teológusok a 16–17. században szintén felhasználták illusztratív anyagul prédikációikhoz (b). Geleji Katona István egyik jegyzetében feltünteti a Codrus-exemplum forrását: Iustin. lib. 2. (5. változat). Ugyanő másutt Codrushoz Curtiust és Deciust is hozzákapcsolja a reáliák módszere jegyében (8. változat).

Lit.:

a: Tubach num. 1136. Codrus; b: Rehermann p. 162, num. 64. További irodalom: StDict. 1, 240.; A jezsuita iskoladramákban szintén előfordult a Codrus-téma: Staud G. 1, 283., 322sq., 499. — Lásd még: Oesterley, Gesta Romanorum p. 340, num. 41 (40). De victoria Christi et caritate eius nimia.

183. CORIOLANUS

A város ellen támadó uralkodó elébe saját anyja megy. Az anya ráveszi fiát, hogy kímélje meg a várost és annak lakóit.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 211.

Interpr.:

A Coriolanus-történetet Livius, Valerius Maximus, Plutarkhosz is leírja, ezekből a forrásokból került a Gesta Romanorum különféle másolataiba és fordításaiba (a). Kétségtelenül a Gesta Romanorumnak köszönhetette a Coriolanus-történet a középkorban elterjedését (b).

Lit.:

a: Tubach num. 1246 Coriolanus; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 735, num. 137., p. 492, (129); Katona, Gesta Romanorum p. 373sq., num. CXXXVII. Továbbá: Dvořák num. 1246.; A Coriolanus-történetet Pécsen 1770-ben, iskoladramában előadták a jezsuiták (Staud G. 2, 1986, 131.).

184. CORNELIA GYERMEKEIT TARTJA A LEGNAGYOBB KINCSNEK (T 265. mot.)

Corneliát, a Gracchusok anyját megkérdezik, mit tart legnagyobb kincsnek a világon. Azt válaszolja, hogy számára a legnagyobb értéket gyermekei jelentik.

Var.:

1. Intze M. és társai 1775, I/a—b. 2. Szilágyi F. 1807, 13. 3. Báthori G. 1, 1820, 436. 4. Lakatos J. 2, 1855, 2. 5. Nemes B. 1863, 9. 6. Révész I. 3, 1889, 130. 7. Révész B. 6, 1893, 290.

Interpr.:

A protestáns teológusok német földön gyakran használták fel ezt az exemplumot prédikációikban a 16—17. század folyamán (a). Katolikus szerző utalásaiból megállapítható, hogy az elbeszélés Valerius Maximustól származik, innen lett keresztyén exemplummá (b). Bekerült a magyar irodalomba is (c). Folklorizálódásáról a japán mesekincs alapján lehet tudomásunk (d). Freudista magyarázata Cornelia gyermekei iránt érzett szexuális vágyának elnyomására mutatott rá, amely további kritikai mérlegelést kíván (e).

Lit.:

a: Rehmann p. 162, num. 65. Cornelia hält ihre Kinder für den größten Schatz; b: Schneider 2, p. CCIV, num. 858. Valer. Max., 1.4, c. 4.; c: György num. 37.; d: Ikeda 1645AA, 1645C mt.; e: Ferenczi, S.: Populäre Vorträge über Psychoanalyse. Leipzig/Wien/Zürich 1922, 154—158.

185. CRATES THEBANUS

Crates Thebanus görög filozófus minden kincsét (aranyát) a tengerbe hányta.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 865. (Lapszéli jegyzetben.) 2. Szenci Molnár A. 1701, 107. 3. Szilágyi F. 1807, 33.

Interpr.:

A vallásos exemplum a középkor folyamán ismeretessé vált (a). Úgy tűnik, hogy a 17. században nyugaton inkább a katolikus egyházi írók idézték, mégpedig Hieronymusra való hivatkozással (b). Nálunk Szilágyi Ferenc a 19. században a filozófus nevének feltüntetésétől eltekintett (3. változat).

Lit.:

a: Tubach num. 2343. Gold Thrown into Sea; b: Schneider 2, p. CCIV, num. 855., p. CCXXIX, num. 971.

186. CURTIUS FELÁLDOZZA MAGÁT RÓMÁÉRT

Curtius lovára ülve, a római fórum közelében megnyílt feneketlen szakadékba ugratott. A hős feláldozta magát. A nép áldozati ajándékokat dobált utána. Óróla kapta nevét a Curtius-tó.

Var.:

1. Margitai P. 1621, 68/a. 2. Exequiae principales 1624, 133. 3. Prágai A. 1628, K3/b. 4. Keresszegi Herman I. 1635, 19. (Eml.) 5. Keresszegi Herman I. 1635, 591. 6. Geleji Katona I. 2, 1647, 604. 7. Geleji Katona I. 2, 1647, 791., 796. 8. Szenci Molnár A. 1701, 185. 9. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 189. 10. Somodi I. 2, 1797, 75.

Interpr.:

Curtius mondája Livius *Ab urbe condita* c. művéből (a), másszor Valerius Maximustól (b) származik. Kedvelt exemplum volt a középkorban (c). Idézték a német protestáns teológusok a 16–17. században (d). A francia csodás irodalomban is fellelhető a 16. század első felében (e). Nálunk a jezsuiták népszerűsítették. Ezt bizonyítja egyik pozsonyi előadásuk 1744-ből (Staud G. 1, 1986, 426.). Érdekes a 17. századi prédikációs hagyomány elbeszélésének mozgására, hogy a 6. változatban Curtiust csak említi Geleji Katona István, de hozzákapcsolja Deciust és Codrust. Így pozitív példákba alkotott láncolatot a „loci communes” elvei szerint.

Lit.:

a: Livius: A római nép története a város alapításától 1, Bratislava 1982, 539–541, 7, 6.; b: Schneider 2, p. CCXXXIII, num. 987.; c: Tubach num. 2745., Dvořák num. 2745.; d: Rehmann p. 340, num. 18.; e: Römischer Ritter (Marcus Curtius) springt in einen schwarzgähnenden Abgrund, um die Stadt zu retten: Schenda, R. 1961, 115.; Oesterley, Gesta Romanorum p. 341sq., num. 43 (42). Quod Christus clausit infernum sua passione et voluntaria morte.

187. DAMOKLESZ KARDJA (F 833.2. mot.)

Az uralkodó alattvalóját meggyőzi arról, hogy élete egy hajszálon függ. Minden földi jóval tele van az asztala, de közben feje fölött éles kard lóg egy hajszálon.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 97sq. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 202sq. 3. Szenci Molnár A. 1701, 341sq. 4. Kecskeméti Zs. 1793, 65. 5. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 164–167. 6. Szilágyi F. 1813, 76. 7. Sükösd S. 1, 1858, 1. 8. Lévy L. 1898, 90.

Interpr.:

Kedvelt exemplum a 17. századtól mind a protestánsoknál, mind a katolikusoknál (a). Néhol mesetípusként tartják számon (b). A Grimm-mesében malomkő, az európai népmesében a kard lószőrön lóg a vendég feje fölött (c). A selyemszálon függő malomkő kapcsolatban áll a fehér asszony mondájával (d).

Prov.:

Már a 17. században említik a „selyemszálon függ” szólást: Szokolyai I. 1669, 181. Továbbá a szólás nálunk: Sirisaka A. 1890, 66.; O. Nagy G. 1966, p. 261, num. h95. Külföldi közmondásszerű szólásként előfordul: Röhrich/Redensarten 1, 190, Röhrich/Redensarten 3, 930 (Das Schwert des Damokles schwebt über ihn: bármely pillanatban szerencsétlenség érheti).

Lit.:

a: Reherrmann p. 150, num. 1.; Schneider 2, p. CCCXLI, num. 1468.; b: Andrejev *981 III. mt.; c: StDict. 2, 1093sq.; d: Petzoldt, Dt. Volkssagen 1978, p. 474, num. 533b. További irodalom: BP 1, p. 148, not. 1.; György num. 43.; Tubach num. 4994. Az egyik portugál mesében a kard hajszálon függ: Boglár L. 1959, 12.

188. DAMON ÉS PINTHIÁSZ (PYTHIAS) (P 315. mot.)

Egy fiatalember várja halálos ítéletének végrehajtását. Barátja vállalja érte a kezességet, hogy hazamehessen és szüleitől, hozzátartozóitól elbúcsúzhasson. A halálra ítélt fiatalember utolsó pillanatban érkezik vissza, amikor már a kezességet vállaló barátját vesztőhelyre vezetik, és végre akarják hajtani rajta a halálos ítéletet. Az uralkodó a baráti szeretet és hűség láttán felmenti az elítéltet a kivégzés végrehajtása alól. Kéri a két fiatal embert, fogadják őt is társaságukba harmadik baráttnak.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 799. (Eml.) 2. Báthori G. 1, 1820, 339. 3. Török P. 1, 1841, 181sq. (Eml.) 4. Kiss B. 1852, 46.

Interpr.:

A Damon és Pinthiász-féle történet mint antik elbeszélés legrégebbi forrása a zsidó hagyomány (a). A középkor kedvelt exempluma volt (b), amelyet Jacobus de Voragine Legenda aureája is népszerűsített (c). Éltek vele igehirdetésükben a német protestáns teológusok (d). Nálunk a jezsuita iskoladrámák előadásakor gyakran foglalkoztak témájával: Trencsén, 1752 *Damon et Pythias* (Staud, G. 2, 1986, 299.); Besztercebánya, 1755 *Damon et Pythias* (Staud, G. 2, 1986, 337.); Nagyszombat, 1724 *Damon et Pythia alterna fide mutuam salutem procurantes cum titulo: amicitia morte potentior* (Staud G. 1, 1986, 151.); Kolozsvár, 1755 *Damon et Pythias arcto necessitudinis vinculo obstricti* (Staud G. 1, 1986, 281.); Nagyszombat, 1761. jún. 7. *Damon et Pythias...* (Staud G. 1, 1986, 216.); Kassa, 1759 *Pythias et Damon* (Staud G. 2, 1986, 78.); Kassa, 1767 *Damon et Pythias* (Staud G. 2, 1986, 85.); Gyöngyös, 1769 *Pythias et Damon hungarice loquentes* (Staud G. 2, 1986, 107.); Rozsnyó, 1761 *Damon et Pythias* (Staud G. 2, 1986, 382.); Pozsony, 1760 *Damonis et Pythiae mutua fides* (Staud G. 1, 1986, 441.); Komárom, 1769 *Amicitiae vinculum in Pythia et Damone* (Staud G. 1, 1986, 502.); *Damon* (Staud G. 1, 1986, 448.).

A Damon és Pinthiász-téma bekerült a magyar irodalomba (e), folklorizálódásáról az izraeli, a lett és a perzsa mesekincsből van tudomásom (f).

Lit.:

a: Schoenfeld, E.: Damon und Pythias. EM 2, 1041–1044.; b: Tubach num. 2208., Dvořák num. 2208.; c: Benz/Legenda aurea 321sq.; d: Reherrmann p. 162, num. 62.; e: György num. 44.; f: Jason 893*A mt., Aräjs/Medne *893*; Marzolph *893. mt. További irodalom: StDict. 1, 276.; BP 4, 352sq., num. 2.; Oesterley, Gesta Romanorum p. 17, num. 29. (Bürgschaft).

189. DEMETRIUS TEMETÉSE

A görögök királyának, Demetriusnak (görögösen Demetriosznak) a temetése pompás volt. Pogány szokás szerint holttestét elhamvasztották, edénybe helyezték a hamvakat, és egy hajóval a tengerre szállították. Fia aranykehelybe tétette a hamvakat, erre pedig arany koronát helyeztetett el. Közben csodálatos muzikaszó hangzott. Ezután Korinthoszba vonultak, hogy a városok követeit gyászruhában fogadják.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, 494/a—495/a.

Interpr.:

Az idézett elbeszélés forrása Plutarkhosz. Ezt tünteti fel Bornemisza Péter, és Rehermann szövegének is ez a forrása. Úgy tűnik, hogy ennek az exemplumtípusnak a hagyományozódása nálunk a protestantizmus folyamán megszakadt.

Lit.:

Rehermann p. 520sq., num. 12. Und Plutarchus schreibet vom Könige der Griechen Demetrio wie sein Begräbnis herrlich gehalten worden sey.

190. DIOGENÉSZ ÉS DIONÜSZIOSZ DICSÉRETE

Diogenész káposztát eszik. Dionüsziosz türannosz egyik szolgája azt mondja a cini-kus bölcsnek: „Ha úgy tennél, ahogy uram mondja, ehethnél jobbat is, mint a káposzta.” Erre Diogenész azt feleli: „Ha te is káposztát ennél, nem kellene urad kegyeit lesni.”

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 182sq.

Interpr.:

Nagyon ritkán fordul elő ez az antik anekdota protestáns exemplumaink között. Bár ismert volt már a középkorban (a), későbbi hagyományozódása nem mutatott folyamatoságot. Eredetkérdése tisztázott (b).

Lit.:

a: Tubach num. 1675. Diogenes and Praise of Dionysius.; b: Uther, H. J.: Diogenes. EM 3, 676—681.

191. DIOGENÉSZ ÉS A FIÚ POHARA

Diogenész eldobja poharát, amikor látja, hogy egy gyermek a markából iszik.

Var.:

1. Prágai A. 1628, XXXXXXX 3 utáni lap/b. 2. Török P. 2, 1845, 28. 3. Péterfi S. 6, 1875, 74. 4. Lévay L. 1898, 86.

Interpr.:

Az exemplum végső soron Diogenész Laertiosztól származik (D. L. 6,37). A Diogenészről szóló történetek között sorolta fel Hans-Jörg Uther (a). Ez az exemplum már a középkorban előfordult mint vallásos példa (b).

Lit.:

a: Uther, H.-J.: Diogenes. EM 3, 676—681.; b: Tubach num. 1674. Diogenes and Cup of Child.

192. DIOGENÉSZ ÉS NAGY SÁNDOR

Diogenész kinyilvánítja Nagy Sándornak kérését. Diogenész azt mondja az uralkodónak: „Menj előlem a naptól!” vagy: „Ne vedd el előlem a napfényt!”

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 183. 2. Somosy J. 1840, 219.

Interpr.:

A Diogenészről szóló elbeszélések, ill. exemplumok közül ez a történet meglehetősen népszerű. Diogenész Laertiosztól származik (D. L. 6, 38). A protestáns prédikátorok gyakran önálló exemplumként használták fel (a). A középkor folyamán ez az exemplum már előfordult a kézikönyvekben (b). „Ne vedd el a napfényt!” mondat szállóigévé vált (c).

Lit.:

a: Uther, H.-J.: Diogenes. EM 3, 677.; b: Tubach num. 1673. Diogenes and Alexander. Diogenes asks Alexander not to stand between him and the sun.; c: St.Dict. 1, 35.

193. DIOGENÉSZ LAKÁSA (J 152.1. mot.)

A cinikus görög bölcs, Diogenész hordóban lakott. Amikor vándorolt, maga előtt gördette a hordóját.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, CCCCXCLIX/a. 2. Szenci Molnár A. 1701, 183. 3. Verestói Gy. 1783, 749. 4. Török P. 2, 1845, 28. 5. Szenci Fördős L. 2, 1850, 14. 6. Szoboszlai Pap I. 1, 1858, 90. 7. Péterfi S. 6, 1875, 74. 8. Barakonyi K. 1878, 169. 9. Czelder M. 1886, 54. 10. Lévay L. 1898, 86.

Interpr.:

Az antik anekdota legrégebbi forrása Diogenész Laertiosnál található (a). Egyes esetekben feltételezhető Diogenész hordója témájának esetében Petrus Alfonsus: *Disciplina clericalis* c. gyűjteményének hatása, mégpedig a 28. exemplum nyoma (b), és meg kell állapítanunk, hogy a téma néha Szókratészhez is kapcsolódott. A téma jelenleg is él. Fekete Sándor hivatkozott rá ekképpen nemrég: „Míg Diogenész csak lakott hordóban, írónk most fel is pattan rá, a halálos kalandba invitál bennünket.” (c).

Prou.:

Szólásként, szállóigeként is előfordul: Szécsi F. 1936, 180.

Lit.:

a: Uther, H. J.: *Diogenes*. EM 3, 676—681.; b: BP 3, 193.; c: Új Tükör XXIII. évf., 10. sz. 1986. márc. 6. p. 15.

194. DIOGENÉSZ LÁMPÁVAL KERESI AZ EMBERT NAPPAL (J 1303. mot.)

Diogenész, a pogány filozófus egyszer világos nappal lámpással a kezében ment a téren, és égő fénnel valamit szorgalmasan keresett. Amikor kérdezték tőle, mit csinál, mit keres, azt válaszolta: „Homines quaero, embereket keresek.”

Var.:

1. Müller H. é. n. 676. 2. Szatmárnémeti M. 1683, 215. 3. Kamarási Gy. 1766, 266. 4. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 9. 5. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 147. 6. Kiss B. 1852, 27. 7. Székács J. 1, 1871, 38. 8. Péterfi S. 5, 1873, 71. 9. Barakonyi K. 1878, 169.

Interpr.:

Ezt az antik anekdotát már a 16—17. században felhasználták prédikációikban a német protestáns teológusok (a). A Diogenészből szóló elbeszélésciklusban szerepel, amellyel Hans-Jörg Uther foglalkozott behatóan (b). A Diogenészből szóló anekdota egy szállóige alapja lett.

Prou.:

Bölcsességek könyve 1, 1984, 62. (Embert keresek.) Ez a szállóige külföldi szólás- és közmondásgyűjteményekbe is bekerült, mint pl. Jankowski, F. 1962, 304.

Képforrások:

Diogenész az északi körzetben vándorol szétdobált hordók között, és ezt mondja: „Egy embert keresek, aki ezért gazdaságilag felelős.” (Krokodil 1985. június 17-i szám, p. 4.); Két ókori ember pillant Diogenészre, aki lámpával vándorol. Az egyik megjegyzi: „Azt ordibálja, hogy embert keres. Ahogy elnézem, ez valami magyar vállalkozó lehet.” (Ludas Matyi 44. évf. 48. sz. 1988. nov. 30. p. 16.); A képen a lámpást hordozó Diogenész látható, mellette egy kutya: „Egy embert keresek, aki végre vállalja a felelőséget valamiért.” (Ludas Matyi 45. évf., 10. sz. 1989. márc. 8. p. 10.).

Viccek:

1963-ban több változatban jegyeztem fel a következő vicctípust: „Diogenész lámpával keresi az igazságot Európában. Már sok országot bejárt, Norvégiában is volt, de nem találta meg. Vándorlása közben elvetődik a Szovjetunióba, Moszkvába.

Hozzálép egy emberhez, és mondja Diogenész:

- Az igazságot keresem!
- Na, majd én megmutatom magának az igazságot — mondja az illető.
- Jaj, köszönöm — mondja Diogenész idegesen arra a helyre tekintve, ahová a lámpáját rakta —, hová tűnt a lámpám?”

Lit.:

a: Rehermann p. 163, num. 69. Diogenes auf der Suche nach einem Menschen; Rehermann p. 297, num. 35.; b: Uther, H.-J.: Diogenes. EM 3, 676—681.; c: Dömötör Á.: Viccgűjtemény. Kézirat. II. füzet. num. 180., 312., 494.

195. DIONÜSZIOSZ KIRÁLY SZOMORÚ SORSA

Dionüsziosz királyt elűzik, aki ezután iskolamester lesz.

Var.:

1. Magyari I. 1602/1979, 149. 2. Mihálykó J. 1608, 171. 3. Kecskeméti J. 1622, fol. K4/b. 4. Szenci Molnár A. 1701, 167. 5. Kármán A. 1741, 03/d.

Interpr.:

A középkorban már kedvelt vallásos exemplum volt (a). Megtalálható az ócseh keresztény vallásos irodalomban. Felhasználták a 17—18. században a német protestáns teológusok is (b). Az egyik változat részletesen elmeséli, hogy Dionüszioszra apja királyságot hagyott, de azon nem maradt áldás. Így a királyt alattvalói elűzték, és nyomorba kergették. Öreg korában kénytelen volt gyermekeket tanítani. A 17. század elején Georg Stengel ezt a történetet Valerius Maximus (1.6, c.9.) nyomán idézte (c).

Lit.:

a: Dvořák num. 1678**.; b: Rehermann p. 396, num. 28.; c: Schneider 2, p. CCV, num. 865.

196. EMLÉKEZTETÉS A HALÁLRA

Fülöp makedón királyt szolgálja emlékezteti a halálra. „Emlékezz, hogy ember vagy” — szól a szolga mindennap az uralkodónak.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 108. 2. Exequiae principales 1624, 118. 3. Exequiae principales 1624, 252. 4. Madarász M. 1635, 55. 5. Madarász M. 1635, 55. (Eltér!) 6. Keresszegi Herman I. 1640, 249. 7. Madarász M. 1643, 2/a—b. sztl. (Ajánló levélben eml.) 8. Ho-

dászi M. 1646, 92. 9. Sélyei Balogh I. 1655, 187. 10. Szenci Molnár A. 1701, 223. 11. Verestói Gy. 1783, 2. 12. Ángyán J. 1816, 208.

Interpr.:

A keresztyén exemplum a 17. században nagy népszerűségnek örvendett a német evangélikus teológusok körében is (a), és két redakciója rajzolódott ki: az egyikben Fülöp királyt figyelmeztette a szolgája, a másikban Theodosius császárt (b). A jezsuita Georg Stengel Aelianus nyomán idézte fel (c). Az 5. magyar protestáns exemplumváltozatban Szimonidész filozófus figyelmeztette így Pauszaniasz a lakedaimoni királyt: ez nagyon eltér a többi változattól, amely a Fülöp-redakcióba tartozik.

A szolga mondata szállóigévé vált, amelynek Memento mori! — „Emlékezz a halálra!” alakja Eusebiustól is származik (Bölcsességek könyve 1, ²1984, 146).

Lit.:

a: Rehermann p. 441, num. 4. (Historia von König Philippus, der sich stets an seine Sterblichkeit erinnern ließ.); b: Rehermann p. 505, num. 15.; c: Schneider 2, p. CCLXV, num. 1122. Az exemplum legkorábbi magyar nyoma fellelhető Bornemisza Péternél, Hondorff is említi: Borzsák I.: Hordó. Magyar Nyelv LV (1959). évf., 1. sz. p. 113—116.

197. FILOZÓFUSOK NAGY SÁNDOR RAVATALÁNÁL

A bölcsek Nagy Sándor ravatalánál különböző kijelentéseket tesznek. Mindnyájan megállapítják, hogy az uralkodó által birtokolt hatalom és kincsek halálával számára mind elenyésznek.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 8sq. 2. Mihálykó J. 1612, 205sq. 3. Exequiae principales 1624, 253sq.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomban ismeretes elbeszélés volt (a). Felbukkanásáról az ócseh irodalomban tudomásom van (b). A történet elterjedéséhez a Gesta Romanorum jelentékenyen hozzájárult, amelyhez írt jegyzetekből kitűnik, hogy 13 forrása jöhet számba az eredetkérdés eldöntésénél (c).

Lit.:

a: Tubach num. 3751. Philosophers at Alexander's Tomb.; b: Dvůřák num. 3751.; c: Oesterley, Gesta Romanorum p. 329sq., num. 31 (30). De rigore mortis.; Katona, Gesta Romanorum p. 166sq., num. XXXI. A halálnak mivoltáról.

198. GYÉMÁNT NOÉ BÁRKÁJÁBAN

Noé bárkájában, a sötétségben gyémánttal világítanak.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1795, 315.

Interpr.:

Ez az exemplum igen ritkán fordul elő a magyar protestáns prédikációirodalomban. A reformátusok általában túl mesés jellegűnek ítélték meg, ezért nemigen idézték fel. Zsidó eredete kétségtelen a magyar protestáns egyházi irodalomban (a). Ezt a legendát később is felemlítette Scheiber Sándor egyik szép tanulmányában (b). Az a motívum, mely szerint egy halban talált drágakő világít, a görög Nagy Sándor-regény egyik hagyományos darabja (c). A kő világít és szerencsét hoz a jezsuita Georg Stengel exemplumában a 17. század elején (d). A világító drágakő motívuma folklorizálódott: megtalálható a török mesekincsben, ahol este világít a csodálatos kő (e). A Szoszva vidéki vogul mesében a drágakő a hegy csúcsáról gurul le, és a fövényben áll meg. A hős felveszi, ezután a kő a hajó orrában világít (f). A gyémántkő, amely csodálatos módon világít, a magyar mesekincsben is megvan, egészen biztosan a folyamatos egyházi igehirdetés hatására került oda (g).

Lit.:

a: Mahler Emlékkönyv. Bp. 1937, 464—468.; b: Scheiber S.: Lőw Immánuel és a zsidó néprajz. Klny. az Országos Rabbi Egyesület Értesítőjének 1947. decemberi számából. Bp. 1947, 10, not. 40. = Scheiber S., F. T. 1, 1974, 340—373.; c: EM 1, 279. B722.3. mot.; d: Schneider 2, p. CLII, num. 626.; e: EB 139 V, 283.; f: Gulya J.: Asszony-unokája. Vogul népmesék. Bp. 1959, 25.; g: ÚMNGy. IV, 42.

199. GYILKOS SZÍVE HEVESEN VER

Hispanus kihallgatja a gyilkossággal tanúsítottakat. A gyilkos szíve hevesen ver.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 333sq.

Interpr.:

A Gesta Romanorum ismeri ezt a történetet, de másképpen: ott a pap a vitéz feleségének érverését vizsgálja meg (a). A történetbe a 17. században gyilkos és bíró került (b). A protestáns egyházi írók és hitszónokok J. Manlius: Locorum communium collectanea lib. 2. c. munkájából vették át ezt az exemplumot. Ez a magyarázata a Gesta Romanorum történetében bekövetkezett változtatásnak.

Lit.:

a: Oesterley, Gesta Romanorum p. 339, num. 40 (39). De modo temptationis et peritia.; Katona, Gesta Romanorum p. 178sq., num. XL.; b: Rehmann p. 477, num. 47. Das Hertz mus offft das böse Gewissen verrahten.

200. HARPAGOSZ (G 61. mot.)

Asztüagész király alattvalójának, Harpagosznak saját fiát mint ételt tálalja fel. Harpagosznak ennie kell fiából anélkül, hogy tudná, mit vagy kit fogyaszt el.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, fol. 415/a.

Interpr.:

A német protestáns teológusok Hérodotosztól vették ezt a szörnyű történetet (a), amely a 16. század második felének kalandos irodalmában is felbukkant (b).

Lit.:

a: Rehmann p. 318, num. 4. Harpagus muss unwissend von seinem Sohn essen.; b: Schenda, R. 1961, p. 116, Gruppe C. Astiages setzt seinem Arzt dessen Sohn als Speise vor.

201. HEROSZTRÁTOSZ FELGYÚJTJA ARTEMISZ TEMPLOMÁT (J 2162.2. mot.)

Herosztrátosz felgyújtja Artemisz (Diana) templomát, hogy ezzel a gonosz tetteivel híressé tegye magát.

Var.:

1. Alvinczi P. 1616, 3. (Ajánlás.) 2. Alvinczi P. 1616/1935, 56. 3. Pécsváradi P. 1629, 20. 4. Czeglédi I. 1669, 76. 5. Szenci Molnár A. 1701, 272. 6. Barczafalvi Szabó D. 1790, 174sq. 7. Kecskeméti Zs. 1795, 232., 235., 560. 8. Szilády L. 1863, 63. 9. K. Tóth K./Papp K. 2, 1893, 306. 10. Vásárhelyi Zs. 1892, 71. 11. Csiky L. 1914, 111. 12. Hastings/Erdős K. 1930, 49sq.

Interpr.:

Herosztrátosz története nagyon népszerű volt a középkori keresztyén vallásos irodalomban (a). Később sem vesztett népszerűségéből. Hondorffnál is előfordult (b). Ezért igen különös, hogy Rehmann kihagyta változatait a katalógusából. A 19. században a prédikációkban mint szóláshasonlat fordult elő a 8. változat tanúsága szerint.

Prov.:

Szécsi F. 1936, 180.; Békés I. 1968, 115. A herosztrátoszi tett az okatlan pusztítás, az esztelen rombolás szállóige-jelképe.

Lit.:

a: Tubach num. 4726. Temple burned; b: Hondorff 723.23. Herostratus templum Ephesinum incendit.; mitológiai összefüggéseiről: Kallós E. 1927, 76.

202. HIERO ÉS SZIMONIDÉSZ

A király megkérdezi a bölcs embert, meg tudná-e mondani, ki az Isten. A bölcs először egy, másodszor két, harmadszor három, majd végtelen napot kér, hogy válaszolhasson. Végül azt mondja a királynak, minél inkább gondolkodik, annál nehezebb a kérdés.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 41. 2. Melotai Nyilas I. 1622, 39. 3. Margitai P. 1624, 38sq. 4. Keresztesi Herman I. 1640, 130. 5. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 237. 6. Kecskeméti Zs. 1793, 109. 7. Tasnádi Székely I. 1, 1794, 116sq. 8. Kecskeméti Zs. 1795, 464. 9. Somodi I. 2, 1797, 188sq. 10. Kiss Á. 2, ²1839, 3sq. 11. Edvi Illés P. 1, 1840, 125. 12. Kiss B. 1852, 153.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomból ismeretes ez az exemplum (a). A 2. és 10. exemplumváltozat mellett olvashatjuk a forrásmegjelölést: Cicero lib. 1. de natura Deorum. Alighanem a többi is innen származik, esetleg Hondorff vagy más promptuárium közvetítésével.

Lit.:

a: Tubach num. 2903. King Ask Wise Man about God.

203. HORATIUSOK ÉS CURIATIUSOK

Horatiusok és Curiatiusok története Romulus idejében.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 791.

Interpr.:

A középkorban ismert keresztyén vallásos exemplum (a). Irodalma szakmai kézikönyvben ismeretes (b).

Lit.:

a: Tubach num. 2603. Horatii and Curatii.; b: StDict. 1, 503. Forrása: Livius: A római nép története a város alapításától 1, Bratislava 1982, I. 24. (Ford.: Kiss Ferencné és Muraközy Gyula.).

204. HORMISDA KIJELENTÉSE

Hormisda, a perzsák királya kijelenti Konstantin császárnak: Rómában is meghalnak az emberek.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 45. 2. Exequiae principales 1624, 196. 3. Madarász M. 1635, 689.
4. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 219sq.

Interpr.:

A német protestáns teológusok is felhasználták ezt az exemplumot (a). Nálunk a halotti prédikációk alkalmával említették a prédikátorok. A magyarországi jezsuiták Eperjesen, 1763-ban adatták elő iskoladrámában *Hormisdas persarum rex* címmel (b).

Lit.:

- a: Reherrmann p. 440, num. B/2 (Seite 7). Auch die mächtigen Könige sind sterblich.;
b: Staud G. 2, 1986, 434.

205. IFJAK FELÁLDOZÁSA A NAPNAK

A karthágóiak áldozata abból állt, hogy Saturnus tiszteletére ifjakat áldoztak fel, hogy az istenség haragját lecsillapítsák, hogy a felső természetfölötti hatalmat kiengeszteljék.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 706.

Interpr.:

Geleji Katona István egyetlen egy exemplumából természetesen semmiféle következtetést nem lehet levonni a cselekménytípus változataira vonatkozóan. Mindenesetre érdekes, hogy Reherrmann adata 1676-ból származik, tehát későbből, mint legkorábbi és egyetlen magyar felbukkanása (a). Figyelemre méltó ez a keresztyén exemplum, hiszen a szív kitépésének a motívumát Makszim Gorkij is felhasználta (b). Danko szívének eredetkérdését új megvilágításba helyezheti ez a prédikációs keresztyén exemplum.

Lit.:

- a: Reherrmann p. 449, num. 11—12. Die der Sonne geweihten Krieger; Rittersleute, die der Sonne geweiht sind. b: Matvejčuk, N. F.: V tvorčeskoj masterskoj M. Gor'kogo. L'vov 1982, 28—31.

206. INCESTUS (T 415. mot.)

Egy fivér hugával incestust követ el. A történet Kambüszészhez kapcsolódik.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 22sq.

Interpr.:

A protestáns prédikációirodalomban nagyon ritkán fordul elő ez a negatív előjelű exemplum. Mint középkori elbeszélést ismerjük a keresztyén narratív hagyományból (a).

Lit.:

a: Tubach num. 2728. Incest, Brother and Sister.

207. ISMERD MEG ÖNMAGAD!

Az Apollón-templom homlokzatán Delphoiban olvasható volt egy bölcs mondat (Ismerd meg önmagad!), amelyet hol Thalésznek, hol Kheilónnak tulajdonítottak.

Var.:

1. Kulcsár Gy. 1574, 399. 2. Prágai A. 1628, 883. 3. Madarász M. 1635, 829. 4. Keresszegi Herman I. 1640, 249. 5. Teleki M. 1689, 2. 6. Téglási I. 1747, B2/a. 7. Tormási J. 1791, 27. 8. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 244. 9. Steinacker, G. 1848, 100.

Interpr.:

Platón írta a következőket: „Mert én éppen ezt nevezem bölcs józanságnak: az önismertet, és összhangban vagyok azzal is, aki Delphoiban fölfüggesztett valami ilyesféle feliratot.” (Platón összes művei 1, Bp. 1984, 75. XII. 164e). A keresztyén hitszónokok már a középkorban éltek ezzel az exemplummal (a), és megtalálható a katolikus egyházi szerzőknél (b). A protestáns prédikátorok leggyakrabban csak a szállóigét említették.

Prou.:

Tóth B. 1895, 241.; Szécsi F. 1936, 73.; Bölcsességek könyve 1, 1984, 37.; Békés I. 1968, 98.

Lit.:

a: Tubach num. 3533 Oracle of Apollo Gives Advice.; b: Schneider 2, p. CCXLIII, num. 1040.

208. JULIUS CAESAR MEGGYILKOLÁSA

Julius Caesar a kedvezőtlen előjelek ellenére a szenátusba megy. Az összeesküvők rátámadnak, és késszúrásokkal meggyilkolják az uralkodót.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 14. 2. Exequiae principales 1624, 234. 3. Prágai A. 1628, G2/b. 4. Keresszegi Herman I. 1640, 359. 5. Geleji Katona I. 2, 1647, 613. 6. Szenci Molnár A. 1701, 70sq. 7. Szenci Molnár A. 1701, 374. 8. Sükösd S. 1, 1858, 5sq.

Interpr.:

A középkor folyamán is közismert keresztyén exemplum volt (a). Gyakran éltek vele a magyar protestáns hitszónokok. Érdekes, hogy gyakorisága ellenére Rehermann nem tüntette fel katalógusában.

Képforrások:

Az egyik modern képforrás az összeszürkált Julius Caesart ábrázolja. Aláírt szöveg: — Találjátok ki, kedves nézők, hogy ki a gyilkos?! (Ludas Magazin 1969. évf., 7. szám, p. 16.).

A másik, jóval későbbi képforrás szerint az összeszürkált Caesar azt mondja: „Róma vagy halál!” Erre az egyik gyilkos figyelmezteti: „De Caesar, most azt kell mondanod, hogy: Te is, fiam, Brutus?” (Ludas Magazin 1986. évf., 5. szám, p. 32.).

Lit.:

a: Tubach num. 930. Caesar, Julius, Murdered in Senate.

209. JULIUS CAESAR MONDÁSA

Julius Caesar a zelai győzelem után állítólag gőgösen jelentette ki: Veni, vidi, vici (Jöttem, láttam, győztem).

Var.:

1. Madarász M. 1641, 530. 2. Kecskeméti Zs. 1795, 147.

Interpr.:

Népszerű exemplum volt ez a történet a középkor folyamán (a). A zelai győzelemmel kapcsolatban (Kr. e. 17. augusztus 2.) említette ezt a történetet Plutarkhosz, Dio Cassius, Polynaesus és Seneca is (b). Julius Caesar mondása állítólag a nagy hadvezér egyik levelében fordult elő, amelyet római barátjának, Amintiusnak írt, és így adta hírül neki győzelmét (c). Suetonius feljegyzése szerint Caesar mondása diadalmenetének táblájára is fel volt írva (d). Caesar mondása szállóigévé vált (e), amelyben részük volt a keresztyén prédikátoroknak, hiszen gyakran emlegették ezt az exemplumot. Caesar szállóigévé vált mondása „Jöttem, láttam, és máris mentem” alakban előfordul a zsidó viccben: Radványi B. T. 2, 1990, 124.

Lit.:

a: Tubach num. 831. Caesar, Julius, Records Conquest of Pontus, „Veni, vidi, vici”; b: Tóth B. 1895, 135.; c: Szécsi F. 1936, 183.; d: Békés I. 1968, 138.; e: Bölcsességek könyve 1, ²1984, 117, num. 3.

210. KAMBÜSZÉSZ (J 167. mot.)

Kambüszész, az uralkodó csaló bíróját, Szüszamnészt megnyúztatja, és bőrért az ítélőszékre vonatja.

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 85. 2. Bornemisza P. 1579, fol. 417/b. 3. Magyarai I. 1602/1979, 80. 4. Deretskei A. 1603, 437. 5. Margitai P. 1617, fol. 289/b. 6. Margitai P. 1621, 53/b. 7. Keresszegi Herman I. 1640, 874. 8. Kecskeméti Zs. 1795, 35. 9. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 187. 10. Szenci Fördős L. 2, 1850, 127sq. 11. Varju I. 1854, 264.

Interpr.:

A Kambüszész-történet kedvelt volt a középkori prédikációirodalomban (a). Felhasználták a német protestáns teológusok a 16–17. század folyamán (b). A keresztyén hitszónokok Hérodotosztól vették a történetet (c). Bekerült a régi magyar irodalomba (d). 1646-ból való az egyik névtelen szerző Comico tragoediája, amelyben a Kambüszész-történet két sorban kerül említésre (e).

Lit.:

a: Tubach num. 2859.; b: Reherrmann p. 165, num. 78.; c: Schneider 2, p. CCIX, num. 886.; d: György num. 31.; e: Alszegehy Zs. 1914, 208. Továbbá: Oesterley, Gesta Romanorum p. 17, num. 15.

211. KLEOPÁTRA GYÖNGY – VAGY DRÁGAKŐEBÉDJE

A fennhéjázó királynő, Kleopátra ebédje alkalmával gyöngyöket vagy drágaköveket olvasztott fel ecettel, és ételét így fogyasztotta el.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 397. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 105. 3. Geleji Katona I. 1, 1645, 97. 4. Geleji Katona I. 3, 1649, 908. 5. Szenci Molnár A. 1701, 14sq. 6. Szilágyi F. 1807, 11.

Interpr.:

A protestáns hitszónokok kedvelt exempluma volt ez a történet (a). Forrásait konkrét esetekben nem könnyű eldönteni, hiszen Reherrmann négy forrást is feltüntetett, többek közt Hondorffot is. Keresszegi Herman István esetében feltételezhető, hogy ebben az esetben is Hondorff-hatásról van szó. A 3. változatnál Geleji Katona István forrását szerencsére feltüntette: Plin. lib. 9. cap. 35. Georg Stengel német jezsuita szintén innen idézte az exemplumot (b). A 6. változat Kleopátra helyett Caligulát említette. A 16. században Kleopátra királynő alakja a fennhéjázás, gőg, hűtlenség jelképe lett. A 17. században is negatív vonásait emelték ki (c).

Lit.:

a: Reherrmann p. 162, num. 63. (Cleopatras Perlenmahlzeit); b: Schneider 2, p. CXCVII, num. 829.; c: Frenzel, Stoffe 411–415.

212. KOPONYÁK: A HALOTT NEMESÉK ÉS JOBBÁGYOK KOPONYÁI EGYFORMÁK

Diogenész vagy Menipposz bemegy a csontkamrába, megnézi a csontvázak koponyáit. Nem lát semmi különbséget a nemesek és a jobbágyok között.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 198. 2. Szoboszlai Pap I. 1, 1858, 108.

Interpr.:

Az anekdotát felhasználták prédikációikban a német protestáns teológusok a 16–17. században (a). Később a világi tréfás mesékben és anekdotákban is előfordult (b). Úgy tűnik, hogy az elbeszélésnek két redakciója alakult ki: az egyikben Diogenész, a másikban Menipposz szerepel. Folklorizálódott az elbeszélés, de nem nálunk, hanem a németeknél (c).

Lit.:

a: Reherrmann p. 359sq., num. 13., p. 501, num. 3. Historia von Menippus, wie sieht, daß im Tode keine Unterschied zwischen Königen und Untertanen ist.; b: Moser-Rath, Schwank p. 151, not. 27.; c: Neumann, S. A. 1980, p. 271, num. 241.

213. KROISZOSZ ÉS SZOLÓN

A bölcs azt mondja a kevély uralkodónak, hogy senki sem lehet boldog halála előtt.

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 24sq. 2. Bornemisza P. 1584, CCCXCVI/a. 3. Margitai P. 1621, 50/a—50/b. 4. Exequiae principales 1624, 241. 5. Exequiae principales 1624, 252. 6. Keresszegi Herman I. 1635, 13. 7. Madarász M. 1641, 199sq. 8. Szenci Molnár A. 1701, 43sq. 9. Szenci Molnár A. 1701, 83—85., 98. 10. Szenci Molnár A. 1701, 167. 11. Edvi Illés P. 2, 1840, 66. 12. Török P. 2, 1845, 3.

Interpr.:

A középkorban már közismert keresztyén példa (a). Georg Stengel jezsuita a 17. században Hérodotosztól idézte (b). Rozsnyón, 1758-ban a jezsuiták iskoladrámájukban adták elő *Croesus* címmel (c). A legújabb magyar irodalomban is találkozhattunk vele, pl. Hegedüs Géza egyik könyvében (d). Felhasználta Sánta Ferenc is (e).

Prou.:

Senki sem boldog halála előtt (Sirisaka A. 1890, 207.). Nemo ante mortem beatus — Halála előtt senki sem boldog (Tóth B. 1895, 358.). „Senkiről se mondd, amíg él, hogy boldog, legföljebb azt, hogy szerencsés.” (Bölcsességek könyve 1, Bp. 1984, p. 37., num. 5.). Halála előtt senki sem nevezhető boldognak (Vöő G. 1989, 60, num. 292.).

Lit.:

a: Tubach num. 1327. Croesus, Dire End of. a./ The dire end of the rich and avaricious Croesus.; b: Schneider 2, p. XXXI, num. 977.; c: Staud G. 2, 1986, 381.; d: Hegedüs G.: A visszanyert élet. Bp. 1989, 172.; e: Sánta F.: Az áruló. — Éjszaka. Budapest 1987, 195. Továbbá: Muraközy/Hérodotosz p. 18—20, I. 32.

214. KÜROSZ ÉS TÜGRANÉSZ

A hódító uralkodó nem bántja a legyőzött örmény királyt és feleségét, sőt országát is meghagyja.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 1282.

Interpr.:

A történetnek csupán egy exemplumváltozata került elő a magyar protestáns prédikációirodalomból. A külföldi párhuzamok azt bizonyítják, hogy a német teológusok is felhasználták ezt a történetet.

Lit.:

Rehermann p. 392, num. 21. Historia von Tigrane und seinem Gemahl.; Rehermann p. 412, num. 10/a. Historia von Tigranes und seiner Gemahlin.

215. LÁNY: APJÁT VAGY ANYJÁT SZOPTATÓ LÁNY (H 807. mot.)

Egy éhhalálra ítélt férfit vagy asszonyt szigorú őrizet alatt börtönbe zártak, és éjjel-nappal vigyáztak rá, nehogy valaki ételt adjon neki. Csak a lányának engedték meg, hogy naponként meglátogassa. Az örök az elítélt gyermekét üres kézzel, öltözetét is megvizsgálva engedték apjához vagy anyjához. Hosszú idő telt el, és az elítélten a ki-merültség, a végelgyengülés nyomai nem jelentkeztek. Ugyanolyan állapotban volt, mint mikor bezárták. Egy alkalommal, amikor a lány látogatásra ment, az örök meg-lesték, és megdöbbenve látták, hogy a lány — akinek éppen az idő tájt született gyer-meke — az apját/anyját szoptatja. A szeretetnek ezen példáján a bírák meghatódtak, és az embernek megkegyelmeztek.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 278a—b. 2. Alvinczi P. 1, 1633, 217sq. 3. Keresszegi Herman I. 1635, 315. 4. Keresszegi Herman I. 1640, 800sq. 5. Madarász M. 1641, 230. 6. Gom-bási I. 2, 1784, 129. 7. Szász K. 1881, 168sq. 8. Margócsy J. (szerk.) 1, 1870, 111sq. 9. Révész B. 6, 1893, 210.

Interpr.:

Az anyját szoptató lány meséjét a keresztyén szerzők Pliniustól és Valerius Maximus-tól vették (a). A protestáns egyházi szerzőknél még egy forrás (Sabellius) is felbukkan

(1. változat). A Kimón és Péra-történet elterjedéséhez a középkorban a *Gesta Romanorum* is hozzájárult, amelynek a 215. számú története a *Filia matrem lactans*. A magyar és a nemzetközi folklórban e történet alapján találós kérdés alakult ki. A magyar irodalomban Jókai Mór *Egész az északi pólusig* c. regényében (1876) a szokatlan módon táplált emberek között említi „Ugolinót, mikor éhhalálra volt ítélve, alattomban a menyecske leánya táplálta tejével, le is festette Rafael”. (Jókai Összes Művei: Kisregények II. Bp. 1976, 112).

Lit.:

a: Timár K.: Párhuzamok a *Gesta Romanorum* történeteire. *Ethnographia* XXII (1911), p. 251.; Schneider 2, p. CCXXXVIII, num. 1015. (Plinius: A lány anyját szoptatja), Schneider 2, p. CCXXXIX, num. 1016. (Valerius Maximus: Kimón és Péra).; További irodalom: AaTh 927. mt.; BP 2, 296.; Tubach num. 3969.; György num. 69.; Rehmann p. 165sq., num. 81.; Liungman, *Volksmärchen* 242sq.; Arájs/Medne 927 II.; Thompson, *Folktale* 162sq.; Dömötör S.: Kimón és Péra története. *Klny. a Képzőművészet* 1934. évi 78-ik számából. pp. 15.; Scheiber, *Essays* p. 164, num. 38.; Ujváry Z.: Folklór adatok a *Caritas Romana*-hoz. In: *Árkádia. Antológia a Déri Múzeum Baráti Köre fennállása 50. évfordulójára*. Debrecen 1978, p. 238–242.; Oesterley, *Gesta Romanorum* p. 624, num. 215., app. 19.; Az apját szoptató lány exemplumát Káldi György (1573–1634) katolikus hitszónok is említette egyik prédikációjában: Bellaagh A. 1891, 126. Ude-Koeller, S.: Halslöserätsel (AaTh 927). EM 6, 412–419.

216. LUKRÉCIA/LUCRETIA (K 1397. mot.)

Sextus Tarquinius, Tarquinius Superbus fia megerőszakolja Lukrécia asszonyt. Lukrécia nem tudja elviselni a megaláztatást, és öngyilkos lesz.

Var.:

1. Bornemisza P. 3, 1577, 14/a. 2. Prágai A. 1628, G2/b. 3. Prágai A. 1628, 216. 4. Prágai A. 1628, 380. 5. Prágai A. 1628, 1019sq. 6. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 191. 7. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 22. 8. Méhes S. 1826, 82. 9. Szilády L. 1, 1849, 178.

Interpr.:

Már a középkorban ismert keresztyén exemplum volt (a). Felhasználták a német teológusok is a 16–17. században (b). Georg Stengel jezsuita a 17. század elején Augustinus-tól idézte (c). A *Gesta Romanorum* hozzájárult, hogy még inkább elterjedjen (d). Oesterley 29 alapvető forrását sorolja fel, amelyek nagy mértékben hatottak a téma terjedésére. A *Gesta Romanorum* egyúttal átértékelte az antik történetet, hogy annak lelki magyarázatot adott (e). Tudományos összefoglalása ismeretes (f). A Lukrécia-téma ábrázolásai közül a következőket említem: Sodoma (Bazzi, G. A.) A haldokló Lucretia c. olajfestményét, amely 1513–1516 közötti évekből származik, valamint id. Lucas Cranach Lucretia halála c. olajfestményét 1538-ból. Spielberg János festménye után (Lukrécia) korai rézmetszet is készült (g). Tekintettel arra, hogy Lukrécia a késői középkorban a kilenc jó hölgnő közé került, korai ábrázolásai hatottak az elbeszélés száj-hagyományozódására (h).

Lit.:

a: Tubach num. 3095. Lucretia and Sextus; Dvořák num. 3095.; b: Rehermann p. 323, num. 15. Lucretia wird genothzüchtigt.; c: Schneider 2, p. CXVIII, num. 473.; d: Oesterley, Gesta Romanorum p. 489sq., num. 135 (127).; Oesterley, Gesta Romanorum p. 734, num. 135.; e: Frenzel, Stoffe 439—443.; f: StDict. 2, 651.; g: Pataki D.: A magyar rézmetszet és rézkarc (XVI—XX. század). Bp. 1954, p. 15, num. 35.; h: Christliche Ikonographie 266sq. A Lukrécia-témát a 16—17. századi vallásos iskolai színjátékokban is feldolgozták: Varga, Prot. iskoladrámák I/2, p. 1065, 1046—1049. sor.

217. MACHETES FÜLÖP KIRÁLYHOZ FORDUL (Childers J 816.3* mot.)

Machetes még egyszer Fülöp királyhoz fordul, mert az uralkodó elaludt a tárgyalás alatt.

Var.:

1. Magyarai I. 1602/1979, 79. 2. Prágai A. 1628, 671sq. 3. Geleji Katona I. 2, 1647, 293. 4. Geleji Katona I. 2, 1647, 334. 5. Geleji Katona I. 2, 1647, 1341.

Interpr.:

Ez ismeretes volt a középkori vallásos irodalomban (a), és szívesen használták fel a német protestáns teológusok is (b). Úgy látszik, hogy hagyományozódása a 17. század végén megszakadt. Előfordulásával a 18. századtól fogva nem találkoztam.

Lit.:

a: Tubach num. 3736. Philip, King, Drunk Appeals to King Philip, Sober.; b: Rehermann p. 164, num. 72. Machetas appelliert nochmals an König Philipp, weil dieser während der Gerichtsverhandlung geschlafen hatte. Megjegyzés: előfordul még a cseh keresztyén vallásos irodalomban (Dvořák num. 3737).

218. MAURITIUS CSÁSZÁR PUSZTULÁSA

Phocas ura ellen támadt, és megölte Mauritius császárt.

Var.:

1. Bornemisza P. 4, 1577, 16/a. 2. Bornemisza P. 1579, 330/b. 3. Bornemisza P. 1579, 386/a. 4. Bornemisza P. 1584, CCCCXIV/b. 5. Kecskeméti J. 1615, fol. Cc3. 6. Alvinczi P. 1616, 308. 7. Pécsváradi P. 1629, 669. 8. Geleji Katona I. 2, 1647, 29. 9. Czeglédi I. 1663, 277. 10. Czeglédi I. é. n. 788. 11. Pósa-házi J. 2, 1669, 390. 12. Komáromi Csipkés Gy. 1670, 216. 13. Tofeus M. 1683, 343. 14. Tofeus M. 1683, 401. 15. Kamarási Gy. 1766, 238. 16. Bartha M. 1896, 197.

Interpr.:

A történeti esettudósításból kikerekedett elbeszélést a nyugat-európai protestáns teológusok tették népszerű példává. Rehermann egyházi história alapján közölte szövegét,

amely meghatározó részletet tartalmazott (a). Mikor Mauritius császár elé a dajka egy idegen gyereket hozott, a megalázott uralkodó azt mondta, hogy ez nem az ő gyermeke. Ekkor Phocas a tömegből kikerestette Mauritius kisfiát és kivégeztette.

Tofeus Mihály az elbeszéléstípust nagyon vázlatosan idézte fel, mindkét esetben a tartalmi lényegét örököltte meg. A két említés kissé eltért egymástól: Először azt írta, hogy Phocas ura ellen támadt (13. változat), másodszor pedig azt, hogy Phocas megölte Mauritius (14. változat).

A Mauritius pusztulásáról szóló történet elbeszélésbiológiája megmutatja a cselekménytípus változataiban az újjáalkotás esztétikai értékét. Ismereteim szerint a Mauritius-exemplum protestáns egyházi íróink közül legkorábban Bornemisza Péternél fordult elő 1577-ben (1. változat). Előadására az érzelmi elemek kiemelése jellemző: „Így czelekedet az Mauritius | Czaszaris, a' mikor szeme láttára | mind feleséget gyermeket le vag | tac. Azt mondgyac, hogy czac az égben tekintet, ez az mond- | ta: Igaz vagy vram, es igaz az te | itéletedis.”

Foliópostillás kötetében Bornemisza Péter 1584-ben újra felidézte az elbeszélést Mauritius pusztulásáról, de barokk előadásmódjára jellemzően ehhez szinte címszószerűen hozzákapcsolta Krózus végzetének és Corvin János szomorú sorsának említését (4. változat).

Kecskeméti János előadása a 17. század elején Bornemisza Péter 1577. évi szövegével mutatott közeli rokonságot: „Mauritius Imperator, mikor latna feleséget es gyerekit halakra vitettetni, ő maganak is penig halalat közel lenni latna föl kiált, es mond: Igaz vagy Uram, es igaz a te iteleted” (5. változat). A „kiált” ige alkalmazásával még inkább fokozta a hitszónak az elbeszélés drámaiságát.

Ezután megszűnt a Mauritius-elbeszélés szépprózába hajló újjáalkotása az egyházi művekben. Pécsváradi Péter, Czeglédi István, Pósházi János, Komáromi Csipkés György a 17. századi folyamán elhagyta az érzelem felkeltése szempontjából fontos részleteket. A Mauritius-elbeszélésben az egyházi írók bizonyító anyagot láttak, és így a szűzsé — szembesítve a történeti tényekkel — a történeti esettudósítás irányába tolódott el.

A katolikus hitszónokok közül a 17. század elején Georg Stengel használta fel a Mauritius-exemplumot azzal az érdekes részlettel, hogy megemlítette a császár látomását pusztulása előtt (b). Ezt a motívumot a protestánsok nem említették. A magyarországi jezsuiták iskoladramáikban 1634–1767 között legalább nyolc alkalommal adták elő a történetet Mauritius császár pusztulásáról (c).

Lit.:

a: Rehmann p. 164, num. 73. Mauritius' Ende.; b: Schneider 2, p. CCCXLV, num. 1486.; c: Staud G. 1, 1986, 370., 435., Staud G. 2, 1986, 14., 87., 102., 147., 206., 459.

219. MITHRIDATÉSZ

Mithridatész örültségében megölte anyját, fivérét és hat gyermekét.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 279/a—b.

A 17. század elején ezt az exemplumot a jezsuita Georg Stengel is idézte, és feltüntette forrását (a).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCX, num. 890.

220. NAGY SÁNDOR A PARADICSOMBAN

Nagy Sándor utazása a paradicsomba és a kő allegóriája.

Var.:

1. Edvi Illés P. 3, 1840, 126.

A történet a középkor vallásos irodalmában előfordult, de protestáns hagyományozódásáról egyetlen változat alapján lényegében semmit nem tudok mondani. Edvi Illés Pál kivételes egyházi szerző volt, aki óriási irodalmi tevékenységet fejtett ki, és rengeteg vallási és irodalmi szellemi kincset mentett meg az enyészettől. Edvi Illés Pálhoz tan-könyvek írása és összeállítása is fűződött. Tevékenysége a magyar folklórt befolyásolta.

Lit.:

a: Tubach num. 126. Alexander in Paradise.

221. NAGY SÁNDOR ÉS AZ AMAZONOK

Nagy Sándor elfoglalja az istenek és az amazonok hegyét.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 372.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomból ismert ez a történet (a). A Nagy Sándor és az amazonok elbeszélésével kapcsolatban meg kell említenem egy mesetípus két változatát. Az indiai változatban arról van szó, hogy Mája városában nőuralom van. Az egyik uralkodónő titokban felneveli a fiát, aki megdönti a nőuralmat (b). A kazah változat szerint, amely tipológiaiilag egyezik az indiaival, a női kánság uralkodónője, Zana, nem tudja megölni fiát, Iszkandert. Zana öngyilkos lesz. Fia uralkodásával megszűnik a nőuralom (c). A kazah változat egészen biztosan a Nagy Sándor-hagyomány hatását mutatja egy olyan cselekménytípusban, amely közvetve Indiából juthatott a kazahokhoz.

Lit.:

a: Tubach num. 92. Alexander and Amazons.; b: Zograf, G.: Skazki narodov Indii. Moszkva—Leningrád 1964, 372—374.; c: Sidel'nikov, V. M.: Kazahskie skazki 2, Alma-Ata 1962, 153—158.

222. NAGY SÁNDOR CSODÁS POHARA

Nagy Sándor megszerezte Nesztor csodálatos poharát, amely hatalmas volt, és abból ivott.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 243sq. 2. Szenci Molnár A. 1701, 12.

Interpr.:

A Nagy Sándor-mondakörből származó elbeszélés már a középkorban ismeretessé vált (a). Úgy tűnik, hogy hagyományozódása a protestáns prédikációirodalomban a 18. században megszakadt. Ez a példa ugyanis inkább az alkoholizmust népszerűsítette, mint a szesztől való tartózkodást.

Lit.:

a: Tubach num. 123. Alexander, Glass Diving Vessel of.

223. NAGY SÁNDOR ELŐTT MEGHAJLIK A FŐPAP

Nagy Sándor a jeruzsálemi főpaptól a legnagyobb tiszteletben részesül. A főpap meghajlik a hódító előtt.

Var.:

1. Mihálykó J. 1608, 5. 2. Balogh B. 1802, 217.

Interpr.:

A Nagy Sándor-hagyományból ismert az a motívum, miszerint Alexander előtt meghajlik a zsidó főpap, Jadus (a). A történet mint keresztyén vallásos exemplum használatos lett a középkor folyamán (b). A német protestáns egyházi írók később szintén hivatkoztak rá (c).

Lit.:

a: EM 1, p. 285, 7 (2).; b: Tubach num. 103. Alexander and the High Priest.; c: Rehermann p. 443, num. 9. Historia von Alexanders d. G. Einzug in Jerusalem.

224. NAGY SÁNDOR ÉS A GORDIUSI (GORDIUMI) CSOMÓ

Nagy Sándor szétvágja a gordiumi csomót kardjával.

Var.:

1. Geleji Katona I. 1645, 339. 2. Verestói Gy. 1783, 182. 3. Verestói Gy. 1783, 464.

Interpr.:

Az elbeszélés antikvitásba való beágyazottságát tisztázta a tudomány (a). A gordiusi csomó feloldása az újabb történeti magyarázat szerint a régi rend megváltoztatására vonatkozott (b). A német protestáns teológusok felhasználták ezt az exemplumot (c), amelynek lényeges része szállóigévé vált.

Prou.:

„Gordiusi csomót oldott föl.” (Sirisaka A. 1890, 61.); Aki a frigiai Gordium templomában lévő összebogozott csomót kioldja, Ázsia ura lesz. Nagy Sándor kardjával Kr. e. 332-ben kettéhasította a csomót. (Szécsi F. 1936, 180.). Fogós problémák erőszakos megoldására vagy megoldhatatlannak látszó kérdések megoldására vonatkozott (Békés I. 1968, 116.).

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 170., StDict. 1, 460sq.; b: Schmidt, Volkserzählung 29—40.; c: Rehmann p. 280sq., num. 2.

225. NAGY SÁNDOR ÉS A HALHATATLANSÁG

A filozófusok Nagy Sándortól halhatatlanságot kérnek.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 205sq. 2. Exequiae principales 1624, 199. 3. Madarász M. 1641, 595.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomban ismert exemplum volt (a). A német protestáns egyházi írók is említették (b). Magyar exemplumváltozatainkból eddig úgy tűnik, hogy protestáns egyházi hagyományozódása a 17. században megszakadt, bár korábban meglehetősen népszerűnek számított. A „loci communes” elvein nyugvó szerkesztési elveket felváltó pietista igehirdető tendenciák kiszorították ezt az exemplumot a halotti prédikációkból.

Lit.:

a: Tubach num. 104. Alexander and Immortality.; b: Rehmann p. 531, num. 4. Selbst die mächtigsten Potentaten haben ihre Grenzen.

226. NAGY SÁNDOR ÉS A JERUZSÁLEMI FŐPAP

Nagy Sándor díszes öltözetet vesz magára, és így tiszteli meg Jeruzsálem főpapját.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1795, 655.

Interpr.:

Ezt a történetet idézték a német protestáns teológusok is (a). Nálunk egyetlen exemplumváltozatát tudom feltüntetni a protestáns prédikációirodalomból. Nyilván a Nagy Sándor-regény népszerűvé tette az ókori hódítóról szóló más elbeszélésekkel együtt ezt a történetet is.

Lit.:

a: Rehermann p. 443, num. 9. Historia von Alexanders d. G. Einzug in Jerusalem.

227. NAGY SÁNDOR ÉS ARISZTOTELÉSZ

Nagy Sándor nagyra értékelte tanítómesterét, Arisztotelészt.

Var.:

1. Prágai A. 1628, H/a. 2. Alvinczi P. 1, 1633, 219. 3. Alvinczi P. 2, 1634, 313. 4. Keresztesi Herman I. 1640, 802. 5. Lakatos J. 2., 1855, 113.

Interpr.:

A keresztyén vallásos irodalomból ismeretes középkori exemplum (a), amely a Nagy Sándor-mondakörből származik. Az exemplumtípus általában önállóan fordult elő, a 3. változatban azonban kombinálódott *A Nagy Sándor és a halhatatlanság* (Tubach num. 104.) típusal.

Lit.:

a: Tubach num. 94. Alexander and Aristotle.; Dvořák num. 137*. Alexander Respects his Teacher more than his Father.

228. NAGY SÁNDOR ÉS BUKEPHALOSZ

Nagy Sándor egy vad lovat szelidített meg, amely csak gazdáját tűrte a hátán.

Var.:

1. Prágai A. 1628, XXXX 3 utáni sztl. 1./b. 2. Szenci Molnár A. 1701, 293sq. 3. Verestői Gy. 1783, 506. 4. Sükösd S. 1, 1858, 18sq.

Interpr.:

Már a középkorban ismert keresztyén vallásos exemplum volt (a). Nyilvánvalóan a Gesta Romanorum lényegesen hozzájárult, hogy elterjedjen (b). Forrása többek közt Pliniusra, Plutarkhoszra nyúlik vissza. Különben Oesterley 10 forrását sorolta fel. Az a motívum, mely szerint a ló csak gazdáját tűri a hátán, nemzetközileg elterjedt elem (c). Ez a motívum megvan a román prózai szájhagyományban (d). A Bukephalosz-téma megtalálható szakmai összefoglalásban (e).

Lit.:

a: Tubach num. 96 Alexander and Buccefagus (Bucephalus); b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 334—337, num. 36 (35); c: H172.1. mot. (Bukephalos dultet nur Alexander), id. Plinius 8, 154.; d: Schullerus FFC 78, p. 54, 828* mt. 1. változatcsoport.; e: StDict. 1, 35.

229. NAGY SÁNDOR ÉS DIOGENÉSZ

Diogenész visszautasítja Nagy Sándor marasztalását udvarában. Ha az uralkodót követi a bölcs, megszűnik önmagát követni. „Ha nem volnék Alexander, Diogenész akarnék lenni” — mondja a hódító uralkodó.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 301sq. 2. Prágai A. 1628, 489.

Interpr.:

Az antik anekdotának a korszerű feldolgozása megszületett (a). Az anekdota jelentős mondata (Wenn ich nicht Alexander wäre, möchte ich Diogenes sein) szállóige lett.

Prou.:

Diogenész Laertiosz és Plutarkhosz rögzítette az anekdotát, ill. a belőle származó szállóigét (Tóth B. 1895, 131.). Plutarkhosz feljegyzését említette csupán a „Ha Sándor nem volnék, Diogenész szeretnék lenni” szállóigével kapcsolatban (Szécsi F. 1936, 181.). A szállóige latin formáját (Si Alexander non essem, Diogenes vero vellem esse) az előzőtől kissé eltérően közli: „Ha Sándor nem lennék, Diogenész szeretnék lenni.” (Békés I. 1968, 115.).

Lit.:

a: Uther, H.-J.: Diogenes. EM 3, 676—681.

230. NAGY SÁNDOR ÉS KALLISZTHENÉSZ

Nagy Sándor Kalliszthenészt megcsonkíttatta és ketrecben hordoztatta a városban. Lüsimumakhoszt pedig megbüntette, mert barátját szánalomból megölte.

Var.:

1. Prágai A. 1628, fol. A3/b utáni sztl. 1/a.

Interpr.:

A történet Goltwurm: Csodajelek gyűjteményébe is belekerült, és valószínűleg azért keltette fel a német protestáns hitszónokok érdeklődését Kalliszthenész iránt, mivel ő a keresztyénüldözés mártírjaihoz hasonlóan nem volt hajlandó, hogy az uralkodót istenségként imádják, és ezért kegyvesztett lett (a). A 17. században a magyarországi jezsuiták latin nyelvű iskoladrámában adták elő a Kalliszthenész-történetet (*Lysimachus et Callysthenes amicitiam ad lidium lapidem probavit*) Pozsonyban (b).

Lit.:

a: Brückner p. 135sq., not. 60 (Verstümmelung von Kallisthenes); b: Staud G. 1, 1986, 380.

231. NAGY SÁNDOR ÉS KLEITOSZ

Nagy Sándor részegségében megöli barátját, Kleitoszt.

Var.:

1. Károlyi G. 1563, 89. 2. Bornemisza P. 1584, CCLVII/b. 3. Bornemisza P. 1584, CCLXXXIII/b. 4. Decsi G. 1584, fol. E/b = p. 32. 5. Mihálykó J. 1612, 239. 6. Geleji Katona I. 1, 1645, 958. 7. Szenci Molnár A. 1701, 12. 8. Szenci Molnár A. 1701, 330. 9. Seneca 1711, 139sq. 10. Lakatos J. 1, 1854, 35.

Interpr.:

A középkorban már kedvelt exemplum volt (a). Nálunk a protestantizmus folyamán nagy népszerűségnek örvendett. E szerint az exemplum szerint Nagy Sándor kimon-dott negatív előjelű példaként szolgált.

Lit.:

a: Tubach num. 128 Alexander Kills Friend.

232. NAGY SÁNDOR ÉS A RABLÓ (U 11.2. mot.)

Nagy Sándornak az elfogott kalóz kijelenti, hogy az uralkodó nagyobb rabló, mint ő. Azért hívnak kalóznak, mert csak egy hajóm van, de ha egy flottám lenne, hódító lenne a nevem” — mondja a tengeri rabló.

Var.:

1. Magyari I. 1602/1979, 155.

Interpr.:

A középkori vallásos irodalom ismert elbeszélése (e). A Gesta Romanorumba Augustinus De civitate Dei c. munkájából került (b). Az irodalom számontartja későbbi fel-dolgozásait (c). Még a jelenkori humoros sajtóban is közzétették ezt a történetet (d).

Lit.:

a: Tubach num. 113 Alexander as Pirate.; b: Oesterley, Gesta Romanorum p. 504sq., num. 146 (136). De principibus et aliis magnatibus fortiter arguendis pro eorum fore-factis.; Katona, Gesta Romanorum p. 387sq., num. CXLVI. A nagy embereket is meg kell dorgálni gonosz cselekedetekért.; c: György num. 153.; d: Ludas Matyi 38. évf., 51–52. sz. 1982. dec. 23. p. 24.

233. NAGY SÁNDOR ÉS A THÉBAIAK

Nagy Sándor mindenkinek megengedi a hazájába való visszatérést, a thébaiakat ki-véve.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1635, 599sq.

Interpr.:

Az antik mondaszerű elbeszélésanyagból származik végső soron. Exemplumpárhuzamát csak Georg Stengeltől ismerem (a).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCCXLII, num. 1473.

234. NAGY SÁNDOR ÉS ROSSZ TERMÉSZETE

Nagy Sándor nem tudja legyőzni ifjúsága rossz természetét, telhetetlenségét. Mindig új világokat akar meghódítani.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 270. 2. Szenci Molnár A. 1701, 12. 3. Szenci Molnár A. 1701, 113sq.

Interpr.:

A középkorban ismert keresztyén vallásos exemplum volt (a). Érdekes, hogy Rehermann nem említi.

Lit.:

a: Tubach num. 101 Alexander and Habits. Alexander cannot overcome the vicious habits of his youth.

235. NAGY SÁNDOR ÉS VÉN KATONÁI

Nagy Sándor nem hagyta ki vén katonáit a hadseregéből.

Var.:

1. Kamarási Gy. 1766, 336.

Interpr.:

A középkori keresztyén hagyományból ismeretes (a). Érdekes, hogy Rehermann nem tüntette fel típusként. A Nagy Sándor-hagyományból nyilvánvalóan már korábban is ismeretes volt.

Lit.:

Tubach num. 95. Alexander and Battle.

236. NAGY SÁNDOR MEGHÓDÍTJA MARGIANA SZIKLÁIT

Arimazes csúfolja Nagy Sándort, hogy tud-e repülni. Nagy Sándor meghódítja Margiana szikláit.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1795, 219.

Interpr.:

A magyar református prédikátor ennek az exemplumnak a felelevenítésével 17—18. századi protestáns hagyomány folytatását valósította meg (a).

Lit.:

a: Reherrmann p. 394sq., num. 26. Alexander eröbert den Fels in Margiana.

237. NAGY SÁNDOR NEM ISZIK VIZET

Nagy Sándor szomjas volt, de nem ivott vizet. Inkább együtt szomjazott katonáival.

Var.:

1. Madarász M. 1641, 283. 2. Könyves Tóth K. 1881, 90.

Interpr.:

Már a német protestáns teológusok idézték ezt a történetet exemplumként, mégpedig két formában: az egyikben Nagy Sándor, a másikban Rudolf császár utasította vissza a vizet (a). Egyáltalán nincs kizárva, hogy az exemplumnak a jövőben újabb protestáns változatai előkerülnek, amelyek a Nagy Sándor-regény hatását bizonyítják.

Lit.:

a: Reherrmann p. 288, num. 19., p. 289, num. 20. Alexander Magnus wil nicht trinken, da seine Soldaten dursten. Imgleichen Kayser Rudolphus.

238. NAGY SÁNDOR ORVOSÁNAK MEGVÁDOLÁSA

Az orvos Fülöpöt Parmenius megvádolja, hogy megmérgezte Nagy Sándort.

Var.:

1. Sóvári Soós K. 1601, 830. 2. Czeglédi I. 1669, 22.

Interpr.:

A középkorban a vallásos elbeszélések között találjuk (a), amely nyilvánvalóan a Nagy Sándor-mondakörből származik. Hagyományozódása, úgy látszik, a protestáns egyházi irodalomban a 18. században megszakadt.

Lit.:

a: Tubach num. 134. Alexander, Physician of, Accused.

239. NAGY SÁNDOR SEBESÜLÉSE

Nagy Sándor sebesülésekor kijelenti, hogy ő ember, és nem Jupiter fia.

Var.:

1. Margitai P. 1632, 2/b. 2. Madarász M. 1635, 690sq. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 308. 4. Geleji Katona I. 1, 1645, 840. 5. Seneca 1711, 21., 137sq.

Interpr.:

A történet ismeretes volt mint vallásos exemplum a középkorban (a). Elterjedésében nagy szerepe volt Háportoni Forró Pál 1619-ben megjelent fordításának, hiszen Margitai Péter, Keresszegi Herman István Debrecenben vagy környékén működött (b).

Lit.:

a: Tubach num. 149. Alexander, Wounded.; b: Háportoni Forró P.: Quintus Curtiusnak az Nagy Sándornak, macedonok királyának viseltetett dolgairól irattatott históriája. Debrecen 1619.

240. NAGY SÁNDOR SZARVASAI

Nagy Sándor vadászat közben szarvasokkal találkozott. Agancsaikon a feliratok azt bizonyították, hogy az állatok több ezer évesek.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, a5 utáni lap/a—b. 2. Exequiae principales 1624, 228. 3. Margitai P. 1632, 114. 4. Verestói Gy. 1783, 327.

Interpr.:

Az exemplumváltozatok bizonyos eltéréseket mutatnak. Az 1., 2., 3. változatban Nagy Sándorról van szó. A 3. változat Nagy Sándorról azt említi meg, hogy egy szarvas szarvában egy aranygyűrűt talál vadászat közben. A 4. változat csupán ezeréves szarvasokat említ Nagy Sándor nélkül. A több száz éves vagy több ezer éves szarvasok mondanak a külföldi recens hagyományból ismert (a).

Lit.:

a: Sinninghe p. 120, num. 1273.

241. NAP, ELVESZTETT (W 11.2.1. mot.)

Titus Vespasianus császár egyszer ebéd közben, amikor eszébe jutott, hogy aznap még nem tett semmi jót, így kiáltott fel: „Egy napot elvesztettem.”

Var.:

1. Prágai A. 1628, 855. 2. Madarász M. 1635, 358. 3. Deák Filep S. 1764, I 3/c. 4. Gombási I. 1, 1784, 193. 5. Kecskeméti Zs. 1795, 258. 6. Hunyadi P. 1, 1797, 99. 7. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 162. 8. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 89. 9. Kovács S. 1808, 127.

Interpr.:

Az exemplum közkedvelt volt a középkorban (a). Bekerült a középkori vallásos gyűjteményekbe (b). Nálunk is tovább terjedt (c). A történelmi anekdota egy ismert szállóige kiindulópontjául szolgált (Diem perdidit).

Prou.:

Tóth B. 1895, 138.; Szécsi F. 1936, 184.; Békés I. 1968, 174.

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 349.; b: Tubach num. 1459. Day Lost Without Giving. Dvořák num. 1459.; c: György num. 47.

242. NÉRÓ FELGYÚJTJA RÓMÁT (S 112.0.1. mot.)

Néró császár felgyújtatta Rómát, hogy el tudja képzelni Trója pusztulását. A gyújtogatást a keresztyénekre fogta. Szörnyű tette miatt kénytelen volt öngyilkosságba menekülni.

Var.:

1. Nánási L. I. 1670, 510. 2. Szenci Molnár A. 1701, 257. 3. Balogh B. 1802, 59. 4. Barakonyi K. 1878, 119. 5. Könyves Tóth K. 1881, 125. 6. Mitrovics Gy. 2, 1907, 240.

Interpr.:

A történelmi esettudósítás már a középkorban keresztyén vallásos exemplum volt (a). Ez a negatív példa Isten alkotásával szemben az ördögi mesterkedést mutatta be, ill. történelmileg bizonyította. A Legenda aurea azt emelte ki, hogy Néró azért gyújtatta fel Rómát, hogy el tudja képzelni Trója pusztulását (b). A 17. századi exemplumok kizárólag az elméjében megbomlott embert mutatták be, viszont a 19. század második felében a hitszónokok azt emelték ki, hogy Néró a gyújtogatást a keresztyénekre fogta.

Lit.:

a: Tubach num. 3463. Nero, Death of.; b: Benz/Legenda aurea 436.

243. NÉRÓ HALÁLA

Néró öngyilkosságot követ el Róma felgyújtása után.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, fol. 571. 2. Magyarai I. 1602/1979, 63.

Interpr.:

Néro öngyilkosságáról szóló exemplum a protestantizmus korai időszakában fordult elő. Nyilvánvalóan Néro negatív példája erős vonzást jelentett analógiás alapon Júdás exemplumköréhez. Néro tagadta az Istent, így szólt róla a 17. századi református prédikátor: Margitai P. 1624, 32sq. Igen korán vált Néro neve negatív példává, elrettentő szimbólummá: „...öldöklefse! takariac tarhazok ha!snat. Illyen volt Nero, Caligula, Phalaris” — írta Bornemisza Péter (B. P. 3, 1575, fol. qqjij/b). Néro halálának exempluma középkori keresztyén elbeszéléshagyományokban gyökerezik (a).

Lit.:

a: Nero, Death of. Nero is forced to commit suicide after burning Rome.

244. NÉRO PÉLDÁJA

- 1/ Néro megöleti anyját és tanítóját, Senecát.
- 2/ Néro császár keresztyéneket gyilkoltat meg.
- 3/ Földrengés ijeszti meg a császárt.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 462. 2. Prágai A. 1628, 1020. 3. Alvinczi P. 1, 1633, 206. 4. Prágai A. 1628, 217. 5. Margitai P. 1617, 279/a. 6. Nánási L. I. 1670, 509sq. 7. Tofeus M. 1683, 267. 8. Szélessy P. 1792, 445. 9. Tasnádi Székely I. 1, 1794, 42sq. 10. Nemes B. 1863, 28. 11. Révész B. 5, 1893, 235. 12. Lévy L. 1898, 121.

Interpr.:

A német protestáns teológusok Néro példájában a tartalmi kivonat három elemét említették (a). Néro tulajdonképpen az őskeresztyén irodalomban, a római birodalomban *ellenmessiás* volt (b). A középkori keresztyén exemplum, miszerint Seneca saját maga választja halálát (c), csupán egy helyen fordult elő: Szenci Molnár A. 1701, 329sq. Néro és Szent Pál exempluma, amely arról szól, hogy az uralkodó vadak elé vetette az apostolt, viszonylag ritka jelenség volt a protestáns egyházi irodalomban: Beythe I. ²1584, 112/b. Gyakrabban említették a protestáns exemplumok Néro gyötrődését büntetetei elkövetése miatt, de meglehetősen változékonysággal. Egyik exemplumváltozat szerint Nérót fúriák gyötörték: Geleji Katona I. 2, 1647, 1251. A másik exemplumban Néro általában gyötrődött rémtettei miatt: Tofeus M. 1683, 656. Másutt Néro álmában megjelent megölt anyja, és korbácsot tartott a kezében: Lakatos J. 2, 1855, 136.

Lit.:

a: Rehermann p. 461, num. 11. Neronis Exempel.; b: Horváth J. ²1957, 32.; Tubach num. 4225. Seneca Chooses own Death.

245. PAUSZANIASZ ÉS AZ ORVOS

A bölcs ember, Pauszaniász azt mondja orvosának, hogy azért egészséges, mert nem keresi fel sosem.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 498. = Alvinczi P. 1935, 152.

Interpr.:

Georg Stengel jezsuita hitszónok említett egy exemplumot, miszerint egy öreg ember azt mondja az orvosnak, azért egészséges, mert nem vette igénybe segítségét (a). Lényegében ez az exemplum megegyezik az antik anekdotával, amelyet Alvinczi Péter felelevenített.

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCCXXVII, num. 1397.

246. PHALARIS ÉRCÖKRE (Q 581. mot.)

Phalaris király egyetlen parancsára Perillus rézműves egy bikát öntött ki rézből. A rézbikának ajtaja volt, hogy a halálra ítélt ember belebújhasson. A kegyetlen király a mestert bűjtatta be elsőnek.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 290/b. 2. Prágai A. 1628, 293sq. 3. Borosnyai Lukáts S. 1768, G3/a. 4. Borosnyai Lukáts S. 1768, G/b. 5. Verestói Gy. 1783, 753. 6. Verestói Gy. 1783, 909.

Interpr.:

Az elbeszélés a középkor keresztyén vallásos irodalmában közismert (a). Felhasználták és kedvelték a német protestáns teológusok is (b). Georg Stengel jezsuita hitszónok a 17. század elején Ovidiustól idézte (c). Terjedéséhez a Gesta Romanorum jelentősen hozzájárult (d). Haller János fordításával nálunk magyarul vált ismertté (e). Oesterley a Phalaris-téma forrásait 69 tételben sorolta fel (f). Kétségtelenül Ovidius volt a Phalaris-elbeszélés legjelentősebb forrása. György Lajos a Phalaris-elbeszélés előfordulásait a magyar irodalomban gondosan feltárta, de figyelmét meglepően elkerülték a protestáns források (g), úgyhogy bibliográfiai felsorolásom szükségszerűen kiegészíti az ő áttekintését. A Legenda aurea átalakította a Phalaris-féle elbeszélést. Eszerint Adrianus császár Eustachiust és hozzátartozóit vasbikába záratta, és az alá tüzet gyújtott. Az áldozatok teste sértetlen maradt, bár elpusztultak (h). A Phalaris-témát említette Rosnyai Dávid Horologium Turcicum c. fordításában (i): „... maga kostolná, mint Perillus a' Rez Bikánál való fűtőzést.”

Lit.:

a: Tubach num. 811. Bull, Brazen.; b: Rehmann p. 164, num. 75. Phalaris und der ehernen Ochse., és másutt: Rehmann p. 313sq., num. 70. Perillus.; c: Schneider 2, p. CCLXX, num. 1140.; d: Oesterley, Gesta Romanorum p. 346sq., num. 48 (143).; e: Katona, Gesta Romanorum p. 189sq., num. XLVIII.; f: Oesterley, Gesta Romanorum p. 719sq., num. 48.; g: György num. 175.; h: Benz/Legenda aurea 828.; i: Rosnyai D. 1926, 153.

247. PHÓKIÓN ÉS AZ AJÁNDÉK

Phókión visszautasítja Fülöp király ajándékát. Az uralkodó aranyakat akart ajándékozni a bölcsnek.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 857. 2. Szenci Molnár A. 1701, 151—154. 3. Kiss B. 1852, 73.

Interpr.:

A német protestáns teológusok egyik kedvelt exempluma volt ez a történet (a). Georg Stengel jezsuita hitszónok is idézte, de forrását sajnos nem tüntette fel (b). Prágai András szövegében (1. változat) megtaláljuk a forrás megjelölését: Plut. in vita Phocionis.

Lit.:

a: Rehermann p. 446, num. 6. Historia von Phocion und dem Grossen Geschenk Alexanders d. Gr.; b: Schneider 2, p. CCVIII, num. 879.

248. PHÓKIÓN ÉS A CIPŐ

Phókión csak hidegben húzott fel cipőt.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 322/a.

Interpr.:

Végső forrása Plutarkhoszra nyúlik vissza, de Margitai Péter valószínűleg Hondorff promptuáriumából vette közvetlenül. Georg Stengel jezsuita idézte forrását (a).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCXXII, num. 943. Forrás: Plutarch., vita Phocionis.

249. PORCIA

Porcia megtudja férje, Brutus elestét. Öngyilkos akar lenni.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 335.

Interpr.:

Kaspar Goltwurm: Csodajelek c. művébe is felvette Porcia példáját, aki izzó szénre lépett, és így vette el életét (a).

Lit.:

a: Brückner p. 136, not. 68. (Porcia, die nach des Brutus Tod sich mit glühenden Kohlen das Leben nahm...). Goltwurm Valerius Maximusból merített (Factorum et dictorum memorabilium libri novi, Lib. IV, c. 6,5).

250. PYTHIUS EBÉDJE

Pythius ebédjét csupa aranyedényben fogyasztotta el.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 142sq.

Interpr.:

Az elbeszélést már idézték a német protestáns teológusok a 17. században (a). Nálunk előfordulása kivételes jelenség.

Lit.:

a: Reherrmann p. 165, num. 77. Pythius' Mahlzeit aus Gold.

251. SZALADIN LEPLE (J 912.1. mot.)

Szaladin egyiptomi király úgy rendelkezik, hogy halála után egy leplet hordozzanak szét királyságában.

Var.:

1. Kecskeméti a. J. 1621, 566. – Szabó L. 1982, 36, num. 16. 2. Exequiae principales 1624, 75sq. 3. Exequiae principales 1624, 255. 4. Hodászi M. 1646, 91. 5. Sélyei Balogh I. 1655, 187. 6. Szenci Molnár A. 1701, 222. 7. Kamarási Gy. 1766, 138.

Interpr.:

A középkorban ismert keresztyén vallásos exemplum volt (a). A német protestáns teológusok is idézték (b). A protestáns egyházi írók és hitszónokok Hondorfftól is vehették (p. 800, 45. sor).

Lit.:

a: Tubach num. 4355 Shroud of Saladin.; b: Reherrmann p. 440sq., b2 (Seite 14.): „Der Saladinus, König Egypten, Denn da er gestorben war, muste seiner Verordnung nach ein Grabtuch auf einem langen Spies im Lager umbher getragen...”

252. SZEM: A BÍRÓ SZEME

Az antik történeti esettudósítás szerint a thébaiak festménye a bírót úgy ábrázolta, hogy szeme le volt kötve, kezét pedig levágták.

Var.:

1. Deretskei A. 1603, 434/a. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 874.

Interpr.:

A történeti esettudósításból kialakított protestáns exemplumról a hazai prédikációirodalom alapján a 17. századból van tudomásom. Később, úgy látszik, a protestáns hit-szónokok és egyházi írók felhagytak emlegetésével. A német teológusok közül Georg Strigenitz élt vele, szintén ugyanebből az időből.

Lit.:

Rehermann p. 459, num. 7. (Gemelde der Thebaner).

253. SZOLÓN HAMVAI

A bölcs (Szolón) kérte rokonait, hogy hamvait szórják el.

Var.:

1. Török P. 1, 1841, 94.

Interpr.:

A katolikus Georg Stengel idézte azt az exemplumot, miszerint Szolón kérte, hogy hamvait szórják el (a). Török Pál exempluma lényegesen eltér tipológiai szempontból ettől: Lükurgosz felásott porát szórják eszerint a tengerbe.

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCCXLsq., num. 1465. Forrás: Diog. Laert., 1.1, Solon.

254. SZÓKRATÉSZ A HÁZASSÁGRÓL

Szókratész, a bölcs nyilatkozata a házasságról.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 41.

Interpr.:

Ez az elbeszélés már a középkorban vallásos exemplumok között szerepelt (a).

Lit.:

a: Tubach num. 4457. Socrates on Marriage.

255. SZÓKRATÉSZ BÉKETŰRÉSE

Szókratész egy ostoba ifjútól eltűri az arculütést, nem tesz ellene semmit.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 110/b. 2. Geleji Katona I. 1, 1645, 960. 3. Szilágyi F. 1807, 15.

Interpr.:

Az exemplumváltozatok igen eltérőek. Az 1. változat úgy említi, hogy Szókratész egy ostoba ifjútól az arculütést szenvedte el. Geleji Katona István a 2. változatban rúgást említ. Szilágyi Ferenc a 3. változatban azt mondja, hogy Szókratész a rosszat tűrte el békével. Az exemplum már kedvelt volt a keresztyén hagyományban (a).

Lit.:

a: Tubach num. 4456. Socrates, Disrespect Unpunished.

256. SZÓKRATÉSZ ÉS AZ ARANY

Szókratész tengerbe dobta pénzét/aranyát.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 865. 2. Szenci Molnár A. 1701, 154.

Interpr.:

A 2. változat eltér az általános típusképtől: itt arról van szó, hogy Szókratészt nem lehet ajándékokkal és adományokkal meggyőzni. Ez az exemplumtípus ismert volt a középkorban (a), és felhasználták a protestáns prédikátorok is (b).

Lit.:

a: Tubach num. 3366. Money Throw into Sea.; b: Brückner p. 687sq.

257. SZÓKRATÉSZ ÉS XANTIPPE (T 251.4. mot.)

Szókratész, a bölcs azt mondja, hogy türelmesnek kell otthon lennünk, így a nyilvános szerencsétlenséget annál inkább elviseljük.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 112/b. 2. Szenci Molnár A. 1701, 209. 3. Kiss Á. 3, 1837, 68.

Interpr.:

A német protestáns teológusok Gellius nyomán idézték fel ezt a történetet, amely exemplummá alakult gyakorlatukban (a).

Lit.:

a: Rehmann p. 418, num. 20. Historia von Sokrates und Xantippe.

258. THALÉSZ BELEESIK A GÖDÖRBE (J 2133.8. mot.)

Thalész, a filozófus felfelé néz mindig, a csillagokat szemléli. Közben nem veszi észre a gödört, és beleesik.

Var.:

1. Földváry J. 2, 1834, 122.

Interpr.:

Egy magyar exemplumváltozat alapján érthető módon lehetetlen a cselekménytípus változásvizsgálatát elvégezni. A téma történeti gyökerei mélyek. Az anekdotatípus már az ókorban előfordult (a). Felhasználták a középkor keresztyén hitszónokai (b). Idézték a 16–17. században a protestáns prédikátorok is (c). Úgy tűnik, hogy nálunk az evangélikus-református hitszónokok körében nem volt annyira elterjedt, mint nyugaton. Katolikus egyházi írók műveiben várható további exemplumváltozatainak felbukkanása.

Lit.:

a: Wienert p. 85, num. 514.: Der Sterngucker, der in den Brunnen fällt.; b: Tubach num. 3750 Philosoph, star-gazing, falls.; c: Rehmann p. 283, num. 8. Thales fällt in die Grube.

259. TIBERIUS ÁLMA HALÁLÁRÓL

Tiberius császár halála előtt olyan jeleket észlel, amelyekből megtudja, hogy életének vége közeledik.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 182.

Interpr.:

Korábban, a középkor folyamán népszerű vallásos exemplum volt (a), de a protestantizmus folyamán háttérbe szorult. A 19. század elején felbukkanása a protestáns prédikációirodalomban teljesen véletlen és egyedülálló.

Lit.:

a: Tubach num. 1475. Death-omen and Predictions. A4. Emperor and death-omen.

260. URALKODÓ: AZ URALKODÓ A FILOZÓFUSTÓL HALOTTAK FELTÁMASZTÁSÁT KÖVETELI (E 162. mot.)

Egy uralkodó a filozófustól felesége vagy alattvalója feltámasztását követeli. A bölcs ember ellenfeltétele: az uralkodó találjon három harmincéves embert, akit semmiféle csapás nem ért. Neveiket írja fel egy cédulára, és tegye a királynő vagy alattvaló testére.

Var.:

1. Madarász M. 1635, 818sq. 2. Szenci Molnár A. 1701, 90sq.

Interpr.:

A német protestáns teológusok közül Rehermann Nathanael Tilesius húsvéti prédikációjából idézte ezt az elbeszélést exemplumként, amely 1615-ből származik (a). Nincs kizárva, hogy a magyar evangélikus-református egyházi írók német protestáns teológusok közvetítésével használták fel ezt az exemplumot.

Lit.:

a: Rehermann p. 502, num. 7. Historia von Democritus' Forderungen, die er gestellt hat, als er die Frau des Königs Artaxerxes von den Toten erwecken sollte.

Megj.:

Az 1. változatban Artaxerxész és Démokritosz, a 2. változatban Dárius és Démokritosz szerepel. Az 1. változatban a bölcs élők neveit véseti föl a koporsóra, a 2. változatban arról van szó, hogy gondtalan emberek neveit kellene felírni egy cédulára.

261. VITELLIUS (F 632. mot.)

Vitellius rengeteget evett.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 430sq. – Alvinczi P. 1935, 144. 2. Szilágyi F. 1807, 11.

Interpr.:

Vitelliust, a nagyevőt többször emlegették a protestáns hitszónokok is. Ez az ókori figura a keresztyén vallásos irodalomban negatív példa volt. A mesei szájhagyományban alakját azért kell fontosnak tartanunk, mert *A Nagyevő és társai* (AaTh 513A) mesetípusnak egyik fontos stabilizáló tényezője lehetett. A francia kalandos irodalom (a) nyilvánvalóan hatott d'Aulnoy grófnőre, illetve a korai német népkönyvek segítettek Nagyevő alakjának meggyökereztetésében (b).

Lit.:

a: Schenda, R. 1961, p. 111, 1Aa csoport (Vielfrasse).; b: BP 2, 85.

262. ZOPÜROSZ LEVÁGATJA ORRÁT ÉS FÜLÉT

Zopürosz, Dareiosz fő embere orrát és fülét levágatja. Így felderítés közben nem ismerik fel őt az ellenség katonái. Ezután sikerül, hogy a perzsák csellel bevegység és elfoglalják Babilont.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578: Nemeskürty I. 1980, 895sq. 2. Magyarai I. 1602/1979, 170sq. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 349sq. 4. Tofeus M. 1683, 748.

Interpr.:

Ez az antik történet különösen a 17. században volt népszerű, valószínűleg a korabeli csodálatos irodalom hatására. Érdekes, hogy Rehmann nem regisztrálta monográfiájában ezt az elbeszélést, pedig biztosan számos változata van a 16–17. század német teológusainak műveiben is. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a 18. században, úgy látszik, megszokad a hagyományozódás folyamatossága eddigi megfigyeléseim szerint a prédikációirodalomban.

Lit.:

Schenda, R. 1961, 28: „von Zopirus, der sich um einer Kriegslist willen Ohren und Nase abschnitt...” Ez a párhuzam a 16. század második felének francia csodás irodalmából származik. A magyarországi református teológusok francia kulturális kapcsolatai magyarázhatják a típusjegyzést.

263. XERXÉSZ ÉS AZ ÉLET RÖVIDSÉGE (U 250. mot.)

Xerxész nézi hatalmas seregét, és közben arra gondol, hogy hol lesznek ezek az emberek pár száz év múlva. Az uralkodó könnyezni kezd.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 228sq. 2. Exequiae principales 1624, 254sq. 3. Verestói Gy. 1783, 321. 4. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 119. 5. Báthori G. 1, 1820, 40., 147.

Interpr.:

A keresztyén vallásos irodalomban, a középkorban Temesvári Pelbárt tette népszerűvé ezt a példát (a). A protestáns hitszónokok a 17. században ezt az exemplumot gyászbeszédekben hasznosították. A 2. változat biztosan Hérodotosztól (libr. 7.) származik. Egy 1720 körül származó kolozsvári protestáns iskoladramában megtaláljuk említését (b).

Lit.:

a: Tubach num. 5399. Xerxes Recognizes Brevity of Human Life.; b: Varga, Protestáns iskoladramák I/1, p. 463, 262–265. sor.

264. XERXÉSZ HADSEREGE

Egy bölcs azt mondja Xerxésznek, az uralkodónak, hogy serege a saját vérében fog elpusztulni.

Var.:

1. Magyar I. 1602/1979, 84. 2. Magyar I. 1602/1979, 143. 3. Magyar I. 1602/1979, 171. 4. Alvinczi P. 1616/1935, 125. 5. Mihálykó J. 1608, 171sq. 6. Mihálykó J. 1612, 7.

Interpr.:

A Xerxész seregéről szóló exemplum már a középkorban előfordult (a), de a 17. század protestáns prédikátorai igen eltértek a középkori elbeszélésszövegtől, és Xerxész seregét csupán narratív motívumként kezelték. Magyar István az 1–3. változatban azt jelentette ki, hogy Xerxész serege gőgösség miatt fog vereséget szenvedni. Mihálykó János Xerxész sirását idézte fel: az uralkodó sírni kezdett, amikor arra gondolt, hogy serege száz esztendő múlva teljesen elpusztul (6. változat).

Lit.:

a: Tubach num. 5398. Xerxes, Army of. A philosopher tells Xerxes that his vast army will perish by its own bulk.

B) Ördögelbeszélések

265A. ANTIKRISZTUS I. (T 585.2. mot.)

Az Antikrisztus egy babiloni szegény asszonytól született, nyolcadnapra a bölcsekkel disputált. A prédikátorok és hitszónokok hol azonosították az Antikrisztust a Sátánnal, hol az Antikrisztus országáról szóltak, hol pedig az Antikrisztust csupán megemlétték a hozzáfűződő története nélkül.

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Zz/b. 2. Melius P. 1563, fol. Bbij/e. 3. Melius P. 1563, fol. Aiiij/a. 4. Melius P. 1563, fol. Aij/a. 5. Melius P. 1658, X ij/c. 6. Beythe I. ²1584, 28. 7. Stöckel, L. 1596, fol. 10/b. 8. Zvonarits M./Nagy B. 1615, 259. 9. Zvonarits M./Nagy B. 1615, 260. 10. Zvonarits M./Nagy B. 1615, 130. 11. Zvonarits M. 1, 1627, 341. 12. Zvonarits M. 1, 1627, 748.. 13. Madarász M. 1635, 13. 14. Madarász M. 1635, 46. 15. Madarász M. 1635, 737. 16. Madarász M. 1635, 837. 17. Madarász M. 1635, 842. 18. Kereszturi P. 1641, 246. 19. Geleji Katona I. 1645, 757. 20. Geleji Katona I. 1645, 791. 21. Geleji Katona I. 1, 1645, 1238. 22. Geleji Katona I. 1, 1645, 894. 23. Geleji Katona I. 1, 1645, 834. 24. Geleji Katona I. 1, 1645, 1243. 25. Geleji Katona I. 2, 1647, 129. 26. Medgyesi P. 1650b, 25. 27. Medgyesi P. 1650a, 59. 28. Técsi J. M. 1673, 14. 29. Sárpataki M. 1681, 215. 30. Édes A. 2, 1857, 61.

Interpr.:

A változatok közül az 1., 2., 4. változat a Sátánnal egyenlő Antikrisztust említi. A 3. változatban az Antikrisztus katonáiról van szó. Az 5., 29. változat az Antikrisztus országáról szól. A többi változat az Antikrisztust említi. Horváth János Czeglédi István 1566-ban megjelent művét idézi az Antikrisztusra vonatkozóan (a).

Lit.:

a: Horváth J. ²1957, 33.

265B. ANTIKRISZTUS II. (M 363.1.1. mot.)

Az Antikrisztus eljön, a Megváltó tetteit utánozza, a világ végét jelenti.

Var.:

1. Bornemisza P. 1573, fol. CXXXIII/a—b. 2. Beythe I. ¹1584, 307. 3. Margitai P. 1624, 131. 4. Zvonarits M. 2, 1628, 271. 5. Pécsváradi P. 1629, 434. 6. Pécsváradi P. 1629, 490sq. 7. Geleji Katona I. 2, 1647, 130. 8. Geleji Katona I. 3, 1649, 492.

Interpr.:

A középkor egyik ismert vallásos exempluma (a). A Legenda aurea is népszerűsítette (b). A protestáns exemplumok főleg a római pápát említették Antikrisztusként (c). Az Antimessias alakja egészen Dániel könyvére nyúlik vissza. A zsidó hagyományban Isten és a Sátán harcára vezethető vissza. A keresztyén felfogás szerint az Antikrisztus Krisztus visszajövetelét jelenti. Az Antikrisztust hol Néróval, hol II. Frigyeszel azonosították az irodalomban (d). Az Antikrisztus a német néphagyományban mondaalakban megtalálható (e).

Lit.:

a: Tubach num. 286. Antichrist, Coming of.; b: Benz/Legenda aurea 9.; c: StDict. 1, 65.; d: Frenzel, Stoffe 47—49.; e: Petzoldt, Dt. Volkssagen p. 10sq., num. 19.

266. A PÁPA ANTIKRISZTUS

A római pápa Antikrisztus, megteveszti a vallásos embereket.

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Bbbij/d—Ccc/a. 2. Melius P. 1563, fol. DDij/b. 3. Melius P. 1563, fol. Keeij/a. 4. Melius P. 1563, fol. Zzij/a. 5. Melius P. 1563, fol. LI iij/a. 6. Fabricius J. 1603, fol. (2/a.). 7. Pécsváradi P. 1629, 87. 8. Pécsváradi P. 1629, 126. 9. Pécsváradi P. 1629, 131sq. 10. Pécsváradi P. 1629, 238. 11. Geleji Katona I. 3, 1649, 50. 12. Pósaázi J. 1, 1669, 69. 13. Nánási L. I. 1670, 254. 14. Czeglédi I. 1675, 122sq.

Interpr.:

A XIII. századtól az eretnokségek a pápát tették antikrisztusi hatalommá (a). A hitszónoklatokban a 16—17. század folyamán az Antikrisztus-elbeszélés irodalmi toposzá alakult.

Lit.:

a: Horváth J. ²1957, 33.

267. ANYAI ÁTOK

Az anya hirtelen felindulásában ördögöt kíván a lányába. Átka teljesül.

Var.:

1. Szatmárnémeti M. 1675, 255.

Interpr.:

Az ördögelbeszélés Hondorff promptuáriumából származik (a).

Lit.:

a: Brückner p. 470, num. 414. Den Teufel in die Tochter gewünscht.; Az ördögelbeszélés szövegét közzétettem: Dömötör Á.: Magyar protestáns ördögelbeszélések. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXIV–XXVI (1981–1983), Nyíregyháza 1989, p. 77, not. 117.

268. ARANYÖNTÉS A TOROKBA (cf. G 512.3.1. mot.)

Az ördög a kapzsi ember torkába forró önt/aranyat önt.

Var.:

1. Mihálykó J. 1612, 270. 2. Szenci Molnár A. 1701, 163.

Interpr.:

A két változat nagyon eltér egymástól. Az 1. változatban arról van szó, hogy Marcus Crassus torkába öntik aranykincseit. A 2. változat arról szól, hogy Mithridatész Rutiliusnak és Tomürisz Kürosznak olvasztott aranyat öntetett a torkába. A középkori keresztyén exemplumban arról történik említés, hogy a törvényszolga felakasztja magát, és egy szerzetes látja, amint az ördögök felolvasztott aranyat és ezüstöt töltenek a szájába (a). Az egyik magyar történeti monda említi Ozorai Fülöpöt, a csizmadiából lett főispánt, akit megvesztegettek a velenceiek. Zsigmond király olvasztott aranyat öntetett a szájába büntetésül (b). A keresztyén exemplum folklorizálódott, és Erdélyben csodálatos módon megmaradt, amely a tartalmi kivonatunknak teljesen megfelel (c).

Lit.:

a: Tubach num. 454. Bailiff, Hangs Self.; b: Ethnographia 1926, 80.; c: Salamon A. 1987, 480sq., num. 167.

269. BESZÉD IDEGEN NYELVEN (cf. V 223.5. mot.)

Az ördög lehetővé teszi, hogy egy ember idegen nyelven szóljon.

Var.:

1. Perkinsus G. 1648, 204. 2. Szatmárnémeti M. 1675, 254.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos elbeszélések között ismeretes (a). A német protstáns teológusok Manliustól idézték ezt az exemplumot (b). Úgy látszik, hogy hagyományozódása nálunk a 17. század végére megszakadt.

Lit.:

a: Tubach num. 3384. Monk Possessed, Speaks Latin.; b: Brückner p. 450, num. 207. (Manlius, Johannes: Collectanea locorum communium, 1566.)

270. FAUST SZERZŐDÉSE AZ ÖRDÖGGEL (H 1273.1., M 210. mot.)

Faust szerződést köt az ördöggel. Az ördög elviszi Faustot.

Var.:

1. Szász K. é. n. 235.

Interpr.:

Tofeus Mihály prédikációgyűjteményében előfordul egy elrettentő példa a varázsló pusztulásáról: „Péllda erre azaz ördöngös ember, kit az ördög | | néha az emberi társaság közzül, a' rettegésnek setétségnek a helyére, a ko- | porsóban, az halottak közzé hurczolt, holott a' fejét a *monumentumok* | ban, koporsók köveiben verte, néha ... a' | pusztába vitte...” (a)

Az exemplum nyilvánvalóan a Faust-monda ismert részlete: Az ördög végül kitekeri Faust nyakát. A tanulságot már a német teológus Hondorff így fogalmazta meg: „Ez az ördögi bűvész igaz jutalma, mert aki magát ördögnek állítja és úgy mesterkedik, végül is elnyeri jutalmát.” Hondorff Manlius *Loci communes* c. munkájából merítette elbeszélése tartalmát Faust nyomorúságos pusztulásáról (b).

Az ördöggel szerződést kötő Faust mondáját (c) Szász Károly szépirodalmi források alapján újíttotta fel a 19. században. Ez a késői exemplum tipológiai szempontból is különbözött Tofeus ördögbeszélésétől, de bizonyította a Faust-hagyományok továbbélését.

Lit.:

a: Tofeus M. 1683, 616sq.; b: Brückner 675.; c: Rehmann p. 152sq., num. 14. Faustus vom Teufel geholt.

271. FIÚ MEGÁTKOZÁSA

Egy fiút anyja (szülei, apja) megátkoz. Az átok következtében a fiú vízbe fullad (elviszi az ördög a fiút, vagy a fiú súlyos betegségben hal meg).

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1635, 471sq. 2. Gombási I. 1, 1784, 128sq. 3. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 107.

Interpr.:

A második ördögbeszélés Heisterbachi Caesariusnál található (a). Hondorff három történetet fűzött láncba, és ahogy ezt bebizonyítottam, Keresszegi Herman István tőle vette át (b). A 2. és 3. változat csak az apai átokról szóló elbeszélést tartalmazza, amely a német mondakincsben megtalálható (c).

Lit.:

a: Brückner p. 470, num. 413. Den Sohn verflucht.; b: Dömötör Á.: Hondorff-hatások Keresszegi Herman István exemplumaiban. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXV., Szeged 1988, p. 18—21.; c: Grimm, Deutsche Sagen p. 124, num. 231.

272. GONOSZ LELKEK MINT LÁNGOK

A gonosz lelkek tűzcsóvával kergetik a bűnösöket.

Var.:

1. Édes A. 3, 1859, 50.

Interpr.:

Manlius állítólag álmában szellemeket látott láng alakjában, amelyek a füstben eltűntek. Művének első kiadása 1562-ben jelent meg (a). Édes Albert Ciceróra hivatkozott forrásként.

Lit.:

a: Brückner p. 448, num. 184. Geister als Feuerflammen.

273. KÍGYÓK A KRIPTÁBAN

Egy előkelő nemes úr békát vesz észre Izabella királyné ékszerén a kriptában.

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 166sq.

Interpr.:

A párhuzamul említendő középkori keresztyén exemplum eltér Tofeus Mihály példájától: kígyók vannak az asszony sírjában, ezeket veszik észre, akik a sírt felnyitják (a).

Lit.:

a: Tubach num. 4275. Serpents in Woman's Tomb.

274. KŐESŐ (Q 552.14.4. mot.)

Kőeső pusztítja el a gonosz uralkodót.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 124.

Interpr.:

Prágai András példája arról szól, hogy kőeső és ménkő hullott Xerxész seregére, amikor a delphoi Apollón-szentélyt feldúlták. Így mindnyájan elpusztultak (1. változat).

A kőesőt Fincele a 16. században a különleges erők között említette (a). Előfordult a csodálatos eseményekről szóló francia irodalomban a 16. század második felében a kőeső említése (b). Schenda Fincel mellett Maioli, Thevet nevét említi forrásul és egy cosmographiát. Másutt említi a francia csodás irodalom, hogy a kövek az égből hullnak (c). A kőeső elállítása nem tartozik ide, ill. a mágia felé ágazik (d). Érdekes, hogy a kőeső exempluma folklorizálódott. A balkáni mesében kőeső pusztítja el a cárt (e).

Lit.:

a: Brückner p. 336, 1—2. sor.; b: Schenda, R. 1961, p. 126, 7. csop.; c: Schenda, R. 1961, p. 127, 9. csop.; d: Ethnographia IX (1898). évf., p. 404.; e: Leskien, A. 1925, 171. (MdW).

275. ÖRDÖG ÉS GYÓNÁS (G 303.16.9. mot.)

Az ördög a haldokló ágyánál gyónásra vár.

Var.:

1. Sóvári Soós K. 1601, 657. 2. Verestói Gy. 1783, 146sq. 3. Balogh B. 1802, 262.

Interpr.:

A német protestáns teológusok által idézett exemplumtípus a 17. század elején jutott el a magyar prédikátorokhoz (a). Az exemplum Reherrmann szerint Manlius 1566-ban megjelent gyűjteményéből származik. Ismeretes a protestáns egyházi irodalomban egy exemplum, miszerint az ördög papi öltözetben fel akarja írni a haldokló bűneit. Kezdet: „Az asszony magva...” A történet Hocker: Theatrum Diabolarum c. művéből való (Brückner p. 473, num. 440.). Ez az exemplumtípus nagyon hasonlít *Az ördög és a gyónás* történetére, de nem tartozik ide. Különben a 3. változat eltér a 16—17. századi formától.

Lit.:

a: Reherrmann p. 157, num. 35. Teufel will Beichte hören bei Sterbendem.

276. ÖRDÖG ÉS A KÉZ

Az ördög valakinek a kezét elégeti.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, fol. 484/a—b.

Interpr.:

A középkori keresztyén exemplumok között is felbukkan ez az elbeszélés (a). A reformáció korában Johannes Weyer: De praestigiis daemonorum c. könyvében fordul elő, amelynek első kiadása latin nyelven jelent meg 1563-ban (b).

Lit.:

a: Tubach num. 2414. Hand, Black. A man does homage to the devil and his hand turns black.; b: Brückner p. 443, num. 119. Teufel verbrennt Hand.

277. ÖRDÖG ÉS LÁNY

Az ördög megszállja a lányt, majd légyraj alakjában távozik belőle.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. Aa2/b—Aa3.

Interpr.:

Feltehetően Johannes Weyer: De praestigiis daemonorum (1563) c. munkájából származik ez az exemplum (a), de lehetséges, hogy Manliusból, ahonnan Weyer vette szövegét.

Lit.:

a: Brückner p. 447, num. 171. Incubus besucht Hausfrauen.

278. ÖRDÖG ÉS PAP

Az ördög elviszi a papot a szószerkről fekete ember képében.

Var.:

1. Szőnyi Nagy I. 1675, b/a.

Interpr.:

Ez az ördögelbeszélés mint exemplum Jobus Fincel: Wunderzeichen (a) c. művéből származik, amelyet Hondorff (b), Bütner (c), Rivander (d) is átvett.

Lit.:

a: Brückner p. 440, num. 87. (Fincel); b: Brückner p. 457, num. 285.; c: Brückner p. 485, num. 544. (Bütner); d: Brückner p. 513, num. 790. (Rivander). Teufel holt Pfaffen von der Kanzel.

279. ÖRDÖG HALOTT ALAKJÁBAN (G 303.3.1.20. mot.)

Az ördög egy halott alakjában jelenik meg.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, fol. 482/a. 2. Bornemisza P. 1574, fol. 483/b—484/a. 3. Bornemisza P. 1574, fol. 484/a—b.

Interpr.:

Ez az ördögelbeszélés mint exemplum egészen biztosan Luther Mártontól származik, aki ezt Asztali beszélgetéseiben említette (a). Tőle vette át Hondorff (b), majd szintén tőle Bütner (c). Bornemisza Péter egészen biztosan közvetlenül Luthertől idézte ezt az exemplumot egy művében három változatban.

Lit.:

a: Brückner p. 431, num. 9. (Luther, Tischreden); b: Brückner p. 461, num. 323. (Hondorff); c: Brückner p. 487, num. 558., p. 498, num. 661. (Bütner). Teufel in Gestalt Verstorbenen.

280. ÖRDÖG HALOTT TESTÉT RAGADJA EL

Az ördög elragadja a halott ember testét, elhurcolja magával, a koporsó köveihez veri, kiviszi a pusztába. Az ördögelbeszélés Faust halálát ábrázolja így.

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 616sq.

Interpr.:

Ez az ördögelbeszélés mint exemplum már Luther Márton Asztali beszélgetéseiben előfordult (a). Innen vette át Hondorff (b), majd Bütner (c). Faust haláláról ld. az ide vonatkozó összefoglalást (d).

Lit.:

a: Brückner p. 434, num. 29. (Luther, Tischreden); b: Brückner p. 454, num. 306. (Hondorff); c: Brückner p. 486, num. 554. (Bütner); d: Brückner p. 464., StDict. 1, 372.

281. ÖRDÖGKACAGÁS

Vér folyt Goslarban, egy szász templomból, amikor a püspökök és az apátok összeverekedtek Konrád császár uralkodása idején, pünkösdkor.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. Aa. 2. Madarász M. 1641, 584sq.

Interpr.:

Ez az exemplum tulajdonképpen német monda, amelyet hol Caspar Goltwurmtól (a), hol Augustin Lerchheimertől (b) idéztek a 16. században. A goslari ördöglyuk mondáját Bechstein is népszerűsítette (c). A goslari história magyar exemplumváltozatainak filológiai kérdéseivel részletesen foglalkoztam (d).

Lit.:

a: Brückner p. 455, num. 262 Teufel in Kirche. Streit zwischen Erzbischof von Mainz und Bischof von Fulda. Teufel grölt von der Empore. (Caspar Goltwurm, Wunderzeichen, 1557).; b: Brückner p. 504, num. 717. Teufel in Kirche. (Lerchheimer, Augustin, Ein Christlich Bedencken und Erinnerung von Zauberey, 1585).; c: Bechstein, L. 1987, 124sq.; d: Dömötör Á.: Magyar protestáns ördögelbeszélések. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXIV–XXVI (1981–1983). Nyíregyháza 1989, p. 71sq., not. 92–95.

282. AZ ÖRDÖG LÁNYAI (G 303.11.5.1. mot.)

Az ördögnek kilenc vagy tíz lánya van.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 215–218. – Alvinczi P. 1935, 134.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomból ismert (a). Georg Stengel jezsuita is idézte ezt az exemplumot, forrása pedig a következő volt: Valentin. Andreas, mythologiae christianae, 1.3, manip. 5, pag. 275. (b).

Lit.:

a: Tubach num. 1452. Daughter of Devil.; b: Schneider 2, p. CXLIX, num. 612.

283. ÖRDÖGÖK FELVONULÁSA (cf. G 303.25.19. mot.)

Haldokló ember látja ágyánál az ördögök seregét.

Var.:

1. Ács M. ²1708, 316sq.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomból már ismert volt ez az elbeszélés (a). A Legenda aurea említett egy elbeszélést, miszerint Szent Forseus halálos ágyánál az ördög és az angyalok küzdöttek a haldokló lelkéért (b). A vallásos elbeszélés folklorizálódott (c).

Lit.:

a: Tubach num. 1661. Devils, Procession of.; b: Benz/Legenda aurea 741sq.; c: Looits FFC 66, p. 45, num. 47.

284. ÖRDÖGÖK GYERMEKET RABOLNAK (cf. E 412.4. mot.)

Az ördögök elrabolják a káromkodó gyereket.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 211sq.

Interpr.:

Az exemplum már Hondorffnál megvan (a), aki Discipulus szövegét kivonatolta (Discipulus, serm. 23.). Az exemplum folklorizálódását külföldön kimutatták (b).

Lit.:

a: Brückner p. 469, num. 412. (Hondorff, 1568).; Brückner p. 516, num. 822. (Rivander, Gregorius in Dialogo.); Teufel rauben fluchendes Kind.; b: Sinninghe p. 108, num. 917.

285. ÖRDÖGŰZÉS (D 2176. mot.)

Az ördögöt szentelt vízzel űzték ki.

Var.:

1. Pósházi J. 1, 1669, 145. 2. Czeglédi I. 1670, 74. 3. Szatmárnémeti M. 1675, 257.

Interpr.:

A protestáns hitszónokok elítélték a szentelt vízzel való exorcizmust. Johannes Weyer 1563-ban De praestigiis daemonorum c. művében az ördögűzést Manhuse pap csalásának tüntette fel (a).

Lit.:

a: Brückner p. 446, num. 162., p. 518, num. 841. Teufelsaustreibung mit Weihwasser.

286. PÁPA ÉS ÖRDÖG (M 341.3.1. mot.)

II. Szilveszter pápa megkérdezi az ördögtől, meddig fog ő uralkodni. Az ördög válasza: Amíg Jeruzsálemben misét nem mond. Valóban a pápa meghal az után a miséje után, amelyet Róma Jeruzsálem nevű templomában tartott.

Var.:

1. Prágai A. 1628, XXXXXXXX/a.

Interpr.:

Ez az exemplum már Luther Márton Asztali beszélgetéseiben előfordult (a).

Lit.:

a: Brückner p. 434, num. 30., p. 447, num. 174., p. 456, num. 276., p. 462, num. 343., p. 487, num. 565., p. 506, num. 732. Teufelsbündnis, um Papst zu werden.

287. RATBOD

Az ördög hatalma megmarad Ratbod felett. A fríziai herceg inkább nem keresztkedik meg, hogy együtt maradhasson a túlvilágon őseivel.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 839. 2. Gombási I. 2, 1784, 236. 3. Sükösd S. 1, 1858, 99.

Interpr.:

Mint középkori vallásos elbeszélés a Legenda aurea révén is hagyományozódott (a). Felhasználták a német protestáns teológusok is igehirdetésükben (b). Az 1. változatról filológiai összehasonlítással bebizonyítottam, hogy Hondorfftól származik (c). A Radbot-mondát a jezsuiták Ungvárott 1749-ben iskoladramájában előadták (d).

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 971.; b: Rehermann p. 157, num. 37.; c: Dömötör Á.: Hondorff-hatások Keresszegi Herman István exemplumaiban. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXV, Szeged 1988, p. 22, not. 24–27.; d: Staud G. 2, 1986, 210.

288. REMETE (K 943. mot.)

A remete megöli apját.

Var.:

1. Alvinczi P. 1632, 11/b–12/a = fol. CB/b. 2. Alvinczi P. 1, 1633, 376sq. = Szabó L. 1982, p. 140, num. 59.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomból ismert (a). Említi a régi cseh vallásos irodalom is (b). A német protestáns egyházi írók szintén felhasználták (c). Véleményem szerint Alvinczi Péter exemplumának forrása Hondorffra nyúlik vissza.

Lit.:

a: Tubach num. 2570. Hermit Kills Father.; b: Dvořák num. 2570.; c: Brückner p. 442, num. 116. (Weyer, De praestigiis daemonorum, 1563)., Brückner p. 468, num. 397. (Hondorff, A., Promptuarium exemplorum, 1595)., Brückner p. 495, num. 631. (Bütner, W., Epitome historiarum, 1576).

289. SPIRA FERENC VÉGZETE

Spira Ferenc (vagy Franciscus Spiera) úgy halt meg, mint a reformáció ellenfele és tagadója.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, fol. 643/a. (Eml.) 2. Bornemisza P. 1584, CCCCCXXIV/b. 3. Sónvári Soós K. 1601, 153sq. 4. Sónvári Soós K. 1601, 361. (Eml.) 5. Margitai P. 1617, 177/b. 6. Szónyi Nagy I. 1675, (b) 3. (Ajánló levélben.) 7. Nádudvari P. 1741, 71.

Interpr.:

A Spira Ferenc-féle exemplum jellegzetes protestáns ellenlegenda, amelyet idéztek a protestáns egyházi szerzők is német földön (a). Érdekes, hogy Sónvári Soós Kristóf Káinnal, Júdással és Saullal említette a 4. változatban (b). A reáliák módszere jegyében Spira Ferenc a negatív példák sorába került.

Lit.:

a: Reherrmann p. 170, num. 103. Franciscus Spiera (wie er als Gegner und Verleugner der Reformation starb); Brückner p. 440, num. 85. (Jobus Fincel Wunderzeichen c. munkáját említi.).

290. SZÉNÉGETŐ HITE

A szénégető találkozik az ördöggel. Az ördög megkérdezi tőle, mit hisz. „Azt hiszem, amit az egyház.” „És mit hisz az egyház?” — kérdezi az ördög a szénégetőt. „Azt, amit én” — mondja a szénégető. A tehetetlen ördög dolgavégezetlenül eloldalog a szénégetőtől.

Var.:

1. Pécsváradi P. 1629, 28. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 108. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 798sq. 4. Czeglédi I. 1663, 275.

Interpr.:

A szénégető hitéről szóló elbeszélést a barokk korszak hitszónokai is felhasználták (a). Éltek vele a német protestáns egyházi írók és prédikátorok (b). Hazai kalendáriumainkban megvannak 19. századi nyomtatott változatai (c). Ezekben a szövegekben az együgyű, ugyanakkor ravasz szénégető cigány.

Prou.:

Röhrich, Redensarten 2, p. 524sq. (Köhlerglaube).

Lit.:

a: Moser-Rath p. 308, num. 158.; b: Reherrmann p. 403, num. 50.; c: Dömötör S.: Cigányadomáink. Ethnographia XL (1929). évf. p. 102sq., num. 307.

291. SZOLGÁLAT AZ ÖRDÖGNÉL

Egy ember az ördög szolgálatába áll, hogy sikerüljön a házassága egy gazdag nővel. Később azért szolgál az ördögnek, hogy megszabadulhasson a nőtől.

Var.:

1. Herepei J. 1807, 63sq. 2. Sükösd S. 1, 1858, 59.

Interpr.:

A német protestáns teológusoknál már a 17. században előfordul (a). Nálunk csak a 19. századból találkoztam változataival erdélyi hitszónokoknál.

Lit.:

a: Rehermann p. 157, num. 40. Teufelsverschreibung, um eine reiche Jungfrau heiraten zu können.

292. VARÁZSLÓ MEGETETI A HALOTT ASSZONYT

A varázsló megeteti a halott asszonyt, majd arra készíti, hogy hárfán játsszon. A másik varázsló leleplezi a bűvészkedést.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, fol. 481/a.

Interpr.:

A német protestáns teológusoknál előfordult mint exemplum (a). Legkorábbi német protestáns előfordulása Rehermann szerint Wolfgang Büttnernél 1576-ban. Feltehetőleg előkerülnek korábbi német exemplumváltozatok is. Bornemisza Péter exempluma ugyanis megelőzi az eddigi német protestáns szövegváltozatokat.

Lit.:

a: Rehermann p. 159, num. 47. Zauberer läßt tote Jungfrau essen und der Cythar spielen, ein anderer entlarvt ihn.

C) Keresztyén mondák

293. ADÓSLEVÉL: AZ ADÓSLEVÉL

Evagrius szelleme megjelenik a püspöknek, és visszaadja az adóslevelet. A szellem azt mondja a püspöknek: „Megadatott nekem a százszoros jutalom.”

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 124sq.

Interpr.:

A hazai protestáns exemplumtípusok között igen ritkán fordul elő ez az elbeszélés. Ismeretes a Legenda aureából: Egy halottat nem enged eltemettetni valaki, mert adós-

ságát nem egyenlítette ki. Szent Donátus szavára egy időre felkel a halott, és bebizonyítja, hogy adósságát kifizette. Széttépi az adóslevelet (a). A középkori vallásos exemplumok között számontartott elbeszélés (b). A későbbi katolikus vallásos irodalom forrását feltüntette (c).

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 561.; b: Tubach num. 176. Alms, Repaid Hundredfold.; c: Schneider 2, p. CCXVIIIsq., num. 922. Joh. Evirat., prat. spirit., c. 195.

294. ALEXIUS ÉS A VILLÁM

Luther barátját, Alexiust villám sújtja agyon. Luther ennek hatására kolostorba lép.

Var.:

1. Székács J. 1, 1871, 62.

Interpr.:

A német protestánsok között elterjedt Luther-monda volt, amely a nagy reformátor életrajzaiba bekerült (a). A hazai evangélikus Luther-életrajzokban is felbukkant ez a monda (b). A katolikusok közül Georg Stengel is említette (c).

Lit.:

a: Brückner p. 296, num. 3/b. Luthers Eintritt ins Erfurter Augustiner-Kloster.; b: Dömötör Á.: Hazai Luther-mondáink. In: Fabiny T. (szerk.): Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp. 1984, 330, num. 3. *Villámélmény*. c: Schneider 2, p. LXXVI, num. 288.

295. ALPHONSUS

Alphonsus király a könyvekben gyönyörködik.

Var.:

1. Madarász M. 1641, 178.

Interpr.:

Alphonsus aragóniai király történeteit a hitszónokok szívesen használták fel (a).

Lit.:

a: Brückner p. 711, not 34. előtt: die lehrhafte Geschichte des Königs Alphonsus.

296. ANGYAL: SERAPHIM ANGYALA HÁROMSZOR MONDJA KI A SZENT SZÓT

Seraphim angyala háromszor mondja ki a „szent” szót a Szentháromság kifejezésére.

Var.:

1. Melotai Nyilas I. 1622, 869.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalomban ismeretes exemplum volt (a). Ez a 17. századból származó változat kopást mutat, mivel a történet első része hiányzik belőle. Mivel az elbeszélés első részében Szent Ágoston szívéről van szó, és a protestánsok a szentek közvetítő szerepét nem fogadták el, ez a tény magyarázza az elbeszélés rövidülését a protestantizmus folyamán.

Lit.:

a: Tubach num. 415. Augustine, St. Heart of.

297. ANTONIUS CODRUS

Antonius Codrus tudós elfelejti eloltani a lámpáját, és leég a háza. Ezért szakít Istennel.

Var.:

1. Gombási I. 1, 1784, 122. 2. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 103.

Interpr.:

Az idézetten kívül korábbi protestáns előfordulásaival hazánkban nem találkoztam. Georg Stengel jezsuita exemplumának idézetéből tudható az elbeszélés forrása (a).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCII, num. 849. Forrás: Barthol. Bonon., vita Antonij Urcei Codri.

298. BOGENHAGIUS

Johannes Bogenhagius először eretneknek tartja Luthert, majd elismeréssel ismerteti munkáját másokkal.

Var.:

1. Nádudvari P. 1741, 93.

Interpr.:

Ez az elbeszélés nyilvánvalóan a német evangélikus vallásos narratív hagyományból származik (a). Ritkán fordult elő a magyar protestáns prédikációirodalomban.

Lit.:

a: Rehermann p. 336sq., num. 9. Historia von einem, der der lutherischen Kirche spinnefeind war.

299. CSODÁS JEL: HÁROM NAP RÓMA FELETT KRISZTUS SZÜLETÉSEKOR (F 960.1., V 211.1. mot.)

Krisztus születése idején az égen három nap jelent meg.

Var.:

1. Geleji Katona I. 1, 1645, 697.

Interpr.:

A Mithrász-vallás és a keresztyénség rokonságát mutatja a napimádás (a). A napimádás a Mithrász-valláshoz kapcsolódott. Nagy Konstantinosz is felhasználta a nap ábráját. Az égen megjelenő nap elbeszélése a középkori vallásos irodalomban is felbukkant (b). Azt az elbeszélést, miszerint három nap világított az égen Jézus Krisztus születésekor, a Legenda aurea is népszerűsítette (c). Fincel Csodajelek című művében is előfordult ez az elbeszélés (d). A csodás elbeszéléseket művészien tárgyaló francia irodalomban a 16. század második felében is megvan (e). Az az elképzelés, miszerint ha egy csillag lehull az égről, meghal valaki, kapcsolatban van a Krisztus születésekor Jeruzsálem felett megjelent csillaggal (f). Ismeretes olyan farkas csillag vagy üstökös, amelynek megjelenését a Megváltó születésének egy-egy kerek évfordulójával hoztak kapcsolatba: „1200-ban Krisztus urunk születése után ezer esztendővel, Kazárországban a tudós társaság egy üstökös csillagot látott, melynek farka háromszor övezte körül a napot, s ezentúl is lelógott még egy darab.” (g)

Prou.:

Beyer 543. (Zwei Sonnen zuviel an einem Himmel.)

Lit.:

a: Seligmann, K. 1987, 74.; b: Tubach num. 991.; c: Benz/Legenda aurea 52.; d: Brückner 355.; e: Schenda, R. 1961, 123.; f: BP 3, 235, not. 3.; g: Gaal M.: Kujak Andris keleti utazása. Bp. 1913, 203. A három égítést az égen motívuma megvan az amuri mesében: „Egy nap helyett három égítést kelt fel az égen... A három nap olyan erősen tűzött, hogy a föld lángot fogott...” (Diószegi V. ford. 1957, 137.).

300. EGYÜTTLÉT A TEMPLOMBAN

Egy fiatalember nagyon megkíván egy csinos férjes asszonyt. A fiatalember egy egyiptomi pap segítségét kéri, hogy találkozhasson a fiatalasszonnyal. A pap rábeszélésére a nő bemegy a templomba, és a sötétben együtt van a fiatalember az asszonnyal. Később a fiatalember eldicsekszik élményével, így a férj tudomást szerez a történetekről. Az egyiptomi papoknak menekülniök kell a városból.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579/Nemeskürty I. 1980, 1086. 2. Prágai A. 1628, XXXXXX/a—b.

Interpr.:

A történet Flavius Josephus Zsidó régiségek c. munkájából származik (lib. 18). A középkori keresztyén irodalomban is idézték (b). (a). A protestáns teológiai irodalomban Goltwurm közvetítése révén is megismerhették (b). A magyar szerzők a történet felidézésekor az ősforrásra mentek vissza.

Lit.:

a: Dvořák num. 3944*. Priest, Egyptian, Serving as Procurer. Forrás: Flav. XVIII, 3,4.; Brückner p. 142, not. 95. Paulina im Tempel. A történet „Mundus és Paulina” néven is ismert.

301. EMBERKOPONYA: AZ EMBERKOPONYA GYÓNNI AKAR

Egy halott ember feje megjelenik valahol, és gyónásra vagy keresztelésre vár.

Var.:

1. Zvonarits I./Nagy B. 1615, 287. 2. Prágai A. 1628, XXXXXX 3/a.

Interpr.:

A középkori vallásos elbeszélések között találjuk Temesvári Pelbárt exemplumát, miszerint egy halott ember feje a vízből kiemelkedik, és keresztelésre vár (a). Ismeretes Rauscher példája, amely arról szól, hogy a Dunába fulladt ember három nappal később gyónásra jelentkezik (b). Az exemplum a német mondaanyagban jelentkezett, amely az elbeszélés folklorizálódását bizonyította (c). A magyar meseanyagban ez az exemplumtípus beépült a Mágikus menekülés-mesetípus szerkezetébe (d). Általános jelenség a mondaképződésben, hogy az ember formájú sziklákról azt állították, azok elátkozott emberek (e). A nyelvészeti irodalom feltárt olyan helységnevet, amely azzal magyarázható, hogy a falu mellett levő hegynek olyan az alakja, mint egy emberfej (f). Ez a település *Emberfő*: romániai helység Erdélyben Déstől észak-északkeletre. Az exemplum a német protestáns teológusoknál viszonylag későn bukkant fel (1668-ban) Reherrmann szerint (g).

Lit.:

a: Tubach num. 466. Baptism, Head of Dead Man Appears.; b: Brückner 223, not. 215.; c: Petzoldt, Dt. Volkssagen 77sq., num. 129.; d: Merényi L.: Dunamelléki eredeti népmesék 2, Pest 1864, 55.; e: Leyen, v. d., F. 1930, 8.; f: Kiss L.: Különös földrajzi nevek. Magyar Nyelvőr 106 (1982). évf., 2. sz. 223.; g: Reherrmann p. 155, num. 24. Továbbá: Timár K.: A levágott fej gyónása. Ethnographia XXII (1911), 317—319.

A balkáni mesében, az AaTh 502. mesetípus keretében a fiú kihozza az emberfejet. Így a medvévé változott embert megváltja a varázslattól (Leskien, A. 1925, p. 204, num. 45.).

302. ERETNEKEK ISKOLÁJA

A pap elcsábítja az egyházközségi embereket az eretnekek iskolájába.

Var.:

1. Zvonarits M./Nagy B. 1615, 112.

Interpr.:

Ez az elbeszélés egészen kivételesen tűnt fel a 17. században. A protestantizmus folyamán nem hagyományozódott.

Lit.:

Tubach num. 4205. School of Heretics.

303. GYEREKEK JÁTÉKBÓL LOPNAK

A gyermekek játékból lopnak. Augustinus megállapítja róluk és játékukról: „Gyerme ki ártatlanság”.

Var.:

1. Deretskei A. 1603, 213/b.

Interpr.:

A német protestáns egyházi irodalomból ismeretes ennek a változata, amely kissé eltér az idézett magyar exemplumtól (a). Alighanem a *Vitae patrum* kései nyomával találkoztunk ebben az esetben.

Lit.:

a: Reherrmann p. 390, num. 14. Historia von dem jungen Athanasius.

304. HARANGOK MEGKERESZTELÉSE (G 303.16.14.4., V 81., V 115. mot.)

A harangokat meg kell szentelni, mert különben a megszentetlen harangokat az ördög elviszi.

Var.:

1. Czeglédi I. 2, 1670, 50—54.

Interpr.:

Johannes Weyer: De praestigiis daemonorum c. művében előfordult ez az ördögbe szélés mint babona (a).

Lit.:

a: Brückner p. 441, num. 97. Ungeweihte Glocken soll der Teufel holen.

305. HÁROM LAP (V 246.0.1. mot.)

A remetének a könyvében három lap van. A vörös lap Krisztus véréből ilyen színű. Akiket arra jegyezték fel, a mennyországba jutnak. A fehér lapra a bűntelenek nevei, a fekete lapon a bűnösök nevei olvashatók.

Var.:

1. Madarász M. 1641, 234.

Megj.:

A protestáns vallási hagyományban ennek az elbeszélésnek előfordulása kivételes jelenség.

Lit.:

Tubach num. 3037. Letters, Three.

306. HIT HEGYEKET MOZGAT (F 755.6. mot.)

A szultán a keresztyéneknek azt mondja, imádkozzanak, hátha megmozdul a hegy.

Var.:

1. Ifj. Csire J. 1897, 162.

Interpr.:

A történet egy ismert szállóige alapja lett.

Lit.:

Tubach num. 3424. Mountain Moved by Prayer.

Prou.:

A hit hegyeket mozgat (Kor. lev., Szécsi F. 1936, 223.).

307. HOLTTEST ELTÁVOLÍTÁSA A TEMPLOMBÓL

A templomba temetett embereket pár nap múlva titokban temetőbe szállítják. A templomba temetett halott hozzátartozói sokat fizettek azért, hogy oda temessék rokonukat. Az egyház felvette a rengeteg összeget, utána mégis eltávolíttatja a holttestet egy idő múlva.

Var.:

1. Felvinczi S. 1679, 104sq.

Interpr.:

Nyilván észrevették az emberek a halottak templomból való eltávolítását. A katolikus exemplumok foglalkoztak ezzel a jelenséggel. Az egyik példa szerint a bűnös ember

holttestét távolították el a templomból (a). A másik exemplumváltozatban a bűnöst szintén a templomban temetik el. A sekrestyés látja, hogy este a bűnöst két fekete ördög megkötve húzza ki. A következő nap a hullát a templomon kívül találják meg (b).

Lit.:

a: Schneider 2, p. CCCLXIV, num. 1568.; b: Schneider 2, p. CCCLXIV, num. 1572.

308. ISTEN NEVE CÉDULÁN (A 733.2. mot.)

A szent ember vagy a Megváltó neve szerencsét hoz.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 81sq.

Interpr.:

Az egyetlen exemplumváltozatban arról van szó, hogy Jézus nevét egy cédulára írják, és így dobják vízbe a papírszeletet. Középkori párhuzama kissé eltérő, mert abban Máriát említik.

Lit.:

Tubach num. 3450. Name of Mary Invoked.

309. KERESZT: MINDENKINEK MEGVAN A KERESZTJE

Egy özvegyasszony álmában rengeteg kereszt jelenik meg. Látja álmában, hogy mindenkinek a háza előtt vagy mellett egy kereszt van. Mire felébred, tudatosul benne, hogy mindenkinek megvan a maga keresztje.

Var.:

1. Lévy L. 1898, 90sq.

Interpr.:

Bernát László a legendamesék katalógusában, a típuszámmal el nem látott legendák között említette ezt a történetet. Nyilván egy exemplum folklorizálódásával van dolgunk (a).

Prou.:

Senki sem lehet kereszt nélkül (Sirisaka A. 1890, 207). Jeder hat sein Kreuz zu tragen (Kokare, E. 1988, p. 268, 344B).

Lit.:

a: MNK 3, p. 107, num. 8.

310. KÉRINTHOSZ

János apostol betért egyszer egy fürdőbe, hogy megfürödjön. Amikor azonban megtudta, hogy Kérinthosz bent van, gyorsan távozott arról a helyről, és kifelé menekült, mert nem tudta elviselni, hogy egy fedél alatt legyen vele, és ugyanezt tanácsolta azoknak is, akik vele voltak. „Meneküljünk, nehogy a fürdő is összedőljön, mert benne van Kérinthosz, az igazság ellensége!” — mondta János apostol.

Var.:

1. Melius P. 1568, fol. Eiii/b. = p. 38. 2. Bornemisza P. 1573, fol. CXXXIII/b. 3. Bornemisza P. 1584, CCLXXV/a. 4. Melotai Nyilas I. 1622, 23. 5. Melotai Nyilas I. 1622, 392sq. 6. Madarász M. 1641, 495.

Interpr.:

Kérinthosz történetét Euszebiosz egyháztörténetében ismertette (a). Innen vette át a történetet Hondorff a következő formában: „Cerinthum hunc vna cū suis | applausoribus Ephesi in balneo sedentem, & blasphemias contra Filum | Dei spargentem, ruina domus oppressum & extinctum esse” (b). Lényegesen változtatott Hondorff Euszebiosz szövegén: nála valóban rászakadt Kérinthosza a fürdő, nem mint lehetőség fordult elő.

A 2., 3., 4., 6. változat úgy említi Kérinthoszt, hogy a fürdőház teteje rászakadt. Az 1. és az 5. változat Kérinthosz eretnységét idézte fel, eléggé eltérő módon. Mindez azonban bizonyítja, hogy a protestáns egyházi szerzők nem az eredeti Euszebiosz-szöveg alapján dolgoztak, hanem valamilyen promptuárium alapján, többek között Hondorff is felmerülhet forrásként (c). A folklorizáció esetének példája a perzsa mesetípus, amelyben a fürdőház teteje leszakad, de a hős meztelenül előbb kirohan, és megmenti az uralkodót (d). Ebben az esetben a perzsa mesehős János apostol funkciójában lépett fel szerencsés mesei befejezéssel.

Meg kell említenem, hogy Szatmári Ötvös János az eretnekek élén Kérinthoszt említette meg (Sz. Ö. J. 1668, 50).

Lit.:

a: Baán I. (ford.): Euszebiosz egyháztörténete. Bp. 1983, 128., 160, IV. 14. 6. (66).; b: Hondorff, A.: Promptuarium exemplorum. Frankfurt 1607, p. 79, 32–34. sor.; c: Nemeskürthy I.: A XVI. század utolsó három évtizedének postillairodalmából. In: Olvasók és olvasmányok. Tanulmányok a régi magyar irodalomból. Bp. 1984, 175sq.; d: Marzolph p. 238, num. 1646.

311. KINCS A KERESZT ALATT (N 535.1. mot.)

Tiberius császár bőkezűségéért elnyeri jutalmát. A földben, egy kereszt jele alatt nagy mennyiségű kincset talál.

Var.:

1. Bornemisza P. 3, 1575, 28/a—b. = Nemeskürty I. 1980, 845.

Interpr.:

Ez az exemplum már Temesvári Pelbártnál előfordul, és bár a középkorban eléggé kedvelt történet volt, a protestáns egyházi írók, hitszónokok nem éltek vele. Bornemisza Péter kivétel volt, aki ezzel az exemplummal még a középkori elbeszéléshagyomány folytatójának bizonyult.

Lit.:

Tubach num. 4950. Treasure Found Under Cross.

312. KOPORSÓ MAGÁVAL HORDÁSA

Az egyik uralkodó a koporsót állandóan magával hordatja, jeléül annak, hogy készen áll a halálra.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 674.

Interpr.:

Ez az exemplum már a középkorban jól ismert volt a keresztyén prédikációirodalomban (a). Alvinczi Péter Severus császárhoz kötötte a koporsó magával hordozását.

Lit.:

a: Tubach num. 1138. Coffin Kept in Room.

313. LÉLEKREPÜLÉS (E 700., F 1021. mot.)

A lélek szárnyaival Istenhez repül.

Var.:

1. Szakmári Pap J. 1707, 27.

Interpr.:

A protestáns egyházi irodalomban ez az exemplum meglehetősen ritkán fordul elő. Kétségtől a középkor vallásos keresztyén hagyományában jól ismert (a). Előfordul a középkori vízióirodalomban is (b).

Lit.:

a: Tubach num. 4542. Souls, Birds Representing.; b: Dinzelbacher, P. 1981, 103.

314. LÉLEK SZEMEI (J 1262.7. mot.)

Egy pap mondja egy embernek, hogy minden légynek van szeme, de csak az embernek van a lelkében szeme.

Var.:

1. Müller H. é. n. 355.

Interpr.:

Egy exemplumváltozat alapján semmit nem lehet mondani a típus változásfolyamatáról. Kétségtelen, hogy a téma már a középkor vallásos keresztyén irodalmában jól ismert volt (a).

Lit.:

a: Tubach num. 1950. Eyes of Soul.

315. LUTHER A HATTYÚVAL (B 143.0.1. mot.)

Husz János 1416-ban Konstanzban a máglyán megjövendölte a hattyú megjelenését száz éven belül. Ezért Luthert a képeken hattyúval ábrázolták.

Var.:

1. Kollár, J. 1844, 633—640.

Interpr.:

A német protestáns teológusok gyakran említették ezt a tipikus mondát (a). A hazai Luther-életrajzokban jó néhányszor előfordult ez a monda (b). Kvideland a norvég evangélikus ábrázolásokat összegyűjtötte ezzel a témával kapcsolatban (c).

Lit.:

a: Brückner p. 309, num. 119. Luther mit dem Schwan.; b: Dömötör Á.: Hazai Luther-mondáink. In: Fabiny T. (szerk.): Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből. Bp. 1984, p. 332, num. 25. (Gruppe num. 119.); c: Kvideland, R.: Mortensgås. Eit Luther-attribut? Bergen 1971, 3—11.

316. LUTHER KIJELENTÉSE

Állítólag Luther mondta: „Itt állok, másképp nem tehetek.”

Var.:

1. Fejes I. 1877, 195.

Interpr.:

A reformáció emlékünnepén rendszeresen említették Luther állítólagos mondatát, amelynek történelmi kapcsolatairól olvashatunk (a). Mindenesetre Luther mondata a német protestáns vallási hagyományból származik: „Hier stehe ich, ich kann nicht anders.”

Lit.:

a: Brückner p. 264, not. 15. 1. („Hier stehe ich...”).

317. MANICHEUSOK

A manicheusok tévedéseit sorolja fel az exemplum, vagy eretnekségükre utal.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 68. (VII. prédikáció). 2. Pósházi J. 1, 1669, 110.

Interpr.:

A manicheusok tévelygéseit említő exemplum gyakran kapcsolódott össze más eretnekek említésével. Pl. Prágai András művének előszavában említette, hogy az asszony ördög „csinálmánya” az eretnekek szerint. Itt Marciont, Manichaeust és Severinust együtt sorolta fel (Prágai A. 1628, sztl./b. az előszóban). A középkori keresztyén exemplumot Tubach külön típusként tartja számon (a).

Lit.:

a: Tubach num. 3158. Manicheans, Errors of.

318. MUNKA VASÁRNAP (Q 559.4. mot.)

Egy cselédes gazda vasárnap gabonát őröl. Lisztje meggyullad és elég.

Var.:

1. Medgyesi P. 1636, 527sq.

Interpr.:

Az elképzelés, miszerint az ünnepnapon végzett munka büntetéssel jár, a népmondákban elterjedt (a). Ismeretes egy német evangélikus exemplum, amely arról szól, hogy ünnepnap egy evangélikus emberre ráesik a fa, és meghal (b). A másik vallásos példa szerint egy paraszt vonakodik, hogy imádkozzon. Fát hord, míg a harang szól. Hazafele jövet meghal (c).

Lit.:

a: Röhrich, L.: Frevel, Frevler. EM 5, p. 322, not. 19—22.; b: Brückner p. 323, num. 265.; c: Brückner p. 324, num. 271.

319. MÉHEK TÁMADÁSA

Méhek (darazsak, szúnyogok stb.) elűzik az ellenséget.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 210.

Interpr.:

Már a *Legenda aurea* említ egy elbeszélést, amelyben a barátokat szúnyogok kínozzák meg. Szent Bernárd megátkozza őket, mire a szúnyogok reggelre elpusztulnak (a). A német protestáns teológusok említették azt az exemplumot, amelyben a perzsákat szúnyogok és tetvek úzik el (b). Georg Stengel jezsuita teológus Appianusra való hivatkozással idézett egy exemplumot, amelyben Lucullus seregére az egyik vár föld alatti folyosóiból méheket küldtek. Az ellenség elmenekült onnan (c). Az egyik római elképzelés szerint méhek üldözték a fősvényeket a pokolban (d). Az egyik svájci mondában az ellenségre méheket eresztettek, és így megnyerték a csatát (e). A felmentő méhraj mondája ismeretes cselekménytípus a magyar prózafolklórban is (f). Ez a mondatípus bekerült a mesekincsbe: Juhenes, a mesehős társával küzd a nagy felhőbe közeledő sáskákkal szemben. Ezek a sáskák a Vénbanya kenderéből jönnek elő (g).

Lit.:

a: Benz/*Legenda aurea* 618.; b: Brückner p. 248, not. 367.; c: Schneider 2, p. XCVIII, num. 387.; d: Landau, M. 1909, 156.; e: Müller 1, 1978, 13, num. 7.; f: Szendrey Zs. 52, num. 40.; g: Ipolyi A. 1914, 142–151, num. 20.

320. MOHAMED CSALÓ GALAMBJA (K 1962.1. mot.)

Mohamed egy galambot szoktatott arra, hogy a vállára repüljön. Mohamed a fülébe gabonaszemeket tett, és a galamb így a vállára szállt. A próféta azt mondta a népnek, hogy a Szentlélek szállta meg.

Var.:

1. Bornemisza P. 1573, fol. CVIII/b. 2. Geleji Katona I. 1645, 669sq. 3. Tasnádi Székely I. 1, 1794, 130sq.

Interpr.:

A középkor keresztyén vallásos exemplumai között ismeretes volt ez a történet (a). Népszerűsítette a *Legenda aurea* is (b). A fülbe tett gabonaszem Mohameddel kapcsolatban a német protestáns egyházi irodalomban közkedvelt volt (c). A magyar exemplumváltozatok időbeli elterjedéséből azt a következtetést lehet levonni, hogy a cselekménytípus hagyományozódása a 18. század végén megszakadt. A 16–17. század folyamán a török uralom elleni tömörítő keresztyén öntudat egyik kifejeződése lehetett.

Lit.:

a: Tubach num. 1762. Dove of Mohamet.; b: Benz/*Legenda aurea* 964.; c: Brückner p. 142, not. 97. (Taubé pickt Weizenkorn aus dem Ohr).

321. NYÍLVESSZŐK VISSZAHULLÁSA (F 963.2. mot.)

A kilőtt nyílvelesszők a szél miatt azokra hullnak vissza, akik azokat kilőtték.

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 475.

Interpr.:

A középkori keresztyén prédikációirodalomban ismert elbeszélés (a). A motívum terjedésére hatott a Legenda aurea (b), bár ott arról van szó, hogy a mérgezett nyíl visszahull Garganusra. Georg Stengel jezsuita hitszónok más forrásból idézte a 17. század elején (c). Tofeus Mihály változatában Theodosius és Eugenius csatájával kapcsolatban említette ezt az elbeszélésmotívumot.

Prou.:

A kazahoknál van egy olyan közmondás, amely ezzel az exemplummal kapcsolatban említhető: „Ha az égbe lősz, könnyen szemedbe hullhat” (Akkozin, M. A. 1986, 80.).

Lit.:

a: Tubach num. 349. Arrows Blown by Wind.; b: Benz/Legenda aurea 744.; c: Schneider 2, p. CCLXXX, num. 1181.

322. ÖREGEK: NAGYON ÖREG EMBEREK (A 1440.3. mot.)

Egy fejedelem az erdőben egy házra lel, ahol egy öreg emberrel találkozik. Kiderül, hogy apja és nagyapja is él. Azért értek el magas kort, mert sajtot, tejet, kenyeret és sőt fogyasztottak.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 342. = Alvinczi P. 1935, 145. 2. Tasnádi Székely I. 1, 1794, 333.
3. Balogh B. 1802, 273. 4. Edvi Illés P. 3, 1840, 34. 5. Könyves Tóth K. 1881, 221.

Interpr.:

A nagyon öreg emberek témáját a német protestáns teológusok is felhasználták az igehirdetésben (a). Élt vele a katolikus Georg Stengel német jezsuita hitszónok a 17. század elején (b). A legöregebb a tanyán megnevezésű mesetípusban az exemplum parodisztikus felfogása érvényesült. Ez a mesetípus az exemplum profán feldolgozásának felel meg (c).

Lit.:

a: Reherrmann p. 314, num. 72. Sehr alte Leute.; b: Schneider 2, p. CCI, num. 845.; c: AaTh 726.

323. PAPHNUTIUS

Paphnutius megtéríti a rossz útra tévedt asszonyt, Thaist.

Var.:

1. Madarász M. 1641, 736. 2. Nánási L. I. 1670, 707sq.

Interpr.:

A középkorban már felbukkan mint keresztyén vallásos exemplum (a). A régi cseh irodalomban szintén megtalálhatjuk (b). A középkor folyamán a Legenda aurea jelentékeny mértékben hozzájárult népszerűsítéséhez (c). A német protestáns teológusok szintén gyakran idézték fel (d). A 17. század elején Georg Stengel jezsuita hitszónok szintén említette (e). György Lajos magyar irodalmi elterjedését felvázolta (f). Nánási L. István szövegének a forrását (2. változat) ismerjük: Ethica Vendel. Cap. 36. thes. 5.4.15. A protestánsok használták ezt a művet.

Lit.:

a: Tubach num. 3587. Paphnutius, Vision of.; b: Dvořák num. 2439.; c: Benz/Legenda aurea 784—787.; d: Rehmann p. 166sq., num. 86.; Rehmann p. 379, num. 13.; e: Schneider 2, p. CXXIV, num. 502.; f: György num. 229.

324. PÁPA LEMONDÁSA

V. Celesztin pápa lemondott, hogy egyszerű szerzetes legyen. Egy mennyből származó aranylevél ösztönözte, hogy a pápát lemondásra bírja rá.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 1257.

Interpr.:

Középkori elbeszélés (a). A protestáns szerzőnél való felbukkanása kivételes jelenség. Későbbi hagyományozódásáról a protestáns irodalomban nincs tudomásom.

Lit.:

a: Tubach num. 22. Abdication, Papal.

325. PÁPAVÁLASZTÁS

Amikor a pápát választják, jelenlétében a következőket mondják: „Sic transit gloria mundi.” (Így múlik el a világ dicsősége.).

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 222.

Interpr.:

Középkori keresztyén vallásos elbeszélés volt (a), amelynek hagyományozódása a protestantizmus folyamán végeredményben megszakadt.

Prou.:

Sic transit gloria mundi (Tóth B. 1895, 379.). Ez a szállóige állítólag Kempis Tamástól (1379—1471) származik: Szécsi F. 1936, 99.

Lit.:

a: Tubach num. 3853. Pope, Consecration of.

326. PÁSZTOR, BÉKA ÉS A KARDINÁLISOK

A juhász azt mondja a kardinálisoknak, hogy nem szeretne olyan csúnya lenni, mint a varangyos béka.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 73sq. 2. Prágai A. 1628, XXXX 3 utáni sztl. 1./a. 3. Ács M. ²1708, 179. 4. Gombási I. 1784, 220.

Interpr.:

A középkorban már ismert keresztyén vallásos exemplum (a). Forrását feltárta a szakirodalom (b). A német protestáns teológusok is gyakran idézték (c). Az exemplum bizonyítja a középkori vallásos hagyományok folyamatosságát. Úgy látszik, hogy a 19. században megszűnt egyházi hagyományozódása. A békára vonatkozó népi hiedelmekkel való kapcsolatának kutatása a jövő feladatai közé tartozik, mert ez az exemplum stabilizáló tényezője volt a néphagyományban, különösen akkor, amikor mint exemplumot emlegették.

Lit.:

a: Tubach num. 4879. Toad, Man's Thankfulness for.; motívuma nemzetközileg elterjedt: W27.1.; b: Brückner p. 666.; c: Rehmann p. 172, num. 112.

327. SZENTHÁROMSÁG: ELMÉLKEDÉS A SZENTHÁROMSÁGRÓL (H 1113.1. mot.)

Egy kisiú a tenger partján kanállal meregeti a vizet. Ágoston megkérdezi, mit csinál. „Kanállal meregetem a vizet” — erre a válasz. „Nem céltalan művelet ez?” — kérdezi a szent a kisiút. „Miért? A Szentháromság meghatározása nem ugyanez?” — hangzik a válasz.

Var.:

1. Melotai Nyilas I. 1622, 39. 2. Verestói Gy. 1783, 272. 3. Kecskeméti Zs. 1793, 109sq.

Interpr.:

Az Ágoston-legenda a középkor vallásos irodalmából jól ismert történet (a). Georg Stengel jezsuita hitszónok a 17. század elején idézte nagy művében (b). Magyar irodalmat külföldi párhuzamaival György Lajos állította össze, bár a protestáns szövegváltozatokat figyelmen kívül hagyta (c). A legendatípus történeti összefoglalása is megszületett (d).

Lit.:

a: Tubach num. 4986. Trinity, Meditation on.; b: Schneider 2, p. XXXIII, num. 124.; c: György num. 221.; d: Nörtersheuser, H.-W.: Augustinus und das Knäblein. EM 1, 1017—1019. A motívum nemzetközileg számon van tartva: H1113.1. mot.

Prou.:

A szólás 'Kanállal meríti a tengert' Szent Ágoston után vált ismertté, és jelentése: 'hasztalan munkát végez' (Sirisaka A. 1890, 93.). A magyar nyelvben jelenleg az a szólás, hogy *kanállal akarja kimerni a tengert* 'lehetetlen dologra vállalkozik' jelentésű (O. Nagy: MSZK p. 329, num. 168.). A német nyelvben is megvan ez a szólás: *Das Meer ausschöpfen wollen* azt jelenti, hogy lehetetlent megkísérelni (Röhrich, Redensarten 3, 639.). A szólás nemzetközileg elterjedt: *Mit dem Löffel kann man das Meer nicht ausschöpfen* (Kokare, E. 1988, p. 144, num. 52D.). A kazahban a szólás közmondássá alakult és kiegészült: *Kanállal nem lehet kimerni, aljassággal nem lehet a népet becsapni* (Akkozín, M. A. 1986, 7.).

328. SZÚNYOGOK: A JÓLLAKOTT SZÚNYOGOK (J 215.1. mot.)

Egy embert azzal büntetnek, hogy kikötik meztelenül, hogy csipkedjék a szúnyogok. Valaki odamegy hozzá, és próbálja elhessegetni a szúnyogokat. A megbüntetett ember kéri, ne tegye ezt, mert a jóllakott szúnyogok helyébe éhes szúnyogok (bögölyök) szállnak, és azok még inkább szívják a véré.

Var.:

1. Magyar I. 1602/1979, 125.

Interpr.:

Az exemplum már a középkorban ismert volt (a). Nyilvánvalóan a *Gesta Romanorum* hozzájárult népszerűsítéséhez (b). Oesterley forrásainak feltüntetésekor Arisztotelészt, Plutarkhoszt, Aiszóposzt, Josephus Flaviust tüntette fel alapvető forrásaiként. Georg Stengel jezsuita hitszónok Nikesias filozófushoz és Nagy Sándorhoz köti ezt az exemplumot (c). A történet jól ismert a zsidó folklórban (d). Berachja Hannakdan állatmesegyűjteménye is népszerűsítette (e). A lett folklórban külön típusként tartják számon (f). Egyik magyar változatában Grassalkovichhoz és tisztartójához kapcsolódott (g). Irodalmi változatainak összeállítását György Lajos végezte el (h). Egyik irodalmi felbukkanását Moldova Györgynél Scheiber Sándor fedezte fel (i). Azóta még újabb feljegyzések rögzítették a történet recens változatait a magyar prózafolklórból (j).

Lit.:

a: Tubach num. 2087. Flies on Wounds; b: Oesterley, *Gesta Romanorum* p. 721, num. 51.; c: Schneider 2, p. CCLV, num. 1089.; d: Schwarzbach, *Studies* p. 361sq., num. 507, pp. 428—429.; e: BP 4, p. 342, num. 101.; f: Aräjs/Medne *927C*. mt.; g: Zolnay V. 1927, 43.; h: György num. 103.; i: Scheiber S.: *Folklór és tárgytörténet* 3, Bp. 1984, 442sq.; j: Bosnyák S.: *Két mese. Képes Újság* IX. évf., 36. sz. 1968. szept. 7. p. 22.; Sándor L.: *Pallag Rózsa. Kárpát-ukrajnai magyar népmesék*. Bp. 1988, 35sq.

329. ÜSTÖKÖS HÁBORÚT (PUSZTULÁST) JÖVENDÖL

Jeruzsálem pusztulása idején csodás jelenséget tapasztaltak az égen. Egy üstökös sokáig állt a mennybolton.

Var.:

1. Margitai P. 1624, 118.

Interpr.:

A háborút jósló üstökös a protestáns elbeszéléshagyományban a 16–17. században megvolt mint narratív motívum (a). Az egyik 17. századi ukrán krónika „farkas csillag”²ot említett, ugyanakkor a vártemplomban angyalt láttak csupasz karddal, és úgy vélték, hogy mindez háborút jelent (b). Ugyanezen krónika szerint égi csodának könyvelték el azt a jelenséget, ha a csillag eltűnt az égről (c). A Békés megyei szlovákoknál úgy vélték a néphit szerint, hogy háború lesz, ha az üstökösnek farka van (d). Az üstökös háborút jövendöl a magyarországi délszláv lakosság körében is (e). Az egyik ifjúsági regényben a következőket lehetett olvasni: „A tizennegyedik században — Krisztus urunk előtt, mikor az égen csak egy marék csillag volt, az is egymás után ragyogott, egy üstököst észleltek, melynek három farka volt, s abban az esztendőben három nemzetet pusztítottak ki a — sáskák” (f).

Prou.:

Üstökös csillag semmi jót nem jelent. (Margalits E. 1896, 739.).

Lit.:

a: Brückner p. 131, not. 43.; b: Bevzo, O. A. ²1971, 135.; c: Bevzo, O. A. ²1971, 120.; d: Krupa A. Békési Élet 1970. évf. 2. sz. p. 336, num. 24.; Krupa A. 1974, 39.; e: Fehér Z. 1987, p. 216, num. 5.; f: Gaal M.: Kujak András keleti utazása. Bp. ³1913, 203.

330. VAK ASSZONY

A vak asszony a házat tartja sötétnek. Nem is gondol arra, hogy szemében van a hiba.

Var.:

1. Nánási L. I. 1670, 201.

Interpr.:

A protestáns prédikációirodalomban ritka jelenség ez az elbeszélés, amely korábban, a középkorban elterjedt vallásos exemplum volt (a). Változásairól az egy szöveg birtokában semmit nem lehet mondani. A protestantizmus folyamán előbukkanása az ókeresztyén vallásos hagyomány gyenge túlélésének, kétségtelen halványodásának egyik bizonyítéka.

Lit.:

a: Tübach num. 2121. Fool, Blind. A fool unknowingly goes blind and continually asks her mistress to take her to another room for it is too dark.

331. VAK EMBEREK VEREMBE ESNEK (J 2133.9. mot.)

Vak ember egy másik vakot vezet. Mindketten verembe esnek bele.

Var.:

1. Sebők J. 1792, 29.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos exemplum (a) nemzetközileg ismert motívumot tartalmaz (b). Már a 17. században, a magyar prédikációirodalomban szólássá alakult (c). Külföldön is elterjedt szólás.

Prou.:

Führt ein blinder Mann den andern, werden beide nicht weit wandern (Kokare, E. 1988, p. 261, num. 332.). Vak vezet világtalant (O. Nagy G. 1966, p. 709, num. v49.).

Lit.:

a: Tubach num. 701. Blind Men Fall into Abyss.; b: J2133.9. mot.; c: Czeglédi I. 1659, 126. „Vak nevet világtalant.”

332. VIRTUS: A LEGFŐBB VIRTUS A BÉKETŰRÉS

A filozófus halálos ágyán azt mondja, hogy az életben a legfőbb virtus vagy erény a békétűrés.

Var.:

1. Edvi Illés P. 2, 1840, 27.

Interpr.:

Az előkerült magyar exemplumváltozat jelentősen különbözik a középkori vallásos keresztyén exemplumtól. A protestáns változat lényegesen rövidült, mert kihagyta belőle a szentet, akit a középkori szöveg megnevez, másrészt a korábbi elbeszélésben három virtus szerepel.

Lit.:

Tubach num. 5161. Virtues, Three, Commended to Monks. On his deathbed, St. Bernard commends three virtues, charity, humility and patience, to his monks.

D) Profán történeti mondák

333. ARATÓ EMBER: AZ ARATÓ EMBER JUTALMA

Régen az aratók vasárnap is kimentek a mezőre, hogy sarlóval arassanak. Mikor hallotta az egyik arató a harangszót, otthagya a munkáját, és sietett a templomba, hogy meghallgassa a prédikációt. Később jutalmul aranypénzt talált, amelyért a piacon 50 dukátot kapott.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 214.

Interpr.:

Margitai Péter exemplumváltozata német protestáns forrásra megy vissza. Mivel Rehmann két forrást tüntet fel (Discipulus és Hondorff), egészen biztos, hogy Margitai közvetlen forrása: Hondorff, ugyanis Discipulus szövegét az ő promptuáriuma tartalmazza. Az exemplumtípus hagyományozódása később megszakadt.

Lit.:

Rehmann p. 154, num. 21. Mäher geht vor der Arbeit in die Kirche, findet später alte Goldmünze zur Belohnung. Továbbá: Rehmann p. 351sq., num. 16.

334. CIVAKODÁS A HÁZASÉLETBEN

Amikor civakodnak a házaséletben, valaki megjegyzi, hogy mindenki maga tudja, hol szorít a cipő.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 110.

Interpr.:

Mind a protestánsok (a), mind a katolikusok felhasználták exemplum gyanánt (b). Történeti háttere, jelentésfejlődése tisztázott (c).

Prou.:

Jeder weiss am besten, wo ihn der Schuh drückt. Nemo scit ubi calceus urat, nisi qui eum portat. Kokare, E. 1988, p. 158sq., num. 132B.

Lit.:

a: Rehmann p. 174, num. 121. Zwietracht im Ehestande (man sieht, wo der Schuh drückt).; b: Schneider 2, p. CXXV, num. 503.; c: Dömötör Á.: Tudja, hol szorít a cipő. Magyar Nyelv LXXXV (1989). évf. 3. sz. p. 345.

335. CSECSEMŐ: A KŐVÉ VÁLT CSECSEMŐ

A csecsemő kővé vált az anyaméhben.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1795, 385.

Interpr.:

Ezzel megegyező párhuzama csak egyetlen egy került elő a szakirodalomból (a).

Lit.:

a: Schenda, R. 1961, 113. (Versteinertes Kind im Mutterleib).

336. DÁRIUS KINCSE ERDÉLYBEN

Dárus király kincse Erdélyben van elásva. Rengeteg vert aranyat rejtettek el.

Var.:

1. Szász G./Szász D. 1871, 5.

Interpr.:

Az erdélyi szász néphagyomány szerint a szászcsóri várhegyben Dárus király kincsei vannak elrejtve. Ő maga is ott ül a hegy belsejében, és várja szabadulását (a). A magyar folklórpróza is arról tudósít, hogy az erdélyiek azt hiszik, Dárus kincse hegyeikben van elrejtve (b). A hiedelemmondákban tündérek őrzik Dárus kincsét (c). A történelmi és a mitikus hagyomány összeolvadását bizonyítja a mondatípus élete.

Prov.:

Ismeretes az a szólás nyelvünkben: „Elkölténé a Dárus kincsét is” (Margalits E. 1877, 19.).

Lit.:

a: Herrmann A. 1893, 10.; b: Tóth B. 1, 345.; c: Bihari p. 131, num. N IV 5/D.

337. DÉZS VÁROSNÉV

Dézs város neve a latin Deus (Isten) szóból származik.

Var.:

1. Geleji Katona I. 1645, 449. 2. Kecskeméti Zs. 1795, 379.

Interpr.:

Azt a véleményt, hogy Dézs neve a Deus szóból származik, Ipolyi Arnold is említette mitológiájában (a). Dézs város nevének eredeztetését Csáti Demeter: Pannónia megvé-

teléről szóló versében ismertette (b), és ezt Horváth János másutt is említette monográfiájában (c). A magyar nyelvtudományi kutatás ezt a megállapítást elfogadta és megerősítette (d).

Lit.:

a: Ipolyi A. 1, 1929, 109.; b: Horváth J. ²1957, 53sq.; c: Horváth J. ²1957, 182.; d: Kiss L.: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Bp. 1978, 178.

338. DRAKULA

Drakula a török követ(ek) fejéhez szögezteti a turbánt.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578: Nemeskürty I. 1980, 900.

Interpr.:

A magyar anekdotakincsben ismert, hogy Drakula a törököknek felszegeztette a turbánjaikat (a). Konsztántin Mihály török krónikáját, amely tartalmazta ezt az elemet is, Berdicsev kolostorában találták meg, s 1565-ben adták ki először cseh nyelven (b). Lurje igen alapos monográfiájában módosult formában említette ezt az elemet: Drakula az olaszok fejére szögeztette sapkáikat. Lurje ugyanakkor alapos filológiai kutatás útján kimutatta, hogy ez a történet Bonfini krónikájából, a 15. század 90-es éveiből származik, amelyet Münster Cosmographiájába átvett a 16. század első felében (c). A vámpirizmussal való kapcsolatról Vlad Tepeş halálának 500. évfordulóján rendezett romániai ünnepek alkalmával írt a sajtó (d). A Drakula-hagyomány elemeiről (karóba húzottak között reggelizés, a szerető hasának felvágása azért, hogy megállapítsa terhességét, egerek és madarak karóba húzása) hírt adott egy népszerű folyóirat (e). Meg kell jegyezni, éppen a Bornemisza Péter által említett Drakula-elbeszélés hiányzik Stoker regényéből (f). Drakula még a gyermekviccbe is belekerült, amint Drakula vért kér a pincértől. Arra a kérdésre, hogy milyen, azt válaszolja, hogy B-csoport (g). A legújabb történeti kutatás szerint az orosz Drakula-történetek között a turbánok felszegezése a fejekre közép-európai szóbeli hagyományra vezethető vissza (h).

Lit.:

a: Tóth B. 1, 181.; b: Drakulics P.: Konsztántin Mihály török krónikája a XV-ik századból. Századok 1876. évf., p. 416—425.; c: Lur'je, Ja. S.: Povest' o Drakule. Moszkva—Leningrád 1964, p. 19, not. 10.; d: Bocsánat, gróf Drakula. Magyarország 1975. IX. 7. p. 19. (Paese Sera újságból); e: Ország-Világ XXXIII. évf., 2. sz. 1989. jan. 11. p. 22sq.; f: Baumann, L.: Dracula. EM 3, 834—838., pontosabban: p. 836, not. 4.; Stoker, B.: Drakula. Bp. 1989.; g: Pajtás-Hahota 1989. évf., 36. sz. p. 118.; h: Sz. Farkas J.: Drakula vajda históriája. Bp. 1989, 83.

339. EGÉRTORONY: A BINGENI EGÉRTORONY (Q 415.2. mot.)

Hatto, bingeni püspök nagyon kegyetlen és gonosz a néppel. Sanyargatja a szegényeket. Könyörtelenül behajtja az adót rajtuk, de neki a csűrjei tele vannak gabonával. Is-ten büntetéseként rengeteg patkárty és egér üldözni kezdi a püspököt, aki a bingeni toronyba menekül. Az állatok oda is követik a gonosz egyházi főurat, és felfalják.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, fol. 475/a. 2. Sóvári Soós K. 1601, 387sq. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 210. 4. Gombási I. 1784, 217.

Interpr.:

Ennek az elbeszélésnek óriási irodalma van, hiszen a német protestáns vallásos prédikációirodalomban Reherrmann ebből az exemplumtípusból 10 változatot sorol fel (a). A Hatto-monda vagy másképpen az Egértorony mondája Ausztriában, Svájcban, Lengyelországban és Skandináviában terjedt el (b). Számontartják a német történeti mondák között (c). Nálunk a magyar irodalomban elég jól ismert (d). A 16. század első második felében a francia csodás irodalomban is feldolgozták (e). Az Egértorony-monda az egyik korai mesefeljegyzésben a Két testvér-mese bevezetése (f). Az Egértorony-monda nyomát a nyugat-magyarországi mesekincsben klasszifikációs munkám során megtaláltam (g).

Lit.:

a: Reherrmann p. 154, num. 22. Mäuseturm von Bingen; b: StDict. 1, 485 (Hatto), StDict. 2, 758 (mouse tower); c: Petzoldt, Historische Sagen 2, p. 24, num. 16a–b.; d: György num. 92.; e: Schenda, R. 1961, p. 117, D csop. (Hatto von Mainz wird von Ratten gefressen), Schenda, R. 1961, p. 117, D csoport (König Popiel von Polen wird von Ratten gefressen); Sinninghe p. 115, num. 1132.; f: BP 1, 530.; g: Kuntár L.: A bűvös ládikó és más mesék. Bp. 1959, 54–61.

Továbbá: Thompson, Folktale 264., Q415.2. mot.; Bechstein, L. 1987, 20–22.; Haiding, K. 1965, 33sq., num. 15.; Krzyżanowski 747A mt.; Brückner 679sq.

340. ÉGÉS AZ UDVARI BÁLBAN

VI. Károly francia király udvarában szerencsétlenség történt egy udvari bálon. A menyegzői tánc közben öt maskarába öltözött vendég elégett a tűz következtében.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 29sq.

Interpr.:

Mind a protestáns (a), mind a katolikus hitszónokok (b) idézték.

Lit.:

a: Reherrmann p. 563sq., num. 16. Historia vom Unglück am Hofe Karls VI. von Frankreich, bei dem 5 Vermummte verbrannten.; b: Schneider 2, p. CCCL, num. 1510.

341. ÉPÍTŐÁLDOZAT (S 261. mot.)

Egy épületet úgy lehet csupán tartósan felépíteni, ha valakit feláldoznak. Valakinek a befalazására kerül sor az építés során. A változatok nagy részében maga az építőmester kénytelen feláldozni saját feleségét az építkezés sikere érdekében.

Var.:

1. Timár J. 1884, 87sq. 2. Ravasz L. 2, é. n. 110sq.

Interpr.:

A nemzetközi mitológiában az építkezési emberáldozat általánosan elterjedt motívum (a). A magyar népballada-kutatásban Solymossy Sándor véleménye szerint az argesi monda a románokhoz került (b). A Kőműves Kelemenné balladája Vargyas Lajos kutatása nyomán történeti eredetét tekintve új megvilágításba került (c). Ez a balladatípus a külföldi tudományos vizsgálatokban ismertté vált (d). Az eredményeknek összefoglalására is sor került (e). A Kőműves Kelemenné-téma magyar mondatípusként is számontartott történet (f). Az észtek szintén ismerik ezt a történetet mint mondát (g). A litvánoknál az ilyen típusú mondában gyermeket vagy öreg embert falaznak be (h). Nyugaton, a hollandoknál megvan a mondafolklórban a befalazott típusa (i) éppen úgy, mint az a motívum, mely szerint „ami nappal felépül, este leomlik” (j). A magyar irodalomban a Kőműves Kelemenné-témát feldolgozták (k).

Lit.:

a: Kallós E. 1927, 77.; Horger A.: A „Kőműves Kelemenné” eredete. *Ethnographia* XIII (1902), 392–404., 440–448.; Timár K.: Az építő áldozat babonája és mondájához. *Ethnographia* XII (1911), 177.; Dános E.: A magyar népballada. Bp. 1938, 100sq., num. 101.; c: Vargyas L.: Kutatások a népballada középkori történetében. III. A „Kőműves Kelemen” eredete. *Néprajzi Értesítő* XLI (1959), 5–73.; Vargyas L.: *Researches into the Medieval History of Folk Ballad*. Bp. 1967, 173–233.; Vargyas L.: A magyar népballada és Európa. 2, Bp. 1976, 13–43, num. 2.; d: Leader, N. A. M.: *Hungarian Classical Ballads and their Folklore*. Cambridge 1967, 19–44.; e: NL 3, 300sq.; f: Szendrey Zs. p. 60, num. 95.; g: Aarne FFC 25, p. 133, num. 81.; h: Kerbelytő p. 47sq., 155. mondatípus.; i: Sinninghe FFC 132, p. 111, num. 983.; j: Sinninghe FFC 132, p. 126, num. 49.; k: Gyárfás E.: Jó Kőműves Kelemennék. *Nők Lapja* XXXI. évf., 30. sz. 1979. júl. 28. p. 13.

342. ÉVEK: BOLDOG ÉVEK (cf. D 791.1.1. mot.)

Valaki kijelenti, hogy életében hét esztendőtt él csupán, mert ez az időszak volt boldog életében.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 950. 2. Szenci Molnár A. 1701, 204sq. 3. Verestói Gy. 1783, 342. 4. Sebők J. 1792, 325.

Interpr.:

A történet két redakcióra oszlik: az egyik redakcióban Belus szíriai király jelenti ki, hogy csupán hét boldog esztendeje volt teljes életében (1. változat). A második redakcióban Similis hét esztendeig élt (2., 3., 4. változat). Az exemplumnak középkori keresztény típuspárhuzama is van (a).

Lit.:

a: Tubach num. 819. Butcher and Portly Customer.

343. ITAL

A jó italt egyszerű edényben tartják.

Var.:

1. Edvi Illés P. 3, 1840, 134.

Interpr.:

Középkori típusként ismeretes (a). A protestáns magyar irodalomban tapasztalatom szerint ritkán fordul elő. Ez a késői exemplumváltozat azt mutatja, hogy Edvi Illés Pál a régi elbeszélések iránt élénk érdeklődést tanúsított.

Lit.:

a: Tubach num. 3077. Liquor, Good. Good liquor is often found in a foul vessel.

344. LÁDAVÁLASZTÁS

Zsigmond király két skatulyát csináltat. Az egyikbe ónt, a másikba aranyat rakat. A szolgál az ónnal telt skatulyát választja.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 160 sq.

Interpr.:

Közvetlen párhuzamát nem találtam meg. Csak egy hasonló elbeszélést ismerek a Legenda aureából: Fejedelmeknek aranyozott láda és szurokkal bekent láda között kell választaniuk. Az utóbbi kincsekkel, az előbbi halotti csontokkal van tele. A fejedelmek az előbbit választják (a).

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea 947sq.

345. LÁSZLÓ KIRÁLY HITSZEGÉSE

László magyar király hitszegése miatt a török szultánt segíti a keresztyén Isten.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 165/a. 2. Czeglédi I. (2) 1659, 523. 3. Czeglédi I. 1675, 233. 4. Szatmárnémeti M. 1675, 241. 5. Szőnyi Nagy I. 1675, 50sq. 6. Telekes M. 1689, 141sq. 7. Gombási I. 1, 1784, 129sq.

Interpr.:

A történeti esettudósításból lett exemplum már a német protestáns teológusoknál előfordult (a), akik Bonfini egyik munkájából merítették ezt az elbeszélést. Közvetlen forrásuk Hondorff promptuárium is lehetett (b). Az elbeszélés előfordult Mikes Kelemen Törökországi leveleiben is (c). Heller Bernát az elbeszélés történeti háttéréről azt írta, hogy „azt a vádat, hogy a magyarság Várnánál cserbenhagyta, elárulta királyát, erélyesen és meggyőzően utasították vissza történetíróink” (d).

Lit.:

a: Rehermann p. 529, num. 1. Historia von dem eidbrüchigen ungarischen König Ladislaus, der aber von den Türken vernichtend geschlagen worden ist. (Bonfini: Beschreibung der Ungarischen Sachsen, lib. 26.; b: Hondorff p. 130, 40. sor.; c: Tóth B. 1, 339.; d: Heller B. in: Ethnographia XIX (1908). évf. 18. (Hivatkozás: Századok XXXVI., 1902. évf. 631—653.).

346. MEGHAJLÁS ELKERÜLÉSE

Valaki úgy kerüli el a meghajlást a király előtt, hogy saját eldobott gyűrűjét veszi fel.

Var.:

1. Nánási L. I. 1670, 217.

Interpr.:

Ez az exemplum igen ritkán fordul elő a protestáns hagyományban. A Legenda aureából egy elbeszélést ismeretek, amely ezzel párhuzamba állítható. Szent Antonius nem veszi fel a pusztában az ezüstkulcsot, mert akkor le kellene hajolnia (a).

Lit.:

a: Benz/Legenda aurea p. 122sq.

347. NÉV, ELFELEJTETT

Egy tudós, aki számos idegen nyelven tudott, öreg korában mindent elfelejt, még a nevére sem emlékszik.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 250. 2. Édes A. 3, 1859, 17.

Interpr.:

Ez az exemplum már a középkorban keresztyén vallásos elbeszélésként ismert (a). Keresszegi Herman István az 1. változatban bonyolult típusláncban említette, Édes Albert viszont a 2. változatban önálló exemplumot alkotott újjá.

Lit.:

a: Tubach num. 3447. Name, Forgotten. A cleric, asked his name, could not remember it.

348. PRIMISLAUS (H 171.3. mot.)

Primislaus Csehország királya lesz.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 249sq.

Interpr.:

A német protestáns teológusok előszeretettel idézték ezt a mondát (a). A magyarországi jezsuiták iskoladrámákban emlékeztek meg Primislausról: 1741-ben Pozsonyban, 1756-ban Kolozsvárott előadott színielőadásokról tudunk (b). Keresszegi Herman István debreceni kálvinista püspök művében a következő típusláncban lehet felfedezni a Primislaus-mondát: Kezdődik azzal az exemplummal, miszerint Agatoklész egyszerű cserépedényekből étkezik (Tubach num. 5078), majd folytatódik a Primislaus-mondával (Rehermann num. 102), s ezután a Willigis-monda következik (Rehermann num. 105), végül a kombinációs sort Messala Corvinus feledékenységről szóló példa (Tubach num. 3447) zárja (c).

Lit.:

a: Rehermann p. 170, num. 102. Primislaus wird König in Böhmen., ismét másutt is: Rehermann p. 293, num. 29.; b: Staud G. 1, 1986, 422., 282.; c: Dömötör Á.: A példázatok természetrajza a protestáns szentbeszédekben. Theologiai Szemle XXVIII (1985). évf., 1. sz. p. 15–21., pontosabban: p. 19, not. 36.

349. SÍRGYALÁZÁS (Q 212.2. mot.)

Dárius király kinyitatta Szemirámisz királynő sírját.

Var.:

1. Magyarai I. 1602/1979, 111. 2. Szatmárnémeti M. 1683, 482sq.

Interpr.:

A német protestáns teológusok a sírgyalázás, a sírfelnyitás témáját felhasználták szentbeszédekben (a). Azt az elbeszélést, amelyben Dárius felnyitatta Szemirámisz királynő sírját, Hérodotosztól idézték fel. Ezenkívül említettek másfajta sírgyalázásokat is, mint pl. Szenci Molnár Albert Hircanusról állította, hogy kirabolta Dávid sírját, majd Heródesről említette, hogy ő pedig Dávid koporsóját nyitatta ki (Szenci Molnár A. 1701, 101.). Ugyanennek az elbeszélésnek felelt meg Kamarási György exempluma, amelyben Hircanus után Heródes fordult elő (Kamarási Gy. 1766, 223.). Az egyezés nem véletlen: mindketten Josephus Flaviust tüntették fel forrásul (Zsidó régiségek 7. könyve). Hircanus és Heródes szinte törvényszerű egymáshoz kapcsolása bizonyítja egyik korabeli promptuárium hatását. Viszont Kamarási György és Szenci Molnár exempluma tipológiailag nem egyezik a tartalmi kivonatban feltüntetett exemplumtípussal.

Lit.:

a: Brückner p. 226.; Reherrmann p. 298, num. 38. Darius eröffnet Semiramis Grab.; Reherrmann p. 525, num. 7. Historia vom Grabschänder Darius, der das Grab der Königin Semiramis hat eröffnen lassen. (Herodot. lib. 1, pg. 34.).

350. SORS A TÖRÖKÖKNÉL

Egy nemes ember arra kényszerül a török rabságban, hogy szántást végezzen. Húsvéti énekét meghallja az arra utazó cseh követ. Ebből derül ki keresztyén egyházhoz való hűsége.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1615, fol. a.

Interpr.:

Exemplumpárhuzama a német protestáns teológusoknál fellelhető (a).

Lit.:

a: Reherrmann p. 404, num. 57. Schicksal der Gefangenen bei den Türken nicht so schlimm, als wenn man einen bösen Nachbarn hat.

351. SZPIRIDON BÖJT IDEJÉN

Szpiridonhoz, Ciprus püspökéhez egy idegen vendég állított be böjt idején, akit az egyházi méltóság nagy tiszteletben részesített. Lányainak megparancsolta, hogy mosásuk meg lábát, és hozzanak ennivalót számára. Csak disznóhús volt otthon beszóva. A püspök a vendéget disznóhússal kínálta. A vendég a böjtre emlékeztette a püspököt. „A tisztáknak minden tiszta” — felelte erre a püspök.

Var.:

1. Alvinczi P. 1632, 39/b = fol. 12/b. 2. Alvinczi P. 1, 1633, 420. 3. Komáromi Csipkés Gy. 1670, 455. 4. Kecskeméti Zs. 2, 1805, 51.

Interpr.:

Szipiridon Ciprus püspökének „szabadosságáról” szóló exemplum már a német protestáns teológusoknál előfordult, egyik változata az ismeretes mondást, „den reinen ist alles rein” formában közli (a). Az elbeszélésbiológia a szállóige igen érdekes változásait mutatja. A szállóige, „Mindenek tiszták a tisztáknak” Pál apostol Titushoz írt leveléből való (1, 15), amelyet a Vulgata „Omnia mundis munda” alakban tett közzé. A Vulgata szövege feledésbe merült a szájhagyományozódás folyamán, mikor a szállóige különféle nemzeti szövegekben vált közismertté. Ekkor visszafordították latinra a szállóigét „Castis omnia castis” alakban. Ezután a szállóige hagyományozódására a kétféle latin alak éreztette a hatását. Alvinczi a Vulgata alapján idézte a szállóigét, de már Kecskeméti Zsigmond tagadhatatlanul a „Castis omnia castis” alakra gondolt, amikor „A tisztáknak mindenek tiszták” mondatban idézte a szállóigét.

Prou.:

Tóth B. 1895, 368sq.; Szécsi F. 1936, 224.; Békés I. 1968, 74sq.

Lit.:

a: Reherrmann p. 485, num. 70. Historia von Bischoff in Cypern und seinem Gaste.

352. TAMERLÁN SÁTRAI

Tamerlán a megostromlott város előtt fehér színű sátrakat veretett fel, vagyis békét ajánlott fel. Másodjára a vörös színű sátrak vérontást jelentettek. A harmadik nap a fekete sátrak az elkövetkezendő dülést, lerombolást jelentették.

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 789. 2. Gombási I. 2, 1784, 4. 3. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 131sq.

Interpr.:

A német protestáns teológusok kedvelt exempluma volt. A legrégebbi német protestáns előfordulás (1598) jóval megelőzte a magyart (a). Tulajdonképpen Luther volt az, aki Asztali beszélgetéseiben említette ezt az elbeszélést, és ezzel lényegesen hozzájárult, hogy a példa a protestáns hagyomány élő része legyen (b).

Lit.:

a: Reherrmann p. 171, num. 107. Die Zelte des Tamerlan.; b: Luther, M.: Asztali beszélgetések. Bp. 1983, 174.

353. THEODORICUS LÁTOMÁSA (cf. AaTh 780 C)

Theodericus, a gótok királya megijed a tálcán eléje hozott halfejtől. Azt hiszi, hogy az egyik meggyilkolt ember feje tekint rá.

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 267. 2. Sebők J. 1792, 225.

Interpr.:

Az exemplumot felhasználták a német protestáns teológusok (a) csakúgy, mint a katolikus hitszónokok (b) a 16–17. században. Forrását (Platina) ismerjük. Hasonló történetet Manlius is idéz (c). Az elbeszélés megvan a Gesta Romanorumban és a Legenda aureában, és folklorizálódásáról tudomása van a szakirodalomnak (d). A gyilkos kezében a kenyér vagy a borjúfej változik át a meggyilkolt ember fejévé a népi legendában (e). A levágott fej megjelenését ismeri az arab mesekincs, amelyben ugyanolyan keretben jelenik meg ez a motívum, mint amit az európai mesei hagyomány felmutat (f).

Lit.:

a: Reherrmann p. 345, num. 29. König Theoderich und der Fischkopf (cf. AaTh 780C).; b: Schneider 2, p. CLXXIV, num. 731.; c: Schneider 2, p. CLXXIII, num. 729., 730.; Manlius, praecept. 5.; d: Espinosa 2, 326.; e: Boggs *780A = AaTh 780C.; f: Nowak 310. mt.; továbbá: BP 1, 276, not. 2., 2, 535.

354. VAS HENRIK

Vas Henrik lecsillapítja a vad oroszlánt, és pusztá kézzel megfogja és beviszi a fenevadat, ahonnan jött.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 327sq. = Szabó L. 1982, 42sq., num. 19.

Interpr.:

Az exemplum a protestáns német prédikációirodalomban előfordult (a).

Lit.:

a: Reherrmann p. 312sq., num. 68. Grafen Heinrichs schonet ein Löw. Forrása: Albertus Crantzius: Saxoniae Chronicon, lib. 9, cp. 24.

355. WEINSBERGI ASSZONYOK (J 1545.4.1. mot.)

A weinsbergi asszonyok férjeiket mentik ki az ostromlott várból (városból).

Var.:

1. Szenci Fördős L. 2, 1850, 82. 2. Sükösd S. 1, 1858, 62sq. 3. Nagy L. 1882, 37.

Interpr.:

A német protestáns teológusok felhasználták illusztratív anyagként a weinsbergi nőről szóló mondát (a). Georg Stengel német jezsuita feltüntette közvetlen forrását (b). A német barokk katolikus prédikációkban előfordult a mondából alakított exemplum (c). A folklórban nemzetközileg elterjedt motívum, amely kapcsolatban van az okos lány meséjével is (d). A weinsbergi nők mondája folklorizálódott a holland népi elbeszéléskincsben (e). Mint magyar mese- és mondaelem összefüggései feltártak (f). A weinsbergi nők motívuma mind a mondában, mind a mesében megvan (g).

Lit.:

a: Brückner 729, not. 114.; b: Schneider 2, p. CVIII, num. 434.; c: Moser-Rath 447, num. 42.; d: J1545.4.1. mot., J. de Vries FFC 73, p. 279sq.; AaTh 875 IV.; György num. 250.; e: Sinninghe p. 118, num. 1234.; f: Heller B.: Magyar mese- és mondaelemek egyetemesebb kapcsolatban. III. Leleményes női hűség. A) Weinsbergi nők mondájának alapelemei. Ethnographia XX (1909). évf., 131–133.; g: Röhrich, Sage und Märchen 112sq.

356. WILLIGIS (Jason *997; EB 310 III 4)

Willigis, az egyszerű kerékgyártó fia Mainz város püspöke lett. Nem felejtkezett meg egyszerű származásáról és apja foglalkozásáról. Szobájában két kerék függött a következő felirattal: „Emlékezz, mi vagy, és mi voltál!”

Var.:

1. Margitai P. 1617, 107/b—108/a. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 250. 3. Szenci Molnár A. 1701, 223.

Interpr.:

A Willigis-mondát mint exemplumot idézték a német protestáns hitszónokok is (a). A történet mint mesei jellegű elbeszélés megvan az izraeli és a török prózafolklórban (b). E szerint az elbeszélés szerint az egyszerű ember magas pozícióban is megőrzi cipőjét, hogy emlékeztesse, honnan jött. Az 1. változatban tapasztalt kombinációval, az Agatoklész-exemplummal való kombinációval (Tubach num. 5078) foglalkoztam (c), valamint a 2. változat filológiai elemzésével is (d).

Lit.:

a: Reherrmann p. 171, num. 105. Willigis, eines Wagners Sohn, wird Bischof zu Mainz. (Titiusnál 1657-ben, Strigenitznél 1619-ben fordul elő.); b: Jason, Tales *997 = EB 310 III 4.; c: Dömötör Á.: A példázatok természetrajza a protestáns szentbeszédekben. Theologiai Szemle XXVIII (1985). évf., 1. sz. p. 15–21.; d: uő.: Hondorff-hatások Keresszegi Herman István exemplumaiban. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tomus XXV, Szeged 1988, p. 23.

E) Hiedelemmondák

357. ARANY ÁTVÁLTOZÁSA

Az arany salakká változik.

Var.:

1. Czeglédi I. 2, 1670, 134.

Interpr.:

Már az ókorban előfordult az a hiedelem, hogy a kincsek szénné változnak (a). A német protestáns egyházi irodalomban Saur említette, hogy az ördög pénze lópiszokká vált (b). A másik 16–17. századi hiedelemmondában a zenész a boszorkányok táncában vett részt, és a boszorkányoktól aranykupát kapott, amely később lókörörmé vált (c). A porrá váló kincs motívuma többek közt a török mesekincsben is előfordult, mutatva az elbeszélésmotívum folklorizálódását (d). Az a hiedelem, amely szerint az aranyos pohárból ökörköröm lett, egy székesfehérvári boszorkányperben bukkant fel 1732-ben (e). Az aranypohár lópatkóvá változása mint mondamotívum Szendrőn került recens adatként feljegyzésre (f). Irodalmi feldolgozást is nyert a hiedelemmondai részlet a csónakjával táncoló révész alakjával kapcsolatban (g).

Lit.:

a: BP 4, 118, not. 3.; b: Brückner p. 502, num. 700.; c: Brückner p. 508, num. 747.; d: EB num. 119.; e: Schneider M. 1934, p. 18, num. III.; f: Szendrő 1959, 85–87.; g: Sinka I.: Mítoszi pillanatok. Kortárs 7 (1963). évf., 8. sz. p. 1148. Bihari p. 35, D II 2 (Arany piszokká változik).

358. BOSZORKÁNYBÁBA RONTÁSA (G 260., M 411.12. mot.)

A boszorkánybába bosszúból megrontja a szülőasszonyt.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 474sq.

Interpr.:

Az elbeszélést mint vallásos exemplumot már felhasználták a német protestáns teológusok a 17–18. században (a). A 16. század második felének francia kalandos irodalmában ismeretessé vált az az elbeszélés, amelyben egy lány körömet, üveget, köveket, fadarabokat és hajszálatokat szült (b). Georg Stengel említett egy exemplumot, miszerint egy asszony testében hajcsomókat, levágott ujjakat, gyapjút, dió- és tojáshéjakata találtak (c).

Lit.:

a: Rehmann p. 547, num. 3. Hebemütter verzaubern Kinder im Mutterleib.; b: Schenda, R. 1961, p. 110, 1Aa csoport.; (Mädchen gebiert Nagel, Glas, Steine, Holzstücke, Haare.); c: Schneider 2, p. CCCV, num. 1290.

359. BOSZORKÁNY ESŐT VARÁZSOL (G 283.3. mot.)

Boszorkány(ok) gyermeket főz(nek), hogy vihart támasszon/támasszanak.

Var.:

1. Sóvári Soós K. 1601, 735.

Interpr.:

A német protestáns teológusok idézték ezt az exemplumot (a). Az evangélikus Sóvári Soós Kristóf alighanem tőlük ismerte meg ezt a hiedelemmondai elbeszélést. A magyar néphit az esővarázslást a boszorkányok tánca következményének tartja (b). A hiedelemmondákban az esővarázslást megtaláljuk (c). Már a 17. század eleji egyik boszorkányperünkben olvasható vádként, hogy a boszorkány jégvihart támaszt (d).

Lit.:

a: Reherrmann p. 159, num. 48. Zaubерinnen kochen ein Kind, um ein Unwetter machen zu können.; b: Herrmann A.: Az idővarázslás a magyar s egyéb hazai népek hitében. Ethnographia VI (1895). évf. p. 198—204.; c: Bihari p. 105, L II 4.; d: Komáromy A. 1910, p. 88, num. XXXIII.

360. CSECSEMŐ A SÍRBAN (T 581.2.1. mot.)

A csecsemő a halott anya testéből születik meg. A csecsemő sírása hallatszik a sírból.

Var.:

1. Kováts S. 1808, 132.

Interpr.:

Ez a történetként előadott hiedelemmonda Kováts Sámuel szerint Marsiliában, 1804 decemberében játszódtott le. Már 1767-ből francia orvosi történetként ismerjük, miszerint a gyermek az anya testében sír, ill. a szülés a sírban következik be (a). Krónikás elbeszélésben is előfordul, hogy a halott anya testéből élő gyermek születik, vagy a holttest halott gyermeket szül (b). A történet folklorizálódott, és mint hiedelemmonda kimutatható az élő néphagyományban (c). Szászországi változata in extenso közzé van téve (d).

Lit.:

a: Medicinische Anekdoten. Zürich/München 1977, 106.; b: Greverus p. 57, num. B 19—20.; c: Müller/Röhrich p. 387, num. F 6., T581.2.1. mot.; Röhrich, Sage und Märchen p. 218, not. 35.; d: Petzoldt, Deutsche Volkssagen p. 125, num. 199. Énekszó hallatszik a sírból görög mesében: Kretschmer, P. 1919, 5. A lány a temetőben született az egyik burmai mesei szövegváltozat szerint: Maung Hting Aung, Burmese Folk-Tales. Calcutta 1954 = Borbás M. ford. 1959, 77—80.

361. GÉNIUSZ: A GONOSZ SZELLEM MEGJELENIK

Brutus előtt megjelenik egy gonosz szellem, amikor Augustus üldözi. Azt mondja neki, hogy Philippinél találkozni fognak.

Var.:

1. Deretskei A. 1603, 436/a. 2. Geleji Katona I. 2, 1647, 1251.

Interpr.:

Ez az exemplum a német protestáns Caspar Goltwurm-nál jelent meg 1557-ben (a). Említette Johannes Weyer: De praestigiis daemonorum c. könyvében 1563-ban (b). A két magyar exemplumváltozat alighanem Hondorffa nyúlik vissza, mivel az a 17. század elején nagyon népszerű volt (c).

Lit.:

a: Brückner p. 453, num. 241. Brutus. Der Teufel erscheint Brutus und erklärt ihm bei Philippi werden wir uns wiedersehen.; b: Brückner p. 442, num. 106.; c: Hondorff p. 508, 11. sor.

362. HAZAJÁRÓ LÉLEK (N681. mot.)

A lélek egy ideig hazajár.

Var.:

1. Pap I. 1, 1855, 234.

Interpr.:

A görög klasszikus mitológiához párhuzamul szolgál a hazajáró lelkek képzete (a). A halott lelkének visszatéréseivel kapcsolatos az a hitszokásbeli elképzelés a tagiloknál, miszerint házuk elé hamut hintenek, hogy lássák lábnyomát (b). A középkorban változatos történetek keringtek a hazajáró lelkekről. Az egyik elbeszélés szerint két apácát temettek el a templomban. Haláluk után a templomból kijártak lelkeik. Szent Benedek könyörgésére többé nem hagyták el a templomot (c). A halott lelkének cselekvésével áll összefüggésben az a történet, amelyben Eustachius felesége halála után sírjánál közölte férjével, hogy kincseit a küszöb alá rejtette (d). A következő középkori vallásos elbeszélésben egyik szűz lány azt mondja, hogy ezüstkoporsóba fektessék. Az apát nem teljesíti kívánságát, és fakoporsóban tartja. A halott szelleme megjelenik, és az apát kénytelen a halott kívánságát teljesíteni (e). Az ifjú lovag — a másik keresztyén vallásos elbeszélés szerint — gyógyásban feloldozást kér halott apjának. Az apa lelke fény alakjában jelenik meg, és megköszöni fiának a megváltást (f). A hazajáró lélek képzete a népeknél és népcsoportoknál igen változatos formában bukkan elő. A finneknél az öngyilkos szellemként jelenik meg (g). A kárpátukránoknál a halálkor a lélek nem távozik el teljesen, hanem visszajár (h). Az orosz néphiedelemben a varázslók tömlőkbe rakják a kivégzettek lelkeit, és a felhőkön száguldoznak velük (j). Az egyik dán hiedelemmondában a halott gazda kutya alakjában elűzi a szellemeket a saját por-

tájáról (k). A holland mondák egyik típusában a megöltek harcában a hazajáró lelkek vesznek részt (l). A magyarok *hazajárónak* az otthonába időnként visszatérő kísértetet nevezik (m). A visszajáró halott elképzelése a hazai románok hiedelemmondáiban is előfordul (n). A hazajáró lélekről szóló monda a németeknél némelykor történeti jellegű (o). Magyar elképzelése a 19. század derekáról, hogy a „beomlott sírből felszáll a lélek: töltsd fel!” (p). A visszajáró lélek problémaköre a szakirodalomban feldolgozott (r).

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 96.; b: Landau, M. 1909, 226, not. 2.; c: Benz/Legenda aurea 243.; d: Benz/Legenda aurea 560.; e: Benz/Legenda aurea 811sq.; f: Benz/Legenda aurea 849.; g: Simonsuuri C 391.; h: Bogatürjov, P. G. 1971, 272.; j: Pomeranceva p. 183, Alj.; k: Kamp, J. 1877, 197, num. 113.; l: Sinninghe FFC 132, p. 77, num. 433.; m: ÚMTSz. 2, 893.; n: Pócs É. Békési Élet 1982. évf., 3. sz. p. 373sq., num. 14.; o: Burde-Schneidewind, G. 1969, 119, num. 169.; p: Szászváros környéki szólások. Magyar Hírlap 1852. évf., p. 3721.; f: StDict. 1, 453.; NL 2, 498.

363. INCUBUS (F 471.2. mot.)

A római mitológia Faunus ~ Faun nevű, állatformában képzelt istenségére nyúlik vissza, és párhuzamba állítható a néphit lidércével, hiszen az *incubus* (ráfekvő) lidércnyomást okozott.

Var.:

1. Zvonarits M./Nagy B. 1615, 124.

Interpr.:

Az incubus a római mitológia Faunus istenségéből démonikus szeretővé alakult a középkori európai hiedelmekben (a). Weyer démonológiájában az incubus ördög, aki szarka képében vigasztalgotta a kereskedő feleségét, amikor annak férje kereskedelmi utazás miatt nem tartózkodott otthon (b). A folklorizáció során az incubus bekerült a litván mondakincsbe (c). A görög meseanyagban összekapcsolódott az incubus a *fejek felcserélése* keleti motívummal, amely típusmeghatározó volt (d). Az incubus európai elterjedtségét módosítja egy vietnami meseváltozat, amelyben egy öregasszony emberi koponyából iszik vizet, majd egy furcsa fiút, szörnyszülöttet hoz világra (e). A vietnami prózafolklorban a keleti szellemhit áll az incubushoz hasonló képzet háttérben.

Lit.:

a: Kallós E. ²1927, 97.; StDict. 1, 515sq.; b: Brückner p. 445, num. 139. (Teufel in der Gestalt einer Elster tröstet eine Kaufmannsfrau, wenn ihr Mann auf Reisen ist); c: Balys p. 244, num. 3682.; d: Kretschmer, P. (MdW) 1919, p. 232sq., num. 54. (Incubus + EB 289 = Jason, Tales 985 *A); Karpov, V./Tkačev, M.: Skazki i legendy V'etnama. Moszkva 1958, p. 112—125: vö. incubus + AaTh 570 (elt.) + 313 IIb. Róheim G.: Magyar néphit és népszokások. Bp. 1925, 93—98. (A lidérc irodalmához).

364. KINCSEK: AZ ÁLOMBAN LÁTOTT KINCSEK (N 531., X 31. mot.)

A cigány sok aranyról álmodik. Mikor felébred, kiderül a keserű valóság, hogy üres a marka.

Var.:

1. Kereszturi P. 1641, 367.

Interpr.:

Strigenitz evangélikus pap már 1617-ben idézte ezt az elbeszélést (a). Az álomban felfedezett kincs krónikás elbeszélésben is előfordult (b). Felfogható Kereszturi Pál exempluma mint a krónikás elbeszélés parodisztikus feldolgozása.

Lit.:

a: Reherrmann p. 155, num. 27. Schätze werden im Traum gesehen.; b: Greverus p. 59, num. D 1.

365. KUTYAFEJŰ EMBER (B25.1. mot.)

Mivel az apa ünnepnap dolgozott, kutyafejű gyermeke született.

Var.:

1. Medgyesi P. 1636, 527sq.

Interpr.:

A kutyafejűek képzete előfordul a görög Nagy Sándor-hagyományban (a). Figyelemre méltó a Legenda aurea egyik elbeszélése, miszerint Szent András hét gonosz lelket kutyákká változtatott (b). Mikor azok egy ifjút megöltek, kiűzte őket a szent a városból. Alighanem tipológiailag teljesen egyező Georg Stengel német jezsuita hitszónok exempluma, amelyben egy bűnös nemes úrnak kutyafejű gyermeke született (c). A görögöknél (d), a szerbeknél (e), a hazai bunyevácoknál (f), a kárpátukránoknál (g), a litvánoknál (h) mutathatom ki könnyen a kutyafejűek képzetének előfordulását. Az egyik magyar mesében kutyafejű tatárok országáról van szó (i). Másutt, szintén a magyar mesekincsben a kutyafejűnek roppant tartományai vannak, ezért táltoslovon közlekedik ez a szörny (j). A svéd hagyományban az AaTh 327. mt.-ban fordult elő. Walde-mar Liungman megállapítása szerint a kutyafejűekről szóló antik előképek a német néphitben és a szláv területen még a középkorban éltek (k). Arra itt nincs hely, hogy a kutyafejűekről alkotott elképzelések előfordulásait a magyar mesekincsben ismer-tessem.

Lit.:

a: EM 1, 278: 3, 28.; b: Benz/Legenda aurea 18.; c: Schneider 2, p. CLXXV, num. 735.; d: Hahn, J. G. 1987, 114—119, num. 19.; e: Čajkanović, V. 1927, 98sq., num. 27.; f: Fehér Z. 1987, 270.; g: Skazki Verchoviny 1970, 152sq.; h: Balys num. 3911.; i: ÚMNGy. VIII, 56.; j: Kandra K. 1897, 169.; k: Liungman, Volksmärchen 69. A téma legkorszerűbb feldolgozása: Holbek, B.: Hundsköpfe. EM 6, 1372—1380.

V. Fabulák és mesék mint exemplumok

366. ANDROKLÉSZ ÉS AZ OROSZLÁN (AaTh 156)

Androklész kihúzza az oroszlán talpából a tövist. Mikor egyszer büntetésül oroszlán-verembe vetik Androklészt, az oroszlán felismeri, nem tépi szét, hanem kezét nyalogatja. A bírák felmentik Androklészt.

Var.:

1. Margitai P. 1617, fol. 181a—182a. 2. Madarász M. 1635, 457sq. (Gellius lib. 5., cap. 14.).

Interpr.:

A történet legkorábban Aelianusnál jelenik meg, felbukkan Aiszóposznál, és a Gesta Romanorum is népszerűsítette (a). A francia prédikációirodalomban, a 16. század második felében jelentkezik Guevaránál a Gellius-hatás is (b). Ez azért figyelemre méltó, mert a 2. változat forrásánál szintén ugyanez. Az Androklész és az oroszlán témája irodalmi fabula (c). A 16. században nálunk aktualizálódott. Az elbeszélés szerint Andronicusra, az egri vitézre a török basa oroszlánt szabadított, de az nem bántotta, csak saruit nyaldosta. 1576-ból erről okleveles adatot említett a helytörténeti irodalom (Tragor Ignác: Váci érdekességek. Vác 1923, 96sq.). A jezsuita iskoladramák szintén foglalkoztak Andronicusszal: Gyöngyösön, 1745-ben, Rozsnyón, 1762-ben adtak elő róla színjátékot (Staud, G. 2, 1986, 101., 382.). Az Androklész és az oroszlán cselekménytípus redakcióit tisztázta a folklórkutatás (d).

Lit.:

a: StDict. 1, 55.; b: Schenda, R. 1961, 113.; c: Thompson, Folktale 218, not. 2.; d: Ranke, K.: Androklus und der Löwe (AaTh 156). EM 1, 501—508. További irodalom: György num. 9.; Tubach num. 215.; Liungman, Volksmärchen p. 25, num. 156. Id. Plinius Naturalis historiájában (8, 57) a típus AaTh 76 + B382. mot. összetételt mutat. Továbbá: Oesterley, Gesta Romanorum p. 434sq., num. 104 (96); Oesterley, Gesta Romanorum p. 680—683, num. 278 (82).

367. ASINUS VULGI (AaTh 1215)

A molnár fia és a számár. Mindig mások kedvére akarnak tenni, és ezért kinevetik őket.

Var.:

1. Czeglédi I. 1669, 59sq. = Szabó L. 1982, p. 283, num. 100.

Interpr.:

Közismert anekdotatípus (a). Közkedvelt volt a középkorban (b), a 17–18. századi tréfás ponyvanyomtatványokban (c), és elterjedt a folklórban (d), irodalomban (e) egyaránt. A német teológusok Poggio nyomán használták fel ezt a tréfás történetet (f). Czeglédi István esetében is bizonyított Poggio-átvételtől van szó.

Lit.:

a: Brednich, R. W.: *Asinus vulgi* (AaTh 1215; Mot. J 1041.2). EM 1, 867–873.; b: Tübach num. 382.; c: Moser-Rath num. 165.; d: BN 1687*. mt.; e: György num. 15.; f: Reherrmann p. 147, AT 1215. mt. 3. változat. Továbbá: EB 336. mt.

368. AZ ÉLET ÁLOM (AaTh 1531)

Egy részegét átvisznek az uralkodó házába, és minden jóval ellátják. Azt hiszi később, hogy a mennyekben volt.

Var.:

1. Borosnyai Lukács S. 1768, K2/b.

Interpr.:

A nemzetközi próza- és folklórban közismert cselekménytípus (a). A *Gesta Romanorum* is hozzájárult elterjesztéséhez, népszerűsítéséhez (b). Idézte a jezsuita Georg Stengel, aki Paulus Venetust tüntette fel forrásául (c). A 18. század második felében Szentes Regináld: *Rusticus imperans* c. drámájában dolgozta fel a témát (d). Ponyvára került a cselekménytípus (e). A történet monografikus feldolgozása is megszületett igen korszerű szellemben és nagy hozzáértéssel (f).

Lit.:

a: J2322. mot., AaTh 1531. mt., BN 1614*. mt., Aarne 1531* (észt); b: Oesterley, *Gesta Romanorum* p. 630sq., num. 224 (28); c: Schneider 2, p. CIII, num. 412.; d: Alszegehy Zs. 1914, 399–443.; e: Pogány P. 1959, 145sq., num. 47A.; f: Frenzel, E.: *Bauer wird König für einen Tag* (AaTh 1531). EM 1, 1343–1346.

Prou.:

Calderon de la Barca (1600–1681) vígjátékának a címe (Az élet álom) szállóige lett: Szécsi F. 1936, 132.

369. AZ ÓRA AGYONÜTÉSE (AaTh 1319 A*)

Azt hiszik egy ketyegő óráról, hogy az egy állat, és agyonütik.

Var.:

1. Sebők J. 1792, 216.

Interpr.:

Az anekdotának eddigi ismereteink szerint ez az első magyar nyelvű előfordulása. Ez a tény azért figyelemre méltó, mert előfordul a magyar prózafolklórban (a), a történetnek megvan a szaktudományi összefoglalása (b), és ismert a nemzetközi mesefolklórban is (c). Valószínűleg úgy került a protestáns prédikációirodalomba, hogy a prédikátor korabeli sajtóban olvashatta a tréfás történetet, amelyet a kínaiakkal kapcsolatban említettek. A korabeli sajtó fantasztikus híreből lett exemplum a nép között anekdota formájában terjedt el. Kétségtelenül a jövő feladata közé tartozik, hogy a 18. századi sajtóban megtaláljuk ezt a hírt, amely a protestáns exemplum előképéül szolgált.

Lit.:

a: BN 1344*.; b: NL 3, 183.; c: AaTh 1319A*. The Watch Mistaken for the Devil's Eye. (J1781.2. mot.). A német folklorisztikai szakirodalomban a téma a következő megjelöléssel ismert: Uhr geschlagen.; A magyar mesefolklórban 21 recens változatát tünteti fel: MNK 6, 176sq.

370. ÁLLATBÉKE: AZ ÁLLATOK BÉKÉJE (AaTh 62)

A róka vagy a sakál meghívja a tyúkot (kakast). Amikor a kutyákról hall, elfut. Ők még nem tudnak a békéről.

Var.:

1. Telekesi I. 1682, 137sq.

Interpr.:

Az MNK 1, 92 Heltai Gáspár 1566-ból származó szövegét tüntette fel.

Lit.:

AaTh 62. Peace among the Animals the Fox and the Cock; Az irodalmi fabulák között sorolja fel: Thompson, Folktale 218, not. 2.; Áttekintő összefoglalást ad Schwarzbach, H.: Friedensfabel (AaTh 62). EM 5, 341–346.

371. ÁRGIRUS (MNK 400A*)

A csodafa gyümölcsét megőrzi a hős, és a tündérlányt kedvesévé teszi. (a)

Var.:

1. Török P. 2, 1845, 395.

Interpr.:

Az Árgirus-meséről igen esetleges közlés fordul elő csupán a magyar prédikációirodalomban. A színielőadások által népszerűsített mesét az egyházi író elítélte és csak töredékesen elevenítette fel.

Lit.:

a: MNK 2, 184—187.; b: Árgirus természetfölötti királyoktól kér segítséget, BP 2, 272.; c: keleti szlávoknál való előfordulása, SUS p. 128, 400₂ mt.; d: a háromszor elmulasztott találka, EB 222. mt., W. Ruben FFC 133, p. 41—53.; e: Gergei széphistóriájának hatásáról, Ipolyi A. 1, 1929, p. 131, 1. láb.; f: Laport FFC 101, p. 40sq., *301E típus.; g: a mese összefüggéseiről, Scherf 185.; h: Nagy Ilona összefoglalása az Árgirus-meséről, NL 1, 137sq.

372. A BÁRÁNYOK: A FARKASOKRA BÍZOTT BÁRÁNYOK (AaTh 1319D*)

A bárányokat a buta ember farkasokra bízta.

Var.:

1. Czeglédi I. 1663, 302.

Interpr.:

Közismert mesetípus, világszerte elterjedt (a).

Prou.:

Jól ismert a magyarban a szólás: *Farkasra bízod a bárányt, Farkasra bízni a juhot* (Margalits E. 1896, 219.). Sok közeli és távolabbi szóláspárhuzamot említhetnek. A beloruszoknál előfordul ez a közmondás: *A farkas nem pásztor, a bárány nem veteményeskert* (Jankowski, F. 1962, 193.). Az udmurt közmondás szerint: *A farkast báránnyá nem változtathatod át* (Kralina, N. P. 1960, 125.).

Lit.:

a: AaTh 1319D*. Mistaken Identities: Wolf as Shepherd Dog.

373. BÉKA: A FELFUVALKODOTT BÉKA (AaTh 277 A)

A béka felfújja magát, mert olyan nagy akar lenni, mint az ökör. Elbizakodottságában egyszer csak felpukkad.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578: Nemeskürty I. 1980, 887. 2. Geleji Katona I. 1, 1645, 1154.

Interpr.:

Az az ezópusi fabula, amely szerint a béka felfújja magát, ökör akar lenni, a nemzetközi folklórban közismert (a). Morális tartalommal, nevelő céllal idézték a középkorban, a keresztyén vallásos irodalomban (b). A felfuvalkodott béka példáját felhasználták a protestantizmus folyamán is (c). Antik előképét szintén feltárták (d). A felfuvalkodott béka példája a protestáns iskoladramában szintén felbukkant Sárospatakon, 1773-ban, Szathmári Paksi Sámuel egyik művében: „S nem férnek bőrökben. Ennek

szép példája A' magát fel fuvó Aesópus békája" (e). A mesetípus összehasonlító elemzését Ingrid Tomkowiak végezte el példamutató korszerűséggel (f).

Prov.:

Közmondásszerű szólásként: Sich aufblasen wie ein Frosch: eingebildet, hochmütig sein (Röhrich, Redensarten 1, 289.). Közmondásként: Wenn sich der Frosch zum Ochsen bläst, so muss er platzen (Beyer 179.). A magyar szólások 1583—1891 között tartalmazza ezt a proverbiumtípust: Margalits E. 1896, 61. A *fölfuvalkodott béka* szófordulat jelentése: gőgös (Sirisaka A. 1890, 56.). Táji jelentését tünteti fel a *felfújja magát, mint a béka* szóláshasonlatról: nevetségesen dölýfösként (O. Nagy G. 1966, p. 78, num. 497.). A szólás megvan az oroszoknál: Ljaguške volom ne byt' alakban (Rybni-kova, M. A. 1961, 118). Az ujjurok közmondást alakítottak a fabulából: A bikával versenyezve, szétpukkadt a béka (Hamraev, M. K. 1981, p. 50, num. 222.).

Lit.:

a: AaTh 277A.; b: Tubach num. 2219. Frog Bursts.; Dvořák num. 2219.; c: Brückner p. 718, not. 75.; d: Wienert p. 58, num. 192. Der Frosch will sich zur Grösse des Ochsen aufblasen.; e: Varga, Protestáns iskoladramák I/2, p. 939, num. 31.; f: Tomkowiak, I.: Frosch: Der aufgeblasene F. (AaTh 277A). EM 5, 401—404.

374. BÉKÁK KIRÁLYT KÉRNEK (AaTh 277)

A békák Jupitertől (Istentől) kérnek királyt.

Var.:

1. Magyarai I. 1602/1979, 88. 2. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 9sq.

Interpr.:

A nemzetközi meseirodalomban számontartott mesetípus (a). A középkori keresztyén vallásos exemplumok között is előfordult (b). Az ócseh keresztyén vallásos irodalmi hagyományban is megvan (c). Aiszóposz fabuláinak egyik legnépszerűbbje (d). Alapmotívuma vándortéma (e). A görög fabulában a békák természetesen Zeustól kértek maguknak királyt (f). A nagy katolikus hitszónok, a jezsuita Georg Stengel szintén felhasználta ezt a fabulát exemplumképpen (g). A fabula monografikus feldolgozása korszerű felfogásban rendelkezésünkre áll (h).

Lit.:

a: AaTh 277.; b: Tubach num. 2221.; c: Dvořák num. 2221.; d: StDict. 1, 17.; e: StDict. 1, 427. J643.1. mot.; f: Wienert p. 78, num. 436.; g: Schneider 2, p. CCCXLV, num. 1491.; h: Brednich, W. R.: Frösche bitten um einen König (AaTh 277). EM 5, 408—410.

375. BÉKÁVÁ VÁLTOZOTT ÉTEL (AaTh 980 D)

Béka ugrik a hálátlan fiú arcára.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, fol. 859sq. = Thury E. in: *Ethnographia* XXIV (1913), 204. 2. Gombási I. 2, 1784, 130. 3. Gombási I. 2, 1784, 130.

Interpr.:

A morális tanulságot magában hordozó, csodás elbeszélés már Heisterbachi Caesarius művében előfordul (*Dialogus miraculorum* 6, c. 22.), és tőle vette át Hondorff (*Promptuarium exemplorum* 2, 62/a) megfelelő változtatásokkal 1599-ben megjelent művében (a). A katolikus Káldi György (1573–1634) Thomas Cantipratensisre hivatkozik forrásként (b). Az exemplum folklorizálódott a magyar mese- és népi elbeszélés-kincsben, legkorábbi változatát Kálmány Lajos jegyezte fel a recens anyagból (c). Később Berze Nagy János a Baranya megyei Sósvertikéről, 1935-ben fedezte fel újabb változatát a magyar szájhagyományból. Eszerint az eper a gazdag embernél, aki mellesleg gonosz volt, békává változott (d). A francia mesekincsben feltűntették a típust, de nem klasszifikálták (e). A nemzetközi mesekatalógusban szerepel ez az elbeszéléstípus az alapvető szakirodalom feltűntetésével (f).

A protestáns exemplumváltozatokról annyit, hogy az 1. változatban Bornemisza Péter arról szól, hogy az elrejtett étel kígyókká változik. A 2. változatban Gombási István úgy adja elő a történetet, hogy a sült étel varangyos békává változik. A hűtlen fiú arcához tapad a béka, és haláláig ottmarad. A 3. változat szintén Gombási István ismertetésében arról szól, hogy az apa elől eltitkolt étel kígyókká válik. A háládatlan fiú szájába ugrik az egyik kígyó, és élete végéig etetnie kell. A 2. és a 3. változat Hondorfftól származik, és az ő *promptuárium*ában egymás után szerepelnek. Az 1. és a 3. változat tipológiai tökéletesen egyezik. Hondorff két elbeszélést kapcsolt egymáshoz. Kálmány Lajos változata Heisterbachi Caesarius elbeszélésének, Berze Nagy János változata Sósvertikéről Hondorff második elbeszélésének származéka.

Lit.:

a: BP 3, 167–169, KHM num. 145. (AaTh-nál a lapszám megjelölése téves); b: Bellaagh A. 1891, 126.; c: BN 779 XVII*. mt.; d: Berze Nagy J. 2, 1940, 217sq., num. 71.; e: Delarue/Tenéze 4/1, p. 288, N. CL. (Le fils ingrat; Le crapaud); f: AaTh 980D (Meat Springs as a Toad on the Face of an Ungrateful Son; D444.2. mot.).

376. BOLDOG EMBER INGE (AaTh 844)

A király akkor lesz boldog, ha magára veszi a boldog ember ingét. Egy ember mondja magáról, hogy boldog, de annak nincs inge.

Var.:

1. Czelder M. 1886, 57. 2. Ravasz L. 2, é. n. 83.

Interpr.:

A boldog ember ingéről szóló elbeszélés a magyar irodalomban ismeretes (a). Edvi Illés Pál azzal népszerűsítette ezt az elbeszélést, hogy egy novella fordításában tette közzé (b). A boldog ember ingéről szóló elbeszélés a románoknál (c), az araboknál (d), a törö-

köknél (e) és sok egyéb népnél folklorizálódott. Először Ser Giovanni Pecorone c. gyűjteményében fordult elő (f). A balti népek mesélői régi irodalmi meseként élesztették fel ezt az elbeszélést, hiszen az Andersen-féle formájában cipőről van szó (g). A boldog ember inge történet nálunk is elterjedt a népi prózafolklórban (h). Trócsányi Zoltán Tormássy János halasi református pap 17 prédikációjával kapcsolatban említette a boldog ember ingét (i). A mesei szállóige (Megtalálta a boldog ember ingét) háttérére rámutattak a népszerűsítő irodalomban (j).

Prou:

Az inggel kapcsolatos szólások abban lelik magyarázatukat, hogy az anya vagy a gyermek ingének korábban varázserőt tulajdonítottak (O. Nagy G., *Mi fán terem?* Bp. 1988, 247sq.). Ismerjük pl. orosz párhuzamát: *Ščastlivyj v sorocke roditsja* (A szerencsés ingben születik) alakban (Rybnikova, M. A. 1961, 110.).

Lit.:

a: György p. 98sq., num. 24.; b: Staud G. 1931, 74.; c: Schullerus num. 949*. mt.; d: Nowak p. 257, num. 271.; e: EB num. 277 III.; f: Thompson, *Folktale* 178.; g: Thompson, *Folktale* 143.; Andersen, H. Chr. 4, é. n. p. 302.; h: ÜMNGy. X, p. 346, num. 58., Berze Nagy J. 2, 1940, p. 557, num. 11.; i: Trócsányi Z. 1936, 163sq.; j: Walter J.: *Gaudemus*. Bp. 1925, p. 1132sq.; Különben a mesetípus világszerte elterjedt (AaTh 844, *The Luck-bringing Shirt*). A mesetípus korszerű kismonográfiája: van der Kooi, J.: *Hemd des Glücklichen* (AaTh 844). EM 6, 808–812.

377. BOT: A TOLVAJ BOTJA (Nowak 384; Jason 926* E—A)

A bűnös botja (vesszeje) éjszaka megnő. A bűnös ember levágja reggelre a botot.

Var.:

1. Hastings/Erdős K. 1930, 129sq.

Interpr.:

Típusában teljesen egyező az egyiptomi és marokkói változat: A kádi azt mondja, hogy a tolvaj botja 10 cm-rel megnőtt. Erre a tolvaj levág a botból (a). Az izraeli változat szerint, amely a marokkói hagyományra nyúlik vissza, a bűnös ember botja éjszaka megnő. A bűnös ember levágja reggelre a botot (b).

Lit.:

a: Nowak num. 384.; b: Jason 926* E—A mt. „The guilty man’s stick will grow at night.” Guilty man shortens it in the morning.

378. BŰNLAJSTROM AZ ÖKÖRBŐRÖN (AaTh 826)

Az ördög felírja azoknak a neveit, akik a templomban nevetgélnek.

Var.:

1. Ács M. 1708, 205.

Interpr.:

A történetet mint exemplumot a német protestáns teológusok felhasználták (a). Szerepelt a 16–17. századi nyugati ördögelbeszélések között is (b). Az elbeszélés különben a nemzetközi folklórban közismert (c). A cseh középkori exemplumanyagban számon tartott szüzsé (d). Szerteágazó szakirodalom bizonyította, hogy ez a keresztyén monda széles körben folklorizálódott (e). A magyar prózafolklórban szintén megvan (f).

Prou.:

Az ökörbőr közmondásszerű szólás: Röhrich, Redensarten 4, 1050. (Sündenregister).

Lit.:

a: Reherrmann p. 259, num. 5.; Reherrman p. 261, num. 8.; b: Brückner p. 239, not. 32.; c: Sündenregister auf der Kuhhaut (AaTh 826), Simonsuuri E 1211, 1221. mondatípus., Plenzat p. 62, — — (Die Ochsenhaut), G303.24.1.3. Devil writes down names of men on a hide in church., Aarne FFC 25, p. 126, num. 59., Aarne FFC 33, p. 44, num. 59.; d: Dvořák num. 1630.; e: Rasmussen, H.: Der schreibende Teufel in Nordeuropa. In: Festschrift Matthias Zender. Studien zur Volkskultur, Sprache und Landesgeschichte. Bonn 1972, p. 455–464.; Bálint S.: Das Sündenregister auf der Kuhhaut. Ethnologia Europaea II–III (1968–1969), p. 40–43., Scheiber S.: FT 3, 1984, 482., Bálint S.: A hagyomány szolgálatában. Bp. 1981, 107–114., Röhrich, L.: Erzählungen des späten Mittelalters und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart. 1, Bern–München 1967, p. 113–123., p. 267 (jegyzetek); Röhrich, Sage und Märchen p. 271.; f: Földyné Virány J.: A bodrogi Laca népmeséiből. Sárospatak 1957, p. 105, num. 29.; A legutóbbi bibliografikus áttekintés szerint öt recens magyar változatát ismerjük: MNK 3, 84.

379. CSENGŐT A MACSKA NYAKÁRA! (AaTh 110)

Az egerek csengőt vásárolnak, de egyikük sem meri a macskának a nyakára akasztani.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 427.

Interpr.:

Kimondott irodalmi fabula, amely vándortémaként ismert (a). A keleti eredetű mese a keresztes hadjáratok idején került Európába. Számos fordítás közvetítette a közép-korban (b). A reformáció korában maga Luther Márton is felhasználta, Mathesius említette a „Die Mäuse wollen der Katze eine Schelle umbinden” mesei eredetű szállóigét (c). A német protestáns teológusoktól Reherrmann négy változatot sorolt fel a 17. századból (d). A fabulatípus rengeteg recens változatát említették a megjelent nemzeti katalógusok (e). A fabulatípus viccformáját közölte a magyar napisajtó (f).

Képforrás:

Ludas Matyi 41. évf., 2. sz. 1985. január 9. p. 5.

A kép címe: A terrorizmus kora. A kép leírása: Az egérke dinamitot erősít az alvó macska farkára.

Prou.:

Röhrich, Redensarten 2, 495. Der Katze die Schelle nicht umhängen wollen. Legkorábbi előfordulása 1350-ből ismeretes. Megvan a magyar közmondások és szólások között is: *Szeretnék az egerek, ha kolompot kötnének a macska nyakára* (Margalits 455.). A *kolomp* címszónál és a *harang* címszónál pedig: *Felkötötte a macskára a harangot* (Margalits 309.).

Lit.:

a: Thompson, Folktale p. 218, not. 2.; b: Liungman, Volksmärchen 16.; c: Brückner p. 719, not. 81.; d: Rehmann p. 132, AT 110.; e: AaTh 110.; Ting FFC 223, p. 30, AaTh 110.; Ó Suilleabháin/ Christiansen FFC 188, p. 44sq., AaTh 110.; Jason, Oral Tales 2, p. 4, AaTh 110.; Schwarzbau, Fox Fables p. 263, not. 12.; f: Ludas Magazin 1985. január. p. 14.; továbbá: György num. 54. Hat recens változatát sorolja fel: MNK 1, 107sq.

380. ERŐS ÉS ERŐSEBB (AaTh 2031)

Az egérke lánykérőbe megy. Végre megtalálja a neki illő másik egeret.

Var.:

1. Vásárhelyi Zs. 1892, 75.

Interpr.:

Ismerős cselekménytípus a nemzetközi prózafolklórból (a). Típuszáma szerepel Aarne-Thompson katalógusában (b).

Lit.:

a: BP 1, 148, not. 2., BP 4, 335, num. 28. (Berachja Hannakdan); b: AaTh 2031. Stronger and Strongest.

381. ELMÉLKEDŐ KONRÁD (AaTh 471 A)

A kertben elszendergő szerzetes az éveket néhány pillanatnak fogja fel.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 589.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos hagyomány kedvelt elbeszélése (a). Felhasználták a reformáció korában, ill. a protestantizmus folyamán (b). Ismeretessé vált a szájhagyományozódás során mint francia mese (c), mint német történeti monda (d) vagy tréfás elbeszélés (e). Bekerült a magyar mesekincsbe (f), az orosz (g) és a lengyel prózafolklórb (h) is.

Lit.:

a: Tubach num. 3378., Dvořák num. 3378.; b: Brückner p. 246, not. 355., p. 742, not. 151.; c: Delarue/Tenéze 4/1, p. 278sq., 471A mt.; d: Petzoldt, Historische Sagen 2, 1977, p. 279, num. 330.; e: Moser-Rath, Schwank p. 286, 473., évszázadok mint egy nap: op. cit. p. 121sq., 286sq.; f: MNK 2, 248.; g: Andrejev *471. mt.; h: Krzyżanowski 470B mt.; A magyar hiedelemmondák között: Bihari p. 37, E III 1 1/A.

382. ÉGŐ ÜSZÖK A GÓLYA SZÁJÁBAN (vö. AaTh 56 B)

A gólya égő üszköt lop, amelytől meggyullad a fészke.

Var.:

1. Margócsy J. (szerk.) 3, 1871, 126.

Interpr.:

A meseirodalomban ismert típus (a). A német protestáns teológusok ezt a fabulát Steinhöwel Ezópus-fordításából merítették (b). Ez a fabula a németeknél mondaformában folklorizálódott (c). Az Ipolyságban a gólya tisztelete összefonódott azzal az elképzeléssel, hogy a gólya tüzet hord a szájában (d).

Margócsy József példatárában közzétett prédikáció forrása Fáy András fabulafeldolgozására nyúlik vissza.

Lit.:

a: cf. AaTh 56B.; b: Brückner p. 715sq.; c: Meiche, A. 1903, 636sq., num. 787.; d: Manga J. 1937, 511.

383. FARKAS BÁRÁNYBŐRBEN (AaTh 123 B)

A farkas báránybőrben jut be a karámba a juhok közé.

Var.:

1. Bornemisza P. 3, 1575, fol. III. (Más préd. ezen evangéliomnak.) 2. Pécsváradi P. 1629, 2. 3. Geleji Katona I. 2, 1647, 129. 4. Szőnyi Nagy I. 1675, 20. 5. Szőnyi Nagy I. 1675, 33. 6. Báthori G. 1, 1820, 209. 7. Kolmár J. 1, 1754, 189. 8. Pap I. 1, 1855, 93. 9. Margócsy J. (szerk.) 3, 1871, 136.

Interpr.:

A nemzetközi folklórban ismert cselekménytípus (a). A rókamesék ciklusában jelentős helyet foglal el (b). Az ókori elbeszéléshagyományra nyúlik vissza. (c).

Prou.:

A Bibliából származik a szólás (Mt. 7:15): Röhrich, Redensarten 4, 1158.; az orosz szólások között „Volk v oveč'ej škure” (Farkas báránybőrben) alakban ismeretes (Rybni-kova, M. A. 1961, 78.). Az ukrán szólásban: „Vovk prijšov u ovečij škuri” (A farkas báránybőrben jött), Mišanič, S. V./Pazjak, M. M. 1984, 286.

A magyarban ismeretes a „báránybőrbe öltözött farkas” szólás (Sirisaka A. 1890, 13.), valamint a „Juhbőrbe öltözött farkas” is (Sirisaka A. 1890, 92.). Margalits Ede a „báránybőrbe öltözött farkas”-sal Sirisaka adatát közölte újra (Margalits E. 1896, 218.). A *báránybőrbe bújtatott farkasok* bibliai eredetű szállóige: Szécsi F. 1936, 219.

Lit.:

a: AaTh 123B. Wolf in Sheep's Clothing Gains Admission to the Fold. (K828.1. mot.); b: Schwarzbaum, Fox-Fables p. 223, not. 13., p. 536, not. 6.; c: Wienert p. 45, num. 35. Der Wolf im Schafpelz., Wienert p. 45, num. 36. Der Wolf als Hirt., Wienert p. 68, num. 325.

384. FARKAS ÉS BÁRÁNY (AaTh 111 A)

A farkas igazságtalanul vádolja a bárányt, majd felfalja.

Var.:

1. Stöckel L. 1596, fol. 529/b. 2. Czeglédi I. 1663, 413. 3. Szász K. é. n. 38sq.

Interpr.:

A fabula mint középkori exemplum ismeretessé vált (a). Az ócseh keresztyén vallásos irodalomból is kimutatta a filológiai kutatás (b). A fabula végső forrása Aiszóposznál fedezhető fel (c). A régi magyar irodalomban fellelhető a fabulára való utalás Felvintzi György Comico tragoediájában (d): „Hallottad, s még sem veheted eszeden, Farkast és bárányt egy példabeszédben: Én iszom fellyül, s zavar alól Mit rám gyül; Mit habarsz a vízben?” A nemzetközi folklórban világszerte elterjedt mesetípus, amelynek terjedésében az irodalmi hatásnak nagy szerepe volt (e). A zsidó folklórban is jelentős szerephez jutott morális magyarázattal (f).

Prov.:

A farkas és a bárány magyar szállóigeként ismeretes: Szécsi F. 1936, 228. A németben két szólás is kapcsolatba hozható ezzel a fabulával: *Das Lamm hat dem Wolf das Wasser getrübt; Das Lamm will mit dem Wolfe streiten*: Röhrich, Redensarten 2, 569. A szállóige „Ne zavard fel a vizet!” formában szintén ismerős: Krzyżanowski, J. 3, 1980, 108.

Lit.:

a: Tubach num. 5334. Wolf and Lamb.; b: Dvořák num. 5334.; c: StDict. 1, 17. (Aesop's Fables); Wienert p. 51, num. 107. Wolf und Lamm.; d: Alszeghy Zs. 1914, 261.; e: AaTh 111A.; f: Schwarzbaum, Fox Fables p. 9–14, III. Wolf and Lamm at the River.

385. FIÚ ÉS APJA (AaTh 980 C)

A fiú apját a küszöbíg húzza a hajánál fogva. „Ne húzz, fiam, tovább! Én is csak eddig húztam az apámat” — mondja az apa a fiának.

Var.:

1. Kecskeméti Alexis J. 1621, 777. = Szabó L. 1982, 189, num. 88. 2. Szatmárnémeti M. 1675, 119. 3. Szatmárnémeti M. 1675, 513.

Interpr.:

Ezt a tanító jellegű elbeszélést a 17. században felhasználták a német protestáns teológusok (a). Éltek vele a barokk kor katolikus hitszónokai is (b). Legkorábbi magyar előfordulása Bornemisza Péter Ördögi kísértetek c. művében található (c). A 19. századi cigány adomákban is előfordul (d). Népköltészeti változatait Tombácz János meséihez fűzött jegyzeteimben soroltam fel (e).

Lit.:

a: Reherrmann p. 430, num. 19.; b: Moser-Rath p. 122, num. 25a; c: Thury E.: Bornemisza Péter könyve az Ördögi kísértetekről. Ethnographia XXIV (1913), 204.; d: Dömötör, Cigányadomáink p. 88, num. 64.; e: ÚMNGy. XVII, p. 705, num. 43. További irodalom: Tubach num. 2001.; Brückner p. 741.; BN 975*. mt.; Schullerus FFC 78, p. 83, num. 10.; Scheiber S., F. T. 3, 1984, 77sq., num. 7.

386. FIÚ LEHARAPJA APJA ORRÁT (AaTh 838)

A hálátlan fiú a felakasztása előtt leharapja apjának az orrát.

Var.:

1. Alvinczi P. 1, 1633, 213. = Szabó L. 1980, 190, num. 89. 2. Kecskeméti Zs. 1795, 266.

Interpr.:

Már a középkorban ismert keresztyén vallásos exemplum volt (a). A nemzetközi prózafolklórban mély történeti gyökerű elbeszélésként tartjuk számon (b). Terjedése közben bekerült a magyar mesekincsbe (c), a románok néphagyományaiba (d). A bolgár mesében a fiú anyjának a nyelvét harapja el (e). A magyar betyárfolklórból egy történet idézhető, miszerint Illés Pál somogyi betyár akasztásakor az elítélt leharapta a hóhér kisujját (f).

Lit.:

a: Tubach num. 3488.; Dvořák num. 3488.; b: AaTh 838. The Bad Rearing. (Q586); c: BN 779I*. mt.; d: Schullerus FFC 78, p. 82, num. 2. Folgen schlechter Erziehung (Sohn erschlägt zuletzt den Vater); e: Ognjanowa, E. 1987, 405—407, num. 103.; f: Gönczi F.: A somogyi betyárvilág. Kaposvár 1944, 311, not. 2.

387. GAZDAGSÁG NEM BOLDOGSÁG (AaTh 754)

A szegény varga nyomorban énekel, gazdagon pedig hallgat.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 131sq. 2. Kiss B. 1852, 146.

Interpr.:

Nemzetközileg ismert mesetípus (a). A középkorban már elterjedt keresztyén vallásos elbeszélés volt (b). Az ócseh irodalomban is felbukkant (c). A magyar irodalomba behatolt (d). Kárpátukrán változata valószínűleg magyar műveltségi hatás eredménye (e). Régi kínai változata teljesen megegyezik az európaival (f). Szoros kapcsolatban van a történet morális tartalma a zsidó vallásos irodalommal (g).

Lit.:

a: AaTh 754.; Schullerus FFC 78, p. 83, num. 8. Fröhliche Armut.; b: Tubach num. 3845.; c: Dvořák num. 3845.; d: György num. 78.; e: Skazki Verchoviny 1970, 24sq.; f: Eberhard FFC 120, p. 258, num. 204.; g: Schwarzbach, Studies p. 95, not. 77b.

388. GOND NÉLKÜL (Nowak 272; EB 142)

A herceg olyan országot keres, ahol gond nélkül élnek az emberek. Végül rájön, hogy ilyen ország nincs.

Var.:

1. Margócsy J. 2, 1871, 85sq.

Interpr.:

Keleti eredetű mesetéma, amely exemplumként nálunk későn és esetlegesen fordul elő. A gond nélküli országot kereső herceg meséje megvan az araboknál (a) és a törököknél (b). Margócsy József exemplumának közvetlen forrása eddig tisztázatlan.

Lit.:

a: Nowak p. 257, num. 272.; b: EB 142. mt. A téma a Mátyás-mondakörből is ismert: MNK 4, 217–220.

389. GYERTYAÁLLÍTÁS ISTENNEK ÉS AZ ÖRDÖGNEK (AaTh 778*)

Egy ember nemcsak Istennek, hanem az ördögnek is állít gyertyát.

Var.:

1. Szőnyi Nagy I. 1675, 74. 2. Intze I. 1764, M3/c. 3. Verestói Gy. 1783, 874. 4. Könyves Tóth K. 1881, 193.

Interpr.:

A nemzetközi mesetípus-katalógusban számontartott elbeszélés (a). Ismeretes az orosz prózafolklórban (b), a lengyel mesekincsben is (c). Az ócseh irodalomban szintén előfordul (d). Az elbeszélést exemplumképpen a német protestáns teológusok is felhasz-

nálták (e). A magyar irodalomban való előfordulásait György Lajos vette számba (f). Torockóból feljegyezték egyik változatát a 19. században (g). Szirmay Antal anekdotáiból egyik ebbe a típusba tartozik (h). A magyar szakirodalomban több ízben foglalkoztak vele (i).

Prou:

Man zündet auch wohl dem Teufel ein Lichtlein (Beyer p. 583.); Dem Teufel ein Licht anzünden (Röhrich, Redensarten 4, 1069.); Bogu swieczka, a diablu ogarek (Krzyżanowski 3, 1980, p. 112, num. 6.); Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani (Margalits E. 1877, 35.); Ördögnek is kell néha gyertyát gyújtani (Sirisaka A. 1890, 186.); Az ördögnek is kell gyertyát gyújtani (Margalits E. 1896, 289.); Az ördögnek is kell néha gyertyát gyújtani (Katona I. a Vas megyei Tompaládonyból: Vas Szemle XXXI, 1971. évf., 4. sz. p. 577.); Olyan világot élünk, hogy az ördögnek is mécesst kell gyújtani (Décsy Gy.: Szólások Nagyedről. Magyar Nyelv LXXXIII, 1987, 1. sz. p. 103, num. 18.); „Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani” jelentése: gonosz embereknek kedvében járni vagy kellemetlen kötelességet elvégezni (O. Nagy G. 1966, p. 532, num. 190.); Az ördögnek is kell gyertyát gyújtani szólás magyarázata: az ártás elhárítása (Kertész: Szokásm. Bp. 1922, p. 102.).

Lit.:

a: AaTh 778*. Two Candles.; b: Andrejev *1625.; c: Kryżanowski 940A.; d: Dvořák 854*.; e: Brückner p. 477, num. 482.; f: György num. 16.; g: Kriza J. és tsai 1882, 314.; h: Tóth B. 2, 12.; i: Katona L.: Az ördögnek is kell egyszer vagy néha gyertyát gyújtani. Ethnographia XVIII (1907), 170.; Nemes M.: Az ördögnek is szükséges gyertyát gyújtani. Ethnographia XIX (1908), 315—317.; György L.: „Néha az ördögnek is kell gyertyát gyújtani” magyar változatai. Ethnographia XXXIX (1928), 183—185.; Dömötör S.: Az ördögnek is kell gyertyát gyújtani. Egy különös szertartás hagyományairól. Világosság IX (1968). évf., 3 (március). sz. p. 152—156.

390. GYERTYÁK A RÁKOK HÁTÁN (AaTh 1740)

Egy tréfás ember a teknősbékák hátára gyertyákat tesz. A pap és szolgálja azt hiszi, hogy azok a halottak lelkei.

Vár.:

1. Bornemisza P. 3, 1575, fol. bbb/b. VI. prédikáció. 2. Bornemisza P. 1584, CCLXVII/b. 3. Geleji Katona I. 2, 1647, 1257sq.

Interpr.:

A német protestáns papok a 16. században úgy tüntették fel a katolikusokat, hogy azok mindenszentek napján a rákok hátára gyertyákat tesznek. A világító rákok eleme a Mestertolvaj-típus (AaTh 1525) részévé vált (a). Ezt az elbeszélést felhasználták a német protestáns hitszónokok (b). A néphagyományba való beépülését a szakirodalom tárgyalta (c). A történet a rákokról, amelyeknek hátára gyertyát helyeztek, Erasmus hatásának tudható be sok esetben. A magyar néphagyományban nyomon követhető

ez az Erasmus-hatás (d). A nemzetközi meseirodalomban ez a típus számontartott narratív elem (e).

Lit.:

a: Liungman, Volksmärchen 334.; b: Rehmann p. 276, num. 35.; c: BP 3, 388sq.; d: Faragó J.: Szegény ember vására. Bukarest 1955, 83sq.; e: AaTh 1740.; Candles on the Crayfish.

391. GYOMOR ÉS VÉGTAGOK (AaTh 293)

A gyomor és végtagok vitatkoznak, kinek mi a feladata. Mindenkinek a saját munkáját el kell végeznie, hogy a szervezet rendben működjék.

Var.:

1. Bornemisza P. 1574, 512/a. 2. Kecskeméti Zs. 1793, 226sq.

Interpr.:

Az elbeszélés már Aiszóposztól ismert (a). A középkori keresztyén vallásos exemplumok között is megtalálható (b). Schwarzbaum a téma elterjedésének kutatásakor mexikói párhuzamokhoz jutott el (c). A cselekménytípus a nemzetközi anyagban számontartott történet (d).

Lit.:

a: Wienert p. 43, num. 6.; StDict. 1, 17.; b: Tubach num. 570.; c: Schwarzbaum, Studies 356sq (J461.1. mot.); d: AaTh 293. Debate of the Belly and Members.; e: György num. 139.

392. HALÁL AZ ÁGYBAN (AaTh 921 D)

A halász (tengerész) kijelenti, hogy inkább a tengeren hal meg, mint az ágyban.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1635, 345.

Interpr.:

A nemzetközi típuskatalógusban számontartott elbeszélés (a). A 16–18. századi német tréfás mesék és viccek között is előfordul (b). A magyar irodalomba is korán bekeverült (c). Monográfikus feldolgozása is rendelkezésünkre áll, amelyből kitűnik, hogy első előfordulása 1581-ből ismeretes (d). A jelenlegi változat jelentőségét a monográfikus feldolgozás még inkább kiemeli.

Lit.:

a: AaTh 921D. The Fatal Bed.; b: Moser-Rath, Schwank p. 285sq., p. 289., p. 291.; c: György num. 146.; d: Moser-Rath, E.: Bett: Im B. sterben (AaTh 921D).

393. HÁZASSÁG HELYETT AKASZTÁS (AaTh 1367*)

Egy elítélt férfi inkább felakasztatja magát, mint hogy egy csúnya nőt feleségül vegyen.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 341.

Interpr.:

Nemzetközileg ismert mesetípus (a). A magyar irodalomban is felbukkant, de Geleji Katona István változatát György Lajos nem ismerte, pedig ez a cselekménytípus legkorábbi magyar előfordulása (b). A német tréfás mesék között szintén megvan (c). A román folklórban 17. századi magyar műveltségi hatásra jött létre (d).

Lit.:

a: AaTh 1367*. mt.; b: György num. 158.; c: Moser-Rath, Schwank p. 189., 287., 290. Verurteilter will lieber hängen, als Häßliche heiraten.; d: Schullerus 1366*. mt. Lieber gehenkt werden, als mit ihr leben.

394. HEGEDŰS A FARKASVEREMBEN (AaTh 168)

A cigánybanda télen lakodalomba megy a szomszéd faluba. Egyszer csak látja a társaitól elmaradt cimbalmos, hogy két farkas kullog feléje. Ijedtében egy árokba vonul, és cimbalmozni kezd. Ettől a farkasok megijednek és elszaladnak.

Var.:

1. Czeglédi I. 1669, 90sq. = Szabó L. 1982, p. 202, num. 99.

Interpr.:

A nemzetközi meseirodalomból ismert cselekménytípus (a). Az egyik 18–19. századi debreceni diákvers említi: „Mint a cigány a verembe Vólt az éhes farkassal,...” (b). 19. századi cigány adomáink között szintén előfordul (c). A történet folklorizálódott (d). Megvan viccformában (e). Ismerik az észtek (f) és a csehek (g).

Lit.:

a: AaTh 168. The Musician in the Wolf-Trap.; b: Bán I./Julow V. 1964, 185.; c: Dömötör, Cigányadomáink 89sq., num. 82.; d: FA 1 (1973), 38, num. 41.; e: Dömötör Á.: Kéziratos viccgyűjtemény 2, num. 10., num. 227.; f: Aarne FFC 25, num. 2002*.; g: Jech, J.: Tschechische Volksmärchen. Berlin 1984, 473, num. 4.

Prou.:

Sirisaka A. 1890, 263. Igen kell a számárnak a hegedűszó. (Kis-Viczay Pál gyűjteményéből.)

395. HÉTALVÓK (AaTh 766)

Valaki mágikus álomba merül, és sok év után ébred fel.

Var.:

1. Geleji Katona I. 1, 1645, 783. 2. Báthori G. 1, 1820, 377.

Interpr.:

Előfordul a középkor keresztyén vallásos irodalmában (a). Felhasználták a német protestáns teológusok a 16–17. században (b). Hondorff is felhasználta a Hétalvók témáját, de jellemző módon kiiktatta a csodálatos befejezésű legendai elemet, amely szerint a császár és a nép a hétalvókban a feltámadás bizonyítékát látja (c). A Hétalvók legendája részletesen megvan a Koránban (d). Az efezusi hétalvók motívuma, a sok éven át való mágikus álom (D1960sq.) nemzetközileg elterjedt (e). Összekapcsolódott némelykor a népmesével (f). Nyilvánvalóan a Legenda aurea felerősítette jelenlétét a hagyományozódás folyamán (g). A magyarországi jezsuiták a 18. században Sopronban és Kassán adták elő iskoladrámáikban a Hétalvók témáját (h). A folklorizálódás során a téma népmondában megjelent (i), a hétalvókat azonosították a tizenkét apostollal (j). Svédországi (k) és magyar irodalmi (l) kapcsolatai feldolgozottak. A nemzetközi mesekatalógus külön típusként tárgyalja (m).

Lit.:

a: Tubach num. 4440.; b: Rehermann p. 275, num. 34., p. 522sq., num. 2.; c: Brückner p. 665.; d: BP 4, p. 376, not. 23.; e: StDict. 2, 945.; f: BP 3, 460. (Mutatóban helytelenül p. 480.); g: Benz/Legenda aurea 503–508.; h: Staud G. 2, 1986, 70., 173.; i: Grimm DS num. 392.; j: BP 3, 460, num. 202. Die zwölf Apostel.; k: Liungman, Volksmärchen p. 215sq., num. 763*.; l: György num. 207.; m: AaTh 766. The Seven Sleepers.; ld. még: MNK 8, 124–126, 1950. mt.

396. HIC RHODUS, HIC SALTA (J 1477. mot.)

Egy férfi dicsekszik, hogy Rhodosz szikláira ugrott. Mikor odaérkeznek Rhodosz szikláihoz, azt mondják neki: „Hic Rhodus, hic salta” (Itt van Rhodosz, itt ugorj!).

Var.:

1. Geleji Katona I. 1645, 536sq. 2. Geleji Katona I. 3, 1649, 1276.

Interpr.:

A történet az antik elbeszéléshagyományból származik (a). Befejező mondata latinul szállóigévé vált. Geleji Katona Istvánnak az exemplumai a történetnek és a szállóigének korai magyar előfordulásai.

Prov.:

Hic Rhodus, hic salta (Szécsi F. 1936, 227sq.).

Lit.:

a: Wienert p. 82, num. 480. Der Mann, der mit seinem Sprunge auf Rhodos prahlt.

397. HIDEG ÉS MELEG EGY SZÁJBÓL (AaTh 1342)

Valaki (ördög, együgyű ember) csodálkozik, hogy egy ember ugyanabból a szájából hol hideget, hol meleget fúj.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 111sq.

Interpr.:

A nemzetközi meseirodalomban regisztrált típus (a). A hagyományozódás során folklorizálódott (b). Ezt az aiszóposzi fabulát a katolikus hitszónokok is felhasználták (c). Ismerjük osztrák orális párhuzamát (d). A magyar irodalomba is bekerült a téma (e). Említette Vas Gereben következőképpen: „...neki a törvénykönyv azt a szolgálatot teszi, mint a cigánynak a szája, hogy ha akarja, meleg, ha akarja, hideget fúj rajta, a mint kívántatik” (f). A napisajtóban nemrég Gazsó L. Ferenc: Jakab Ernőt perbe hívták c. cikkében figyelemfelkeltésül idézte a fabulát: „Látja a székely gyerek, hogy apja a nagy hidegben fújja a kezét. Megkérdezi: Mit csinál kend, apám? — Fújom a kezemet, hogy melegedjék. — Nyáron megint látja, hogy az öreg fújja a forró kását. Mit csinál kend, apám? — kérdezi újra a gyerek. — Hát fújom, hogy hűljön. — Ejnye, de furcsa masina a kend szája — jegyzi meg a gyerek —, egyszer hideget fúj, máskor pedig meleget” (g).

Lit.:

a: AaTh 1342. Warning Hands and Cooling Soup with Same Breath.; b: Liungman, Volksmärchen p. 285, GS 1342.; c: Moser-Rath p. 281, num. 127.; d: Haiding, K. 1965, p. 165sq., num. 135.; e: György num. 117. (Különös fújató); f: Vas Gereben: Egy alispán. Régibb magyar népélet. 4. kiad. Bp. 1907, 418. = V. G. Összes Munkái V. köt.; g: Magyar Hírlap 21. évf., 268. sz. 1988. nov. 10. p. 6.

398. HOLLÓ ÉS RÓKA (AaTh 57)

A holló a fán ül, és szájában egy sajtot tart. A róka ravaszul dicséri a holló szép hangját. A holló megszólal, és kiejti szájából a sajtot.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, fol. 372/b.

Interpr.:

A nemzetközi meseirodalomban regisztrált típus (a). Thompson monográfiájában az irodalmi fabulák között említette (b). A rókáról szóló fabulák között az ismert gyűjteményekben előfordul (c). Phaedrus Kr. u. 1. században, Babrios a Kr. u. 2. században említette gyűjteményeiben. Jaques de Vitry tőlük vette át a középkorban a különben

Keletre is terjedő mesét (d). Alapmotívuma (K334.1. mot.) vándortéma (e). I. A. Krülov állatmese-gyűjteményében szintén feldolgozta (f), amely hatott az élő prózafolklórra, pl. a kazahoknál is (g).

Lit.:

a: AaTh 57. Raven with Cheese in his Mouth.; b: Thompson, Folktale 218, not. 2.; c: Schwarzbäum, Fox-Fables p. XXXIII, num. 19., op. cit. cap. XIII, p. 76–81.; d: Liungman, Volksmärchen p. 11, num. 57.; e: StDict. 1, 414.; f: Polnoje sobranie basen I. A. Krylova. Szentpétervár/Moszkva 1902, p. 1sq., num. I/I.; g: Sidelnikov, V. N. 1962, 199.

399. IBŰKOSZ DARVAI (AaTh 960 A)

A haldokló ember a feje fölött száló darvakat hívja tanúnak. A gyilkos évek múltán elnyeri büntetését.

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 266. 2. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 110. 3. Hastings/Erdős K. 1930, 128.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos elbeszélések között már előbukkan (a). Ismeretes az ócseh vallásos irodalomból is (b). A fő motívum (N271.3. mot.) közismert világszerte (c). Mint mesetípus számontartott történet (d). A cselekménytípus Görögországból Európába jutását, az egész változásfolyamatot korszerűen rajzolta meg Petzoldt (e). A magyar folklorisztikai szakirodalomban számos adalékkal gazdagodott a cselekménytípusról alkotott összkép korábban (f). Folklorizálódását bizonyító recens változatai fokozatosan kerülnek elő (g).

Lit.:

a: Tubach num. 2799.; b: Dvořák num. 2799.; c: StDict. 1, 259.; d: AaTh 960A. The Cranes of Ibycus.; BP 2, 534, not. 1.; e: Petzoldt, Historische Sagen 1, p. 6, num. 7., jegyzetek hozzá: p. 342sq., num. 7.; f: Beke Ö.: Ibikus darvai a néphagyományban. Ethnographia LVIII (1947), 124sq.; Dömötör S.: Ibikus darvai és a három jó tanács. Ethnographia LIX (1948), 164sq.; Scheiber S.: Az Ibikus darvai-féle típus magyar nyelvű feldolgozásaihoz. Ethnographia LXII (1951), 431.; g: FA 1(1973), 34sq., num. 37.

400. IGAZGYÖNGYKÖNNYEK (AaTh 836 A*)

A hindu legenda szerint az angyal könnyeiből keletkezik az igazgyöngy és a kígyóméreg is.

Var.:

1. Csáki I. 1904, 23.

Interpr.:

A cselekménytípus megtalálható a nemzetközi mesetípuskatalógusban (a). A mondananyagban szintén megvan a könnyekből levő gyöngyökről szóló elbeszélés (b). A mohamedánoknál a gyöngy a megjutalmazott alázatosság jelképe. A Balaton-vidéki könnyforrás mondája arról szól, hogy egy özvegyasszony könnyeiből forrás keletkezett a Kútvölgy mellett (c).

Lit.:

a: AaTh 836A*. Tears of Pearl.; b: Dähnhardt 1, p. 223, not. 1.; c: Lipták G. ²1968, 17–26.

401. KINCS A SZŐLŐHEGYBEN (AaTh 910 E)

A földműves fiai felássák a kertet, mert azt hiszik, hogy kincset találnak ott. Közben rájönnek, a szorgalmasan végzett munka maga a kincs.

Var.:

1. Szász K. 1881, 181.

Interpr.:

A cselekménytípus a nemzetközi prózafolklórban számontartott történet (a). Az ókori irodalmi hagyományból származik, mégpedig az aiszóposzi elbeszéléskörből (b). Georg Stengel jezsuita hitszónok is felhasználta művében (c). A barokk kor prédikátorai éltek vele (d). A 17–18. századi tréfás mesei anyagban szintén előbukkant (e). Az *Exilium melancholiae* 1643-ban említette. Strigenitz német protestáns egyházi író két változatát idézte 1617-ben (f). Mint korai protestáns előfordulása a témának figyelemre méltó.

Lit.:

a: AaTh 910E. Father's Counsel: Where Treasure Is.; b: Wienert p. 82, num. 490.; Wienert p. 126, num. 42*. 346'; c: Schneider 2, p. XCIX, num. 394.; d: Moser-Rath p. 324sq., num. 179. (jegyzetek hozzá: p. 486.); e: Moser-Rath, Schwank p. 286, not. 57.; f: Rehmann p. 143, AaTh 910E.

402. KIRÁLYFI SZÁRNYAI (AaTh 575)

Egy királyfi fából készült madár hátán szerelméhez repül, őt rendszeresen meglátogatja. Szerelmével a madár hátán távoli országba repül.

Var.:

1. Geleji Katona I. 1645, 4.

Interpr.:

A cselekménytípus közismert a nemzetközi folklórban (a). A királyfi fából készült madara keleti eredetű téma (b). A francia kalandos irodalom a 16. század második felé-

ben említette (c). A cselekménytípus monografikus feldolgozása és Thompson korábbi alapvetése alapján a keleti eredet nyilvánvaló (d). A folklorizálódást számos katalógus dokumentálja (e).

Lit.:

a: AaTh 575. The Prince's Wings.; b: BP 4, 386, not. 1.; c: Schenda, R. 1961, p. 124, 5. csop.; d: Horálek, K.: Flügel des Königssohnes (AaTh 575). EM 4, 1358—1365.; Thompson, Folktale 78.; e: Tille FFC 34, 308—311, D variáncsoport.

403. KUTYA ÉS A FALAT ÁRNYÉKA (AaTh 34 A)

A kutya az élelem árnyéka után kap. Így kiesik a hús a szájából, amelyet tartott.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 862.

Interpr.:

Nemzetközileg elterjedt fabulatípus (a). Luther is felhasználta ezt az aiszóposzi fabulát (b). Előfordulását a főbb fabulagyűjteményekben ismerjük (c). Viszonylag újabb összefoglalás a perzsa változatokról könnyen hozzáférhető (d). A magyar változatok áttekintéséből kitűnik, hogy Verestói György szövege Pesti Gábor vagy Heltai Gáspár változata után a fabula harmadik legrégebbi magyar teljes előfordulása (e).

Lit.:

a: AaTh 34A. Dog Drops His Meat For the Reflection.; b: Brückner p. 717, not. 68.; c: Schwarzbaum, Fox Fables p. XXXIII, num. 6., p. 17—25, V. fejezet.; d: Marzolph p. 39, num. 34A.; e: MNK 1, 70sq.

404. LÖVÉS AZ APA HOLTTESTÉRE (AaTh 920 C)

A leendő örökösöknek, a király fiainak az apa holttestére kell lőniük. A legkisebb fiú ezt megtagadja. Övé lesz a teljes örökség.

Var.:

1. Hunyadi F. 1795, 284sq.

Interpr.:

Ez a történet a középkor egyik kedvelt vallásos exempluma volt (a). Előfordult az ócseh keresztyén irodalomban is (b). Az exemplum népszerűsítéséhez hozzájárult a Gesta Romanorum (c). Felhasználta a jezsuita Georg Stengel más forrásra hivatkozva (d). A magyar jezsuiták Pozsonyban 1751-ben előadták a témát *Tres fratres quorum natu minimus in cadaver patrum sagittam evibrare abnuuit* címmel (e). Ismerjük Schwarzbaum nyomán a cselekménytípus zsidó változatait, és felfigyelhetünk a cselekménytípus az okos testvérek meséjével való rokonságára (f). Scheiber Sándor a témát

újabb értékes adatokkal gazdagította (g). Érdekességképpen meg kell említenem, hogy Martin Rinkhardt 1613-ban művében felhasználta a *Lövés a halott királyra* témát. A hű fiú, aki nem lő apja szívére, az maga Luther (h). A cselekménytípust némi módosítással mesélte újra Oszkár bácsi perzsa meseként a harmincas évek végén (i). Figyelembe kell venni a hiedelemmondát is, miszerint aki rálő a halottra, azt a visszapattanó golyó megöli (j). Az elbeszéléstípus közismert a nemzetközi folklórban (k).

Lit.:

a: Tubach num. 1272.; b: Dvořák num. 1272.; c: BP 4, 351, num. 6.; d: Schneider 2, p. LV, num. 205.; e: Staud G. 1, 1986, 432.; f: Schwarzbaum, Studies 208sq., 216., 474.; BP 4, 331sq., num. 10.; H486.2. mot.; g: Scheiber, Essays 343sq., num. 40.; h: Schmidt, Volkserzählung 66.; i: Nagy Képes Friss Naptár 1939. évre. Bp. 1938, sztl. Az igazság. Perzsa mese. Írta és meséli Oszkár bácsi.; j: Müller/Röhrich 380, num. L39.; k: AaTh 920C. Shooting at the Father's Corpse Test of Paternity. (Schuß auf den toten König).

405. MACSKA ÉS EGÉR (A 2494.1.2. mot.)

A macska az egérrel egymással nem egyezik.

Var.:

1. Madarász M. 1635, 739.

Interpr.:

A fabula a nemzetközi mesefolklórban közismert (a).

Prou.:

„Játszik, mint macska az egérrel” szóhasonlat a magyaroknál közismert (Sirisaka A. 1890, 86.). Már Szirmay Antal 1805-ben közölte ezt a közmondást: „Addig játszik a macska az egérrel, míg megeszi” (Margalits E. 1896, 517.). Ugyanezt a közmondást teszi közzé: Vöö G. 1989, 178. „Úgy játszik, mint macska az egérrel” szóláshasonlat jelentése: felelőtlenül, rendsz. fölényét kihasználva rútul rászed v. kihasznál vkit (O. Nagy G. 1966, 453.). „A kutya a macskával nem barátkozik meg” közmondás megvan az udmurtoknál is: Kralina, N. P. 1960, 74.

Lit.:

a: A 2494.1.2. mot.

406. MAJOMSZÍV MINT GYÓGYSZER (AaTh 91)

A majom úgy menti meg saját életét, hogy azt mondja, szívét otthon hagyta.

Var.:

1. Hastings/Erdős K. 1930, 99.

Interpr.:

Közismert mesetípus (a). Perzsa típuspárhuzama újabban előkerült (b). Schwarzbaum a távolkeleti és a héber fabula közös irodalmi forrását tételezte fel, ami elfogadható (c). Két magyar recens változata került elő (d). A típus magyar elterjedésében lehetséges, hogy exemplumhatást feltételezhetünk.

Lit.:

a: AaTh 91. Monkey (Cat) Who Left his Heart at Home., K544. mot.; Majomszív mint gyógyszer (K961.1. mot.); b: Marzolph p. 45, 91. mt.; c: Schwarzbaum, Studies p. 357sq.; d: MNK 1, 99.

407. MARKALF NYULA (AaTh 217)

A bohóc egereket enged el. A macska eldobja magától a gyertyát, mihelyt megpillantja az egereket. Rögtön utánaered az egereknek.

Var.:

1. Geleji Katona I. 3, 1649, 1163.

Interpr.:

A történet Salamon és Markalf párbeszédében vált ismertté Európában latinul 1000 körül (a). A történet a nemzetközi folklór egyik elterjedt típusává vált (b). A magyar irodalomban a téma elterjedt (c). Közmondásszerű szólásaink között is megtalálható (d). Mind az azerbajdzsán (e), mind a buharai arab (f) mesefolklórban találkoztam ezzel a cselekménytípussal.

Lit.:

a: Liungman, Volksmärchen 29sq., num. 217.; b: AaTh 217. The Cat and the Candle.; c: György num. 131.; d: MNK 1, 165.; e: Ahundov, A. 1957, 306sq.; f: Vinnikov, I. N. 1969, 235—238. A magyar mesefolklórban nyolc recens változatát tartják számon, legrégebbi közlése 1805-ből való: MNK 1, 164sq. Ez a tény aláhúzza Geleji Katona István szövegének jelentőségét.

408. MICBÁN (AaTh 762)

Egy előkelő asszony kigúnyol egy egyszerű asszonyt, akinek sok gyermeke van. A sors úgy adja, hogy az előkelő asszonynak egyszerre több gyermeke születik. Az előkelő asszony úgy intézkedik, hogy csak egy gyermekét hagyják életben, a többiit veszejtsék el. Férje titokban megmenti a gyerekeket, és a felesége tudtán kívül neveljék fel. A férj megleckézteti feleségét, de megbocsát neki.

Var.:

1. Exequiae principales 1624, 217—219. 2. Czeglédi I. 1659, 4—7. 3. Kamarási Gy. 1766, 296.

Interpr.:

A protestáns német teológusok a témát beleszőtték prédikációikba (a). A cselekménytípus előzményeihez hozzátartozik, hogy a 12. században már összekapcsolódott a Hat hatyú (KHM 49.) meséje a Hattyúlovag mondájával, a Micbán-monda német megfelelőjével (b). A cselekménytípus a nemzetközi mesefolklorban közismert (c). Behatolt a magyar irodalmi hagyományba is (d). Német feldolgozása tovább népszerűsítette (e). A Micbán-monda, a sokgyermek-szülés mondája számos nemesi eredetmondában jelen van (f). Nemzetközi elbeszélésmotívummá vált (g). Megtalálható a barokk katolikus prédikációkban is (h). A francia kalandos irodalom többször említette (i). A témát nálunk is elemezték tudományos alapossággal (j). A régi magyar irodalmi vonatkozása miatt érdekes, hogy Gálszécsi István állítólag a Micbán család sarja volt (k). Az 1. változat szövege később újra nyomtatásban megjelent (l). A Micbán-monda irodalmi feldolgozásai (Mikszáth Kálmán és Kisfaludy Sándor), valamint recens változatai elősegítették a cselekménytípus fennmaradását napjainkban (m). A Hattyúvitéz mondájának irodalmi feldolgozása is hatott a cselekménytípus tradálásában (n).

Lit.:

a: Rehmann p. 429, num. 15–16.; Brückner p. 730sq., not. 118., p. 219, not. 196.; b: BP 1, 432sq.; c: AaTh 762. Woman With Three Hundred Sixty-five Children (L435.2.1. mot.); d: György num. 141.; MNr. 3, 209sq., NL 3, 618.; e: Bechstein, L. 1987, 139sq.; f: Röhrich, Sage und Märchen 53sq.; g: Thompson, Folktales 269., L435.2.1. mot.; h: Moser-Rath 506sq.; i: Schenda, R. 1961, 69., 111, 1Aa csop.; j: Heller B.: Magyar mese- és mondaelemek egyetemesebb kapcsolatban. I. Micz bán mondája. Ethnographia XX (1909). évf. 65–73.; k: Horváth J. 1957, 36.; l: Tóth B. 1, 35sq.; m: Dely K. 1969, 298sq.; n: Benedek E. 2, 1988, 273–278. A Micbán-monda legújabb irodalmából származik Ude-Koeller, S.: 'Straff der weiber so jre kinder tödten'. Zur sagenhaften Geschichte des Kindermordes. Fabula 32 (1991), p. 258–274. c. tanulmánya.

409. MIDÁSZ KIRÁLY ARANYÉHSÉGE (AaTh 775)

Midász király kapzsiságának büntetése az lett, hogy minden arannyá változott, amihez csak hozzányúlt. Így semmit sem tudott élvezni.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, CCCCLXñ/a. 2. Magyarai I. 1602/1979, 77. 3. Mihálykó J. 1612, 257. 4. Prágai A. 1628, XXXX/a. 5. Szenci Molnár A. 1701, 141. 6. Verestói Gy. 1783, 499. 7. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 152. 8. Lakatos J. 1, 1854, 28. 9. Timár I. 1884, 56.

Interpr.:

A nemzetközi meseirodalomban elterjedt elbeszéléstípus és motívum (a). Visszanyúl Ovidius Átváltozások c. művére, ill. a görög mitológiai hagyományra (b). Az ócsih irodalomban már megtaláljuk nyomát (c). Ovidiusra hivatkozva, idézte Georg Stengel jezsuita hitszónok a 17. század elején (d). Pozsonyban, 1770. június 28-án a jezsuiták iskoladrámában adták elő Midász király történetét, nyilván ezt az elemet is (e). A ma-

gyar irodalomban gyakran fordult elő (f). Folklorizálódását bizonyítja, hogy az indiai Orisszában előfordult ez a narratív elem az AaTh 306. mesetípus keretében (g).

Lit.:

a: AaTh 775. Midas' Short-Sighted Wish: Everything Turns to Gold. J2072.1. mot.; Thompson, Folktale 265.; b: BP 2, 213., BP 4, 114, not. 7.; c: Dvořák num. 3281*.; d: Schneider 2, p. CCVI, num. 870.; e: Staud G. 1, 1986, 448.; f: György num. 142.; g: Schulze, P./Beer, R. 1986, 80.

410. MIDÁSZ SZAMÁRFÜLEI (AaTh 782)

Apollón szamárfülekét növeszt Midász királynak. Borbélya elárulja a titkot.

Var.:

1. Prágai A. 1628, XXXX/a. 2. Verestói Gy. 1783, 108. 3. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 152.

Interpr.:

A cselekménytípus nemzetközileg ismert (a). Mitikus előzményeit a szakirodalom feltárta (b). A mitikus elbeszélés két motívuma világszerte ismeretessé vált: Midász szamárfülei úgy keletkeztek, hogy Apollón változtatta át (F511.2.2. mot.), a hírt a szél vi-szi szét (D1316.5. mot.). E két motívum világszerte elterjedt (c). Görög mitológiai előzményei megtalálhatók a szakirodalomban (d). Midász király szamárfülei-ről szóló elbeszélés nemzetközi kapcsolatairól Thompson is megemlékezett (e). Mind a román (f), mind a francia (g) párhuzamok bizonyítják a cselekménytípus széles elterjedését.

Lit.:

a: AaTh 782. Midas and the Ass's Ears.; b: BP 4, 125, not. 2.; BP 4, 147, not. 7.; c: StDict. 2, 722., 681.; d: Kallós E. ²1927, 170sq.; e: Thompson, Folktale 265., F511.2.2. mot.; f: Schullerus 886 I*. mt.; g: Delarue/Tenéze 4/1, 222sq., 782. mt. Solymossy Sándor tanulmányában nem említette a protestáns exemplumokat (A Jávorfá-mese és a Midás-monda. Ethnographia XXXVI [1925], 105—109.)

411. NEMEK CSERÉJE (AaTh 514)

Valaki férfiből nővé változik (vagy fordítva).

Var.:

1. Intze M. 1775, B2/a. 2. Szigethy Gy. S. 1777, A3.

Interpr.:

Közismert elbeszéléstípus (a), amely főleg irodalmi forrásokból táplálkozik, ritkán a szájhagyományból (b). A cselekménytípus egyik megrögzítője volt a néphagyomány-ban a korai kalandos szórakoztató irodalom Franciaországban (c).

Lit.:

a: AaTh 514. The Shift of Sex.; b: StDict. 1, 209 (change of sex); Thompson, Folktale 55., 203., 280.; c: Schenda, R. 1961, 110, 1Aa csoport. További ir.: Istvánovits M.: Problema genezisa gruzinskoj lokal'noj redakcii skazočnogo tipa „peremena pola”. Avtoreferat. Tbilisi—Budapest 1959. pp. 17.; Istvánovits M.: Dissemination in the Caucasus of Tales belonging to the „Change of Sex” Type (Aarne-Thompson 514). Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp. 1960, IX, fasc. 3—4, p. 227—250.; A magyar mesefolklórból hat recens változata ismeretes: MNK 2, 284sq.

412. OROSZLÁN: A BETEG OROSZLÁN (W 121.2.1. mot.)

A beteg oroszlánt nem tisztelik az állatok.

Var.:

1. Pórházi J. 1, 1969, 545.

Interpr.:

A középkori keresztyén vallásos irodalma már említi ezt a fabulát (a). A történet különben ismert a nemzetközi folklórban (b).

Prov.:

A németeknél megvan ez a közmondás: „Liegt der Löwe tot, ist er der Hasen Spott” (Beyer 377.). A törököknél is felfedeztem ezt a közmondást: „Halott oroszlánra még a nyulak is rátámadnak” (Lebedeva, V. 1962, 9.).

Lit.:

a: Tubach num. 3065. Lion, Old and Feeble.; b: BP 4, 360, num. 18.

413. OROSZLÁN ÉS A NÉGY ÖKÖR (J 1022. mot.)

A négy ökör addig legyőzhetetlen, amíg összetart. Amikor megszűnik köztük az egyetértés, az oroszlán egyenként végez velük.

Var.:

1. Tofeus M. 1683, 90sq.

Interpr.:

A fabula az ókorból ismert (a). Megvan Berachja Hanakdan zsidó állatmesegyűjteményében is (b), amelynek keleti párhuzama szintén feltárult a szakirodalom segítségével (c). Tofeus Mihály a fabulát Lokmantól vehette. Az állatmese alapos feldolgozását Schwarzbaum végezte el (d).

Lit.:

a: Wienert p. 111sq., num. 229'; b: BP 4, 337, num. 51.; c: Chauvin 2, 168.; d: Schwarzbaum, Fox-Fables LI, p. 281—286.; továbbá: J1022. mot.; vö. AaTh 59*.

414. ÖRDÖG ÉS GAZDAG EMBER (AaTh 808)

A gazdag ember lelkét az ördögre hagyja.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, p. fol. CCLXIII/b.

Interpr.:

Az exemplum folklorizálódását is regisztrálta a szakirodalom. A nép között elterjedt típusváltozat szerint az ördög várja a haldokló földesúr lelkét a halottas ágynál, a szegény gyermek halottas ágyánál Isten angyala áll (a).

Lit.:

a: Loorits FFC 66, p. 21, (808). mt. Der Teufel und der Engel warten auf die Seele.

415. PAP HANGJA (AaTh 1834)

A pap hangja számárordításra emlékeztet.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584, 524/b.

Interpr.:

A nemzetközi prózafolklorban közismert cselekménytípus (a). Előfordul a 17–18. századi tréfás mesei irodalomban (b). Recens német változatát ismerjük (c).

Lit.:

a: AaTh 1834. The Clergyman with the Fine Voice.; b: Moser-Rath, Schwank p. 285.; c: Neumann, S. A. 1980, p. 73, num. 66.

416. POLÜKRÁTÉS Z GYŰRŰJE (AaTh 736 A)

Polükrátész Amazisz egyiptomi király tanácsára tengerbe dobja pecsétgyűrűjét, hogy eloszlassa az istenek féltékenységet. Az udvari szakács egy hal gyomrában megtalálja a smaragdgyűrűt.

Var.:

1. Szenci Molnár A. 1701, 44.

Interpr.:

A témát, ill. a történetet Hérodotosz említette (a). Előfordult id. Pliniusnál is (b). A középkori vallásos keresztyén irodalomban kedvelt exemplum volt (c). Hérodotoszra és Sabelliusra való hivatkozással idézte Georg Stengel jezsuita hitszónok a 17. század elején (d). Folklorizálódását bizonyítja, hogy a norvég mondák között felbukkant (e).

A zsidó irodalomban tanító jellegű példa (f). Megvan a perzsa mesefolklórban is (g). A magyar irodalomban Varsányi György 1574-ben nyomtatásban megjelent versében először jegyezte fel magyar nyelven a Polükratesz-mondát (h). A jezsuiták iskoladrámában 1754 júliusában, Selmecbányán adták elő Polükratesz történetét (i). Polükratesz történetét Barthelemy alapján közölte egy pozsonyi kalendárium és „sebbe való könyv” 1799-ben (j). A téma a magyar irodalomban különben elterjedt (k). Polükratesz gyűrűjéről szóló történet a nemzetközi meseirodalomban közismert cselekménytípus (l). Mondaként Grimm testvérek révén is népszerűvé vált (m). Valószínűleg így került az osztrák elbeszéléskincsbe (n). Továbbá megjegyzendő, hogy a Mahábhárata hiteles szövege mellett másik verziójában Sakuntala útközben egy szent forrásban elhagyja gyűrűjét, emiatt Duszjanta király elűzi. Később a halászhalka megtalálja a gyűrűt egy nagy halban (o).

Lit.:

a: Kallós E. 1927, 107.; Hérodotosz III, 39–43. fejezet.; b: id. Plinius 37, 3sq.; c: Tubbach num. 3835. Polycrates, Ring of.; d: Schneider 2, p. XLIV, num. 166.; e: Christianesen FFC 175, 199–201, num. 7050.; f: Schwarzbaum 477, 270, add.; g: Marzolph p. 173, num. *930D.; h: Horváth J. ²1957, 429.; i: Staud G. 2, 1986, 360.; j: Staud G. 1931, 91.; k: György num. 182.; l: AaTh 736A. Luck and Wealth.; N211.1. mot.; Thompson, Folktale 266.; m: Grimm DS num. 240.; n: Haiding, K. ³1965, 144, num. 112.; o: Szász K. 1, 1896, 117sq. A recens magyar folklórban előfordul ez a motívum az AaTh 313C mt. egyik változatában: MNK 2, 109.

417. PÓKHÁLÓ A BARLANG ELŐTT (AaTh 967)

A szentet üldözői elől egy pók menti meg. A szent ember ugyanis a barlangba menekül üldözői elől. Egy pók közben gyorsan hálót sző a barlang bejárata elé. Az üldözők így azt gondolják, hogy a barlangban régen nem járt senki, és nem mennek be.

Var.:

1. Kecskeméti Zs. 1793, 350sq. 2. Kecskeméti Zs. 1793, 550sq.

Interpr.:

Nemzetközileg ismert legendatípus (a). Előfordul az *Acta martyrum et sanctorum* gyűjteményében (b). A *Legenda aurea* is Nolai Szent Félixhez köti a legendát (c). Idézte Georg Stengel jezsuita hitszónok is, feltüntetve a forrását: Gregor. Turon., de mirac., 1.1, c. 104. (d). A nemzetközileg ismert narratív motívum folklorizálódott (e). Megvan a magyar elbeszélő néphagyományban (f).

Prou.:

„Ahol Isten őriz, a pókháló is oltalom.” (Illyés Endre: A magyar református földművelő nép lelki élete. Szeged 1931, 17.).

Lit.:

a: AaTh 967. The Man Saved by a Spider Web.; b: Ranke, K.: *Acta martyrum et sanctorum*. EM 1, 77.; c: Benz/*Legenda aurea* 120.; d: Schneider 2, p. XXV, num. 98.; e:

Scheiber S. FT. 2, 1974, 231sq., Dähnhardt 2, 1909, 17, 66—68., B523.1. mot.; f: Vargyas L. 1988, 129.; Lammel A./Nagy I. 1985, 291., vö. 300.

418. REMETE ÉS ANGYAL (AaTh 759)

A remetéhez egy angyal szegődik. A két vándor együtt folytatja útját. Az angyal útközben különféle furcsa dolgokat művel, amelyeket a remetének csak később magyaráz meg.

Var.:

1. Fördös L. 5, 1882, 43—46.

Interpr.:

A remete és angyal legendája nemzetközileg elterjedt (a). Már előfordul a Koránban (b). Rengeteg változatát találjuk felsorolva Espinosánál (c). A francia mesekatalógus is bőséges tényanyagot közöl erre a legendára vonatkozóan (d). Rendelkezésünkre áll a legenda korai monográfiája is (e). Legújabb monografikus összefoglalását Schwarzbaum végezte el (f). Megvan az élő magyar legendafolklórban (g).

Lit.:

a: AaTh 759. The Angel and Hermit.; b: Korán XVIII, 65—82.; c: Espinosa 2, 323—326, num. 81.; d: Delarue/Tenéze 4/1, 185—188, num. 759.; e: Rohde, O.: Die Erzählung vom Einsiedler und dem Engel in ihrer geschichtlicher Entwicklung. Leipzig 1894.; f: Schwarzbaum, H.: Engel und Eremit (AaTh 759). EM 3, 1438—1446.; g: Lammel A./Nagy I. 1985, 131sq.

419. RÓKA: FARKATLAN RÓKA (AaTh 64)

A farkatlan róka rábeszéli a többi állatot, hogy vágják le azok is a farkukat.

Var.:

1. Zvonarits I./Nagy B. 1615, 98.

Interpr.:

Világszerte elterjedt fabulatípus (a). Megtalálható említése az izraeli mesekatalógusban is a török típuspárhuzamra való utalással (b).

Prou.:

Pázmány Péter említette ezt a fabulát szólásformában (Sirisaka A. 1890, 260.). Később ugyanerre történt utalás: *Róka vágott farka* (Margalits E. 1896, 637.). Újabban említették *A róka sem felejtí a farka vágását* szólást (Vöő G. 1989, 216, num. 65.). A németben ez a szólás: *Der Fuchs hat die Meile gemessen (und den Schwanz zugegeben)* azt jelenti, hogy az út sokkal hosszabb, mint ahogy feltüntették (Röhrich, Redensarten 1, 291.).

Lit.:

a: AaTh 64. Tailless Fox Tries in Vain to Get Foxes to Cut off Tails (J758.1.); b: Jason 64^a A.; EB 3 (3—6), 29 IV.

420. RÓKA A KÚTBAN (AaTh 32)

A róka rábeszéli a farkast, hogy üljön másik vödörbe. A farkas lesüllyed, a róka fel-emelkedik. Így menekül meg a róka a kútból.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578: Nemeskürty I. 1980, 916.

Interpr.:

Világszerte elterjedt fabulatípus, amely az irodalom révén legkülönbözőbb földrajzi helyeken bukkant fel (a).

Lit.:

a: AaTh 32. The Wolf Descends into the Well in one Bucket (K651.).

421. RÓKA ÉS GÓLYA (AaTh 60)

A róka és a gólya meghívja egymást vendégségbe. A róka lapos tányérban teszi az ételt a gólya elé. A gólya hosszú nyakú pohárba rakja a táplálékot a róka számára.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 1243.

Interpr.:

Világszerte ismert fabulatípus (a). Elterjesztésében az irodalomnak kétségkívül nagy szerepe van (b). Már a Kr. u. 1. évszázadban felbukkant (c). Bekerült a zsidó irodalomba is (d). Monografikus feldolgozása rendelkezésünkre áll (e).

Lit.:

a: AaTh 60. Fox and Crane Invite Each Other.; b: Thompson, Folktale 218, not. 2.; c: Liungman, Volksmärchen p. 12, num. 60.; d: Schwarzbaum, Fox Fables p. XXXIV, num. 43.; e: Maaz, W.: Fuchs und Kranich. EM 5, 503—511.

422. SALAMON KIRÁLY ÍTÉLETE (AaTh 926)

Két asszony tart ígényt egy gyermekre. Kié legyen a gyerek? Ki a valódi anya? — merül fel a kérdés Salamon király előtt. A bölcs uralkodó úgy rendelkezik, hogy a gyermeket vágják ketté, és így belőle mindkét asszony egyenlően részesül. Az ítélet hallatán az igazi anya lemond a részéről. Salamon király a valódi anyának ítéli oda a gyermeket.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 494sq. 2. Szilády L. 1882, 45. 3. Lukács Ö. ²1897, 263.

Interpr.:

A salamoni ítélet cselekménytípusa széltében-hosszában elterjedt a nemzetközi meseirodalomban (a). A történet korai nyomaival már indiai selyemdarabokon és pompeji falfestményen találkozhatunk (b). A Bibliából terjedt el mint keresztyén exemplum (c). Megvan a recens mesefolklórban, mint pl. a perzsáknál (d).

Lit.:

a: AaTh 926. Judgement of Solomon.; J1171.1. mot.; Thompson, Folktale 266.; b: BP 4, 106, not. 6.; c: Szabó Gy. 1973, 305.; d: Marzolph num. 926C. Nálunk, a magyar legendafolklórban is előfordul: Lammel A./Nagy I. 1985, 203sq.

423. SAVANYÚ A SZŐLŐ (AaTh 59)

A róka hasztalanul próbálta elérni a szőlőt, amely hozzá képest túl magasan volt. „Savanyú a szőlő” — vigasztalta magát, és otthagyta a gyümölcsöt, amely számára különben elérhetetlennek mutatkozott.

Var.:

1. Szilády L. 1, 1849, 34sq.

Interpr.:

Nemzetközileg elterjedt fabulatípus (a). Aiszóposztól kezdve ismeretes elterjedése a nemzeti mesekatalógusok szerint is (b). Magyar változatai többé-kevésbé összegyűjtöttek (c). Korszerű monografikus feldolgozása a fabulatípusról megkönnyíti a további kutatást, amely a geneziszről keveset, a szőlássá és beszédfordulattá alakulásra vonatkozóan többet hozhat (d). A magyar sajtóban a „savanyú a szőlő” beszédfordulatra néhány érdekes példát találtam. Kanyó András iráni riportsorozatának második részében írta: „Úgy jártam, mint róka a vacsorával. Itt ülök, egyetlen tudósítóként, Bani-szadrnak azonban egy szavát sem értem. Farszi nyelven beszél” (e). Szabó Iréne ún. „Szent György-hegyi pincemonológ”-jában, amelyet különben Savanyú a szőlő címmel tett közzé, így írt: „Amikor aztán betöltöm a szakszövegkezet hordóiba, és elviszik, egyszeriben savanyú lesz a szőlő” (f). Gádor Iván a mezőgazdaság üléséről *Nem csak a szőlő savanyú* címmel elmélkedett 1988-ban (g).

Prou.:

Savanyú a szőlő (Margalits E. 1877, 40.); A szőlás előfordul Szirmay Antal gyűjteményében 1805-ben ugyanebben az alakban (Margalits E. 1896, 698.). A szőlás jelentését közölte: nem tud elérni, megszerezni vmit, és ezért lekicsinyli vagy megvetéssel beszél róla (O. Nagy G. 1966, 651, num. 1186.); Két szőlásredakcióját tette közzé újabban Vöő Gabriella munkatársaival: „A róka, amikor nem éri el a szőlőt, azt mondja, hogy savanyú.” — „Savanyú a rókának a szőlő.” (Vöő G.: Igaz ember igazat szól. București 1989, 216.). Megvan a szőlás „*die Trauben sind ihm sauer*” alakban (Röhrich, Redensar-

ten 4, 1084sq.); továbbá: Wenn dem Fuchs die Trauben zu hoch sind hängen, so sagt er, sie sind sauer (Beyer, H. ²1985, 181.); Die Trauben sind mir zu sauer, sagte der Fuchs, als er sie nicht erlangen konnte (Beyer, H. ²1985, 592.).

Lit.:

a: AaTh 59. Fox and the Sour Grapes.; b: Schwarzbaum, Fox Fables 43.; Liungman, Volksmärchen p. 12, GS num. 59., Arājs/Medne num. 59., Boggs *66 A., Thompson/Roberts 64IIa.; J871. mot.; c: MNK 1, 89sq.; d: Köhler, I.: Fuchs und saure Trauben (AaTh 59). EM 5, 527—534.; e: Népszabadság XXXVIII. évf., 33. sz. 1980. február 9. p. 6.; f: Népszava 112. évf. 266. sz. 1984. nov. 13. p. 7.; g: Magyar Hírlap 21. évf., 255. sz. 1988. okt. 25. p. 9.

424. SELYEMHERNYÓ FELÉLEDÉSE

A selyemhernyó halála után újra éled, és új életet kezd. A selyemhernyónak három élete van.

Var.:

1. Keresszegi Herman I. 1640, 410. 2. Herepei J. 1807, 45. 3. Kiss Á. 2, ²1839, 142.

Interpr.:

Exemplumának végső forrását Keresszegi Herman István következőképpen tüntette fel: Plinius lib. 11. cap. 23. Lehetséges, hogy közvetlenül Hondorff promptuáriumából vette ezt a példát. A selyemhernyó több életéről szóló elbeszélés megvan a japán folklórban (a). Nincs arról tudomásom, hogy a selyemhernyó exempluma folklorizálódott volna a magyar elbeszéléskincsben.

Lit.:

a: Ikeda num. 721. Why the Silkworm Sleeps Four Times.

425. SÍRÓ-NEVETŐ SZEMŰ KIRÁLY (AaTh 550 Ic)

A királynak az egyik szeme sír, a másik meg nevet.

Var.:

1. Margócsy J. 2, 1871, 84.

Interpr.:

A madár, ló, leány-mesetípus egyik eleme a síró-nevető király motívuma (a), amely más típusokban is előfordul. A fönixmadár meséjének szintén lehet egyik eleme, amely Scherf szerint az előzőleg említett mese hatásaként jöhetett létre (b). Legalábbis ennek egyik elemére érvényes ez a megállapítás, mivel már 1300 körül előfordul Johannes Gobi Junior provanszál dominikánus prédikációs meséjeként. A síró-nevető király motívumának első magyar előfordulása Margócsy József exempluma.

Lit.:

a: AaTh 550 I c. Search for the Golden Bird.; b: Scherf 401—405.

426. SZENT: A HÁLÁS SZENT (AaTh 506**)

A hős kiváltja egy szent meggyalázott képét, és utána jutalomban részesül a hálás szenttől.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 137/a—b.

Interpr.:

A motívum nemzetközileg számontartott elem (a). A legendatípust ismerjük külföldről is (b). Előfordul recens magyar népmondaként (c). A holland mondában ugyanúgy megvan az a motívum, mely szerint angyal viszi a szent képét (d). Az idézett protészans exemplum megjelent nemrég (e).

Lit.:

a: N848.1. mot.; b: AaTh 506**. The Grateful Saint.; c: Szendrey Zs. p. 59, num. 85.; d: Sinninghe p. 129, num. 111.; e: Szabó Gy. 1982, p. 149, num. 65.

427. SZENT PÉTER ÉS A DIÓ (AaTh 774 P)

Szent Péter bírálja a teremtetést, amikor azt mondja, hogy a dinnyének fán kellene teremnie. Mikor az orrára esik egy dió, akkor belátja, minden úgy van jól, ahogy van.

Var.:

1. Szász G./Szász D. 1871, 68sq.

Interpr.:

A történet nemzetközi legendatípus (a). A spanyol mesefolklórban Szent Péter orrára egy makk esik (b). Ugyanez megvan az olaszoknál (c). A perzsa ilyen típusú mesének az a tanulsága, mint másutt: Szerencsére nem nőnek dinnyék a fán! (d). Gergely Ágnes egyik korai könyvében (Glogovác és a holdkórosok. Bp. 1966, 145) Scheiber Sándor fedezte fel ezt a legendát (e). Recens magyar változata ismert (f).

Lit.:

a: AaTh 774P. St. Peter and the Nuts.; b: Boggs 759. mt. 2. változata.; c: Lo Nigro *752D. mt.; d: Marzolph p. 243, *1689B. mt.; e: Scheiber, Essays p. 329, num. 19.; f: FA 1 (1973), p. 34, num. 36.

428. SZOMSZÉDSÁG: SAS, VADMACSKA ÉS VADDISZNÓ SZOMSZÉDSÁGA (K 2131.1. mot.)

A vadmacska félelmet kelt a sas és a vaddisznó között. A két állat emiatt elpusztul. A vadmacska ebből hasznot húz.

Var.:

1. Czelder M. 1880, 236.

Interpr.:

Az antik elbeszéléshagyományból jól ismert történet, amelyet tanító célzattal emlegettek (a). Kedvelt volt a katolikus hitszónokok körében is a barokk korban (b). Végző soron Phaedrusra nyúlik vissza.

Lit.:

a: BP 4, 124.; b: Moser-Rath, Predigtmärlein num. 75., K2131.1. mot.

429. TEKNŐSBÉKA ÉS NYÚL (AaTh 275 A)

A teknősbéka kitartó szorgalommal legyőzi versenyfutásban a nyulat.

Var.:

1. Melius P. 1563, fol. Aaa/a.

Interpr.:

Közismert fabulatípus (a). Ismeretes már az ókori elbeszéléshagyományból. Az a forma, amelyben teknősbéka és nyúl szerepel a verseny alkalmával, külön csoportot képez a versengésmesék között (b). Az ókori hagyománnyal való kapcsolatát és a versennyel való hagyománykör összefüggéseit is kimutatták (c). Az elbeszéléshagyományban más típushoz is sorolható (d), ahol hasonló egyenlőtlen versenyről van szó. A teknősbéka helyén a magyar folklórban hol medve, hol sün szerepel (e). A hétköznapi sajtóban a fabula szófordulattá, beszédfordulattá vált: „... a tárgyaló teknősbéka gyorsabban halad majd, mint a fegyverkezési nyúl” — írta a haderőcsökkentésről cikkében Tatár Imre újságíró (f).

Prou.:

Szállóigeként ismert (Szécsi F. 1936, 229.).

Képforrás:

Ludas Matyi 44. évf., 34. sz. 1988. aug. 24. p. 10. A teknősbéka le hagyja a nyulat. „Ha Szöulban már nem is, de a galapagosi olimpián mindenképpen ott a helye...” — jegyzi meg az egyik néző.

Lit.:

a: AaTh 275A. Hare and Tortoise Race: Sleeping Hare.; b: BP 3, 340—349.; c: Wienert 44, num. 22.; d: Marzolph p. 186, num. 1074.; e: MNK 1, 183, num. 275A*. mt.; f: Magyar Nemzet XXXII. évf., 172. sz. 1976. júl. 22. p. 4.

430. THOSSAKAN KIRÁLY EREJE (AaTh 302 III)

Thossakan király szívét egy dobozban tartja, amit egy remetére bíz. Ellenfelének barátja elcsalja a dobozt a remetétől. A doboz szétverésével megöli az uralkodót.

Var.:

1. Hastings/Erdős K. 1930, 98sq.

Interpr.:

Kelet-ázsiai mítoszként ismeretes Rama és Thossakan története (a). Perzsa párhuzamában a div léleküvegét a hős megtalálja és széttöri (b). Az idézett exemplumváltozat megjegyzése szerint ez a szöveg ceyloni monda.

Lit.:

a: AaTh 302 III.; BP 3, 443 (Bastian, Die Völker des östlichen Asiens 4, 340); b: Marzolph p. 100sq., 467 IIbd.

431. TÜCSÖK ÉS HANGYA (AaTh 280 A)

A tücsök egész évben henyél, a hangya pedig mindig szorgalmasan gyűjt, dolgozik. Télen a tücsök didereg és éheznek. A hangya élvezi a nehéz időszakban szorgalmasan végzett munkája gyümölcsét.

Var.:

1. Kiss Á. 1, 1838, 131.

Interpr.:

Világszerte elterjedt fabulatípus (a). Gyökerei az aiszóposzi elbeszéléshagyományra nyúlnak vissza (b). Előfordul az ócseh keresztyén vallásos irodalomban (c). Felhasználták erkölcsi példának a protestantizmus folyamán (d). A magyar recens változatok közül Kovács Ágnes a „Feledékeny gyűjtőt a tél hozza észre” szólás magyarázatát idézi Ballagitól (e). Rengeteg változatát lehet említeni a magyar sajtóból (f). A fabulatípus monografikus feldolgozása is rendelkezésünkre áll (g).

Lit.:

a: AaTh 280A. The Ant and the Lazy Cricket.; StDict. 1, 63sq.; b: BP 4, 334, num. 17., Wienert p. 55, num. 156., Wienert p. 126. num. 347'; c: Dvořák num. 261*; d: Brückner p. 719sq., not. 88.; e: MNK 1, num. 249.; f: Surányi J.: Miért üres a tücsök kamrája télen? A Magyar Nők Lapja Gyermekeinek Újságja 1941. aug. 20. p. 6sq.; g: Vida, S.: Grille und Ameise (AaTh 280A). EM 6, 161–164.

432. UDVARLÓK (AaTh 940)

Egy asszony becsapja, elijeszti udvarlóit.

Var.:

1. Borosnyai Lukáts S. 1768, K2/b.

Interpr.:

A nemzetközi mesefolklórban közismert típus és motívum (a). Európában elterjedt. Terjedését a 19. század első felétől népkönyvek is elősegítették (b). A becsapott szerető témájához további párhuzamokat találunk Bolte-Polivkánál (c). A pórul járt udvarlók mesekörének összefüggéseit széleskörűen feltárta Heller Bernát (d). Exemplumváltozatunk még korábbi, mint Andrád Sámuel 1790-ből származó szövege! A 18. századból származó egyetlen változat nyilvánvalóan exemplumhatásra jött létre (e). Ponyvai hatással e cselekménytípusban 1898-tól lehet számolni (f).

Lit.:

a: AaTh 940. The Haughty Girl Entices Three Suitors into Churchyard. (K 1218.3. mot.); b: Liungman, Volksmärchen 243sq., num. 940.; c: BP 2, p. 231, not. 1.; d: Heller B.: A póruljárt udvarlók meséjének magyar nyelvű és magyar vonatkozású változatairól. Ethnographia XIX (1908), 272—274.; hivatkozik Andrád Sámuel: Elmés és mulatságos Anekdóták c. gyűjteményének II. Darabjára, Bécs 1790, 255—257, num. 291.; e: BN 2, 602sq., 1727B*. mt.; f: MNK 4, 233.

433. VADLÓ (K 192. mot.)

A vadló az embertől kér segítséget a szarvasok ellen. Örökké az ember rabja marad ezután.

Var.:

1. Teleki M. 1689, 196sq. 2. Győry V. ⁵é. n. 91—93.

Interpr.:

Végső soron az aiszóposzi hagyományból származik (a). A keresztyén vallásos irodalomban előfordul a középkorban.

Lit.:

a: Tubach num. 2619. Horse, Saddled and Bridled.

434. VAK ÉS BÉNA (AaTh 1965)

A vak, a kopasz és a süket együtt megy el répát lopni. Kijelentéseikről elárulják ostobaságukat.

Var.:

1. Margitai P. 1624, 346sq. 2. Margitai P. 1624, 441sq. 3. Margitai P. 1632, 10sq.

Interpr.:

A középkori vallásos prédikációirodalomban ismert történet (a). Elterjesztéséhez hozzájárult a *Gesta Romanorum* is (b). A magyar anekdotakincsben szintén ismerjük (c). A zsidó irodalomban, az agadából szintén előfordul (d). Az arab vallásos irodalom példázatai közül idézhető ez a történet (e). A *Vak és a béna* anekdotája nemzetközi mesetípus (f). Hatalmas változatanyagát sorolta fel Walter Anderson (g). Az indiai mesekincsből is említhető (h). Monografikus összefoglalását korszerűséggel végezte el Pertev Naili Boratav (i).

Lit.:

a: Tubach num. 690.; b: Oesterley, *Gesta Romanorum* 385sq., num. 71. (63). De remuneratione eterne patrie.; c: György num. 240.; d: BP 4, 323.; e: BP 4, 380.; f: AaTh 1965. Knoist and his Three Sons. Blind, lame, naked go to hunt. (X1791.).; g: Anderson, *Novelline* 3, 79sq., num. 112. Il mondo alla rovescia.; h: Hertel, J.: *Indische Märchen*. MdW. Jena 1925, p. 269sq., num. 56–57.; i: Boratav, P. N.: *Gesellen. Die schadhaften G.* (AaTh 1965). EM 5, 1147–1151.

435. VARJÚTOLL (AaTh 244)

A varjú idegen tollakkal ékeskedik.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 871sq. 2. Bartzafalvi Szabó D. 1790, 158. 3. Báthori G. 1, 1820, 426.

Interpr.:

A mesetípus világszerte elterjedt (a). A magyar mesefolklórban Berze Nagy János úgy vélte, hogy nálunk egyetlen nyoma ez a szólás: „Idegen tollakkal ékeskedik” (b). Külföldi párhuzamai közül egyet említek csupán (c).

Prou.:

Mesei szállóige: „Idegen tollakkal ékeskedni” (Szécsi F. 1936, 228). A szólás állatmeséből alakult ki: O. Nagy G.: *Mi fán terem?* Bp. 1988, 463sq.; *Sich mit fremden Federn schmücken* (Röhrich, *Redensarten* 1, 258sq.).

Lit.:

a: AaTh 244.; b: BN 249**.; c: Looorits FFC 66, p. 13, num. 249'. *Der Rabe mit fremden Federn geschmückt*.

436. VÁNDORLÓ ZSIDÓ (AaTh 777)

A zsidó megtagadja Jézus Krisztustól a segítséget. Büntetésből örök vándorlásra kényszerül. (Ahasvérus).

Var.:

1. Péterfi S. 2, 1865, 104. 2. Révész I. 3, 1889, 118.

Interpr.:

Nemzetközileg elterjedt legendatípus (a). Előfordul a középkori keresztyén vallásos irodalomban (b). Legrégebbi előfordulása egy bolognai krónikában található, amely az eseményeket 1228-ig követi. A romantikus vallásosság az örök kárhozat témáját érezte a legendában. A protestáns exemplumokban ez a felfogás élt tovább a 19. században is (c). Ismeretesek német mondaváltozatai (d). Behatolt a magyar irodalomba (e). Újabb recens magyar változata Erdélyből nyilván a keresztyén igehirdetés hatásának eredménye (f). A „bolygó zsidó” szókapcsolat előfordulása és nyelvi elterjedése tisztázott (g). A zsidó irodalomban szintén ismert a téma (h).

Prou.:

Bolygó zsidó (Szécsi F. 1936, 231.).

Lit.:

a: AaTh 777. The Wandering Jew.; StDict. 1, 28sq.; Thompson, Folktale 268., Q502.1. mot.; b: Tubach num. 2801.; c: Frenzel, Stoffe 15—21.; d: Meiche, A. 1903, 84, num. 103.; Petzoldt, Dt. Volkssagen 413sq., num. 297a.; e: György num. 1.; Komjáthi: Monda a bolygó zsidóról. Nagyszombati Hírlap 1899. évf., 20—21. sz.; f: Salamon A. 1987, 171, num. 155.; g: Scheiber S.: Bolygó zsidó — örök zsidó. Magyar Nyelv XLVIII (1952), 220sq.; h: Schwarzbaum, Studies 399sq.; Petzoldt, L.: The Eternal Loser: The Jew as Depicted in German Folk Literature. In: International Folklore Review Vol. 4., p. 28—48.; Nagy I.: Ahasvérus, vagy a Jézus által megátkozott, örökké élő zsidó (Egy nemzetközi téma a magyar folklórban). In: Kríza I. (szerk.): A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből. Bp. 1990, 13—30.

437. VERT VISZEN VERETLENT (AaTh 4)

A róka az összevert farkassal viteti magát.

Var.:

1. Czeglédi I. 1663, 413.

Interpr.:

A fabula már a 17. században szólássá alakult (a).

Prou.:

A szólás jelentése: azt vádolják vagy az szenved, aki ártatlan (O. Nagy G. 1966, p. 271, num. v375.). Ukrán közmondásként is előfordul: *Bitij nebitoho veze* (Vert veretlent visz) alakban (Mišanič, S. V.—Pazjak, M. M. 1984, 336.).

Lit.:

a: AaTh 4. Kranker bringt den Gesunden.

438. VESSZŐKÖTEG (AaTh 910 F)

Egy apa (király, földműves) fiainak vesszőket mutat. A vessző egyenként eltörhető, a vesszőnyalábot azonban nem lehet széttörni. Az öreg ember így bizonyítja fiai előtt az összetartás fontosságát.

Var.:

1. Bornemisza P. Postilla IV, 1578; Nemeskürty I. 1980, 920sq. 2. Bornemisza P. 1584, CXLVII/a. 3. Verestói Gy. 1783, 960. 4. Gombási I. 1784, 114sq. 5. Kecskeméti Zs. 1795, 294. 6. Kecskeméti Zs. 1, 1808, 24. 7. Kiss Á. 2, ²1839, 80. 8. Lakatos J. 2, 1855, 59. 9. Révész I. 3, 1889, 139sq. 10. ifj. Csire I. 1897, 30sq. 11. Győry V. 2, 1899, 195sq.

Interpr.:

Irodalmi eredetű, közismert mesetípus (a). Megtaláljuk a magyar irodalomban (b). Egyik redakciójában arról van szó, hogy Szvatopluk fiait ezen a módon tanítja meg az összetartás fontosságára (c).

Prov.:

Az összetartásban az erő mint szállóige ismert (Szécsi F. 1936, 228.). V jedinenii sila (Egységben az erő) az oroszoknál: Rybnikova, M. A. 1961, 54. Sila — v jedinstve (Az erő az egységben van) a kazahoknál közmondás: Akkozín, M. A. 1986, 23.

Lit.:

a: AaTh 910F. The Quarreling Sons and the Bundle of Twigs.; Wienert p. 111, num. 21*, num. 228'. Einigkeit macht stark. b: György num. 35.; c: Tóth B. 1, 19.

VI. Állattörténetek

439. FŐNIX (B 32.1. mot.)

A csodamadár ötszáz éves korában fészkében tüzet rak, ebben elhamvad, de poraiból kikel a fia, az új főnix, amely ötszáz év múlva hasonló módon adja át helyét utódjának.

Var.:

1. Margitai P. 1624, 438. 2. Prágai A. 1628, 1048. 3. Margitai P. 1632, 8. 4. Margitai P. 1632, 76sq. 5. Keresszegi Herman I. 1640, 410. 6. Keresszegi Herman I. 1640, 514. 7. Köleséri S. 1666, 104. 8. Köleséri S. 1666, 204sq. 9. Verestói Gy. 1783, 108. 10. Verestói Gy. 1783, 326. 11. Sebők J. 1792, 140. 12. Báthori G. 1, 1820, 9. 13. Heiszler J. 1, 1862, 56. 14. Heiszler J. 2, 1865, 130. 15. Szász G./Szász D. 1871, 17.

Interpr.:

A főnixnek különféle jelentései vannak: a görögöknél Európé apját jelenti, ismeretes mint egyiptomi madár neve, az araboknál a szalamandrárt hívják így, a hindu mitológiában pedig a garuda madárral azonosítják (a). A hamvaiból megelevenedő főnix a középkori keresztyén exemplum madáralakja (b), amelyet népszerűsített a Physiologus is (c). A Pancsatantrában a főnixet jelentő garudamadár az AaTh 575. mt.-ban fordul elő (d). Terjesztették képzetét a jezsuita iskoladrámák (e). Megtaláljuk a jelenkori vallásos sajtóban is (f).

A 3. változatban Margitai Péter Lactantiust tüntette fel forrásul, és kombinálta a főnixhez a publicant. Ugyanez a kombináció fordult elő a 4. változatban. Keresszegi Herman István az 5. változatban Pliniust jelölte meg forrásként (Plin. serm. 1. lib. 10. cap. 2.). Köleséri Sámuel a 7. változatban a főnix születését a szűztől születéssel hozta összefüggésbe. Verestói György a 9. változatban azt jelentette ki, hogy a főnixmadár a tiltott fa gyümölcsét soha nem kóstolja meg.

A főnix újjáéledése típustól távol eső elbeszéléstörödékeket említett Prágai András, mint pl. azt, hogy a főnix apja életét kívánja (P. A. 1628, 1006.), vagy azt, hogy a főnix kalitkában van (P. A. 1628, 37.).

Prou.:

Sich wie ein Phoenix aus der Asche erheben = látszólagos megsemmisülés után megint frissen feltámadni (Röhrich, Redensarten 3, 735sq.). Mint magyar szállóige: *Mint Főnix a hamvaiból* (Szécsi F. 1936, 231.).

Lit.:

a: Kallós E. 1927, 121.; StDict. 2, 868sq.; b: Tubach num. 3755. Phoenix Rises Out of Flames.; c: Henkel, N.: Studien zum Physiologus im Mittelalter. Tübingen 1976, 202sq.; d: Pantschatantra. Berlin 1978, 59—68.; e: Staud G. 1, 1986, 472.; f: Új Ember XLII. évf., 17. sz. (2078.) 1986. ápr. 27., p. 7.

440. GÓLYÁK HÁLÁJA (B 463.4. mot.)

A fiatal gólyák segítik, táplálják anyjukat, amikor az megöregedett.

Var.:

1. Margitai P. 1617, 282/b. 2. Keresszegi Herman I. 1635, 315sq. 3. Keresszegi Herman I. 1640, 233. 4. Keresszegi Herman I. 1640, 801.

Interpr.:

Igen népszerű exemplum volt már a középkorban is (a). A protestáns teológusok a 17. században Hondorff közvetítésével idézték fel ezt a példát (b). Bár a 4. változatban Keresszegi Herman István forrását a következőképpen tüntette fel: Plinius lib. 10. cap. 33., Hondorff művét használta ő is, mint Margitai Péter.

Lit.:

a: Tubach num. 4644. Stork nourished by her young.; b: Brückner p. 677, not. 106. (Störche zeigen Dankbarkeit). Hondorff promptuáriumának 1595. évi kiadásában ezt az exemplumot a 4. parancsolathoz idézte.

441. HAL (B 872. mot.)

Csodálatos halat fognak ki Sziléziában, 1609-ben. Oldalán betűk láthatók. Ezek a jelek háború, veszedelem közeledését jelzik.

Var.:

1. Alvinczi P. 2, 1634, 516—518.

Interpr.:

A csodálatos halakról szóló tudósítások már a középkor keresztyén példái közt megvannak (a). A protestantizmus folyamán tovább hagyományozódott az elbeszélés, és igen változatos formákban bukkant fel (b). Az óriás halról szóló regény (Merville, Moby Dick) alighanem ezekre a mély elbeszéléstörténeti gyökerekre nyúlik vissza.

Lit.:

a: Tubach num. 2060. Fish, Miraculous.; b: Brückner 373 (Fischmonstrum).

442. HALCYON (HALCION, JÉGMADÁR) (N 255.3. mot.)

A halcyon (a jégmadár) akkor költi ki fiókáit, amikor csendes a tenger.

Var.:

1. Verestói Gy. 1783, 34.

Interpr.:

Az elképzelés közismert (a). A természetismereti leírás és az allegorikus természetmagyarázat viszonyát is tisztázta a tudomány (b). A katolikusok közül Káldi György már korábban hivatkozott erre az exemplumra (c).

Lit.:

a: StDict. 1, 475.; b: Harms, W.: Der Eisvogel und die halkyonischen Tage. Zum Verhältnis von naturkundlicher Beschreibung und allegorischer Naturdeutung. Verbum et Signum 1, München 1975, 477—515.; c: Bellaagh A. 1891, 68. Továbbá: Bessenyei Jakab 1562-ben írta Házasságról való szép énekét, amelyben egy hitregét, Ceyx és Halcyone ovidiusi meséjét dolgozta fel J. Stigelius német humanista nyomán. Isten jégmadárrá változtatta mindkettőjüket, azóta a tengeren rakott fészükben, magas nagy kösziklákön laknak (Horváth J. ²1957, 427sq.).

443. HANGYÁK (B 481.1. mot.)

Valaki (egy uralkodó, hadvezér) figyeli a hangyákat, és rájön ezeknek az állatoknak a bölcsességére. A hangyák táplálékot gyűjtenek.

Var.:

1. Bornemisza P. 1584. CCCCXLIV/a—b. 2. Madarász M. 1635, 507.

Interpr.:

Az exemplum már a középkorban ismert volt a keresztyén vallásos irodalomban (a). Kétségtől kizárva a Physiologus is hozzájárult népszerűsítéséhez (b). Az említett szövegek közül a 2. változat említi Salamont, aki a hangyák bölcsességére felfigyelt.

Lit.:

a: Tubach num. 266. Ant, Wisdom of, in Gathering Food.; b: Henkel, N.: Studien zum Physiologus im Mittelalter, Tübingen 1976, 190sq.; Mohay A. (ford.): Physiologus. Bp. 1986, 27sq., num. 12.

444. HATTYÚ (N 651. mot.)

A haldokló hattyú halála előtt gyönyörűen énekel.

Var.:

1. Prágai A. 1628, 1053. 2. Madarász M. 1641, 210. 3. Madarász M. 1641, 330. 4. Madarász M. 1635, 364. 5. Geleji Katona I. 1, 1645, 713. 6. Nagy Martonfalvy Gy. 1681, *3/a—b. 7. Lakatos J. 2, 1855, 110.

Interpr.:

Már a középkor keresztyén vallásos irodalma említi a haldokló hattyú gyönyörű énekét (a). Ókori említése Platónnál található (b). A Physiologus hozzájárult a történet népszerűsítéséhez (c). Közmondásszerű szólásaink között megtalálható.

Prou.:

Hattyúdál (Szécsi F. 1936, 228.). Schwanengesang (Röhrich, Redensarten 3, 912sq.).

Lit.:

a: Tubach num. 3056. A Dying Swan Sings Sweetly.; b: Platón összes művei 1, Bp., 1984, 1067sq. (= Platón: Phaidón 84e—85b).; c: Thompson, Folktale 246.

445. HIÉNA (D 313.4. mot.)

A hiéna utánozza az emberi hangot.

Var.:

1. Prágai A. 1628, XXXXXXXX 3/a.

Interpr.:

A középkor egyik kedvelt könyvéből származik az elképzelés, miszerint a hiéna változtatja a nemét és a viselkedését (a). A hiéna a középkori keresztyén vallásos exemplum szerint utánozta az ember hangját (b). Szent Bernárdtól Lutherig felhasználták a hiéna szimbolikus figuráját az ördög gonoszságának érzékeltetésére, ugyanakkor viszszyűltak a Plinius által rögzített ókori hagyományra (c).

Lit.:

a: Henkel, N.: Studien zum Physiologus im Mittelalter. Tübingen 1976, p. 175sq.; b: Tubach num. 2713.; c: Nebe, A.: Zur Geschichte der Predigt 2, Wiesbaden 1879, 3. Továbbá: Jókai Mór említette a *dabózát*, amely nála hiénának felel meg, szokása ennek az állatnak, hogy utánozza az emberek hangját, és embereket pusztít el (A három márványfej c. regény 1887-ben íródott; JMÖM Reg. 50., 44.).

446. KARADRIOSZ MADÁR TEKINTETE (B 143. mot.)

A karadriosz madár a halálos betegtől elfordítja a tekintetét, a gyógyuló emberre pedig rátekingt.

Var.:

1. Madarász M. 1641, 219.

Interpr.:

A betegszobába vitt madár története már a középkori keresztyén exemplumok között megtalálható (a). A madár neve már ekkor változó: *calabre* vagy *calabrix* néven fordul elő. Nyilván a Physiologusból származik (b). Görög neve, a *karadriosz* jelentéstartalmát pontosan nem tudjuk. Feltehetően bűdösbankát vagy baglyot jelent, amelyet feltehetően a középkorban *karadius*-nak vagy *karadrius*-nak neveztek. Erről a madárról azt tartották, hogy a halottól elfordítja a tekintetét (c). Bolte véleménye szerint a *Halálkoma* (AaTh 332) meséje ennek a madárnak az elképzelésével áll kapcsolatban. Ezt a véleményt vette át Delarue is (d). Madarász Márton változata (1. sz. változat) azért jelentős, mert ez a *Halálkoma* (AaTh 332) meséjének első legkorábbi magyarországi nyoma, tehát ez a tündérmese 1641-től alakulhatott ki nálunk. A Halálkoma meséjének recens változatai csak a 19. századtól ismeretesek hazánkban (e).

Lit.:

a: Tubach num. 628. Bird in Sickrom.; b: Henkel, N.: Studien zum Physiologus im Mittelalter. Tübingen 1976, 201sq.; c: BP 1, 378, not. 2.; d: Delarue p. 372, num. 332.; e: MNK 2, 164–166.

447. KROKODILKÖNNYEK (B 736. mot.)

A krokodilus megsiratja prédáját.

Var.:

1. Geleji Katona I. 2, 1647, 971. 2. Sélyei Balogh I. 1657, 58.

Interpr.:

A görög mesében fordul elő, hogy a királylány forró könnye ébreszti fel a hőst, amikor a sárkány közeledik (a). Ez a motívum akkor is előbukkan, amikor a rablók helyett sárkány szerepel (b). A Sárkányölő-mese (AaTh 300) szláv redakciójában ez a motívum mindig megvan: a hőst a lány forró könnyei ébresztik fel. Ennek a redakciónak elterjedése Oroszország, Románia, Görögország (c). Nyilvánvalóan a 18. században az orosz ponyvai hatások és a kéziratos gyűjtemények erősítették a szláv ébresztési redakció jelenlétét a szájhagyományban. Szent György és a sárkány legendája a 18. századi orosz kéziratos gyűjteményekben ugyanis előfordult (d). Véleményem szerint a krokodilkönnyekről szóló exemplum szintén kapcsolatban áll a Sárkányölő-mese ébresztési redakciójával.

Prou.:

Krokodilstränen: Röhrich/Redensarten 2, 545sq.

Lit.:

a: Kretschmer, P. 1919, 17.; b: BP 1, 373–375.; c: Thompson, Folktale 31. IX. redakció.; d: Speranskij, M. N.: Rukopisnye sborniki XVIII veka. Moszkva 1963, 29sq.

448. PELIKÁN (B 751.2. mot.)

A pelikán vérével táplálja kicsinyeit.

Var.:

1. Bornemisza P. 1579, 409/a. 2. Kecskeméti J. 1615, fol. a3. 3. Tofeus M. 1683, 570.
4. Tót J. 1, 1889, 11. 5. Lukács Ö. ²1897, 316.

Interpr.:

A pelikán exempluma a keresztyén magatartásformát a szellemmel telített természet valóságából vezette le. A hallgatóság úgy érezte magától értetődőnek az önfeláldozást, a vérrel táplálás motívumát, hogy a szellemmel átformált természet hatott a kozmikus világrészre.

A középkori elbeszélés a kicsinyeit saját vérével tápláló pelikánról (a) önkéntelenül emlékeztetett a főnixmadárra, amely az egyiptomi napisten vízben való tükröződése volt. A fény és a víz fogalmával összekapcsolódó mitikus állatalakról a középkor alkímistái azt hitték, hogy minden arannyá változik, amihez csak hozzáér. Képzettörténetének fejlődésében hozzákapcsolódott az élet vizének megszerzése a népmesében, majd az arannyá változtatás képessége a főnixet aranymadárrá tette a tündérelbeszélések vágyvilágában, amelyben az öregek rápillantásakor megfiatalodtak (b).

De álljunk meg az élőlény és visszatükröződése motívumánál! Az öregek megölése (AaTh 981) típusú arab és nogaj mesében találkoztam azzal a csodálatos feladattal, hogy a hősnak a drágakő tükröződését kell elhoznia a folyóból (c). Ez a motívum megmagyarázza a nap és tükörképe azonosítását az emberi gondolkodás kezdeti fokán.

A pelikán allegóriája a protestáns exemplumok sorában közvetlenül a Physiologushagyományból származott, és Jézus Krisztus szimbóluma volt (d). Hondorff Promptuarium exemplorumának 1607. évi harmadik kiadásában, miután vázlatosan ismertette a pelikán-elbeszélést, a következőt állapította meg róla: „Pulcherrima haec imago est filium Dei” (Ez az Isten Fiának legszebb képe) (e).

A magyar protestáns egyházi írók lényegében rövidítve illesztették be postilláikba Hondorff kivonatát, csak hogy Bornemisza Péter 1579-ben az említett teológiai kézikönyv korábbi német eredetijét vagy latin fordítását használhatta.

Érdemes három korai protestáns pelikán-elbeszélésünket összehasonlítani, hogy Tofeus Mihály újjáalkotásának esztétikai értékét világosan tárgyilagosan mérlegeljük. Bornemisza Péter 1579-ben majdhogyanem szóláshasonlattá tömörítette az elbeszéléstípust: „Véretekis ne szanyac érötte, a' mint | az Pellicanrol es Christusrol szolunc” — írta (1. változat).

Kecskeméti János 1615-ben kiadott prédikációgyűjteményében hűen követte az eredeti forrást, és megtartotta az elbeszélés műfaji jellegét: „DION azt írja az Phoenix madar felöl, hogy egynehany szaz esztendő mulva meg ifiul, mely hogy ha igaz, bizonyara peldazza a mi Phoenixünknek az Christusnak halalbol föl tamadasanak altala való meg nyulasat” (2. változat).

Végül Tofeus Mihály 1683-ban így írt: „Hasonlittya magát továbbá, ha a' szó | azt teszi a' pusztában lévő Pelikánhoz, mellyről azt tartják, hogy az ő | meg-hólt fiait, vérével meg-eleveníti” (3. változat). Tofeus az elbeszélést magasabb szinten illesztette bele prédikációjába, mint Kecskeméti János, és a szöveg összefüggésében őrizte meg a korabeli teológiai értelmezést.

Lit.:

a: Tubach num. 3657. Pelican and Young Model of Christ.; b: Scherf 404.; c: Vinnikov, I. N. 1969, 266—268., Nogaj, A. 1979, 173—175, num. 44.; d: Brückner 665.; e: Hon-dorff 268.; További irodalom: Henkel, N.: Studien zum Physiologus im Mittelalter. Tübingen 1976, 194—196.

449. SZIRÉNEK ÉNEKE (J 672.1. mot.)

A szirének csábító énekükkel megzavarták és pusztulásba kergették a hajósokat.

Var.:

1. Kecskeméti J. 1622, fol. C5. 2. Keresszegi Herman I. 1640, 840. 3. Czeglédi I. (2) 1659, 58. 4. Verestói Gy. 1783, 424. 5. Márton I. 1832, 44. 6. Török P. 2, 1845, 393. 7. Kolmár J. 1, 1854, 358. 8. Könyves Tóth K. 1881, 178. 9. Vásárhelyi Zs. 1892, 32. 10. Csáki I. 1904, 20sq.

Interpr.:

A középkorban már ismert keresztyén exemplum volt (a). Elterjedésében nagy szerepe volt a Gesta Romanorumnak (b) és a Physiologusnak (c). A 16. század második felének francia kalandirodalmában is helyet kapott (d). Eredetét a folklorisztikai tudományos irodalom tisztázta (e).

Prov.:

Már 1583-ban felbukkan a szólás, *sziren ének* 'csábító' jelentésben (Margalits E. 1896, 688.). A szirén szót szállóigeként tartja számon: Szécsi F. 1936, 226.

Lit.:

a: Tubach num. 4495. Song of Siren.; b: Oesterley/Gesta Romanorum p. 636sq., num. 237., app. 41.; c: Henkel, N.: Studien zum Physiologus im Mittelalter. Tübingen 1976, 173—175., Mohay A. (ford.); Physiologus. Bp. 1986, p. 29sq., num. 13.; d: Schenda, R. 1961, p. 120.; e: BP 4, 109.; Thompson, Folktale 279., B53. mot.; StDict. 2, 1013.

450. UNICORNIS (B 13. mot.)

Az ember függ egy fán, amelynek gyökerét egy unicornis (egyszarvú) szarvával döfködi. Az ember ennek következtében előbb-utóbb a szakadékba esik.

Var.:

1. Perkinsus G. 1648, 169. 2. Bod P. 1749, D3/d—E/a = 30—31.

Interpr.:

A középkor keresztyén vallásos elbeszélései között szerepel (a). Elterjedése részben a Legenda aureának is köszönhető (b). Oesterley említi az issenheimi Colmar-kódexet, amelyben a Gesta Romanorum ezen elbeszélésének egyik változata előfordul (c). Az unicornis a Physiologusban is mint vadállat megvan (d). Az unicornis nemzetközileg

elterjedt motívum (K771. mot.). Kétségkívül a középkori legendákból ismert (e). Az unicornis a halál jelképe volt (f).

Lit.:

a: Tubach num. 5022. Unicorn, Man Chased by.; b: Benz/Legenda aurea 949.; c: Oesterley, Gesta Romanorum p. 181, num. 102.; d: Mohay A. (ford.): Physiologus. Bp. 1986, p. 42, num. 22.; Henkel, N.: Studien zum Physiologus im Mittelalter. Tübingen 1976, 168—171.; e: StDict. 2, 1150.; f: Einhorn, J. W.: Einhorn. EM 3, 1246—1256.

Mutatók

PRÉDIKÁCIÓGYŰJTEMÉNYEK

1573—1930 között

- Ács M.
²1708
Alvinczi P.
1616
Alvinczi P.
1616/1935
Alvinczi P.
1625
Alvinczi P.
1632
Alvinczi P. 1,
1633
Alvinczi P. 2,
1634
Alvinczi P.
1935
Ángyán J.
1816
Ángyán J.
1827
Balogh B.
1802
Barakonyi K.
1878
Barla Szabó K.
1897
Bartha M.
1896
- Halotti beszéd Telekesi Török Bálint fölött.
H. n. (RMK I 1756).
Itinerarium Catholicum, azaz nevezetes vetekedés.
Debrecen. (RMK I 462).
Alvinczi Péter (1570—1634). [Válogatás műveiből.]
Itinerarium Catholicum (1616). Kiadta: Incze G.
Budapest 1935.
Dedicatio regii sacelli Cassoviensis.
Kassa. (RMK I 547).
Quadragesima vasárnapi evangeliom magyarázattya.
Kassa. (RMK I 618).
Postilla I.
Kassa. (RMK I 628).
Postilla II.
Kassa. (RMK I 634).
Alvinczi Péter (1570—1634). [Válogatás műveiből.]
Kiadta: Incze G. Budapest 1935.
Halotti prédikációkra való rajzolatok.
Pest.
Az Isteni Külső Tiszteleti rendtartásoknak ... Böcsössége.
Buda.
Meg-tértt Zákéus.
Komárom.
Biblia-magyarázatok a szószéken s függetlenül néhány egy-
házi beszéd.
Miskolc.
Egyházi beszédek.
Budapest.
Emlékezés gyakorló lelkészi pályámra.
Debrecen.

- Bartzaalvi Szabó D.
1790
- Báthori G. 1,
1820
- Beythe I.
1584
- Beythe I.
21584
- Bod P.
1749
- Bornemisza P.
1573
- Bornemisza P.
1574
- Bornemisza P. 3,
1575
- Bornemisza P. 1—4,
1577
- Bornemisza P.
1579
- Bornemisza P.
1584
- Bornemisza P.
Postilla II, 1574 =
= Nemeskürty I. 1980
- Bornemisza P.
Postilla III, 1575 =
= Nemeskürty I. 1980
- Bornemisza P.
Postilla IV, 1578 =
= Nemeskürty I. 1980
- Bornemisza P.
1579 = Nemeskürty I.
1980
- Borosnyai Lukács S.
1768
- Borzsák E.
21879
- Bulcsu K.
1871
- Czeglédi I.
é. n.
- Miklós Sámuelnek minden halotti órátióji.
Pozsony—Komárom.
- Emlékezet kövekkel megrakott TEMETŐ KERT 1,
Pest.
- Az evangeliomok magyarázatja. (Postilla). 1—4. rész.
Németújvár. (RMK I 211).
- Esztendő által való vasárnapi epistolák.
Németújvár. (RMK I 212).
- Szépen fénylő 's ékeskedő, de hirtelen elhervadt 's por-
ban esett korona.
Kolozsvár.
- Postilla I.
H. n. (RMK I 95).
- Postilla II.
H. n. (RMK I 115).
- Postilla III.
H. n. (RMK I 119).
- Négy könyvecske a ker. hitnek tudományáról.
Sempte. (RMK I 138).
- Postilla V.
H. n. (RMK I 147, 1534.)
- Prédikációk egész esztendőre.
Detrekő és Rárbok. (RMK I 207).
- Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Kiadta: N. I.
Budapest.
- Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Kiadta: N. I.
Budapest.
- Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Kiadta: N. I.
Budapest.
- Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei. Budapest 1980,
975—1122. Ördögi kísértetekről.
- Hitnek, világ' győző nagy ereje.
(Kolozsvár).
- Gyász- és sírbeszéddek. (Predikációk, imák, sírversek.)
Budapest.
- Gyász- és sírbeszédei.
Debrecen
- A megtért bűnösnek a lelki harcban való bajvívásáról.
(Kassa). (Ac. RM I 8° 703).

- Czeglédi I. (1)
1659 Az országok romlásáról írott könyvnek első része.
Kassa. (RMK I 941).
- Czeglédi I. (2)
1659 A megtért bűnösnek a lelki harcban való bajvívásáról.
Kassa. (RMK I 942).
- Czeglédi I.
1663 Barátsági dorgálás.
Kassa. (RMK I 1002).
- Czeglédi I.
1669 Redivivus Japhetke.
Kassa. (RMK I 1082).
- Czeglédi I.
1675 Sion vára.
Sárospatak—Kolozsvár. (RMK I 1187).
- Czelder M. (szerk.)
1880 Evangéliomi Lelkeszi Tár. I. évf.
Nagybánya.
- Czelder M.
1886 Evangélikus Lelkeszi Tár. VII. évf., 1—2. füzet.
Kecskemét
- Csáki I.
1904 Templomi prédikációk. I. kötet.
Szabadka.
- Csiky L.
1914 Egyházzónoklattan. A Tiszántúli Ref. Egyházi Értekez-
let kiadványa III.
Nagybánya.
- ifj. Csire I.
1897 Idvesség útja. Szószéken tartott beszédek. I. köt.
Csurgó.
- Daniel I.
1759 Földi rövid pálya-futásnak örökké-tartó mennyei jutal-
ma.
Kolozsvár.
- Deáki Filep S.
1764 A' maga Világi Hartzát meg-Hartzólt... igazság koronája.
(Kolozsvár).
- Debretzeni P.
1704 Tizenkét üdvösséges elmélkedések.
Lőcse. (RMK I 669).
- Decsi G.
1584 Az utolsó időkben regnáló bűnökről praedikatziók.
Debrecen. (RMK I 189).
- Deretskei A.
1603 Szent Pál levelei a rómaiakhoz prédikációkban.
Debrecen. (RMK I 382).
- Diószegi I.
1682 A szent generalis gyűlésben lett némely deliberatumok.
Debrecen. (RMK I 1276).
- Diószegi K. J.
1679 Kiosztott talentum. (Prédikációk).
Debrecen. (RMK I 1229).
- Dobos J.
1862 Homiliák régiebb és legújabb modorban.
Pest.
- Dobos J.
1886 Halotti beszédek, részben különféle kútforrások nyomán.
(D. J. Egyházi Beszédei IV. köt.).
Budapest.
- Édes A. 2,
1857 Egyházi beszédei.
Pest.

- Édes A. 3,
1859
Egyházi beszédei.
Pest.
- Édes V.
1865
Egyházi beszédek.
Miskolc.
- Edvi Illés P. 1—4,
1840
Egy egész esztendőre szolgáló eredeti, köz-érthető kereszt-
tyén prédikációk.
Pest.
- Exequiae principales
1624
Exequiae principales, azaz: Halotti pompa Károlyi Zsu-
zsanna fejedelemasszony temetésekor.
Gyulafehérvár.
- Fábián J.
1805
Predikátori tárház. I. köt. 1—2. fogás.
Veszprém.
- Fabricius J.
1603
Ágoston barát szerzetin való Hollósi Godofridusnak irat-
tatott praedicatio.
Keresztúr. (RMK I 383).
- Fejes I.
1877
Egyházi beszédek. II. füzet.
Budapest.
- Földvály J. 2,
1834
Közönséges predikációk. Második Darab.
Debrecen.
- Fördős L. 5,
1882
Halotti prédikációk, gyászbeszédek és imák egyházban,
gyászban és sírnál. (Papi dolgozatok gyászesetekre VIII.)
Budapest.
- Geleji Katona I.
1645
Titkok titka.
Gyulafehérvár. (RMK I 772).
- Geleji Katona I. 1,
1645
Váltság titka. I. köt.
Várad. (RMK I 779).
- Geleji Katona I. 2,
1647
Váltság titka. II. köt.
Várad. (RMK I 799).
- Geleji Katona I. 3,
1649
Váltság titka. III. köt.
Várad. (RMK I 826).
- Gerhardus J.
1710
Szentséges elmélekedések és kegyes gyakorlások.
Bártfa.
- Gombási I. 1—2,
1784
Harmintz-négy prédikációk.
Kolozsvár.
- Győry V. 1,
1886
Egyházi beszédei.
Budapest.
- Győry V. 2,
1899
Egyházi beszédei.
Budapest.
- Győry V. 3,
1902
Egyházi beszédei.
Budapest.
- Győry V.
é n.
Mesekönyv. Sajtó alá rend.: Gaál M.
Budapest.

- Hastings/Erdős K.
1930 A szemünk fénye.
Budapest.
- Herepei G.
1835 A' Templom szükséges és hasznos volta. Egy Elmélkedés.
Kolozsvár.
- Herepei J.
1807 A temető bölcs iskola.
Kolozsvár.
- Hodászi M.
1646 Hal. beszéd özv. Zólyomi Miklósné Daróczi Zsófia fölött.
Temetési pompa.
Várad. (RMK I 787).
- Hunyadi F.
1795 Tizenkét prédikációk, melyeket a debreceni reformáta
ekklézsiában el-mondott — —.
Diószeg.
- Hunyadi F. 1,
1797 Ötvenkét közönséges prédikációk. Első Darab.
Vác.
- Hunyadi F. 2,
1798 Ötvenkét közönséges prédikációk. Második Darab.
Vác.
- Hunyadi F. 1,
1805 Ötven halotti prédikációk.
Vác.
- Hunyadi F. 2,
1805 Ötven halotti prédikációk.
Vác.
- Intze I.
1764 Halotti oratio.
(Kolozsvár).
- Intze M. és társai
1775 Az Ezüst rostélyokban fénylő arany alma.
Kolozsvár.
- Kamarási Gy.
1766 Emlékezet kövei, az az halotti száz prédikációk.
Kolozsvár.
- Kármán A.
1741 Tragi-comoedia.
Losonc.
- Károlyi G.
1563 Két könyv minden országok és királyok jó és gonosz sze-
rencséjének okairól.
Debrecen. (RMK I 52).
= Szabó A.: Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor.
Budapest 1984.
- Kecskeméti J.
1615 Három fő ünnepekre való prédikációk.
Debrecen. (RMK I 455).
- Kecskeméti J.
1622 A Sámuel könyvének prédikációk szerint való magya-
rázatja.
Bártfa. (RMK I 520).
- Kecskeméti Zs.
1793 LXXX. prédikációkból álló kathekhétikája; és ... egyne-
hány prédikációi.
Pozsony.
- Kecskeméti Zs.
1795 Falusi prédikációi.
Győr.

- Kecskeméti Zs. 1—2,
1808—1805
Keresszegi Herman I.
1635
Keresszegi Herman I.
1640
Kereszturi P.
1638
Kereszturi P.
1641
Kereszturi P.
1653
Kereszturi P.
1645
Kiss Á. 1—2,
1838—1839
Kiss B.
1852
Klein, S./Munyay,
A. L./
Rumann, M. F. 1,
1829
Kolbenheyer A. 1,
1880
Kollár, J.
1844
Kolmár J. 1,
1854
Komáromi Csipkés Gy.
1670
Kovács J.
1888
Kovács S.
1808
Köleséri S.
1666
Köleséri S.
1673
Könyves Tóth K.
1881
Falusi prédikációi. I—II. köt.
Pozsony—Pest.
A hit és jószágos cselekedetek tündöklő példáiról való prédikációk.
Debrecen. (RMK I 644).
A ker. hit ágazatairól való prédikációk tárháza.
Debrecen. (RMK I 708).
Csecsemő keresztyén.
Gyulafehérvár. (RMK I 678).
Felsördült keresztyén.
Várad. (RMK I 722).
Egyenes ösvény a szent életre vágyódóknak.
Várad. (RMK I 879).
Lelki legeltetés.
Várad. (RMK I 780).
Egyházi-beszédei.
Pest.
Népszerű közönséges egyházi beszédek.
Debrecen.
Predigten für Stadt und Land über die gewöhnlichen Sonn- und Festtags-Evangelien des ganzen Jahres. I. Bd.
Pesth.
Egyházi beszédek,
Pápa.
Nedélnj swátečné a prježitostné kážně a Reči k napomežnj pobožné národnosti. Dil Druhý.
Buda.
Újabb keresztyén katedrai tanítások. I. köt.
Szarvas.
Pápastaság újságja.
Kolozsvár. (RMK I 1115).
Húsz ünnepi és alkalmi prédikáció.
Budapest.
Halotti ötven rövid prédikációk.
Pest.
Idvesség sarka.
Sárospatak. (RMK I 1038).
Aranyalma. (30 prédikáció).
Debrecen. (RMK I 1144).
A hit temploma. Egyházi beszédek C. H. Spurgeon nyomán. I. köt.
Budapest.

- Könyves Tóth K./Papp K. 1,
1892 Kalászkok az életnek kenyeréhez. I. füzet.
Budapest.
- Könyves Tóth K./Papp K. 2,
1893 Kalászkok az életnek kenyeréhez. II. füzet.
Budapest.
- K. Tóth K. ld. Könyves Tóth K.
- Kulcsár Gy.
1573 Az ördögnek a penitenciatartó bűnössel való vetélkedéséről.
Alsólindva. (RMK I 97).
- Kulcsár Gy.
1574 Postilla.
Alsólindva. (RMK I 114).
- Lakatos J. 1,
1854 L. J. emléke néhány vegyes tartalmú egyházi beszédeiből.
I. füzet.
Debrecen.
- Lakatos J. 2,
1855 L. J. emléke néhány vegyes tartalmú egyházi beszédeiből.
II. füzet.
Debrecen.
- Láczai Szabó J.
1813 Különböző textusokból készített predikációji.
Sárospatak.
- Lévay L.
1898 Újabb egyházi beszédek.
Budapest.
- Lévay L.
1902 Vegyes egyházi beszédek. (2. kiadás).
Budapest.
- Lukács Ö.
1897 Temetési beszédek és imák. (2. kiadás).
Budapest.
- Madarász M.
1635 Vasárnapi evangéliomokról való szent elmélkedések. Írta: Meissner B.
Lőcse. (RMK I 652).
- Madarász M.
1641 Innepi evangéliomokról való elmélkedések. Írta: Meissner B.
Lőcse. (RMK I 719).
- Magyari I.
1602/1979 Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sajtó alá rend.: Katona T.
Budapest.
- Magyari I.
1604 Halotti beszéd gr. Nádasdi Ferenc fölött.
Keresztúr. (RMK I 390).
- Margitai P.
1616 A mindennapi könyörgő imádságok magyarázatja.
Debrecen. (RMK I 464).
- Margitai P.
1617 Az Isten törvényének Szentírás való magyarázatja.
Debrecen. (RMK I 473).

- Margitai P.
1621 A Jónás könyvének magyarázatja.
Debrecen. (RMK I 512).
- Margitai P.
1624 Az apostoli credónak magyarázatja.
Debrecen. (RMK I 537).
- Margitai P.
1632 Temető prédikációk.
Debrecen. (RMK I 602).
- Margócsy J. (szerk.) 1,
1870 Hazafias elmélkedések az ev. alapján, egyházi beszéd-
alakban.
Pest.
- Margócsy J. 2,
1871 Protestáns Alkalmi Beszédtár. II. kötet.
Pest.
- Matkó I.
1668 X ut Tök könyvnek eltépése, avagy Bányászcsákány.
Sárospatak. (RMK I 1072).
- Málnási L.
1766 Ama' mennyei királynak arany veszszejevel megillet-
tetett ... kegyes Esther.
Kolozsvár.
- Medgyesi P.
1636 Praxis pietatis. Írta: Bayles L.
Debrecen. (RMK I 657).
- Medgyesi P.
1650a Dialogus politico-ecclesiastus, az presbyteriumról.
Bártfa. (RMK I 831).
- Medgyesi P.
1650b Doce nos orare, quia et praedicare. Bártfa.
(RMK I 832).
- Medgyesi P.
1653 Erdély s egész magyar nép hármassajja.
Sárospatak. (RMK I 873).
- Medgyesi P.
1657a Igaz magyar nép negyedik sajja.
Sárospatak. (RMK I 922).
- Medgyesi P.
1657b Serva Domine.
Sárospatak. (RMK I 923).
- Medgyesi P.
1658a Istenhez való igaz megtérés.
Sárospatak. (RMK I 935).
- Medgyesi P.
1658b Ötödik saj.
Sárospatak. (RMK I 936).
- Medgyesi P.
1660a Felgerjedt, rohogó tűz.
Sárospatak. (RMK I 961).
- Medgyesi P.
1660b Ezechias király hiti, avagy hit ostroma.
Sárospatak. (RMK I 962).
- Medgyesi P.
1660c Bűnön búskodó lélek kényszerge.
Sárospatak. (RMK I 964).
- Méhes S.
1826 A' jobb részt választott aszszony képe.
Kolozsvár.
- Melius P.
1563 Válogatott prédikációk.
Debrecen. (RMK I 54).

- Melius P.
1568 Sz. János jelenésének magyarázatja. Várad. (RMK I 69).
- Melotai Nyilas I.
1622 Specullum trinitatis. Szt. Háromság maga kimutatása. Debrecen. (RMK I 521).
- Mihálykó J.
1603 Az örök életről való könyvecske. Írta: Zader J. Bártfa. (RMK I 381).
- Mihálykó J.
1612 Hét prédikáció az örök életről. Írta: Pollio L. Bártfa. (RMK I 432).
- Mikolai Hegedüs J. (2)
1648 Biblia tanúi. Utrecht. (RMK I 813).
- Mitrovics Gy. 1—2,
1906—1907—1908 Amit az életből és a Bibliából tanultam. (=M. Gy. össze-
gyűjtött papi dolgozatai I—III. köt.)
Debrecen.
- Müller H.
é. n. Lelki nyugasztaló órák. Ford.: Szenczi Fekete I. Lőcse. (RMK I 1601).
- Nádudvari P.
1741 Nyoltzvan-négy predikatzioi. Kolozsvár.
- Nagy L.
1882 Halotti prédikációk, gyászbeszédek és imák. Debrecen.
- Nagy Martonfalvi Gy.
1681 Szent historia. Debrecen. (RMK I 1256).
- Nánási L. I.
1670 Szű titka. Kolozsvár. (RMK I 1103).
- Nemes B.
1863 Népszerű egyházi tanítások. Debrecen.
- Pap I. 1,
1839 Egyházi beszédek és imádságok. Pápa.
- Pap I. 1—2,
1855 Templomi szónoklatok. I—II. köt. Veszprém.
- Pap K.
1869 Halotti beszédek. Debrecen.
- Perkinsus G.
1648 A lelkiismeret akadékiról. Amszterdam. (RMK I 800).
- Pécsvárad P.
1629 Felelet Pázmány Péter két könyvecskéjére. Debrecen. (RMK I 579).
- Péterfi S. 2,
1865 Egyházi szent beszédek. II. füzet. Kolozsvár.
- Péterfi S.
²1870 Temetési szent beszédek. 2. kiadás. Kolozsvár.
- Péterfi S. 5,
1873 Egyházi szent beszédek. V. füzet. Kolozsvár.
- Péterfi S. 6,
1875 Egyházi szent beszédek. VI. füzet. Kolozsvár.

- Pósházi J. 1—2,
1669
- Prágai A.
1628
- Ravasz L. 2,
é. n.
- Rácz K.
1898
- Révész B. 1,
²1868
- Révész B.
1889
- Révész B. 3,
1889
- Révész B. 5,
1893
- Révész B. 6,
1893
- Rozgonyi J.
1867
- Sárpataki M.
1681
- Sebők J.
1792
- Sélyei Balogh I.
1655
- Sélyei Balogh I.
1657
- Seneca
1711
- Somodi I. 2,
1797
- Somosy J.
1840
- Somosi Petkó J.
1656
- Igazság istájpja.
Sárospatak. (RMK I 1096).
- Fejedelmek serkentő órája. Írta: Guevara A.
Bártfa. (RMK I 566).
- Isten rostájában. Beszédek, írások. II. köt.
Budapest.
- Négy vendég-egyházi beszéd.
Gyula.
- Egyházi beszédek. Robertson nyomain. I. füzet. 2. jav.
kiadás.
Pest.
- Egyházzsertartási beszédek. 2. kiadás.
Budapest.
- Ünnepi és közönséges egyházi beszédek. III. füzet.
Pápa.
- Ünnepi, évszaki és alkalmi egyházi beszédek. V. köt. Ki-
adta: Csiky L.
Debrecen.
- Halotti egyházi beszédek és alkalmazások. VI. köt. Kiad-
ta: Csiky L.
Debrecen.
- Halotti szónoklatok és búcsúztatók. 2. bőv. kiadás.
Debrecen.
- Noé bárkája.
Kolozsvár. (RMK I 1264).
- Bölds Salamonnak utolsó szavai. Írta: Jablonski D.
Kassa.
- Temető kert. Halotti prédikációk.
Várad. (RMK I 905 és 906).
- Úti társ. Alkalmatosságokra írt tanítások.
Várad. (RMK I 928).
- Keresztyen Seneca, azaz Lucius Annaeus Seneca Munkái-
ból kiszedegettetett, és XXXVIII. Részekre osztatott Ke-
resztyeni Viragok.
Bécs.
- Falusi prédikátor, azaz: együgyű elmékhez alkalmaztatott
egynehány tanítások. II. Darab.
Győr.
- Szeremlej remekei XXXII papi beszédekben.
Rozsnyó.
- Mennyország dicsőisége, pokol rettenetessége.
Kassa. (RMK I 1299).

- Sóvári Soós K.
1601 A szent próféták magyarázatjának I. része.
Bártfa. (RMK I 372).
- Steinacker, G.
1848 In Allem das Eine, was Noth thut. Sonntags-, Fest- und
Gelegenheitspredigten.
Triest.
- Stöckel, L.
1596 Postilla.
Bártfa.
- Sükösd S. 1,
1858 Emléke egyházi beszédeiből. I. füzet. Halotti beszédek.
Közzétette: Baló B.
Arad.
- Szabó L.
1982 Monda nekik egy példázatot. Száz szemelvény a 17. száza-
di protestáns prédikációkból.
Budapest.
- Szakmári Pap J.
1707 Kegyes ajkak áldozó tulkai.
Kolozsvár. (RMK I 1727).
- Szász G./Szász D.
1871 Prédikatori Tár. I. köt.
Kolozsvár.
- Szász K.
1881 Az egyházi évkör. Ünnepi prédikációk.
Budapest.
- Szász K.
é. n. Egyházi beszédek. Bev. és sajtó alá rend.: Ravasz L.
Budapest.
- Szatmárnémeti M.
1673 Mennyei tárház kulcsa. Kolozsvár. (RMK I 1149).
- Szatmárnémeti M.
1675 A négy evangélisták szerint való dominica.
Kolozsvár. (RMK I 1179).
- Szatmárnémeti M.
1683 Halotti centuria.
Kolozsvár. (RMK I 1301).
- Székács J. 1,
1871 Összegyűjtött egyházi beszédei. I. köt.
Pest.
- Szélessy P.
1792 Huszon-három válogatott prédikációk.
Pest—Pozsony.
- Szenci Fördös L. 2,
1850 Különféle viszonyokra vonatkozó papidolgozatok.
Kecskemét.
- Szenci Molnár A.
1618 Secularis concio evangelica, az az: jubileus esztendei prae-
dikatio.
Oppenheimium. (RMK I 482).
- Szenci Molnár A.
1701 Discursus de summo bono. A legfőbb jóról.
Kolozsvár. (RMK I 1628).
- Szigethy Gy. S.
1777 Néhai Tiszteletes Tudós Férfiúnak Tiszteletes Demeter
Ferentz Uram ... tisztességére tüzelozó Magyar Actziok.
Kolozsvár.
- Szilády L. 1,
1849 Különféle viszonyokra vonatkozó papi dolgozatok.
Kecskemét.

- Szilády L.
1863 Papi dolgozatok gyász esetekre. IX. füzet.
Kecskemét.
- Szilády L.
1882 Halotti prédikációk, gyászbeszéd és imák egyházban,
gyászudvaron és sírnál.
Budapest.
- Szilágyi F.
1807 A' keresztény asszony le-rajzolva egy halotti tanításban.
Kolozsvár.
- Szilágyi F.
1813 A' jó Anya. Le írva egy halotti beszédben.
Kolozsvár.
- Szoboszlai Pap I. 1—3,
1858 Halotti egyházi beszédek.
Debrecen.
- Szoboszlai Pap I.
1871 Közönséges egyházi beszédek. Közrebocsátja: Révész B.
Debrecen.
- Szokolyai I.
1669 Sérelmes lelkeket gyógyító balzsamom.
Sárospatak. (RMK I 1097).
- Szőnyi Nagy I.
1675 Martyrok koronája.
Kolozsvár. (RMK I 1180).
- Takáts Á.
1797 Nagy karátsoni ... prédikációk.
Pozsony—Pest.
- Tasnády Székely I. 1—2,
1794 A' Kristus Jéhusban való hitnek általa; ... fundamentoma.
Kassa.
- Técsi J. M.
1673 Lilium humilitatis. Azaz: az Isten anyaszentegyházának
maga megalázása és keserves siralma.
Kolozsvár. (RMK I 1153).
- Téglási I.
1747 A' gyors és serény asszonyi-állatnak ... emlékezete.
Kolozsvár.
- Teleki M.
1689 Fejedelmi lélek. Írta: Wéber A. J.
Kolozsvár. (RMK I 1373).
- Telekesi M.
1682 Halotti beszéd gr. Erdődi Sándor fölött.
Bécs. (RMK I 1272).
- Timár J.
1884 Egyházi beszédek.
Debrecen.
- Tofeus M.
1683 A szent soltárok resolútiója. (Praediciók.)
Kolozsvár. (RMK I 1302).
- Tompa M.
1859 Egyházi beszédek.
Miskolc.
- Tompa M.
1870 Egyházi beszédek. 2. kiadás.
Miskolc.
- Tormási J.
1791 Egynehány prédikációk.
Pest.
- Tót J. 1—2,
1889 Népszerű halotti beszédek.
Budapest.

- Török P. 1,
1841 Egyházi beszédek. I. köt.
Pest.
- Török P. 2,
1845 Egyházi beszédek. II. köt.
Pest.
- Varallyi L.
1659 Vaji Ibrányi Ferenc temetése.
Sárospatak. (RMK I 949).
- Varju I.
1854 A helvét hitvallású Heidelbergi Káté rendszerében ... ki-
dolgozott ötvenhat úrnapi ... elmélkedések.
Pest.
- Vásárhelyi Zs.
1892 Bibliai képek. Magyar protestáns egyházi szónoklatok a
keresztyén morál tanítására.
Marosvásárhely.
- Verestói Gy.
1783 Holtakkal való barátság. I—II. Darab.
Kolozsvár.
- Vétsey J. 5,
1801 A' keresztyén erköltsi tudomány renddel prédikációkban
foglalva. V. darab.
Győr.
- Zvonarits M. 1,
1627 Magyar postilla. I. rész.
Csepreg. (RMK I 560).
- Zvonarits M. 2,
1628 Magyar postilla. II. rész.
Csepreg. (RMK I 567).
- Zvonarits I./Nagy B.
1615 Pázmány Péter pirongási.
Keresztur. (RMK I 457).

KÉZIKÖNYVEK ÉS TANULMÁNYOK

Rövidítésjegyzék és bibliográfia

Aarne FFC 25	Aarne, A.: Estnische Märchen- und Sagenvarianten. FFC 25. Hamina 1918.
AaTh	Aarne, A./Thompson, S.: The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Second Revision. FFC 184. Helsinki 1961.
Alszeghy Zs.	Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. (XVI—XVIII. század). Budapest 1914.
Anderson, Novelline	Anderson, W.: Novelline popolari sammarinesi 1—3, Tartu (Dorpat) 1927—1929—1933.
Andrejev	Andrejev, N. P.: Az orosz mesetípusok Aarne-rendszerű mutatója. (Ford.: Mándoki L.). Budapest 1960.
Arājs/Medne	Arājs, K./Medne, A.: Latviešu pasaku tipu rādītājs. Riga 1977.
Balys	Balys, J.: Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas. Kaunas 1936.
Bálint S.	Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest 1938.
Benz, Legenda aurea	Benz, R.: Die Legenda aurea des Jacobus de Voragine. Heidelberg 1984.
BN	Berze Nagy J.: Magyar népmesetípusok 1—2, Pécs 1957. (Típuszámok előtt a rövidítése: BN).
Bihari	Bihari A.: Magyar hiedelemmonda-katalógus. Budapest 1980.
Bogatürjov, P. G.	Voprosy teorii narodnogo iskusstva. Moszkva 1971.
Boggs	Boggs, R. S.: Index of Spanish Folktales. FFC 90. Helsinki 1930.
BP	Bolte, J./Polivka, G.: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm 1—5, Hildesheim—New York 1982.

- Brückner
Brückner, W. (ed.): Volkserzählung und Protestantismus. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen und Erzählliteratur im Protestantismus. Berlin 1974.
- Chauvin
Chauvin, V.: Bibliographie des ouvrages arabes 1—12, Liège 1892—1922.
- Christiansen
Christiansen, R. T.: The Migratory Legends. A Proposed List of Types with a Systematic Catalogue of the Norwegian Variants. FFC 175. Helsinki 1958.
- Christliche
Ikonographie
Sachs, H.: Christliche Ikonographie in Stichworten. Leipzig 1988.
- Dähnhardt
Dähnhardt, O.: Natursagen 1—4, Leipzig—Berlin 1907—1912.
- Delarue
Delarue, P.: Le conte populaire français 1, Paris 1957.
- Delarue/Tenéze 4/1
Delarue, P./Tenéze, M.-L.: Le conte populaire français 4/1, Paris 1985.
- Dinzelbacher, P.
Vision und Visionsliteratur im Mittelalter. Stuttgart 1981.
- Dömötör Á.
A példázatok természetrajza a protestáns szentbeszédekben. Theologiai Szemle XXVIII (1985). évf. 1. sz. p. 15—21.
- Dömötör Á.
A példázatok fejlődéstendenciái a protestáns igehirdetésben. Theologiai Szemle XXVIII (1985). évf. 6. sz. p. 326—334.
- Dömötör Á.
Csodajelek. Pédázatok a 16—17. századi evangélikus prédikációkban. Diakonia VIII (1986). évf. 1. sz. p. 80—84.
- Dömötör Á.
Pédázatok a XVIII—XIX. századi prédikációkban. In: Vallási néprajz III. Budapest 1987. p. 234—243.
- Dömötör Á.
Hondorff-hatások Keresszegi Herman István exemplumaiban. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XXV (1988), [Szeged] p. 15—30.
- Dömötör Á.
Magyar protestáns ördögbeszélések. In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XXIV—XXVI (1981—1983). Nyíregyháza 1989a, p. 59—85.
- Dömötör Á.
Das ungarische Predigtexempel im 18. und 19. Jahrhundert. In: A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében I, Budapest—Wien 1989b, p. 64—68.
- Dömötör,
Cigányadománik
Dömötör S.: Cigányadomáink. Anyagösszefoglalás. Ethnographia XL (1929), p. 82—108.
- Dvořák
Dvořák, K.: Soupis staročeských exempl. Praha 1978.
- Eberhard
Eberhard, W.: Typen chinesischer Volksmärchen. FFC 120. Helsinki 1937.

- EB Eberhard, W./Boratav, P. N.: Typen türkischer Volksmärchen. Wiesbaden 1953.
- EM Ranke, K. (begr.): Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Märchenforschung 1—5, Berlin—New York 1977—1987.
- Erich, O. A./Beitl, R. Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Leipzig 1936.
- Espinosa Espinosa, A. M.: Cuentos populares españoles 1—3, Madrid 1946—1947.
- Frenzel, Stoffe Frenzel, E.: Stoffe der Weltliteratur. Ein Lexikon dichtungsgeschichtlicher Längsschnitte. Stuttgart 1970.
- Graves/Patai Graves, R./Papai, R.: Héber mítoszok. A Genézis könyve. Budapest 1969.
- Greverus Greverus, I.-M.: Die Chronikerzählung. In: Volksüberlieferung. Göttingen 1968, 37—80.
- György György L.: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Budapest 1934.
- Hérodotosz Hérodotosz: A görög-perzsa háború. Ford.: Muraközy Gy. Budapest 1989.
- Hondorff Hondorff, A.: Theatrum historicum, sive Promptuarium exemplorum. Frankfurt 1607.
- Horváth J. A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Budapest 1957.
- Ikeda Ikeda, H.: Type and Motif-Index of Japanese Folk-Literature. FFC 209. Helsinki 1971.
- Ipolyi A. 1—2, Magyar mythologia. Budapest 1929.
- Jason Jason, H.: Types of Jewish Oriental Oral Tales. In: Fabula 7 (1965) p. 115—224.
- Jason, Types 2, Jason, H.: Types of Oral Tales in Israel 2, Jerusalem 1975.
- Jason/Kempinski Jason, H./Kempinski, A.: How Old Are Folktales? Fabula 22 (1981), p. 1—27.
- Kallós E. Görög-római vallástörténet és mitológia. Budapest 1927.
- Kandra K. Magyar mythologia. Eger 1897.
- Katona Katona L. (ed.): Gesta Romanorum. Ford.: Haller J. Kolozsvár 1695. Budapest 1900. (Régi Magyar Könyvtár 18.).
- Kerbelytė Kerbelytė, B.: Lietuvių liaudies padavimų katalogas. Vilnius 1973.
- Kertész: Szokásm. Kertész M.: Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. Budapest 1922.

- Komáromy A. Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest 1910.
- Korán Korán. Ford.: Simon Róbert. Budapest 1987.
- Krzyżanowski Krzyżanowski, J.: Polska bajka ludowa w układzie systematycznym 1—2, Warszawa 1965.
- Krzyżanowski, J. Szkice folklorystyczne. I—III. köt. Kraków 1980.
- Landau, M. Hölle und Fegfeuer in Volksglaube, Dichtung und Kirchenlehre. Heidelberg 1909.
- Laport Laport, G.: Les contes populaires wallons. FFC 101. Helsinki 1932.
- Leyen, v. d. F. Das deutsche Märchen. Dritte Aufl. Leipzig 1930.
- Liungman, Volkmärchen Liungman, W.: Die schwedischen Volksmärchen. Herkunft und Geschichte. Berlin 1961.
- Lo Nigro Lo Nigro, S.: Racconti popolari siciliani. Firenze 1957.
- Loorits Loorits, O.: Livische Märchen- und Sagenvarianten. FFC 66. Helsinki 1926.
- Manga J. A tűz szerepe mitológiánkban. Magyar Írás VI (1937), 6. sz. p. 508—512.
- Marzolph Marzolph, U.: Typologie des persischen Volksmärchens. Beirut 1984.
- MNK Magyar Népmesekatalógus. Szerk.: Kovács Á.
- Moser-Rath Moser-Rath, E.: Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes. Berlin 1964.
- Moser-Rath, Schwank Moser-Rath, E.: „Lustige Gesellschaft”. Schwank und Witz des 17. und 18. Jahrhunderts in kultur- und sozialgeschichtlichem Kontext. Stuttgart 1984.
- mot. Thompson, S.: Motif-Index of Folk-Literature 1—6, Copenhagen 1955—1958.
- mt mesetípus
- Muraközy/Hérodotosz ld. Hérodotosz
- Müller/Röhrich Müller, I./Röhrich, L.: Deutscher Sagenkatalog. X: Der Tod und die Toten. In: Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 13 (1967) p. 346—397.
- Nowak Nowak, U.: Beiträge zur Typologie des arabischen Volksmärchens. Freiburg im Breisgau 1969.
- Noy Noy, D.: The Jewish Animal Tale of Oral Tradition. Haifa 1976.
- NL Magyar Néprajzi Lexikon 1—5, Budapest 1977—1982.
- Oesterley Oesterley, H.: Gesta Romanorum. Hildesheim 1963.

- Ó Suilleabháin/
Christiansen Ó Suilleabháin, S./Christiansen, R. Th.: The Types of the Irish Folktale. FFC 188. Helsinki 1967.
- Petzoldt, Dt. Volkssagen Petzoldt, L.: Deutsche Volkssagen. München 1978.
- Petzoldt, Historische
Sagen 1—2 Petzoldt, L.: Historische Sagen 1—2,
München 1976—1977.
- Plenzat Plenzat, K.: Die ost- und westpreussischen Märchen und Schwänke nach Typen geordnet. Elbing 1927.
- Plinius Maaz, Wolfgang recenziója König, R./Winkler, G.: Plinius der Ältere. München 1979. c. könyvéről. Fabula 23 (1982). évf. 3/4. füzet. p. 325sq.
- Pogány P. Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán (1770—1823). I. Vásári ponyvairatok. Budapest 1959.
- Pomeranceva Pomeranceva, Ě. V.: Mifologičeskie personaži v rusckom fol'klore. Moszkva 1975.
- Rehermann Rehermann, E. H.: Das Predigtexempel bei protestantischen Theologen des 16. und 17. Jahrhunderts. Göttingen 1977.
- Réső Ensel S. Magyarországi népszokások. Pest 1867.
- Röhrich, Sage und
Märchen Röhrich, L.: Sage und Märchen. Erzählforschung heute. Freiburg—Basel—Wien 1976.
- Röhrich, L. Märchen-Mythos-Sage. In: Antiker Mythos in unseren Märchen. Kassel 1984. p. 11—35.
- Ruben, W. Ruben, W.: Ozean der Märchenströme 1, Die 25 Erzählungen des Dämons (Vetälapancavimsäti). FFC 133. Helsinki 1944.
- Scheiber, Essays Scheiber, A.: Essays on Jewish Folklore and Comparative Literature. Budapest 1985.
- Scheiber S. F. T. Scheiber S.: Folklor és tárgytörténet. I—III. köt. Budapest 1974—1974—1984.
- Schenda, R. Die französische Prodigienliteratur in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. München 1961.
- Scherf Scherf, W.: Lexikon der Zaubermärchen. Stuttgart 1982.
- Schmidt,
Volkserzählung Schmidt, L.: Die Volkserzählung. Märchen, Sage, Legende, Schwank. Berlin 1963.
- Schneider 2 Schneider, A.: Exempelkatalog zu den Iudicia Divina des Jesuiten Georg Stengel von 1651 2, Würzburg 1982.
- Schneider M. Fejérmegyei boszorkányperek. Székesfehérvár 1934.
- Schullerus Schullerus, A.: Verzeichnis der rumänischen Märchen und Märchenvarianten. FFC 78. Helsinki 1928.

- Schwarzbaum, Fox Fables Schwarzbaum, H.: *The Mishlé Schu' alim* (Fox Fables) of Rabbi Berechiah ha-Nakdan. Kiron 1979.
- Schwarzbaum, Studies Schwarzbaum, H.: *Studies in Jewish and World Folklore*. Berlin 1968.
- Seligmann, K. Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban. Budapest 1987.
- Simonsuuri Simonsuuri, L.: *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*. FFC 182. Helsinki 1961.
- Sinninghe Sinninghe, W. R. J.: *Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen- und Legendenvarianten*. FFC 132. Helsinki 1943.
- Staud G. Az orientalizmus a magyar romantikában. Budapest 1931.
- Staud G. A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1—2. Budapest 1984—1986.
- St. Dict. Leach, M. (ed.): *Funk and Wagnells Standard Dictionary of Folklore*. New York 1949.
- SUS Barag, L. G./Berezovskij, I. P./Kabašnikov, K. P./Novikov, N. V.: *Sravnitel'nyj ukazatel' sjužetov. Vostočnoslavjanskaja skazka*. Leningrád 1979.
- Szabó Gy. Mediterrán mítoszok és mondák. Mitológiai kislexikon. Bukarest 1973.
- Szász K. 1—2, A világirodalom nagy époszai. Budapest 1896.
- Szendrey Zs. Szendrey Zs.: Magyar népmondatípusok és tipikus motívumok. In: *Ethnographia XXXIII* (1920), p. 45—64.
- Szentek Élete Diós I. (ed.): *A szentek élete*. Budapest 1984.
- TESZ Benkő L. (ed.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1—4*, Budapest 1967—1984.
- Thompson Thompson, S.: *The Folktale*. Berkeley—Los Angeles—London 1977.
- Tille Tille, V.: *Verzeichnis der böhmischen Märchen*. FFC 34. Helsinki 1921.
- Ting Ting, N.-T.: *A Type Index of Chinese Folktales in the Oral Tradition and Major Works of Non-Religious Classical Literature*. FFC 223. Helsinki 1978.
- Trócsányi Z. A történelem árnyékában. Budapest 1936.
- Tubach Tubach, F. C.: *Index exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales*. FFC 204. Helsinki 1969.
- Varga, Prot. iskoladrámák Varga I.: *Protestáns iskoladrámák I/1—2*, Budapest 1989.

Varga, A magyar prot.
iskolai színjátszás
forrásai és irodalma

Vargyas L. (ed.)

Waterman

Wienert

Varga I.: A magyar protestáns iskolai színjátszás forrásai és irodalma.

Budapest 1988.

Magyar népköltészet. (Magyar Néprajz V.)

Budapest 1988.

Waterman, P. P.: A Tale-Type Index of Australian Aboriginal Oral Narratives. FFC 238. Helsinki 1987.

Wienert, W.: Die Typen der griechisch-römischen Fabel. FFC 56. Helsinki 1925.

ELBESZÉLÉSGYŰJTEMÉNYEK

Agricola, Chr.
1986	Volkssagen aus Schottland.
Leipzig.
Ahundov, A.
1957	Azerbajdzsanskíe skazki.
Baku.
Andersen, H. Chr. 4,
é. n.	Összes mesék és történetek. Ford.: Hevesi S.
Budapest. (1925).
Arany L./Gyulai P.
1872	Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből. Pest. (MNGy. I.)
Bechstein, L.
1987	Deutsche Sagen. Berlin.
Bellaagh A.
1891	Káldi válogatott egyházi beszédei.
Budapest.
Benedek E. 1—3,
1987—1988—1989	Magyar mese- és mondavilág. I—III. köt.
Budapest.
Berze Nagy J. 2,
1940	Baranyai magyar néphagyományok 2, Pécs.
Bevzo, O. A.
1971	L'vivs'kij litopis i Ostroz'kij litopisec'. Džerelonavče doslidžennja. Kijev.
Bodrogi T.
1957	Maya-mayi, a hét nővér. Ausztráliai legendák. Népek meséi. Budapest.
Boglár L.
1959	Fehérvirág. Portugál népmesék. Népek meséi.
Budapest.
Borbás M.
1959	Pó úrfi és a tigris. Burmai népmesék. Népek meséi.
Budapest.
Burde-Schneidewind, G.
1969	Historische Volkssagen zwischen Elbe und Niederrhein.
Berlin.
Čajkanović, V.
1927	Srpske pripovetke.
Beograd-Zemun.
Dely K.
1969	Vártúrák kalauza. Észak-magyarországi, alföldi várak és vartúraútvonalak. Budapest.

- Diószegi V. (ford.)
1957
- Fehér Z.
1987
- Gamsatow, G.
1983
- Grimm,
Hahn, J. G.
1987
- Haiding, K.
1965
- Hammer, W./Arnold, R.
1988
- Ipolyi A.
1914
- Kamp, J.
1877
- Kretschmer, P.
1919
- Kriza J. és tsai
1882
- Lammel A./Nagy I.
1985
- Leskien, A.
1925
- Lipták G.
1968
- Meiche, A.
1903
- Müller, J.
1978
- Neumann, S. A.
1980
- Nogaj, A.
1979
- Ognjanowa, E.
1987
- Radványi B. T. 1—2,
1988—1990
- Rosnyai D.
1926
- A nyírfafiúcska. Mesék az Amur partjáról. Népek meséi.
Budapest.
- Az ördögnek eladott lányok. Bátyai népmesék. Népek
meséi. Budapest.
- Die verwechselten Beine und andere Märchen aus Dages-
tan. Berlin.
- Brüder Grimm: Deutsche Sagen.
Berlin 1983.
- Griechische Märchen.
Nördlingen.
- Österreichs Sagenschatz.
Wien.
- Als das Buschferkel fliegen wollte. Märchen aus Zaire.
Leipzig—Weimar.
- Ipoly Arnold népmesegyűjteménye. Szerk.: Kálmány L.
(MNGy. XIII.). Budapest.
- Danske Folkeminder. Aeventyr, Folkesagn, Gaader, Rim
og Folketro. Odense.
- Neugriechische Märchen. (MdW.).
Jena.
- Székelyföldi gyűjtés. (MNGy. III.)
Budapest.
- Parasztbiblia.
Budapest.
- Balkanmärchen aus Albanien, Bulgarien, Serbien und
Kroatien. (MdW.). Jena.
- Aranyhíd. Balatoni mesék, mondák, történetek.
Budapest.
- Sagenbuch des Königreichs Sachsen.
Leipzig.
- Sagen aus Uri 1—3,
Basel.
- Den Spott zum Schaden. Prosaschwänke aus fünf Jahr-
hundertern. Rostock 1980.
- Nogajskie narodnye skazki.
Moszkva.
- Märchen aus Bulgarien.
Leipzig.
- Zsidó viccek.
Budapest.
- Horologium Turcicum. Kiadta: Dézsi L. (RMK 38.).
Budapest.

- Salamon A.
1987
Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák.
Budapest.
- Schulze, P./Beer, R.
1986
Die sieben Töchter. Indische Märchen aus dem Bergland
von Orissa. Leipzig—Weimar.
- Sidel'nikov, V. N.
1962
Kazahskie skazki 2,
Alma-Ata.
- Skazki Verchoviny
1970
Skazki Verchoviny. Zakarpatskie narodnye skazki.
Užgorod.
- Szabó L.
1982
Monda nékik egy példázatot. Száz szépprózai szemelvény
17. századi protestáns prédikációkból. Budapest.
- Szendrő
1959
Rozsnyai G. és tsai: Szendrő. Képek a volt város és várának
történetéből. Szendrő.
- Tóth B. 1—6,
é. n.
A magyar anekdotakincs. I—VI. köt.
Budapest.
- Vinnikov, I. N.
1969
Jazyk i fol'klor buharskich arabov.
Moszkva.
- Zolnay V.
1927
Magyar történelmi anekdoták.
Budapest.

PROVERBIUMGYŰJTEMÉNYEK

Akkozín, M. A.
1986	Kazahskie poslovicy i pogovorki.
Alma-Ata.
Beyer
1985	Beyer, H. und A.: Sprichwörterlexikon.
Leipzig.
Békés I.
1968	Napjaink szállóigéi.
Budapest.
Bölcsességek könyve
1984	Kristó Nagy I.: Bölcsességek könyve. 1800 óta született
szerzők. Budapest.
Hamraev, M. K.
1981	Ujgurskie poslovicy i pogovorki.
Moszkva.
Jankowski, F.
1962	Belaruskija prykazki, prymauki, frazeologizmy.
Minszk.
Karapetjan, G. O.
1973	Armjanskíe poslovicy i pogovorki.
Moszkva.
Kokare, E.
1988	Latviešu un vācu sakāmvārdi paralēles.
Rīga.
Korogly, H.
1973	Persidskie poslovicy i krylatye slova.
Moszkva.
Kralina, N. P.
1960	Poslovicy, pogovorki udmurtskogo naroda.
Izsevszk.
Lebedeva, V.
1962	Tureckie narodnye poslovicy i pogovorki.
Moszkva.
Margalits
1896	Margalits E.: Magyar közmondások és közmondásszerű
szólások. Budapest.
Margalits E.
1877	Bácskai közmondások és szólásmódok.
Baja.
Mišanič, S. V./
Pazjak, M. M.
1984	Ukrajins'ki prysliv'ja ta prykazky.
Kijev.
O. Nagy G.
1966	Magyar szólások és közmondások.
Budapest.

O. Nagy G.
1988	Mi fán terem?
Budapest.
Petrov, P.
1959	Japonskie narodnye poslovicy i pogovorki.
Moszkva.
Röhrich, Redensarten
1979	Röhrich, L. (ed.): Lexikon der sprichwörtlichen Redensarten 1—4, Freiburg—Basel—Wien.
Rybnikova, M. A.
1961	Russkie poslovicy i pogovorki.
Moszkva.
Sirisaka A.
1890	Magyar közmondások könyve.
Pécs.
Szécsi F.
1936	Szállóigék.
Budapest.
Tóth B.
1895	Szájrul szájra. A magyarság igéi.
Budapest.
Vöö G.
1989	Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból. București.

RÖVIDÍTÉSEK

FA	Folklór Archívum
MNGy.	Magyar Népköltési Gyűjtemény
RMK	Régi Magyar Könyvtár
ÚMNGy.	Új Magyar Népköltési Gyűjtemény
ÚMTSZ.	Új Magyar Tájszótár

AZ EXEMPLUMOK MOTÍVUMMUTATÓJA

(Thompson, Motif-Index szerint)

A63.6.: 12. — A100.: 102. — A139.8.4., A282., A287.0.1., A1126.: 73. — A489.4.: 112. — A672.1.: 103. — A692.: 82. — A733.2.: 308. — A842.: 83. — A1021.0.1.: 57. — A1331.: 12. — A1331.1.: 12. — A1333.: 17. — A1336.: 44. — A1391.: 391. — A1415.: 122. — A1420.5.: 12. — A1420.5.: 12. — A1440.3.: 322. — A1650.1.: 12; 45. — A2221.7.: 57. — A2494.1.2.: 405. — B11.11.: 97. — B13.: 450. — B25.1., B25.1.2.: 365. — B32.1.: 439. — B143.: 446. — B143.0.1.: 315. — B382.: 366. — B433.3.: 97. — B463.4.: 440. — B481.: 443. — B551.1.: 80. — B736ff.: 447. — B751.2.: 448. — B848.1.: 394. — B872ff.: 441. — C91.2.: 12. — C331.: 52. — C771.1.: 17. — C961.1.: 52. — C984.2.: 38. — D410.: 411. — D113.1.: 108. — D313.4.: 445. — D444.2.: 375. — D475.4.5.: 400. — D477.1.: 70. — cf. D791.1.1.: 342. — D991.: 61. — D1275.2.: 77. — D1313.1.1.: 79. — D1313.1.2.: 79. — D1316.5.: 410. — D1361.17.: 92. — D1454.4.2.: 400. — D1812.3.3.: 109. — D1812.3.3.7.: 44. — D1831.: 61. — D1833.: 78. — D1960.1.: 395. — D2011.1.: 381. — D2176.: 285. — E162.: 260. — E261.1.2.: 301. — E412.4.: 284. — E489.10.: 10. — E700.: 313. — E732.1.: 29. — F81.1.: 117. — F84.1.: 171. — cf. F109.2.: 37. — F171.6.2.: 88. — F442.: 118. — F471.2.: 363. — F511.2.2.: 410. — F526.2.: 127. — F531.5.11.: 22. — F565.1.2.: 76. — F632.: 261. — F671.: 57. — F755.6.: 306. — F772.1.: 17. — F84.1.: 171. — F833.2.: 187. — F911.4.: 37. — F960.1.: 299. — F963.2.: 321. — F971.1.: 16. — F986.: 441. — F1021.: 313. — F1021.1.: 402. — F1021.2.1.: 98. — G61.: 200. — G260ff.: 358. — G263.1.0.1.: 104. — G283.3.: 359. — G303.3.1.20.: 279. — G303.8.1.2.: 159. — G303.11.5.1.: 282. — G303.16.9.: 275. — G303.16.14.4.: 304. — G303.24.1.3.: 378. — cf. G303.25.19.: 283. — G313.: 121. — H331.5.1.1.: 81. — G333.: 127. — cf. G512.3.1.: 268. — H171.3.: 348. — H125.1.1.: 175. — H331.5.1.1.: 81. — H486.2.: 404. — H588.7.: 401. — H807.: 215. — H1023.2.: 88. — H1113.1.: 327. — H1273.1.: 270. — H540.2.1.: 60. — J121.2.: 385. — J152.1.: 193. — J166.1.: 125. — J167.: 210. — J215.1.: 328. — J225.0.1.: 418. — J461.1.: 391. — J671.1.: 379. — J672.1.: 449. — J711.: 431. — Childers J816.3.*: 217. — J893.1.: 314. — J912.1.: 251. — J951.2.: 435. — J955.1.: 373. — J956.: 27. — J1020.: 438. — J1022.: 413. — J1041.2.: 367. — J1085.1.: 387. — J1262.7.: 314. — J1303.: 194. — J1421.: 370. — J1474.: 392. — J1477.: 396. — J1545.4.1.: 355. — J1791.4.: 403. — J1908.1.: 407. — J2072.1.: 409. — J2133.8.: 258. — J2133.9.: 331. — J2162.1.: 201. — J2322.: 368. — K12.3.: 78. — K192.: 433. — K334.1.: 398. — K335.0.5.1.: 390. — K511.: 69. — K544.: 406. — K643.1.: 374. — K754.1.: 131. — K771.: 450. — K828.1.: 383. — K872.: 33. — K929.1.: 178. — K943.: 288. — K1218.3.: 432. — K1241.: 437. — K1397.: 216. — K1931.4.: 40. — K1962.1.: 320. — K2111.: 41. — K2131.1.: 428. — L435.2.1.: 408. — M210.: 270. — M341.2.10.: 175. — M341.3.1.:

286. — M411.12.: 358. — M363.1.1.: 265B. — M369.5.1.: 36. — N111.: 91. — N135.3.: 376. — N211.1.: 416. — N255.3.: 442. — N271.3.: 399. — N531.: 364. — N535.1.: 311. — N651.: 444. — N681.: 362. — N886.: 434. — P315.: 188. — Q1.1.: 120. — Q150.1.: 89. — Q150.1.1.: 51. — Q151.11.: 20. — Q212.2.: 349. — Q237.: 18. — Q415.1.1.: 75. — Q415.2.: 339. — Q422.: 162. — Q450.1.: 173. — Q486.1.1.: 64. — Q491.6.1.: 115. — Q501.1.: 126. — Q501.2.: 128. — Q501.4.: 122. — Q501.5.: 100. — Q502.1.: 436. — Q552.14.4.: 274. — Q559.4.: 318. — Q586.: 386. — R121.5.: 79. — R231.: 81. — S112.0.1.: 242. — S165.: 173. — S241.: 101. — S261.: 341. — S263.2.1.: 9. — S264.1.: 38. — T251.4.: 257. — T265.: 184. — T521.: 87. — T581.2.1.: 360. — U11.2.: 232. — U31.: 384. — U250.: 263. — V19.1.: 6. — V81.: 304. — V115.: 304. — V211.1.: 299. — V211.3.: 150. — V222.4.1.: 141. — V223.5.: 269. — V229.3.: 139. — V246.0.1.: 305. — V268.5.: 137. — V411.8.: 158. — V463.2.: 32. — V515.1.4.: 140. — W11.2.1.: 241. — W121.2.1.: 412. — W1545.4.1.: 355. — Z42.: 380. — Z71.1.5.: 5. — Z127.1.: 134. — Z215.: 169. — Z311.: 74. — X21.: 84. — X31.: 364. — X1505.: 405.

AZ EXEMPLUMTÍPUSOK MOTÍVUMMEGHATÁROZÁSAI

6: V19.1. — 10: E489.10 — 12: C91.2., A63.6., A1420.5., A1331. — 16: F971.1. — 17: A1333., C771.1., F772.1. — 18: Q237. — 20: Q151.11. — 22: F531.5.11. — 27: J956. — 29: E732.1. — 32: V463.2. — 33: K872. — 36: M369.5.1. — 37: cf. F109.2., F911.4. — 38: C984.2., S264.1. — 40: K1931.4. — 41: K2111. — 44: A1336., D1812.3.3.7. — 45: A1650.1. — 51: Q150.1.1. — 52: C961.1. — 57: F671., A1021.0.1. — 60: H540.2.1. — 61: D1831. — 64: Q486.1.1. — 69: K511., K978. — 70: D477.1. — 73: A139.8.4. — 74: Z311. — 75: Q415.1.1. — 76: F565.1.2. — 77: D1275.2. — 78: D1833. — 78: K12.3. — 79: D1313.12., R121.5. — 80: B551.1. — 81: H331.5.1.1., R231. — 82: A692. — 83: A842. — 84: X21. — 85: B12.21. — 87: T521. — 88: F121.6.2., H413.3., H1023.2. — 89: Q150.1. — 91: N111. — 92: D1361.17. — 96: B11.11. — 97: B433.3. — 98: F1021.2.1. — 100: Q501.5. — 101: S241. — 102: A100. — 103: A672.1. — 104: G263.1.0.1. — 108: D113.1. — 109: D1812.3.3. — 112: A489.4. — 115: Q491.6.1. — 117: F81.1. — 118: F442. — 120: Q1.1. — 121: G313. — 122: A1415., Q501.4. — 125: J166.1. — 126: Q501.1. — 127: F526.2., G333. — 128: Q501.2. — 131: K574.1. — 134: Z127.1. — 137: V268.5. — 139: V229.3. — 140: V515.1.4. — 141: V222.4.1. — 150: V211.3. — 158: V411.8. — 159: G303.8.1.2. — 162: Q422. — 169: Z215. — 171: F84.1. — 173: Q450.1., S165. — 175: H125.1.1., M341.2.10. — 178: K929.1. — 184: T265. — 187: F833.2. — 188: P315. — 193: J152.1. — 194: J1303. — 200: G61. — 201: J2162.1. — 206: T415. — 210: J167. — 215: H807. — 216: K1397. — 217: Childers J816.3.* — 232: U11.2. — 241: W11.2.1. — 242: S112.0.1. — 246: Q581. — 251: J912.1. — 257: T251.4. — 258: J2133.8. — 260: E162. — 261: F632. — 263: U250. — 265A: T585. — 265B: M363.1.1. — 268: cf. G512.3.1. — 269: V223.5. — 270: H1273.1., M210. — 274: Q552.14.4. — 275: G303.16.9. — 279: G303.3.1.20. — 282: G303.11.5.1. — 283: cf. G303.25.19. — 284: E412.4. — 285: D2176. — 286: M341.3.1. — 288: K943. — 299: F960.1., V211.1. — 304: G303.16.14.4., V81., V115. — 305: V246.0.1. — 306: F755.6. — 308: A733.2. — 311: N535.1. — 313: E700., F1021. — 314: J1262.7. — 315: B143.0.1. — 318: Q559.4. — 320:

K1962.1. — 321: F963.2. — 322: A1440.3. — 327: H1113.1. — 328: J215.1. — 331: J2133.9. — 339: Q415.2. — 341: S261. — 342: cf. D791.1.1. — 348: H171.3. — 349: Q212.2. — 355: J1545.4.1. — 358: G260., M411.12. — 359: G283.3. — 360: T581.2.1. — 362: N681. — 363: F471.2. — 364: N531., X31. — 365: B25.1. — 366: B382. — 367: J1041.2. — 368: J2322. — 370: J1421. — 373: J955.1. — 374: K643.1. — 375: D444.2. — 376: N135.3. — 378: G303.24.1.3. — 379: J671.1. — 381: D2011.1. — 383: K828.1. — 384: U31. — 385: J121.2. — 386: Q586. — 387: J1085.1. — 390: K335.0.5.1. — 391: A1391., J461.1. — 392: J1474. — 394: B848.1. — 395: D1960.1. — 396: J1477. — 398: K334.1. — 399: N271.3. — 400: D475.4.5., D1454.4.2. — 401: H588.7. — 402: F1021.1. — 403: J1791.4. — 404: H486.2. — 405: A2494.1.2. — 406: K544. — 407: J1908.1. — 408: L435.2.1. — 409: J2072.1. — 411: D410. — 412: W121.2.1. — 413: J1022. — 416: N211.1. — 418: J225.0.1. — 428: K2131.1. — 431: J711. — 432: K1218.3. — 433: K192. — 434: N886. — 435: J951.2. — 436: Q502.1. — 437: K1241. — 438: J1020. — 439: B32., B32.1. — 440: B463.4. — 441: B872. — 441: F986. — 442: N255.3. — 443: B481.1. — 444: N651. — 445: D313.4. — 446: B143. — 447: B736. — 448: B751.2. — 449: J672.1. — 450: B13., K771.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ*

Abimelek 1.
 Ábel áldozatának füstje 6.
 Ábel és Káin 44.
 Ábrahám 7., 10.
 Ábrahám és fiai 7.
 Ábrahám és Izsák 9.
 Ábrahám kebele 10.
 Ábrahám és Sára 8.
 Absolon 2.
 Áchán rejtett kincsei 11.
 Ádám és Éva 12.
 Adóslevél 293.
 Agamemnón 99.
 Agatoklész 165.
 Ahasvérus 1., 436.
 Ahasvérus ld. Vándorló zsidó
 Aiaié szigete 104.
 Aineiasz (Aeneas) 71.
 Aineiasz és Dido 72.
 Aiolosz 73.
 Akasztás házasság helyett 393.
 Aháb és a bálványok 13.
 Aháb és Jezabel 14.
 Aháb és Nábót 15.
 Akherón folyó 103.
 Akhilleusz 74., 93.
 Aktaión 75.
 Aktisziosz 87.
 Alexander Severus 166.
 Alexius és a villám 294.

Állatbéke 370.
 Alphonsus 295.
 Amazonok 76., 221.
 Ambrus, Szent megrója Theodosius császárt 135.
 Amnón és Támár 4.
 Amphión 77.
 Ananiás 5.
 András, Szent 143.
 Androklész és az oroszlán 366.
 Angyal 296.
 Antaios (Antaeus) 78.
 Antigonus és cinikus 167.
 Anthiszthenész és Platón 168.
 Antikrisztus 265A—B.
 Antikrisztus a pápa 266.
 Antonius Codrus 297.
 Anyai átok 267.
 Apellész 170.
 Apollónia, Szent 136.
 Arany átváltozása 357.
 Aranyöntés a torokba 268.
 Arató ember jutalma 333.
 Árgirus 371.
 Ariadné fonala 79.
 Arión 80.
 Arisztotelész és Nagy Sándor 227.
 Áron vesszője 16.
 Artemisia és Mausolus 172.
 Artemisz 99.

*A számok az exemplumok típuszámát jelölik

- Asinus vulgi 367.
 Asszony: a kánaáni asszony 47.
 Asztüagész 109., 200.
 Atalanté 81.
 Atlantisz 82.
 Atlasz 83.
 Átok: anyai átok 267.
 Átok: a fiú megátkozása 271.
 Atreusz 84.
 Attilius Regulus 173.
 Augustus 174.

 Bábel tornya 17.
 Bajazet 176.
 Balázs, Szent 144.
 Bálványok 13.
 Bárányok: a farkasokra bízott bárány 372.
 Baziliszkus 85.
 Béka: A felfuvalkodott béka 373.
 Békák királyt kérnek 374.
 Békává változott étel 375.
 Belizárius 177.
 Bélsaccar (Baltázár) ünnepe 18.
 Beszéd idegen nyelven 269.
 Betsabé 21; 69.
 Bingeni egértorony 339.
 Bitón 105.
 Bíró: a hamis bíró megnyúzása 210.
 Bogenhagius 298.
 Boldog ember inge 376.
 Boldog évek 342.
 Borbála, Szent 145.
 Boszorkány esőt varázsol 359.
 Boszorkány rontása 358.
 Bot: a tolvaj botja 377.
 Brutus 361.
 Brutus eleste 249.
 Bukephalos 228.
 Bűnlajstrom az ökörbőrön 378.

 Caesar és Pompeius 180.
 Celesztin pápa (V. Celesztin) 324.
 Cincinnatus 181.
 Ciprián, Szent 146.
 Civakodás a házasetben 334.

 Curiatiusok 203.
 Csecsemő a sírban 360.
 Csecsemő kővé változott 335.
 Csengőt a macska nyakára! 379.
 Csodatévő Mária-kép 137.

 Dágón bálványa 19.
 Daidalos 86; 98.
 Damján, Szent 154.
 Damon 188.
 Danaé 87.
 Danaidák 88.
 Danaosz lübiai király 88.
 Dániel 18.
 Dániel az oroszlánok között 20.
 Dárius 20.
 Dárius kincse Erdélyben 336.
 Dárius király sírt nyitattat fel 349.
 Dávid és Betsabé 21.
 Dávid és Góliát 22.
 Delila 61.
 Démász 23.
 Demetrius 189.
 Deukalión 189.
 Dézs városnév 337.
 Dido királynő 72.
 Dina 24.
 Diogenész 190; 191; 192; 193; 194.
 Diogenész és az ifjú pohara 191.
 Diogenész és Nagy Sándor 192; 229.
 Diogenész hordója 193.
 Diogenész lámpával keresi az embert 194.
 Dionüsziosz 190.
 Dionüsziosz király szomorú sorsa 195.
 Drakula 338.

 Edesszai asszony 138.
 Égbe (csillagokba) néző gödörbe esik 258.
 Egértorony 339.
 Égés az udvari bálban 340.
 Égő üszök a gólya szájában 382.
 Egyszarvú 450.
 Együttlét a templomban 300.
 Élet álom 368.
 Éli és fiai 25.

- Elmélkedő Konrád 381.
 Emberkoponya gyónni akar 301.
 Emlékeztetés a halálra 196.
 Építőáldozat 341.
 Eretnekek iskolája 302.
 Erisz almája 90.
 Erős és erősebb 380.
 Esővarázslás 359.
 Étel: békává változott étel 375.
 Euridiké 117.
 Eurisztheus 96.
 Éva 12.
 Évek: boldog évek 342.
 Exorcizmus 285.
 Fák királyválasztása 27.
 Farizeus és publicanus 26.
 Farkas báránybőrben 383.
 Farkas és bárány 384.
 Faust szerződése az ördöggel 270.
 Feláldozás a napnak 205.
 Ferenc, Szent 148.
 Filozófusok Nagy Sándor ravatalánál 197.
 Fiú: a tékozló fiú 68.
 Fiú és apja 385.
 Fiú leharapja apja orrát 386.
 Fiú megátkozása 271.
 Fortuna 91.
 Főnix 439.
 Fügefá megátkozása 28.
 Fülöp király 196., 217.
 Gaia 130.
 Galamb Krisztus vállán 29.
 Gazdag ember és ördög 414.
 Gazdagság nem boldogság 387.
 Gedeon 30.
 Génusz 361.
 Gergely, Neocaesariai 147.
 Glaukosz 127.
 Gólya felgyűjtja fészket 382.
 Gólyák hálája 440.
 Gomora 64.
 Gond nélkül 388.
 Gonosz lelkek mint lángok 272.
 Gordiusi csomó 224.
 Gügész 92.
 Gyémánt Noé bárkájában 198.
 Gyerekek játékból lopnak 303.
 Gyermek és Djogenész 191.
 Gyertyaállítás Istennek és ördögnek 389.
 Gyertyák a rákok hátán 390.
 Gyilkos szíve hevesen ver 199.
 Gyomor és végtagok 391.
 Gyónás 275.
 Gyónás: emberkoponya gyónni akar 301.
 György, Szent 149.
 Hágár 7.
 Hal: a csodálatos hal 441.
 Háládatlan szolga 65.
 Halál az ágyban 392.
 Halcyon 442.
 Hámán 3.
 Hamis bíró megnyúzása 210.
 Hangyák 443.
 Harangok megkeresztelése 304.
 Három lap 305.
 Három nap Róma felett 299.
 Harpagosz 200.
 Hattyú 444.
 Hazajáró lélek 362.
 Házasság helyett akasztás 393.
 Hegedűs a farkasveremben 394.
 Hektór 93.
 Helené 94., 119.
 Heléna, Szent 150.
 Héra 106.
 Herkules (Héraklész) 95., 96.
 Herosztrátosz 201.
 Heródes 31., 32.
 Heródes megöleti az újszülött fiúgyermekeket 31.
 Heródes megöleti Keresztelő Szent Jánost 32.
 Hétalvók 395.
 Hic Rhodus, hic salta 396.
 Hideg és meleg egy szájból 397.
 Hiero és Szimonidész 202.

- Hiéna 445.
 Hit hegyeket mozgat 306.
 Holló és róka 398.
 Holofernész és Judit 33.
 Holttest eltávolítása a templomból 307.
 Horatiusok és Curiatiusok 203.
 Hordó: Diogenész hordója 193.
 Hormisda kijelentése 204.
 Ibükosz darvai 399.
 Ichneumon 97.
 Igazgyöngykönnyek 400.
 Ignác, Szent 151., 152.
 Ikarosz 98.
 Incestus 206.
 Incubus 363.
 Ing: a boldog ember inge 376.
 Iphigeneia (Iphigenia) 99.
 Ismerd meg önmagad! 207.
 Isten neve a cédulán 308.
 Ital egyszerű edényben 343.
 Izabella királyné 273.
 Izmael 7.
 Izsák 7., 9., 34.
 Izsák és Rebeka 34.
 Ixión 100.
 Jahve 12.
 Jairus lánya 49.
 Jákob álma 35.
 Jephtha (Jefte) 101.
 Jeruzsálem pusztulása 36.
 Jezabel 14.
 Jézus megátkozza a fügefát 28.
 Joáb 2.
 Jónás a cethalban 37.
 Jónás a tengeren 38.
 Jónás prédikál 39.
 József és Putifárné 41.
 József és testvérei 40.
 Júdea királya 53.
 Júdás 42., 43.
 Júdás árulása 42.
 Júdás csókja 43.
 Judit 33.
 Julius Caesar meggyilkolása 208.
 Julius Caesar mondása 209.
 Jupiter 102.
 Káin és Ábel 44.
 Kalliszthenész és Nagy Sándor 230.
 Kám (Hám) megátkozása 45.
 Kambüszész 210.
 Kánaáni asszony 47.
 Kánai menyegző 55.
 Kereszt látomása 140.
 Kereszt: Mindenkinnek megvan a kereszt-
 je 309.
 Kérinthosz 310.
 Kéz és ördög 276.
 Kharón 103.
 Kígyók a kriptában 273.
 Kígyó és Szent Pál 139.
 Kincs a kereszt alatt 311.
 Kincs a szőlőhegyben 401.
 Kincsek álomban 364.
 Királyfi szárnyai 402.
 Kirké 104.
 Kleithosz és Nagy Sándor 231.
 Kleobisz és Bitón 105.
 Kleopátra gyöngyebédje 211.
 Konkolyhintés 46.
 Konrád 381.
 Konstantin császár 204.
 Konstantinosz 140.
 Kopasz 434.
 Koponyák: A halott emberek koponyái
 egyformák 212.
 Koporsó magával vitele 312.
 Kozma, Szent és Damján, Szent 154.
 Kőeső pusztítja el az uralkodót 274.
 Krateisz 127.
 Kreszcensz 23.
 Krisztus 47., 48., 49., 50.
 Krisztus és a kánaáni asszony 47.
 Krisztus és a naimi ifjú 48.
 Krisztus megjelenése halála után 50.
 Krokodilkönnyek 447.
 Krózus és Szolón 213.
 Kutya és a falat árnyéka 403.
 Kutyafejű ember 365.
 Kürosz 109.
 Kürosz és Tügranész 214.
 Ládaválasztás 344.
 Lány: apját vagy anyját szoptató l. 215.

Lány és ördög 277.
 Lap: Három l. 305.
 László király hitszegése 345.
 Lelkek mint lángok 272.
 Lélek hazajár 362.
 Lélekrepülés 313.
 Lélek szemei 314.
 Létó 106.
 Lót és lányai 51.
 Lót felesége sóbálvánnyá változott 52.
 Lövés az apa holttestére 404.
 Lövés az istenszoborra 107.
 Lőrinc, Szent 155.
 Lúcia, Szent 156.
 Lukrécia 216.
 Luther a hattyúval 315.
 Luther kijelentése 316.
 Lúkaón 108.

Machetes Fülöp királyhoz fordul 217.
 Macska és egér 405.
 Majomszív mint gyógyszer 406.
 Manasse 53.
 Mandané 109.
 Manicheusok 317.
 Manna 54.
 Mária-kép, csodatevő 137.
 Markalf nyula 407.
 Márton, Szent 157., 158.
 Mauritius császár 218.
 Mausolus 172.
 Medusza 110.
 Meghajlás elkerülése 346.
 Méhek támadása 319.
 Meliboia 108.
 Memento mori 196.
 Menelaosz 94.
 Menyegző: A kánai m. 55.
 Messala Corvinus 347.
 Micbán 408.
 Midász király aranyéhsége 409.
 Midász számárfülei 410.
 Mihály, Szent 159.
 Miklós, Szent 160.
 Milo ökröt visz a vállán 111.
 Mithridatész 219.

Mohamed csaló galambja 320.
 Mómosz 112.
 Mundus és Paulina 300.
 Munka vasárnap 318.

Nábót 15.
 Nabukodonozor 56., 113., 114., 115.
 Nabukodonozor idolja 113.
 Nabukodonozor mint ökör 114.
 Nabukodonozor testének szétvágása 115.
 Náhór város 34.
 Nagy Sándor 192., 197., 220., 221., 222., 223., 224., 225., 227., 228., 229., 230., 231., 232., 233., 234., 235., 236., 237., 238., 239., 240.
 Nagy Sándor a paradicsomban 220.
 Nagy Sándor csodálatos pohara 222.
 Nagy Sándor meghódítja Margiana szikláit 236.
 Nagy Sándor nem iszik vizet 237.
 Nagy Sándor orvosának megvádolása 238.
 Nagy Sándor ravatala 197.
 Nagy Sándor sebesülése 239.
 Nagy Sándor szarvasai 240.
 Nagy Sándor és az amazonok 221.
 Nagy Sándor és Arisztotelész 227.
 Nagy Sándor és Bukephalosz 228.
 Nagy Sándor és Diogenész 229.
 Nagy Sándor és a főpap 223., 224.
 Nagy Sándor és a gordiusi csomó 224.
 Nagy Sándor és a halhatatlanság 225.
 Nagy Sándor és Kallszthenész 230.
 Nagy Sándor és Kleithosz 231.
 Nagy Sándor és a rabló 232.
 Nagy Sándor és rossz természete 234.
 Nagy Sándor és a thébaiak 233.
 Nagy Sándor és vén katonái 235.
 Nap: Három nap Róma felett 299.
 Nap: elveszett 241.
 Nemek cseréje 411.
 Néró 242., 243., 244.
 Néró felgyújtja Rómát 242.
 Néró halála 243.
 Néró példája 244.

Nesztor pohara 222.
 Név, elfelejtett 347.
 Noé 57., 58., 116., 198.
 Noé bárkát épít 57.
 Noé részegsége 58.
 Noé szőlője 116.
 Nosce te ipsum! 207.
 Nyílvesszők visszahullása 321.

Odüsszeusz 104.
 Óra agyonütése 369.
 Oroszlán: A beteg o. 412.
 Oroszlán és a négy ökör 413.
 Orpheusz 117.
 Orvos és Pauszaniász 245.

Ökörbőr 378.
 Ördög és gazdag ember 414.
 Ördög halott alakjában 279.
 Ördög halott testét rabolja el 280.
 Ördögkacagás 281.
 Ördög lányai 282.
 Ördögűzés 285.
 Ördög és gyónás 275.
 Ördög és kéz 276.
 Ördög és lány 277.
 Ördög és pap 278.
 Ördög és pápa 286.
 Ördögök felvonulása 283.
 Ördögök gyermeket rabolnak 284.
 Öregek 322.

Pán 118.
 Pap és ördög 278.
 Pap hangja 415.
 Pápa: A pápa Antikrisztus 266.
 Pápa lemondása 324.
 Pápaválasztás 325.
 Pápa és ördög 286.
 Paphnutius 323.
 Parisz 94.
 Parisz és Helené 19.
 Pásztor, béka és a kardinálisok 326.
 Paulina a templomban 300.
 Pauszaniász és az orvos 245.
 Pelaszgosz 108.

Péleusz 90.
 Pelikán 448.
 Péter, Szent 161.
 Phalaris rézőkre 246.
 Philémon és Baukisz 120.
 Phocas 218.
 Phókión és a cipő 248.
 Phókión és az ajándék 247.
 Phorküsz 127.
 Pinthiász 188.
 Pókháló a barlang előtt 417.
 Polükarposz, Szent 141.
 Polükrátész gyűrűje 416.
 Pompeius 180.
 Poszeidón 121.
 Porcia 249.
 Prágai Jeromos 142.
 Priamosz 93.
 Primislaus Csehország királya lesz 348.
 Prokrusztész 121.
 Prométheusz 122.
 Putifár 40.
 Putifárné 41.
 Pürrha 89.
 Püthia 96.
 Pythius ebédje 250.

Rabló és Nagy Sándor 232.
 Ratbod 287.
 Rebeka 34.
 Remete és angyal 418.
 Remete megöli apját 288.
 Rézőkör 246.
 Róka: Farkatlan r. 419.
 Róka a kútban 420.
 Róka és golya 421.
 Róka és holló 398.
 Rontás: a boszorkány rontása 358.

Sába 60.
 Salamon 59., 60.
 Salamon építkezései 59.
 Salamon és Sába 60.
 Salamon király ítélete 422.
 Sámson 19.
 Sámson és Delila 61.
 Sára 7., 8.

Sebestyén, Szent 162.
 Sekem 24.
 Selyemhernyó feléledése 424.
 Sénakhéríb (Szanhéríb) 62.
 Sextus Tarquinius 216.
 Sírgyalázás 349.
 Síró-nevető szemű király 425.
 Sors a törököknél 350.
 Spira Ferenc végzete 289.
 Süket 434.
 Szafira 5.
 Szaladin leple 251.
 Szamaritánus 63.
 Szamaritánus: az irgalmas szamaritánus 63.
 Szardanapál 123.
 Szem: a bíró szeme 252.
 Szemirámisz 124.
 Szemirámisz királynő sírja 349.
 Szénégető hite 290.
 Szent: a hálás szent 426.
 Szent ember a templomban 147.
 Szentháromság: elmélkedés a Szentháromságról 327.
 Szent Péter és a dió 427.
 Szibülla 125.
 Szimonidész 202.
 Szirének 449.
 Sziszüphosz 126.
 Szív a dobozban 430.
 Szkülla és Kharübdisz 127.
 Szodoma és Gomora 64.
 Szókratész 254.
 Szókratész béketűrése 255.
 Szókratész és az arany 256.
 Szókratész és Xantippe 257.
 Szolga: a háládatlan szolga 65.
 Szolgálat az ördögnél 291.
 Szolón 213., 253.
 Szolón hamvai 253.
 Szolón és Krózus 213.
 Szomszédság 428.
 Szpiridon bőjt idején 351.
 Szűnyogok: a jóllakott szűnyog 328.
 Szüzek: a balga és az okos szűz 66.

Talentumok 67.
 Tamerlán sátrai 352.
 Tantalosz 128.
 Tarquinius 179.
 Teknősbéka és nyúl 429.
 Tékozló fiú 68.
 Thais 323.
 Thalész beleesik a gödörbe 258.
 Támár 4.
 Thébaiak és Nagy Sándor 233.
 Theodoricus látomása 353.
 Theodosius 135.
 Thészeusz 129.
 Thossakan király ereje 430.
 Tiberius álma haláláról 259.
 Tiburcius mártír 163.
 Titánok 130.
 Tolvaj botja 377.
 Trója 93.
 Trójai faló 131.
 Trója pusztulása 132.
 Turnus 92.
 Tücsök és hangya 431.
 Tügranész és Kürosz 214.
 Tündareóz 94.
 Türosz 133.
 Tűz: A szent ember és a tűz 164.
 Tűz az udvari bálban 340.
 Udvarlók: A becsapott udvarlók 432.
 Unicornis 450.
 Uralkodó a halottak feltámasztását követeli 260.
 Uranosz 130.
 Úriás-levél 69.
 Üstökös háborút jövendöl 329.
 Vadló 433.
 Vak asszony a házat tartja sötétnek 330.
 Vak emberek verembe esnek 331.
 Vak és béna 434.
 Vámszedő 26.
 Vándorló zsidó 436.
 Varázsló megeteti a halott asszonyt 292.
 Varjútooll 435.

Vas Henrik 354.
Vasti 3.
Venus 134.
Vert viszen veretlent 437.
Vesszőköteg 438.
Villámélmény 294.
Virtus: a legfőbb virtus a béketűrés
332.
Vitellius 261.
Víz borra változtatása 70.

Weinsbergi asszonyok 355.
Willigis 356.
Zeusz 83.
Zopürosz levágatja orrát és fülét 262.
Zsigmond király 344.
Xantippe 257.
Xerxész 3.
Xerxész és az élet rövideége 263.
Xerxész hadserege 264.

DIE WELT DER UNGARISCHEN PROTESTANTISCHEN EXEMPEL

Das Exempel stellt für die folkloristische Analyse einen Modellbegriff dar. Es ist eine viele Gattungen in sich vereinigende narrative Kategorie, die die eklektischen Prinzipien und Strukturierungsmethoden der Prediger ausgezeichnet erkennen läßt. In diesem Modellbegriff zeigt das strukturbildende Mittel das Gruppierungssystem der auf die Wirklichkeit abzielenden Prinzipien. Die anschaulichen Bilder bildeten sich in der Gemeinde nach Mustern heraus. Hier spielten die logische Analogie, das Zaubermittel des Barocks und der Renaissance, die literarische Erfindungskunst und der dem Publikum vorgezeigte allegorisch-typologische Spiegel eine bedeutende Rolle.

Der Begriff des Exempels

Cicero hat das Exemplum seinerzeit als irgendeine Proposition mit moralischer Absicht und lehrreichem Inhalt definiert. Aus den oben gesagten geht hervor, daß die gegenwärtige ausländische Erzählforschung diesen Begriff in der Dialektik seiner Abhängigkeit und Unabhängigkeit vom Individuum behandelt. In der als Beispiel erwähnten literarischen Gattung zeigte sich nämlich neben der formalen Wirkung auch die veränderte Rolle und Wirkung desselben Inhalts. Der multifunktionale Modellbegriff ist nach inhaltlichen und funktionalen Gesichtspunkten zu differenzieren. Neben seiner sprachlichen Bestrebung, der Lehrevermittlung sind in seinen Zusammenhängen die gesellschaftliche Wirkung, der strukturelle Veränderungsvorgang und die Erzählbiologie der kleinen Teile des Exemplums zu beobachten. Die Anwendung der als Beispiel funktionierenden „illustrativen Geschichte“ wurde durch die Wirklichkeit und die Wirklichkeitsauffassung der Gemeinschaft beeinflusst. Das wirkte dann auch auf das Nacheinander der beiden Elemente des Exempels der theoretischen Feststellung und der praktischen Beweisführung aus.

Die Rolle des Exempels in der protestantischen Verkündigung

Das Exempel verkündete, veranschaulichte und erklärte die allgemeine Lehre durch die Darstellung eines „ähnlich stattgefundenen Ereignisses“. Das „in der Vergangenheit stattgefundenere Ereignis“ diente als Beweis. Die auf die Wirklichkeit abzielende Erzählung wies ein durch eigene Prinzipien bestimmtes Bearbeitungssystem auf. Die Wirklichkeitsbilder wurden durch die den Mustern zugrundeliegende, unbewußte Absicht fein ergänzt.

Bei der Untersuchung der Exempel ist es unumgänglich, die humanistische und barocke Selektionstechnik in Betracht zu ziehen. Die belehrend-moralischen Bestrebun-

gen der Prediger wirkten auf die Selektion der Beispiele oder auf die Behandlung der in die Predigte eingeschobenen sprachlichen Illustrationen aus.

Die protestantische Verkündigung ist zum Teil als eine eigenartige Folge der Geschichte erschienen. In diesem Vorgang sind einige Epochen stark abzugrenzen. Schon am Anfang der Reformation war die Art und Weise des Predigts bei weitem nicht eindeutig bestimmt. Es ist bekannt, daß Luther auf eine ungebundene, Melanchthon aber auf eine regelmäßige, den Vorschriften entsprechende Verkündigung bestanden hat. In den frühen Verkündigungen des Protestantismus war die Häufung von Beispielen üblich. Die Prediger erwähnten nicht nur ein Exempel, sondern sie haben ganze Exempelketten zustandegebracht. In der Mitte des 17. Jahrhunderts ist der Pietismus, der auf eine Vertiefung des intellektuellen und affektiven Glaubens abzielte, schon zu seiner ersten Blüte gekommen. Die pietistische Verkündigung hat den erzählerischen Charakter der früheren Exempel aufgehoben. Die Beispiele sind zu Bildern geworden.

Die zur Zeit der Aufklärung entstandene neue Richtung der Theologie hat die Exempel aus den protestantischen Verkündigungen für eine Zeit fast völlig ausgerotet. Demzufolge entstand in den Mitteln zur Erweckung und Aufrechterhaltung der Aufmerksamkeit eine Lücke. Unter den Gemeindemitgliedern ist der Wunsch nach „intellektuellen Gewürzen“ immer größer geworden.

Später haben die Schriftsteller der Homiletik die Charakterzüge und Inhalte der früheren Exempel bewertet. In seiner „Evangelischen Homiletik“ (1907) hat József Hörk ein offensichtlich aus der Praxis der vorangegangenen Jahrzehnte beruhendes Prinzip festgestellt, indem er sagte, es wäre wünschenswert, zur Erklärung des Wortes die „religiöse Dichtung des Ostens“ als Beispielvorlage heranzuziehen. Andererseits vertreten — meiner Meinung nach — die Vorkommnisse des 19. Jahrhunderts Spezialfälle, die, als Neuaufnahmen von antiken Beispielen aus dem 16—17. Jahrhundert, als mündliche Illustrationen, die moralische Nachricht der Bibel den Menschen nahebringen wollten. Der Charakter, sowie die Selektionsmethode der Exempel haben sich im Verhältnis zu den früheren Zeiten im 19. Jahrhundert völlig verändert.

Mythische Ebenen und märchenhafte Wunschwelt

In einem Teil der Exempel wurde eine gewisse Utopie zum Ausdruck gebracht. Im Phantastischen der märchenhaften Wunschwelt wurde die ideelle Vorstellung vollständig verwirklicht, während sich die moralische Welt im Spiegel der mythischen Erzählungen des Alten Testaments verändert hat.

Auf Grund einer Übersicht über die ungarischen Predigtsammlungen lassen sich die Beziehungen der biblischen Exempel zu den Zaubermärchen und anderen Folklore-gattungen umreißen. Das David- und Goliath-Syndrom bildete die Grundlage zahlreicher wunderbarer, unterhaltsamer Erzähltypen. In der Fabel über den Hasen und die Schildkröte, im Mythenkreis um Herakles oder im Zaubermärchen des Drachentöters (AaTh 300) wurde der gleiche Grundgedanke ausgedrückt: im ungleichen Kampf hat der sonderbare Gegner den Stärkeren immer besiegt. Der ungewöhnliche Informationswert der körperlichen Schwäche gegenüber der Übermacht konnte durch den Sieg am Ende erreicht werden.

Die Idee des Sieges des außerordentlichen Helden kam sozusagen bei allen bedeutenden Predigern vor. David wurde zum Symbol der Seligkeit, Goliath zur Verkörperung

des Teufels. Die Geschichte über David und Goliath war eine eigenartige dualistische Erzählung, die das Gute und das Böse in ihren dialektischen Gegensätzen dargestellt und die sich äußernde Wirkungskraft des „Deus actionis“ auf diese Weise erschlossen hat. Die Prediger beschäftigten sich nie mit der Art und Weise des Sieges von David, weil sich die Anfangslage des charismatischen Helden von vornherein auf die Lösung richtete. David war die Gnade schon am Anfang des Kampfes zuteil, weil er von Gott zur Verteidigung seiner Gemeinschaft auserwählt wurde.

Die andere Gruppe von Erzählungen stellte den charismatischen Helden in seinen interpersonalen Beziehungen dar. Die Mann-Weib-Beziehung zeigen die mythischen Geschichten von *Adam und Eva*, *Joseph und dem Weib des Potiphars* (AaTh 870 C*), *Samson und Delila* (Dvořák 4178**). Diese letzte mythische Erzählung schloß sich durch das Motiv der Zauberkraft der Haare auch an das Feenmärchen „*Die verborgene Kraft*“ (AaTh 302) an. Den Mythos des Vater-Sohn-Verhältnisses repräsentiert der Akeida-Mythos (die Geschichte von Abraham und Isaak). In der protestantischen Auffassung bringt dieses Exempel die Berufsausübung aus Menschenliebe mit dem traditionell vorgeschriebenen Menschenopfer in Einklang. In der Tat von Abraham erblickten die Prediger eine intuitive Entdeckung der lebensregelnden Ethik, die ein Beweis für die Möglichkeit einer Umgestaltung und Aufrechterhaltung der Tradition war. Zugleich war das Detail des „Widders in der Hecke mit seinen Hörnern“ eine mythische Heilbezeugung, die sowohl dem Vater als auch dem Sohn die göttliche Gnade erteilte.

In der Behandlung der Geschwisterbeziehungen wurden die Geschichten von *Kain und Abel* (Tubach, N° 834) und von *Joseph und seinen Brüdern* am häufigsten als biblische Beispiele zitiert. Diese Handlungstypen aus dem Alten Testament enthielten die „Urkeime“ des Leidensmotivs, und die Episoden aus der Heiligen Schrift dienten als Unterstützung zur Notwendigkeit der Erlösung.

Die Flucht vor der Welt wurde auf einer mythischen Ebene in der Erzählung von *Sodom und Gomorra* (Tubach N° 4459) beschrieben. Ihre Tradierung stellte diesen Mythos im Zaubermärchen oder in der Glaubenssage der *Magischen Flucht* (AaTh 313) dar und bewies, daß die christliche moralische Auffassung und das magische Weltbild auf bestimmten Bewußtseinsebenen des Volkes nebeneinander existierten. Beispiele für die Flucht vor einer gewaltsamen Welt stellten auch der *Archebau von Noah* (Tubach N° 3478) und die *Zerstörung Jerusalems* (Tubach N° 2775) dar, die oft mit Sodom und Gomorra verbunden erwähnt wurden. Auf diese Weise brachte der bildhafte Aufbau der Exempel eine mythische Mehrschichtigkeit, eine Mischung von transzendenten und empirischen Wahrheitsebenen, von magischen und theologischen Begriffsebenen und von verschiedenen Sphären des mythischen und des unmittelbar erlebten Glaubens mit sich. In der Montagetechnik der Exempel wurden wahre Geschichten, Syntagmen, Redewendungen, literarische Topoi miteinander verschmolzen.

Die Flucht aus Sodom wurde eigentlich durch eine optimistische Bejahung der Vorbestimmtheit im christlichen Gedankengut in die Entdeckung einer neuen Welt umgewandelt. Die magischen Transformationen, die seit dem 16. Jahrhundert als protestantische Exempel auftauchten und im 19. Jahrhundert weiterlebten, kommen im Alten Testament weitgehend vor.

Die Themen „magischen“ Charakters der biblischen Exempel, z.B. der ungleiche Kampf, die interpersonalen Beziehungen, die Flucht und die Gruppe der Transforma-

tionen wurden in den protestantischen Verkündigungen unter Heranziehen der Realien angewendet und besonders gegen die Belehrungs- und Beispieltex-te des 17. Jahrhunderts immer stärker betont.

Aus folkloristisch- kulturgeschichtlicher Hinsicht wurden durch die Anwendungsweise der Realien viele Schätze vor dem Vergessen gerettet. Dieser mit Recht verurteilten homiletischen Methode ist zu verdanken, daß zahlreiche Märchen, Sagen, Anekdoten, Redewendungen und Sprichwörter erhalten blieben. Diese epischen Elemente übten ihre Wirkung sogar auf die lebendige Folklore aus.

Zum David- und Goliath-Syndrom gehörten viele Tiermärchen. Die Fabel „*Krank-er bringt den Gesunden*“ (AaTh 4) zeigt den Sieg des sich listig als Kranken ausgeben-den Fuchses über den dummen Wolf. Die Darstellung des Helden wurde in der Anek-dote in die Richtung einer Parodie verschoben. Schon in der alten Rechtssprechung war üblich, einen zum Tode verurteilten Mann freizusprechen, wenn sich eine Frau bereit erklärte, sich mit ihm trauen zu lassen. Diese Anekdote kam als Exempel schon 1647 in der ungarischen protestantischen Predigtliteratur vor. Im 17–18. Jahrhundert wurde in Folge des Protestantismus die Gesellschaftskritik der einfallsreichen Schwän-ke und Parodien der Kolportageliteratur gegen die gegebene Machtstruktur und das unübersichtbare Rechtssystem immer stärker.

Die durch die gesellschaftlichen Unterschiede entstandenen Spannungen der menschlichen Beziehungen wurden seit der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts durch die Figur des Clowns Markolf, der unter dem Einfluß der Kolportageliteratur und der Volksbücher erschienen ist, auf der Ebene der Fiktion gelöst. Er ist schon in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts in der protestantischen kirchlichen Literatur zu finden. Die Figur des Clowns trug eindeutigerweise zur Milderung der entschiedenen Kon-frontation des charismatischen Helden mit seinen Gegnern bei, die in den biblischen Parabeln über seine interpersonellen Beziehungen zum Ausdruck gebracht worden war. In den Anekdoten des Markolf-Typs sind die Anfänge der gesellschaftlichen Parodie als eine Seite der Antonymie der Predigtsrukturation zu entdecken.

Die Fluchtlehre wurde auf Märchenebene als Kritik des negativen Beispiels des hartnäckigen Ausharrens formuliert. Die phaedrus'sche Fabel über die Nachbarschaft des Adlers, des Wildschweins und des Fuchses war ein beliebtes Exempel der katho-lischen Mönche der Barockzeit. In dieser belehrenden Fabel wurde gerade ausgedrückt, daß der Adler sein Gestände, das Wildschwein seinen Bau wegen der Intri-gue des Fuchses aus Angst nicht zu verlassen wagten. So sind sie alle mit ihren Jungen umgekommen. Letzten Endes wurde der die teuflische Boshaftigkeit verkörpernde Fuchs zum Sieger.

Die Fabel über die Nachbarschaft der Tiere stellte die Folgen der Versäumnung der lebensrettenden Flucht mit äußerster Knappheit dar. Im hartnäckigen Ausharren wurde das Tabu des „Hinter-sich-Sehens“ in der natürlichen Symbolik der Fabel er-klärt. Dieses Exempel weist darüber hinaus auf den erlebten Wahrheitsgehalt der Fluchtlehre hin, weil in der agierenden Bosheit des Fuchses und in der selbstvernich-tenden Dummheit des Adlers und des Wildschweins über geschichtliche Epochen hin-ausgehende menschliche Verhaltensformen in künstlerischer Form ausgedrückt werden.

Das Ästhetische des Besonderen und sein Wirkungsmechanismus in den antiken Exempel

Viele protestantische Exempel stammten aus der Antike. Diese antiken Erzähltypen weisen einen gemeinsamen Zug auf: Hauptheld wird in ihnen in einer besonderen Situation dargestellt. In der Geschichte über das Schwert des Damokles nahm ein Untertan für eine kurze Zeit die Stelle des Herrschers ein, und wie die daraus entstandene Redewendung zeigt, hing sein Leben nur an einem Haar. In der Anekdote von Apelles äußerte ein Schuster als Kunstverständiger seine kritische Meinung. Artemisia blieb der Asche ihres Mannes ebenso treu, als ob ihr angebetener Lebensgefährter weitergelebt hätte. Belisarius vertrat die Figur des zum Bettler gewordenen Heerführers.

Aus der Aufzählung der antiken Beispiele geht klar hervor, daß die Figuren und ihre Rollen einander nicht entsprechen. Anders gesagt; das protestantische Exempel hat das Ästhetische des Besonderen so herausgebildet, daß darin die Figuren und die zu ihnen gehörenden gewöhnlichen Funktionen voneinander getrennt wurden.

Die allgemeine moralische Zielsetzung, der Inhalt des „Wortes“ wurden in diesen Exempeln durch das Ästhetische des Besonderen dargestellt. Die in das Besondere eingebettete allgemeine Idee hat die Aufmerksamkeit auf die zu befolgende Handlung und die herauszubildende Verhaltensweise gelenkt.

In der Strukturierung rechneten die Prediger auch mit dem Wirkungsmechanismus der Exempel. Die Figuren wurden durch ihre Handlung, durch die Folgen und Kontinuität ihrer Taten dargestellt. In der Zusammenstellung kamen Antonyme oft vor: positive und negative Beispiele wechselten einander ab. Der Aufruf zum Befolgen oder die Absicht der Abschreckung kamen in der Illustration nacheinander vor.

Die Widerspiegelung des protestantischen Lebensideals und der protestantischen Lebensführung

Die protestantischen Exempel zeugen von einer der Natur und der Natürlichkeit sehr nahestehenden Lebensauffassung und Gedankenwelt. In der Gestaltung der Lebensführung spielte die auf Grund der Selbstkenntnis getroffene Entscheidung eine große Rolle. Deshalb haben zahlreiche Prediger auf das Prinzip „Erkenne dich selbst“ verwiesen, das dann sehr abwechslungsreich formuliert wurde. Für die Prediger des 16–17. Jahrhunderts war nicht die Bekanntmachung der griechischen Mythologie und der antiken Geschichte, sondern die Erhellung der christlichen Lehre wichtig. Im Sinne der protestantischen Auffassung konnte die Richtigkeit des christlichen Wertsystems durch die menschlichen Gewohnheiten der verschiedenen Kulturen der Geschichte bewiesen werden.

Die Exempel verkündeten keine Ablehnung des Geldes und der materiellen Güter, sondern sie wollten zu ihrer richtigen Einteilung ermahnen. Das Ethos des christlichen Beispiels des Talents (Dvořák 4703**) wurde auf diese Weise vertieft und durch vielseitige Parallelen zu einem verhaltensbeeinflussenden Faktor gemacht. Albert Szenici Molnár hat z.B. mit seinem Märchen „Reichtum ist keine Freude“ (AaTh 754) die Frage des eigenartigen Zusammenhangs der materiellen Güter und der „Produktivität“ beleuchtet. Die Lehre des märchenhaften Exempels drückt aus, daß das Glück nicht durch das Besitztum von materiellen Gütern, sondern durch die auf die Glückseligkeit gerichtete menschliche Tätigkeit entstehen kann.

Die Umwandlung der Legenden und die protestantische Martyrologie

Die Ideale des Klosterlebens, die Heiligen der Legenden haben sich in der Epoche der Reformatioun grundsätzlich verändert. Das Mirakel nach dem Tode wurde von dem Wunder der durch systemboldende Taten erreichten Seligkeit abgelöst. Anstelle des passiven Wartens auf Wunder trat die zeitliche Tätigkeit für das Erreichen der Seligkeit. Die Vermittlung der Heiligen zwischen Gott und Menschen ist unnötig geworden, weil der ethisch-religiöse Inhalt der menschlichen Tätigkeit die Innerlichkeit der unmittelbaren Beziehung garantierte.

Infolge der selektiven Umwertung sind der Kreis und der Charakter der Heiligen verändert worden. In den Figuren von Agathe, Andreas, Blandina, Babylas, Blasius, Cyprian, Ignatius, Justinianus wurde ihre Standhaftigkeit im Leben und nicht das Mirakel nach ihrem Tode in den Vordergrund gestellt. Die in der Erinnerung der Nachkommen hinterlassene Spur ihrer Tätigkeit hat die Gnadenauswahl durch Leiden und die Entwicklung des charismatischen Charakters hervorgehoben. Während die Heiligen teilweise als hervorragende Beispiele des christlichen Martyriums vor die Gemeinschaft gestellt wurden, näherte sich auch die Liturgie der protestantischen Natürlichkeit der Christlichen Glaubensbekenntnis. In der Bewertung der Heiligen war die Reinigung der Funktionen am wichtigsten. Im Falle von Laurenz und Luzia verurteilten die Autoren der protestantischen Kirche die mit ihnen verbundene, von der Bibel abweichende magische Tradition, sie haben aber ihre menschliche Standhaftigkeit geachtet. In der Gedankenwelt des Protestantismus sind die Heiligen zu Beispielen der diesseitigen Standhaftigkeit und der durch das Leiden erreichten Gnadenauswahl geworden, ihre Isolation von der Gesellschaft wurde dadurch aufgehoben. Ihre zu gesellschaftlichem Allgemeingut gewordenen individuellen Energien verstärkten die Anziehungskraft der durch entsprechende Handlung erreichbaren Seligkeit.

Infolge der grundlegenden Umwandlung der Heiligencharaktere sind einige mittelalterliche Legendentypen erhalten geblieben, aber so, daß sie die qualitativen Äußerungen des christlichen Verhaltens in den extrapolierten, als Blitzschlag wirkenden Ereignissen des Lebens vor die Gemeinschaft stellten. Die unzweifelhafte antifeudale Einstellung des mittelalterlichen Exempels rückte die handelnde christliche Kritik in einen neuen gesellschaftlichen Kontext.

Die Figur des Heiligen Polykarpos gehörte eng zur christlichen Martyrologie. Die protestantischen Kanzelredner schöpften die ihn darstellenden Exempel aus der Kirchengeschichte von Eusebios. Aus der Erzählbiologie der Polykarpos-Geschichte geht hervor, daß die legendenhaften Elemente in den evangelisch-reformierten Predigten bis zum Anfang des 17. Jahrhunderts ebenfalls erwähnt wurden. Im Zusammenhang mit dem Martyrertod von Polykarpos sind besonders vier legendenhafte Motive auffallend: die Vision des Bischofs über seinen bald eintretenden Tod; der Held wird durch die Flammen des Scheiterhaufens nicht verbrannt; das Blut des Helden löscht die Flammen aus; der Körper oder das Blut des Heiligen verbreitet unmittelbar nach seinem Tod einen angenehmen Duft. Diese Motive sind gutbekannte Elemente der europäischen Legendenfolklore. In der protestantischen Kirchentradition wurden aber seit der Mitte des 17. Jahrhunderts die weniger wunderbaren Elemente des Martyriums von Polykarpos erwähnt, weil die Prädestination der Leidensgeschichte und die Gnadenauswahl erst durch die mutige und beständige christliche Glaubensbekenntnis wirklich verständlich gemacht werden konnten.

Im wesentlichen hat das Exempel vom Heiligen Laurenz die gleiche Entwicklung durchlaufen. Im Umfeld dieser Martyrererzählung ist das Legendenmotiv ebenso aufzufinden, wonach der Heilige unversehrt durch die Flammen zu gehen vermag. Die Extrapolation der Handlung und ihre Umwandlung in eine neue Qualität erscheinen in der Konfrontation von Laurenz mit dem die Bestrafung verordnenden Decius. Es ist kein Zufall, daß die protestantischen Exempel eben dieses Handlungsmoment als Paradigma der Gnadenauswahl hervorheben.

Zur Erinnerungsfeier der Reformation wurde des Feuertodes von Johannes Hus und Hieronymus von Prag regelmäßig gedacht. Die Erinnerung an die Vorläufer der Reformation wurde — zusammen mit dem Andenken an das traurige Schicksal der ungarischen evangelisch-reformierten Galeerensträflinge — zu einem traditionellen Bestandteil der protestantischen Liturgie.

Die protestantische Martyrologie wurde durch immer neue Figuren ergänzt. Anstelle der Heiligen erschienen Matyrer mit menschlichem Gesicht, die mit dem Alltagsleben eng verbunden waren und die auf der Ebene ihrer Handlungen die Kontinuität der Gnadenauswahl durch die gewaltsame Unterbrechung des Erdenlebens zum Ausdruck brachten.

Die Bedeutung der ungarischen protestantischen Exempel

Seit dem Anfang des 17. Jahrhunderts veränderte sich die protestantische Kirchenliteratur. Die jungen Theologen, die den Westen besucht hatten, lernten an den westeuropäischen Universitäten eine neue Praxis der Verkündigung, nämlich die Methode der Realien kennen. Diese neue Methode ermöglichte die Erweiterung der Illustrationsmaterialien und des Exempelbestandes, sowie die Verbindung der wohlbekannten Geschichten mit anderen Handlungstypen.

Die protestantischen Exempel haben sich als Ziel gesetzt, ein neues christliches Wertsystem durch die Umdeutung der Bibel zustandezubringen. Sie wollten die alte christliche Tradition des Alten Testaments erneuern und zum Teil aufbewahren. Sie verkündeten aber zugleich, daß der Protestantismus die Verneinung des Mystizismus bedeuten sollte dadurch, daß die Verwirklichung der Auserwähltheit und der Beweis dafür in erster Linie im Leben selbst zu finden waren.

Die Wiederaufnahme der mittelalterlichen Exempel trug zum Verständnis und zur Umdeutung der früheren Tradition bei und lenkte zugleich das handlungsanspornende Denken in die Richtung einer neuen gesellschaftlichen Harmonie und Gemeinschaft.

Der Protestantismus bestand nicht nur in der Flucht vor einer fremden Welt, denn er hat die Exempel als Mittel der umweltverändernden Handlungsfähigkeit der selbstgestaltenden Gemeinschaft zustandegebracht.

Das Zustandebringen von etwas Neuem war mit der Kontinuität der christlichen Traditionen verbunden. Dadurch wurde für die Teilnehmer der Reformation die Sicherheit des moralischen Kampfes geschaffen, die auf die theologische Fundierung der zeitgenössischen Glaubensbekenntnis zurückging. Das Exempel war nur scheinbar durch die geschichtliche Illustration dominiert, weil die Zusammenstellung der beispielhaften Geschichte eigentlich durch moralische Prinzipien bestimmt wurde.

Durch das Exempel wurde der Selbstaussdruck gesichert und die bildhafte Darstellung von moralischen Prinzipien ermöglicht. Auf diese Weise ist das Exempel durch

die Alltagsmoral eine Annäherung an das Charisma geworden und hat die Geschichte verinnerlicht. Es hat die Verwirklichung der Gnadenauswahl konkretisiert und dadurch in der Masse der Gläubigen zu den Individuen gesprochen.

Die vielen Beispiele der Kirchenliteratur und der protestantischen Verkündigungen sind mit einer Sammlung von moralischen Rätseln zu vergleichen. Durch das Urteil über die verschiedenen Verhaltenstypen wurde das protestantische Persönlichkeitsideal umrissen. Aus einer anderen Hinsicht funktionierte das Exempel als eine sprachliche Einlage, als eine „vorgefertigte“ Illustration, die die Kontinuität der Einfallsbildung zu sichern hatte. Durch die Exempel pflanzte der Prediger zu Assoziationen anregende Gedankenkeime in seine Hörerschaft, die durch die Weiterführung der Einfälle aktiver Teilnehmer an der Herausbildung des moralischen Wertes geworden ist.

In den Exempeln wurden also verschiedene mythische Ebenen gemischt. Die historischen Erzählungen des Mittelmerraumes wurden durch einen protestantischen moralischen Filter mit der neuen mündlichen Tradition des Atlantikraumes verbunden. Die Methode der Realien und die dazu gehörenden Exempel haben am Anfang des 17. Jahrhunderts ein gewisses gesellschaftliches Bedürfnis befriedigt.

Der gegenwärtige Katalog der ungarischen protestantischen Exempel ist durch eine zehnjährige Arbeit zustande gekommen. Am Anfang führte die Erschließung der mit Martin Luther verbundenen Sagenwelt zur Phänomenologie der ungarischen protestantischen Exempelgeschichte. Das reiche Beispielmateriale habe ich stufenweise erkannt, als ich während der Abschreibung der Textvarianten philologische Beweise gefunden habe. Ich erforschte vor allem die ungarischen evangelischen und reformierten Quellen. Mein Interesse erstreckte sich auch auf die Manuskripte, ihr Aufarbeitungsgrad hat mir aber nicht ermöglicht, sie in den Katalog aufzunehmen. Der vorliegende Band bildet ein System der aus den in der Bibliographie angeführten gedruckten Quellen geschöpften Exempel. Bei meiner quellenerschließenden Arbeit waren mir in Ungarn vor allem die Leiter der Evangelischen Bibliothek in Budapest, Frau Magda Pap und Dr. János Mátyóki behilflich. Während meines Aufenthaltes in Göttingen versorgte mich Dr. Ines Köhler mit methodologischen Materialien, später schickte mir Dr. Hans-Jörg Uther zur Exempelforschung unerlässliche Aufsätze zu. Dafür möchte ich ihnen meinen aufrichtigen Dank aussprechen. Ilona Nagy hat mit dem Durchlesen des Exempelkatalogs eine wertvolle Arbeit geleistet, ihre Ergänzungen haben meine Arbeit in großem Maße bereichert. Ildikó Kríza hat mich zur Systematisierung meiner Forschungen ermuntert und den moralisch-finanziellen Hintergrund meiner Arbeit gesichert, dafür bin ich ihr auch sehr dankbar.

Dieser Katalog enthält die Beschreibung von rund 450 Typen. Das hier veröffentlichte Material von Exempeln beleuchtet die Zusammensetzung der protestantischen Beispiele und auch ihre partielle Abweichung von dem Material der katholischen Predigten. Der Katalog der ungarischen protestantischen Exempel unterscheidet die folgenden Gruppen: I. Biblische Exempel. II. Mythische Exempel der Antika. III. Legenden und Martyrererzählungen. IV. Sagen und sagenhafte Erzählungen: A) Geschichtliche Sagen des Altertums. B) Teufelsgeschichten. C) Christliche Sagen. D) Profane historische Sagen. E) Glaubenssagen. V. Fabeln und Märchen. VI. Tiergeschichten. Innerhalb der Gruppen folgen die Exempel einer zweckmäßigen alphabetischen Ordnung.

Im Exempelkatalog werden nach der Titelangabe der kurze Inhalt der Geschichte, sowie im erzählbiologischen Teil der narrative Umwandlungsprozeß angeführt, in dem das gegebene Exempel eine bestimmte Entwicklungsstufe vertritt. Auf diese Weise kann sich der Leser des Katalogs ein gewisses Bild über die traditionelle Umgebung des Exempels verschaffen. In der Bibliographie wird er auf einige notwendige Quellen aufmerksam gemacht.

Á. Dömötör

Die verwendeten Abkürzungen:

Var.: Varianten

Interpr.: Interpretation

Lit.: Literatur

Prou.: Proverbium

Megj. (Anm.): Anmerkung.

KATALOG DER UNGARISCHEN PROTESTANTISCHEN EXEMPEL

(Auszüge in deutscher Sprache)

I. Biblische Exempel

1. ABIMELECH

Abimelech überzeugte seinen Stamm, statt Gedeons 70 Söhnen Alleinherrscher zu werden. Danach ließ er seine Diener töten. Endlich warf eine Frau einen Mühlstein an ihn und schlug damit seinen Schädel ein. Abimelech ließ sich von seinem Pagen erstechen um nicht von Hand einer Frau zu sterben.

2. ABSALOM

Absalom sammelte Parteianhänger und verbreitete man sollte ihn zu König wahlen. Bei der entscheidenden Schlacht mußte er aber fliehen. Wegen seiner Haare blieb er an einer Eiche hängen; sein Maultier lief weg. Joab tötete ihn, indem er ihm drei Pfeile ins Herz schoß.

3. AHASVER

Der König Ahasver (anders Xerxes genannt) verstieß seine erste Frau, die ungehorsame Vasthi. Er heiratete die Jüdin Esther, und sie rettete die persischen Juden, die Aman ausrotten wollte.

4. AMNON UND THAMAR

Amnon vergewaltigte Thamar. Deren Bruder Absalom ließ ihn samt seinen Sklaven töten.

5. ANANIAS UND SAPHIRE

Ananias verkaufte ein Stück Land. Mit Einverständnis seiner Frau behielt er einen Teil des Geldes und brachte dem Apostel Petrus nur den Rest. Auf Petrus' entlarvende Worte hin starb er sofort wie auch seine Frau.

6. DER RAUCH DES OPFERS VON ABEL

Abel war ein Schäfer. Sein Bruder Kain tötete ihn aus Eifersucht, weil der Herr wohlgefällig Abels Opfer empfing.

7. ABRAHAM UND SEINE SÖHNE

Abrahams Geliebte Agar gebar ihm einen Sohn, genannt Ismael. Seine Frau Sara gebar ihm einen anderen Sohn, Isaak.

8. ABRAHAM UND SARA

Die 90jährige Sara gebar Abraham einen Sohn, als dieser schon 100 Jahre alt war.

9. ABRAHAM WAR BEREIT, SEINEN SOHN ISAAK ZU OPFERN

Abraham bekam den Befehl von Gott, seinen Sohn Isaak ihm zu opfern. Als Abraham das Messer schon erhoben hatte, um seinen Sohn zu schlachten, trat Gott dazwischen und sandte ihm einen Widder, um diesen zu opfern.

10. SCHOSS VON ABRAHAM

Im Schoße Abrahams sein, bedeutet es, daß man sich im Himmel befindet.

11. ACHANS VERBORGENER SCHATZ

Achan gestand Joshua, daß er aus der Kriegsbeute gestohlen und verborgen hatte. Israels Volk steinigte ihn.

12. ADAM UND EVA

Adam und Eva, das erste Menschenpaar, aßen von den verbotenen Früchten des Baumes der Erkenntnis des Guten und Bösen. Darum verbannte sie Gott aus dem Garten Eden.

13. ACHAB UND DIE GÖTZEN

Achab schloß sich dem Götzen (Balaam) an.

14. ACHAB UND ISEBEL

Achab nahm Isebel, die Tochter Edbaals, des Königs der Sidonier zur Frau. Ein versehentlich abgeschandter Pfeil traf sie. Ihr Blut wurde von den Hunden aufgeleckt.

15. ACHAB UND NABOTH

Naboth wurde unschuldigerweise gesteinigt. Isebel wollte dadurch erreichen, daß sein Weinberg in den Besitz ihres Mannes Achab kam.

16. AARONS STAB

Gottes Willen gemäß schlug Aarons Stab aus, brachte Blumen zum Wachsen und spendete Mandeln.

17. DER TURM VON BABEL

Noahs Söhne versuchten in Babel einen Turn zu bauen, der bis zum Himmel reicht. Gott aber verwirrte ihre Sprache, damit sie einander nicht verstanden und so nicht arbeiten konnten.

18. BALTHASARS FEST

Als Balthasar mit seinen Hauptleuten ein Festmahl hielt, erschien eine Menschenhand und schrieb einige Wörter auf die ihm gegenüber stehende Wand. Daniel als das Oberhaupt der Weisen prophezeite, daß Balthasar von Gott bestraft würde.

19. DER GÖTZE DAGON

Die Philister brachten Opfer für Dagon und hielten ein Freudenfest. Samson riß das Gebäude über ihnen ein.

20. DANIEL IN DER LÖWENGRUBE

Der König Darius ließ Daniel unter die Löwen werfen. Aber Gott bewahrte ihn, und der König nahm ihn mit Freude wieder an. Seine Feinde ließ er von den wilden Bestien zerfleischen.

21. DAVID UND BETHSEBA

David sah die badende Bethseba und begehrte sie. Er ließ sie zu sich kommen und schlief mit ihr. David ließ Urias, den Mann von Bethseba, in die vorderste Schlachtreihe stellen, wo er starb. Nach seinem Tode und nach der Trauerzeit wurde Bethseba Davids Frau.

22. DAVID UND GOLIATH

David schleuderte einen Stein auf Goliath und traf ihn an der Stirn, so daß er mit dem Gesicht auf die Erde fiel. Danach köpfte er den riesigen Philister.

23. DEMAS

Demas ist ein Beispiel für Treue und Untreue. Apostel Paulus erwähnt in seinem Brief an die Kolosser (4, 14), daß Demas ihm bei seiner Gefangenschaft beistand. Dagegen äußerte er in seinem zweiten Brief an Timotheus (4, 10): „Demas hat mich im Stich gelassen, weil er die jetzige Welt lieb gewann, und ist nach Tessalonien gereist, Crescens nach Galatien, Titus nach Dalmatien.“

24. DINA

Sichem entführte und vergewaltigte Dina. Später wollte er seinen Schuld wiedergutmachen und bat, sie ihm zur Frau zu geben. Die Söhne Jakobs schlossen mit ihm einen Vertrag, töteten ihn aber hinterlistig mit seinem Volk.

25. ELI UND SEINE SÖHNE

Die Söhne von Eli versündigten sich gegen den Herrn. Gott verkündigte ihnen die Strafe.

26. PHARISÄER UND PUBLICANUS (ZÖLLNER)

Der Pharisäer lobte sich selbst. Der Zöllner gestand in seinem Gebet seine Sünden.

27. DIE BÄUME WÄHLEN EINEN KÖNIG

Die Bäume wollten einen König wählen. Zuerst ersuchten sie den Ölbaum, dann den Feigenbaum und den Weinstock. Aber alle lehnten ab. Nur der Stachelstrauch lud die Bäume ein, sie sollten in seinem Schatten ruhen.

28. VERFLUCHUNG DES FEIGENBAUMES

Jesus Christus verfluchte den fruchtlosen Feigenbaum, der sofort verdorrte. Die Jünger wunderten sich darüber. „Wenn ihr Glauben habt, und nicht verzweifelt, dann werdet ihr nicht nur das vollbringen“ — sagte der Erlöser.

29. TAUBE AUF CHRISTI SCHULTER

Der Geist Gottes flog im Bilde einer Taube auf die Schulter von Jesus Christus.

30. GIDEON

1/ Der Engel des Herrn erschien vor Gideon. Er schlug Feuer aus dem Felsen und verzehrte das Fleisch und das ungesäuerte Brot. 2/ Gideon ließ die Posaunen blasen und besiegte den Feind. 3/ Gideon tötete Sukkoth und Penuel, weil diese seine Brüder getötet hatten.

31. HERODES UND DER KINDERMORD

Der König Herodes befahl alle neugeborenen Jungen in Jerusalem zu töten.

32. HERODES VERANLASST TÖTUNG DES JOHANNES BAPTISTA

Der König Herodes erfüllte den Wunsch einer Frau, indem er den Kopf des Täufers Johannes abschneiden ließ und befahl, ihn auf einem Teller zu bringen.

33. JUDITH UND HOLOPHERNES

Holophernes war der Feldherr Nebukadnezars. Auf Befehl seines Königs führte er einen Krieg gegen die Juden. Er hielt eine Stadt 43 Tage lang umlagert. Die schöne und reiche Frau Judith gewann sein Vertrauen und tötete ihn.

34. ISAAK UND SEINE FRAU REBEKKA

Der alte Abraham schickte seinen Knecht auf die Suche nach einer Frau für seinen Sohn Isaak. Der Knecht traf beim Brunnen der Stadt Nachor auf Rebekka, redete mit ihr und übergab ihr ein Geschenk. Die Wasser tragende Tochter erzählte alles ihrer Mutter. Nach der Heiratserlaubnis begab sie sich auf den Weg zu Isaaks und wurde dessen Frau.

35. JAKOBS TRAUM

Jakob hatte einen Traum, „eine Leiter sei auf die Erde gestellt, die mit der Spitze den Himmel berührte, und die Engel Gottes stiegen daran auf und nieder“.

36. UNTERGANG VON JERUSALEM

Der Herr sagt dem Propheten Bescheid über den Untergang von Jerusalem.

37. JONA IN EINEM GROSSEN FISCH

Jona wurde von einem großen Fisch verschlungen. Drei Tage und drei Nächte verbrachte er im Bauch des Fisches. Danach spie der Fisch gemäß dem Willen Gottes Jona an Land.

38. JONA AUF DEM MEER

Jona versuchte, vor dem Herrn zu entfliehen. Die Seeleute warfen ihn auf einen Wunsch hin ins Meer. Das Meer wurde still.

39. JONA PREDIGT

Gott schickte Jona, um das Volk von Ninive in seinen Predigten zu geißeln.

40. JOSEPH UND SEINE BRÜDER

Jakob liebte von seinen Söhnen Joseph am meisten, darum war dieser von seinen Brüdern gehaßt. Joseph erzählte ihnen seine Träume (die Garben erhoben sich, die Himmelskörper verbeugten sich). Die Brüder warfen ihn in einen Brunnen. Später wurde er der Knecht Potiphars. Nach einiger Zeit empfing er seine Brüder als Vizekönig des Pharaos und wurde barmherzig ihnen gegenüber.

41. JOSEPH UND POTIPHARS FRAU

Joseph wies das Liebesangebot der Frau Potiphars zurück. Die wollüstige Frau verleumdete ihn deswegen, und er wurde von Potiphar ins Gefängnis gesperrt.

42. DER VERRAT DURCH JUDAS

Judas verriet Jesus Christus.

43. JUDASKUSS

Judas verriet seinen Meister den Verfolgern mit einem Kuß.

44. KAIN UND ABEL

Kain tötete seinen Bruder Abel aus Eifersucht. Gott hatte Kains Opfer nicht gnädig angenommen, wohl aber Abels Opfer. Gott verfluchte Kain und sprach: „Flüchtig sollst du sein auf Erden!“

45. CHAMS VERWÜNSCHUNG

Noah verfluchte seinen jüngeren Sohn Cham.

46. UNKRAUT VERSTREUEN

Jesus Christus erzählt ein Gleichnis vom Unkraut unter dem Weizen.

47. CHRISTUS UND DIE FRAU VON KANAAN

Jesus Christus heilt die Tochter der Frau von Kanaan.

48. CHRISTUS UND DER JÜNGLING VON NAIM

Jesus Christus erweckt einen Jüngling aus der Stadt Nain.

49. CHRISTUS UND DIE TOCHTER DES JAIRUS

Auf Bitten des Jairus besuchte Jesus das Haus des Vorstehers, ergriff die Hand der Toten und erweckte sie zum Leben.

50. DAS ERSCHEINEN CHRISTI NACH SEINEM TODE

Jesus Christus erschien nach dem Tode seinen Jüngern.

51. LOT UND SEINE TÖCHTER

Lot hielt sich in einer Höhle neben Coar verborgen. In der Nacht ließen seine Töchter ihn sich betrinken und schliefen mit ihm.

52. LOTS FRAU VERWANDELT SICH IN EINE SALZSÄULE

Zwei Engel befahlen Lot, sich auf der Flucht niemals umzudrehen. Lots Frau wandte sich um und wurde in eine Salzsäule verwandelt.

53. MANASSE

Manasse war König von Juda. Die von seinem Vater abgerissenen heidnischen Altäre ließ er wieder aufbauen, rief Traumdeuter an seinen Hof und duldet auch andere sündige Gebräuche. Gott wurde zornig auf ihn und sagte die Zerstörung Jerusalems voraus.

54. MANNA (BROT VOM HIMMEL)

Die Hauptnahrung des Volkes Israels während der 40jährigen Wanderung in der Wüste bestand aus Manna. Es kam vom Himmel, sie aßen es statt Brot. Es war etwas Feines, Körniges, wie Reif auf der Erde, sein Geschmack war dem Honigbrei ähnlich.

55. HOCHZEIT: DIE HOCHZEIT ZU KANA

Jesus Christus verwandelte auf der Hochzeit zu Kana das Wasser zu Wein.

56. NEBUKADNEZAR

Nebukadnezar war der König von Babylonien, der Jerusalem eroberte und ausplündern ließ.

57. NOAH BAUT EINE ARCHE

Gott gab Noah Ratschläge für den Bau einer Arche, um die Sintflut zu überleben. Die Arche wurde 52 Jahre lang gebaut, sie hatte mehrere Hunderte von Räumen.

58. NOAHS TRUNKENHEIT

Noah wurde von seinem Sohne wegen seiner Trunkenheit verspottet.

59. SALOMONS BAUTEN

Salomon ließ einen wunderschönen Tempel errichten, danach wurde sein Palast dreizehn Jahre lang gebaut.

60. SALAMON UND SABA

Die Königin von Saba erzählte von Salomos Weisheit und Reichtum.

61. SAMSON UND DELILA

Samson verliebte sich in Delila, und diese erfuhr von ihm im Auftrag der Philisther, daß die Quelle seiner enormen Kraft in seinen Haaren birge. Delila schnitt Samsons Haare ab, während er schlief, und lieferte ihn seinen Feinden aus.

62. SANHERIB

Der assyrische König Sanherib zwang Ezekiah, der die fremde Macht abzuschütteln versuchte, ihm wieder Tribut zu zahlen, und belegte sein Land mit schwerer Geldbuße.

63. SAMARITER: DER BARMHERZIEGE S.

Ein Mann wurde unterwegs von Räubern ausgeplündert und verwundet. Halbtot ließen sie ihn auf dem Weg liegen. Ein dort vorbeigehender Priester sah ihn, half ihm aber nicht, sondern ging weiter. Der Samariter sieht den halbtoten Mann, verbindet seine Wunde und bringt ihn auf einen Rastplatz. Dort pflegt er ihn weiter, dann gibt er dem Wirt Geld, um den Verwundeten weiter zu pflegen und heilen.

64. SODOM UND GOMORRHA

Sodom war eine sehr reiche Stadt in Kanaan, wo die Sklaven auch auf den Wiesen und unter den Pflanzen reines Gold finden konnten. Ihre Bewohner führten ein anscheinendes Leben, den Armen gaben sie nichts. Sie ließen die Fremden in einem Bett liegen, wo sie entweder gekrümmt oder langgezogen wurden, um hineinzupassen.

65. DER BARMHERZIGE KNECHT

Ein Herr hat Erbarmen mit seinem Knecht und erließ ihm seine Schuld. Der Knecht zeigte sich gegen andere Knechte umbarmherzig. Darauf übergab der Herr seinen herzlosen Knecht den Folterknechten.

66. TÖRICHTE UND KLUGE JUNGFRAUEN

Törichte Jungfrauen nehmen ihre Lampen mit, tun aber kein Öl hinein. Kluge Jungfrauen bringen volle Öltrüge zu ihren Lampen.

67. DAS GLEICHNIS VON DEN TALENTEN

Ein Herr vertraute allen seinen Knechten Talente an. Der Herr lobt die Knechte, sie hätten mit ihren Talenten klug gehandelt. Er bestraft den Knecht, der das ihm vertraute Geldstück vergraben hielt.

68. DER VERLORENE SOHN

Ein Vater verteilt seine Vermögen unter seinen Söhnen. Als der jüngere von ihnen sein Geld vergeudet hat, kehrt er nach Hause zurück. Der Vater vergibt ihm. Der ältere Sohn nimmt es seinem Vater übel.

69. URIASBRIEF

Urias war der Mann von Bethseba. Als David Bethseba als seine Geliebte nahm, sandte er Joab einen Brief und befahl ihm, Urias in der Schlacht auf eine gefährliche Posten zu schicken. So verlor Urias sein Leben.

70. WASSER ZU WEIN

Jesus Christus verwandelt das Wasser in Wein.

II. Antike mythologische Exempel

71. ÄNEAS

Mehrere Götter haben vorausgesagt, daß Äneas einmal über Troja herrschen wird. Als Troja schon nicht mehr zu retten war, begab er sich mit seiner Familie nach Westen.

72. ÄNEAS UND DIE KÖNIGIN DIDO

Karthago war ein bedeutender Ort für die Reise des Äneas, da er und die Königin Dido sich ineinander verliebten. Auf Befehl der Götter setzte Äneas seine Reise jedoch fort.

73. AOLOS

Aolos war der König der Winde. Nach ihm wurde die Insel Aolia genannt, wo der Herrscher der Winde wohnte. Er empfing freundlich Odysseus freundlich. Er gab ihm einen Schlauch, in den er alle Winde eingesperrt hatte.

74. ACHILLEUS

Seine Mutter wußte, daß sie einen Sterblichen gebar, und darum ließ sie den Säugling mit Ambrosia bestreichen und hielt ihn übers Feuer: So wollte sie ihn unverwundbar machen. Nach den Mythen wurde er von seiner Mutter im Wasser des Styx gebadet. So wurde er unverwundbar mit Ausnahme der Fersen, weil sie ihn dort festgehalten hatte.

75. ACHETEON

Achteon ging eines Tages auf Jagd und erblickte zufällig die badende Artemis. Die zornige Göttin ließ ihn in einen Hirsch verwandeln. So wurde er später von seinen eigenen Hunden zerfleischt.

76. AMAZONEN

Mythisches Frauenvolk. Ihr Land lag traditionsgemäß am südlichen Ufer des Schwarzen Meeres. Sie hatten eine Königin und erzogen ihre Töchter für kriegerische Auseinandersetzungen. Die Knaben wurden vertrieben oder getötet.

77. AMPHION

Amphion hatte die Musik gern. Mit seiner Musik konnte er auch Felsen in Bewegung setzen. Amphion spielte auf seiner Leier, und die Steine bewegten sich von selbst, um eine Mauer zu schaffen.

78. ANTAIOS

Als Antaios seine Mutter Erde berührte, bekam er neue Kräfte. Herakles erwürgte ihn, indem er ihn in die Luft emporhob.

79. ARIADNE-FADEN

Theseus hatte Ariadne zu danken, daß er aus dem Labyrinth wieder herausfand. Ariadne gab ihm einen Faden, den der Held mit sich nahm und unterwegs abrollte. So konnte er zum Ausgang des Labyrinths zurückkehren.

80. ARION

Arion wurde von Seeleuten ins Meer geworfen. Ein Delphin nimmt ihn auf Rücken und trägt ihn ans rettende Ufer.

81. ATALANTE

Atalante war die Tochter von Jason und Klymene, und berühmt wegen ihrer Laufkünste. Einer ihrer Gegner, Hippomenes, ließ drei goldene Äpfel fallen, und Atalante verlor Zeit mit dem Auflesen.

82. ATLANTIS

Im Atlantischen Ozean befand sich eine Insel, größer als Europa und Afrika. Die Bewohner verbreiteten ihre Macht auch über Europa, aber Atlantis ist versunken.

83. ATLAS

Atlas nahm an der Schlacht der Titanen teil. Zeus bestrafte ihn, indem er den ganzen Himmel auf den Schultern halten mußte.

84. ATREUS

Atreus tötete insgeheim die drei Söhne des Thyestes, ließ ihr Fleisch kochen und lud seinen Bruder zum Abendmahl. Nachdem Thyestes von dem grausigen Mahl gegessen hatte, vertrieb er ihn.

85. BASILISK

Der Basilisk tötet die Menschen mit seinem Blick.

86. DÄDALOS

Dädalos hat Flügel aus Federn gemacht. Er ist zusammen mit seinem Sohn Ikaros weggefliegen. Ikaros ist ins Meer gefallen.

87. DANAE

Danae war die Tochter des Achtychios. Ihrem Vater wurde prophezeit, daß er von Danaes Sohn getötet würde. Aus Angst sperrte er die Tochter in ein unterirdisches Zimmer, damit kein Mann sich ihr nähern konnte. Zeus aber machte sie — als Goldregen verkleidet — durch ein Dachloch schwanger.

88. DANAIDEN

Die 50 Töchter des Königs Danaus. Sie hatten ihre Gatten in der Hochzeitsnacht umgebracht, darum erhielten sie die Strafe, ewig in der Unterwelt Wasser in einem durchlöcherten Gefäß zu tragen.

89. DEUKALION

Als Zeus sah, daß die Menschheit immer schlechter wurde, schickte er eine Sintflut auf die Erde, ließ aber das Leben eines ehrlichen Ehepaars, Deukalion und Pyrrha, verschonen. Sie bauten auf Rat des Prometheus eine Arche und schwammen neun Tage und neun Nächte lang auf den Wellen, danach kamen sie nach Thessalien. Sie warfen Steine hinter sich, die sich in lebendige Menschen verwandelten.

90. APFEL VON ERIS

Eris verkörperte die Zwietracht. Die Götter luden sie nicht zur Hochzeit von Peleus und Thetis ein, weil sie sich ohne Streit vergnügen wollten. Darum warf Eris einen goldenen Apfel zwischen sie mit der Aufschrift: „Der Schönsten“. Der Krieg von Troja begann mit dem Apfelstreit.

91. WAGEN VON FORTUNA

Der König erblickt einen Gefangenen. Der Gefangene schaut, wie das Rad einmal auf, einmal absteigt.

92. GYGES' RING

Gyges war ein Krieger des Äneas, der von Turnus getötet wurde.

93. HEKTOR

Hektor oblag die Verteidigung von Troja. Achilleus tötete ihn, verweigerte Priamos den Leichnam seines Sohnes, darum wurde vorausgesagt, daß er wie Achilleus sein Leben verlieren würde. In jener Nacht, als Troja erobert wurde, erschien Hektor vor Äneas und machte ihn mit seiner Mission bekannt.

94. HELENA

Helena war die Tochter von Zeus und Leda. Ihr Stiefvater Tyndareos beschloß über ihre Heirat. Helena wählte Menelaos als Mann. Später wurde sie aber von Paris entführt.

95. HERAKLES AUF DEM SCHEIDEWEG

Vor Herakles erschienen zwei Frauen. Die eine Frau trug mit Gold und Silber geschmückte Gewänder, die andere ein einfaches weißes Kleid. Die erste verspricht ihm Müßiggang und Wollust, die andere Arbeit und Ehre. Herakles entscheidet sich für den letzten Weg.

96. HERAKLES

A) Pythia gab Herakles den Befehl, nach Tyrus zu gehen und sich in den Dienst des Eurysthenes zu begeben, wo er zwölf Aufgaben bekommen werde. Nach Aufgabenlösung erhielt er dafür Unsterblichkeit.

B) Herakles tötete seine eigenen Kinder.

C) Deianeira ließ ein Gewand mit Nessos Blut durchtränken und sandte es Herakles.

97. ICHNEUMON

Der Ichneumon ist ein nordafrikanisches Untier. Über ihn war die Vorstellung verbreitet, daß er die Krokodileier vernichtet oder sich ins Maul des Krokodils begibt und dessen Kehle von innen durchbeißt. In Ägypten war das Krokodil das heilige Tier der Götter Atum-Re und Chorus.

98. IKAROS

Als Ikaros und Dädalos von Minos ins Labyrinth gesperrt wurden, machte Dädalos Flügel aus Federn für sich und seinen Sohn, und damit flogen sie weg. Ikaros flog immer höher, und es geschah, wovon sein Vater gewarnt hatte: Er fiel ins Meer. Herakles hat seinen Leichnam vergraben. (Siehe den Exempeltyp Nr. 86.).

99. IPHIGENIE

Iphigenie war die Tochter des Königs Agamemnon. Die Anführer der Seeleute, die in der Bucht von Aulis standen, erfuhren, daß die Windstille, welche ihre Weiterfahrt behinderte, sich nur dann legen würde, wenn Iphigenie für Artemis geopfert würde. Das Opfer nahm Iphigenie für ihr Volk freiwillig auf sich. In anderen Varianten wurde das Opfer nicht vollzogen. Iphigenie wurde von Artemis weggebracht; die Göttin stellte eine Hirschkuh an ihre Stelle.

100. IXION

Zeus bestrafte den Wortbrüchigen Ixion durch Rädern.

101. JEPHTHAS GELÜBDE

Jephtha gelobte, daß er im Falle eines Sieges die erste Person, die sein Haus verlasse, Gott opfern würde. Unwissentlich verspricht er sein einziges Kind, seine Tochter.

102. JUPITER

Die Römer nannten Zeus Jupiter. Er besorgte dafür, daß er das Schicksal erfüllt wird.

103. CHARON

Charon, Fährmann der Unterwelt, brachte die Totengeister über den Fluß Acheron. Er ließ nur jene mit sich fahren, die im Munde Geld für ihn bereithielten.

104. CIRCE

Circe war eine berühmte Zauberin auf der Insel Aolos. Im Laufe seiner Wanderungen gelangte auch Odysseus auf die Insel, wo seine Gefährten von Circe in Schweine verwandelt worden sind.

105. CLEOBIS UND BITON

Cleobis und Biton brachten ihre kranke Mutter mit Wagen zur Kirche.

106. LETE

Lete war die Geliebte von Zeus. Als sie schwanger war, wurde sie von Hera verfolgt, und kein Land wollte sie aufnehmen. Ihr Name bei den Römern war Letona.

107. SCHUSS AUF DIE GOTTESSTATUE

Ein Mensch (auch Herrscher) schießt auf die Sonne oder auf eine Statue.

108. LYKAON

Lykaon war der Sohn von Pelasgos und Melinoia, König der Akkadier. Die Götter besuchten Lykaon oft wegen seines guten Rufes, er wurde aber nach einer Zeit übermütig, und bei einer Gelegenheit gab er ihnen die Leiche seines Enkels (oder einer Geisel) zum Essen, weil er sehen wollte, ob sie wirklich allwissend waren. Zeus schleuderte sofort Blitze auf sein Haus und verwandelte ihn in einen bösen Wolf.

109. MYTHISCHE ELEMENTE ÜBER MANDANE

Der König Astyages hat einen wunderbaren Traum: Seine Tochter Mandane wird einen Sohn mit überirdischen Fähigkeiten (übermenschlichen Fähigkeiten) gebären, der, Kyros genannt, ein großer Herrscher werden wird. Astyages ließ darum Kyros verbannen, und dieser wird von einem Wolf ernährt.

110. MEDUSA

Tochter des Phorkys und Keto, die eine Sterbliche war. Perseus zeigte ihr den Rücken, und so schnitt er ihren Kopf ab, ihr Bildnis betrachtend, welches sich im kupfernen Schild von Athene widerspiegelte.

111. MILO TRÄGT EINEN OCHSEN AUF DEN SCHULTERN

Der griechische Athlet Milo trug täglich ein Kalb auf den Schultern. Später konnte er sogar einen Stier aufheben und tragen.

112. MOMOS

Momos ist der Gott des Tadels. Er sucht Fehler sogar in den Arbeiten der Götter. Bei den Menschen tadelt er, daß das Herz nicht außen getragen wird.

113. DAS IDOL DES NEBUKADNEZARS

Tierstatuen erscheinen vor dem Prophet Ezechiel, die die Götzenbilder von Nebukadnezar sind.

114. NEBUKADNEZAR ALS OCHSE

Nebukadnezar ißt Heu in Ochsgestalt.

115. NEBUKADNEZARS LEIB WIRD ZERSCHNITTEN

Der Sohn Nebukadnezars ließ den Leib seines Vaters wegen der begangenen Sünden in hundert Stücke schneiden.

116. NOAHS TRAUBE

Noah fand eine wilde jedoch sehr saure Traube. Er ließ die Wurzeln mit dem Blut verschiedener Tiere tränken und pflanzte sie ein. Die Wirkung verschiedener Weinarten steht in Verbindung mit den Eigenschaften der Tiere.

117. ORPHEUS

Orpheus war ein ausgezeichnete Sänger und Musiker. Seine Kunst war vollkommen, daß er damit nicht nur Menschen beeindruckte, sondern auch Steine und Bäume sich danach bewegten.

118. PAN

Pan war der Sohn von Hermes und einer Nymphe, Gott der Weiden mit Ziegenhörnern.

119. PARIS UND HELENA

Helena flieht mit Paris aus dem Haus ihres Mannes Menelaos.

120. PHILEMON UND BAUCIS

Das arme, alte Ehepaar bewirtete Zeus und Hermes, sonst wollte niemand die verkleidet auf Erdenwanderung befindlichen Götter empfangen. In seinem Zorn ließ Zeus ein Wasserflut in der Gegend entstehen, verschonte aber die beiden Alten: Aus ihrem Haus wurde ein Tempel, und sie selbst verwandelten sich in Bäume.

121. PROKRUSTES

Prokrustes, Sohn des Poseidons, war ein berühmter Räuber auf dem Weg zwischen Athen und Megara. Er hatte ein Bett. Wenn sein Opfer groß war, schnitt er etwas von ihm ab, bis es ins Bett hineinpaßte. War es aber klein, zog er es so lang bis es das Bett ausfüllte.

122. PROMETHEUS

Prometheus wollte der Menschheit helfen: Er stahl das Feuer aus dem Himmel und gab es den Menschen. Auch lehrte er sie andere nützliche Kenntnisse. Zeus bestrafte ihn, indem er ihn an einen Felsen des Kaukasus fesseln ließ.

123. SARDANAPAL

Sardanapal lebte in seinem luxuriös eingerichteten Palast ein ausschweifendes Leben. Als jedoch die Feinde seine Hauptstadt angriffen, stand er an der Spitze seines Heeres und verteidigte die Stadt wie ein Held. Als er sah, daß sein Widerstand vergeblich war, ließ er aus seinen Schätzen ein großes Feuer machen und sprang hinein.

124. SEMIRAMIS

Sie war die Tochter der Göttin Derketo und eines Sterblichen. Ihre Mutter verließ sie, und sie wurde von Hirten aufgezogen. Der König Ninos heiratete sie wegen ihrer Schönheit. Nach dem Tode ihres Mannes wurde sie Alleinherrscherin. Sie machte Eroberungen, würdig eines Königs und ließ Vieles anlegen (die Gärten von Semiramis). Als ihr eigener Sohn sie angriff, verwandelte sich die Königin in eine Taube.

125. DIE BÜCHER DER SIBYLLE

Die weissagende Priesterin des Altertums Sibylle wurde von Tarquinius Superbus aufgesucht. Sie riet ihm, ihre Weissagungen in neun Bänden zu kaufen. Der König fand den Preis zu hoch, darauf verbrannte die Priesterin drei Bücher im Feuer und bat aber für die übriggebliebenen sechs ebensoviel. Der König wies sie erneut zurück. Die letzten drei Bücher kaufte er dann für den ursprünglichen Preis und ließ sie in Jupiters Tempel aufbewahren.

126. SISYPHOS

Sisyphos mußte als Strafe einen großen Stein immer bergauf wälzen, der aber rollte immer wieder hinunter.

127. SCYLLA UND CHARYBDIS

Scylla war die Tochter von Phorkys und Krateis, Glaucos verliebte sich in sie und wies ihretwegen Circe zurück.

Diese verwandelte ihre Rivalin an ein Seeungeheuer. Aus ihrem Leib wuchsen sechs Hundekörper mit grausigen Zähnen heraus. Sie verschlangen auch sechs Gefährten von Odysseus.

Charybdis war die Tochter von Poseidon und Gaia. Zeus warf sie ins Meer und verwandelte sie in ein Ungeheuer, denn sie hatte einige Rinder aus Herakles' Herde verzehrt. Sie sitzt auf einem Felsen, Scylla gegenüber, und beobachtet die dort entlang-

fahrenden Schiffe. Sie saugt täglich dreimal das Wasser ein und dreimal aus und damit ist sie eine große Gefahr für Seeleute.

128. TANTALOS

Tantalos war der Sohn von Zeus und einer Nymphe, berühmt wegen seines Reichtums, geliebt von den Göttern, und doch führte ein verwegenes Lebens. Als Strafe mußte er in der Unterwelt immer Hunger und Durst geplagt sein. Er sah vor sich Äste voller Früchten, aber als er zu essen versuchte, verschwanden sie.

129. THESEUS

Theseus war der hervorragendste Held von Attika. Er tötete den Minotaurus, und mit Hilfe des Fadens Ariadne entkam er aus dem Labyrinth.

130. DIE TITANEN

Die Titanen waren die Söhne von Uranos und Gaia. Sie verbündeten sich gegen ihren Vater, Ozeanos ausgenommen.

131. DAS HOLZPFERD VON TROJA

Die Bewohner von Troja schleppten das Holzpferd in ihre Stadt. In der Nacht kamen daran die bewaffneten Griechen hervor und nahmen die Stadt ein.

132. UNTERGANG VON TROJA

Troja war eine Stadt in Kleinasien, von ihrem Reichtum wurde sehr viel gesprochen. Die Griechen nahmen die Stadt nach zehnjährigem Krieg ein.

133. TYROS

Die Gründung von Tyros und frühzeitliche Geschichte.

134. VENUS

Venus, die Königin der Liebe verkörpert auch die Sünde. Sie wird von einer Nymphenschar begleitet.

III. Legenden und Erzählungen über Märtyrer

135. AMBROSIOUS, HL.: DER HEILIGE AMBROSIOUS TADELT DEN KAISER THEODOSIUS

In Thessaloniki wurde ein Kommandant ermordet, der Kaiser Theodosius ließ aus Rache siebentausend Menschen töten. Ambrosius verurteilte das Blutbad und exkommunizierte den Kaiser.

136. APOLLONIA/APALIN

Die heilige Frau Apalin wird bei Zahnschmerzen um Hilfe angerufen: Während ihrer Folterung schlag ein Häscher so stark in ihr Gesicht, daß alle ihre Zähne herausfielen.

137. DAS WUNDERTÄTIGE MARIENBILD

Das Marienbild ist Ursache verschiedenster Wunder.

138. DIE FRAU VON EDESSA

Nachdem der Kaiser Valens von der Tapferkeit der Frau von Edessa erfahren hatte, verzichtete er auf die Ermordung der Christen, die in die Kirche des heiligen Thomas geflüchtet waren.

139. DIE SCHLANGE UND DER HEILIGE PAULUS

Die Schlange beißt den heiligen Paulus nicht.

140. KONSTANTIN UND DIE VISION DES KREUZES

Konstantin der Große siegt im Zeichen des Kreuzes.

141. POLYCARPUS: DER HEILIGE POLYCARPUS AUF DEM SCHEITERHAUFEN

A) Auf dem Scheiterhaufen vermag das Feuer Polycarpus nichts anzuhaben. B) Polycarpus auf dem Scheiterhaufen. Polycarpus sieht im Traum voraus, daß er auf dem Scheiterhaufen den Martyrertod erleiden wird. C) Polycarpus verleugnete Gott auch auf dem Scheiterhaufen nicht, sondern bekundete seine Glaubenstreue.

142. FEUERTOD DES HIERONYMUS PRAGENSIS

Hieronymus bat das Feuer des Scheiterhaufens nicht hinter ihm, sondern vor ihm anzuzünden, denn er war glücklich, für Christus leiden zu können. Nach Poggio wurden seine Ausdauer und sein freundliches Wesen bewundert.

143. DER HEILIGE ANDREAS

Andreas begrüßt das für ihn vorbereitete Kreuz.

144. DER HEILIGE BLASIUS

Blasius lebte in einer Höhle in den Bergen. Von dort wurde er vor Agricolas Gericht gezerzt. Er verleugnete seinen Glauben nicht, so wurde er am Ende enthauptet.

145. DIE HEILIGE BARBARA

Die heilige Barbara wird von ihrem Vater gefoltert, weil sie die Anbetung der Götzen verweigert.

146. DER HEILIGE ZYPRIAN

Der heilige Zyprian war der Bischof von Karthago und Märtyrer. Er sah im Traum einen Richter mit Schreibgerät, das Urteil auf eine Tafel schreibend.

147. DER HEILIGE IN DER KIRCHE

Der heilige Gregorius von Neu-Caesarea geht in den Apollotempel und befiehlt dem Götzengott vorauszusagen.

148. DER HEILIGE FRANZISKUS

Der heilige Franziskus predigt den Vögeln.

149. DER HEILIGE GEORG UND DER DRACHE

Der heilige Georg siegt über den Drachen, befreit die Stadt und die Tochter des Königs, die dem Untier geopfert werden sollte.

150. DIE HEILIGE HELENA UND DAS KREUZ

Die heilige Helena findet auf dem Kalvarienberg das Kreuz Christi.

151. DER HEILIGE IGNATIUS

Der heilige Ignatius sagt auf dem Scheiterhaufen: „Ich bin die Getreide Gottes, die Bestien sollen mich mit ihren Zähnen zermahlen, damit aus mir reines Brot wird.“

152. DER MARTYRERTOD DES HEILIGEN IGNATIUS

Der heilige Ignatius wurde von zwei wilden Löwen erdrosselt, sein Leib blieb aber unberührt.

153. DIE MYTHISCHE EHE DER HEILIGEN KATHARINA

Die Bekehrung und die mythische Ehe der heiligen Katharina.

154. DIE HEILIGEN KOSMAS UND DAMIAN

Die in Arabien geborenen Zwillingbrüder erlernten ihre medizinische Kunst in Syrien. Man wollte sie zwingen, ihrem Glauben abzuschwören, waren jedoch durch Scheiterhaufen und Pfeile nicht umzubringen. Erst Säbelstiche setzten ihrem Leben ein Ende.

155. DER HEILIGE LAURENTIUS

Der heilige Laurentius wurde als Ketzer auf den Scheiterhaufen geworfen. Als das Feuer schon an seinem Körper zehrte, bat er auf die andere Seite gelegt zu werden, damit er auch dort Feuer fangen konnte. Angeblich sagte er zu seinen Folterern: „Schneidet und eßt!“

156. DIE HEILIGE LUCIA

Lucia heiratete trotz der Erlaubnis ihrer Mutter nicht. Ihr heidnischer Bräutigam zeigte sie an. Als Strafe wollte man sie in ein Bordell stecken. Ihr Leib wurde aber auf wunderliche Weise so schwer, daß man sie nicht bewegen konnte. Daraufhin wurde ihr ein Säbel durch die Kehle gestoßen, sie starb aber nur nach der Letzten Ölung.

157. DER HEILIGE MARTIN UND DER TEUFEL

Vor dem heiligen Martin erscheint der Teufel als Christus, gekleidet in königliche Gewänder.

158. DER HEILIGE MARTIN UND DER BETTLER

Vor dem heiligen Martin erschien ein Bettler. Der auf dem Pferd sitzende Heilige zeigte sich dem armen Mann gegenüber barmherzig. Er zerschnitt seinen Mantel und gab die Hälfte dem Frierenden. Später stellte sich heraus, daß der Bettler Jesus Christus war, der auf diese Weise die Barmherzigkeit des heiligen Martins auf die Probe stellte.

159. HEILIGER MICHAEL

Der Erzengel Michael kämpfte im Himmel mit dem Drachen.

160. HEILIGER NIKOLAUS

Der heilige Nikolaus rettet in Not geratene Seeleute. Als diese sich bedanken, antwortet er: „Nicht ich, sondern euer Glaube hat euch gerettet.“

161. HEILIGER PETRUS

Der heilige Petrus heilt erfolgreich durch Gebet.

162. DER HEILIGE SEBASTIAN

Der heilige Sebastian lebte am römischen Hof, und bekleidete die hohe Stellung eines Kommandanten der Leibwache. Als sich herausstellte, daß er Christ war, befahl der Kaiser seine Tötung. Er wurde an einem Baum gefesselt und Pfeilen getroffen. Sebastian starb aber wundersamerweise nicht. Eine Christin pflegte ihn und er wurde gesund. Alle Geschehene vergessend, meldete er sich wieder zum Dienst. Der Kaiser ließ nicht nur ihn, sondern auch seine Helferin töten.

163. LEIDEN UND TOD DES MÄRTYRERS TIBURTIUS

Tiburtius erlitt den Tod auf dem Scheiterhaufen. Während seiner Folterung mußte er auch auf glühenden Kohlen gehen, da sagte er, daß ihm die Folterung vorkäme, als ginge er auf Blumen.

164. FEUER: DER HEILIGE UND DAS FEUER

Der Heilige blieb unbeschädigt, als unter ihm der Scheiterhaufen angezündet wurde.

IV. Sagen und sagenhafte Erzählungen

A) Altertümliche historische Sagenstoffe

165. DER KÖNIG AGATHOKLES ISST AUS EINFACHEN TONGEFÄSSEN

Der König Agathokles vergaß nie, daß er Sohn eines Töpfers war. Noch als Herrscher aß er immer aus einfachen Tongefäßen.

166. DER SPRUCH DES ALEXANDER SEVERUS'

Der Palast des heidnischen Kaisers Alexander Severus trug folgende Inschrift: „Was du dir selbst nicht wünschst, tu nicht mit anderen!“

167. ANTIGONUS UND DER ZYNIKER

Der Zyniker bittet den König Antigonos um eine Drachme.

„Das ist aber wenig für einen König.“

„Gib mir dann ein Talent.“

„Das ist aber viel für einen Zyniker.“

168. ANTHISTENES UND PLATON

Anthistenes sagt Platon, es wäre besser, als Pferd geboren zu sein.

169. MUTTER: DIE MUTTER FRISST DAS EIGENE KIND

Bei der Belagerung von Jerusalem erwürgt eine Frau ihr Kind und frisst es auf. Die grausame Tat hat sie begangen, nachdem die Räuber ihre Nahrungsmittel weggeschleppt hatten.

170. APELLES UND DIE KRITIK DES SCHUSTERS

Ein Schuhmacher sagte einmal, ein Bild von Apelles anschauend, daß auf dem Schuh ein Loch weniger als nötig sei. Apelles verbesserte das Fehler. Als der auf seinen Erfolg stolze Schuster auch die Schenkel der Gestalt zu kritisieren begann, schrie der ärgerliche Mahler hinter dem Bild: „Hör auf, Schuster, bleib bei deinem Leisten!“

171. DER GOLDENE TISCH FÜR DEN WEISESTEN

Jemand findet einen goldenen Tisch. Die Weisen des Landes wurden beauftragt zu entscheiden, wem der Tisch gehören sollte. Die Weisen entscheiden, den Goldtisch in den Apollotempel zu bringen, denn Gott sei der vollkommenste.

172. ARTEMISIA UND DES MAUSOLUS GRAB

Die Königin Artemisia liebte seinen Gatten so mehr, daß sie zu seinem Andenken ein wunderbares Grabdenkmal errichten ließ und es Mausoleum nannte. Seinen Leichnam ließ sie verbrennen und die Asche täglich auf ihren Tisch stellen. Davon tat sie bißchen in ihr Getränk und trank es aus.

173. ATTILIUS REGULUS

Attilius Regulus wurde grausam gefoltert. Man schnitt ihm die Augenlider auf, stellte ihn dann in ein mit Nägeln beschlagene Faß und setzte ihn dem Sonnenlicht aus.

174. AUGUSTUS ALS SCHWEIN

Kaiser Augustus sprach, er möchte lieber ein Schwein von Herodes als dessen Sohn sein, denn die Juden töteten die Schweine nicht. Herodes hätte aber seinen eigenen Sohn töten lassen.

175. TRAUM, DASS DER STEINERNE LÖWE TÖTETE

Ein Mensch träumt, daß er vom Beißen eines steinernen Löwen sterben wird. Am nächsten Tag greift er mit der Hand ins Maul eines steinernen Löwen und wird von einem Skorpion tödlich gestochen.

176. BAJAZET IM KÄFIG

Tamerlan ließ den Kaiser Bajazet in einen Käfig sperren.

177. BELISAR

Belisar wurde auf Befehl des Kaisers Justinianus geblendet, sein Reichtum ihm genommen. Als Bettler mußte er auf den Straßen von Byzanz herumziehen. Die Leute warfen Geld in sein Gefäß.

178. WEIN HINTERLASSEN FÜR DEN FEIND

Krösus ließ, als er gegen die Massageten kämpfte, Getränke für den Feind zurück. Als seine Gegner trunken waren, kehrte er mit seinem Heer zurück und ließ sie niedermetzeln.

179. RASIERMESSER UND WETZSTEIN

Tarquinius schnitt den Wetzstein mit einem Rasiermesser durch.

180. CAESAR UND POMPEIUS

Caesar überquert den Fluß Rubikon. Ein Geist erscheint vor ihm. Caesar greift mit seiner Schar Pompeius an.

181. CINCINNATUS

Cincinnatus der Herrscher von Rom wurde, während er pflügte, an die Spitze der römischen Armee berufen, als dies wegen Kriegsgefahr erforderlich war.

182. CODRUS STIRBT FÜR DAS VATERLAND

Codrus ist König in Athen. Nach dem Delphischen Orakel können die Athener nur dann den Krieg gewinnen, wenn ihr König stirbt. Codrus, sich verkleidend, nimmt den Tod auf sich.

183. CORIOLANUS

Dem die Stadt angreifenden Herrscher geht seine eigene Mutter entgegen. Die Mutter überredet ihn, die Stadt und ihre Bewohner zu verschonen.

184. CORNELIA HÄLT IHRE KINDER FÜR DEN GRÖSSTEN SCHATZ

Cornelia, Mutter der Gracchen, wird befragt, was sie für den größten Schatz auf der Welt hält. Sie antwortet, daß ihre Kinder für sie den größten Schatz bedeuten.

185. CRATES THEBANUS

Der griechische Philosoph Crates Thebanus warf alle seine Schätze ins Meer.

186. CURTIUS OPFERT SICH FÜR ROM

Curtius sprang, auf seinem Pferd sitzend, in die tiefe Schlucht in der Nähe des römischen Forums. Der Held opferte sich auf. Das Volk dankte ihm durch Opfergaben. Der Curtius-See ist nach ihm benannt.

187. SCHWERT DES DAMOKLES

Der Herrscher überzeugt seinen Untertan, daß dessen Leben an einem Haar hängt. Sein Tisch ist voll mit allen irdischen Gütern, aber über seinem Kopf hängt ein scharfes Schwert an einem Haar.

188. BÜRGSCHAFT

Ein junger Mann wartet auf das Todesurteil. Sein Freund bürgt für ihn, damit er nach Hause gehen und von den Eltern und Verwandten Abschied nehmen kann. Der zum Tode Verurteilte kehrt in letzter Minute zurück, als der Bürge schon auf den Richtplatz geführt wird. Der Herrscher spricht den Verurteilten frei, weil er von der Liebe und Freundschaft gerührt ist. Er bittet beide, auch ihn als dritten in ihren Freundschaftsbund aufzunehmen.

189. BEERDIGUNG DES DEMETRIOS

Demetrios, der König der Griechen, bekam eine prunkvolle Beerdigung. Nach heidnischer Sitte wurde sein Leichnam verbrannt, die Asche in ein Gefäß geleert und mit einem Schiff aufs Meer gebracht. Sein Sohn ließ seine Asche in einen goldenen Kelch tun, darauf legte er eine goldene Krone. In Korinth empfing er die Gesandten der Städte in Trauerkleidung.

190. LOB VON DIOGENES UND DIONYSIOS

Diogenes ißt Kohl. Ein Knecht des Tyrannen Dionysios sagt dem Zyniker: „Würdest du tun, was mein Herr sagt, könntest du besseres essen als Kohl.“ Diogenes antwortet: „Würdest du auch Kohl essen, müßtest du nicht die Gnaden deines Herrn suchen.“

191. DIOGENES UND DAS GLAS DES KINDES

Diogenes wirft sein Glas weg, als er ein Kind aus den eigenen Händen trinken sieht.

192. ALEXANDER DER GROSSE UND DIOGENES

Diogenes sagt zum König: „Geh von mir und aus der Sonne!“ oder: „Nimm mir nicht das Sonnenlicht!“

193. TONNE DES DIOGENES

Der Philosoph Diogenes wohnte in einer Tonne. Als er wanderte, ließ er die Tonne vor sich herrollen.

194. DIOGENES UND DIE LATERNE

Der griechische Philosoph Diogenes ging einmal bei vollem Tageslicht mit einer Laterne in der Hand auf dem Platz umher. Als man ihn befragte, was er da mache, und er suche, antwortete er: „Homines quaero, ich suche Menschen.“

195. DAS TRAUERIGE SCHICKSAL DES KÖNIGS DIONYSIOS

Der König Dyonisios wurde verbannt, danach wurde er Schulmeister.

196. ERINNERUNG AN DEN TOD

Philipp, König von Mazedonien, wurde von seinem Knecht an den Tod erinnert. Der Knecht sagt täglich seinem Herrn: „Erinnere dich, daß du ein Mensch bist“.

197. PHILOSOPHEN BEI DER BAHRE ALEXANDERS DES GROSSEN

Die Weisen äussern an der Bahre Alexanders des Grossen Verschiedenes. Alle stellen aber fest, daß alle Macht und die Schätze Alexanders nach seinem Tode verschwunden sind.

198. DIAMANT IN DER ARCHE NOAHS

In der Arche Noahs wurde im Finstern mit einem Diamanten geleuchtet.

199. HERZ DES MÖRDERS

Hispanus verhört einige des Mordes verdächtige Leute. Das Herz des Mörders schlägt heftig.

200. HARPAGOS

Astyages tischt seinem Untertan Harpagos den eigenen Sohn als Gericht auf. Harpagos ißt, ohne zu wissen, wen oder was er ißt.

201. HEROSTRATOS ZÜNDETE DEN TEMPEL AN

Herostratos zündet den Dianatempel in Ephesus an. Mit dieser Tat will er berühmt werden.

202. HIERO UND SIMONIDES

Der König fragt den Weisen, ob er sagen kann, wer der Gott ist? Der Weise bittet zuerst um einen Tag, dann um zwei, drei und danach um endlos viele Tage für eine Antwort. Endlich erklärt der Philosoph dem König: Je länger er nachdenke, desto schwerer scheine ihm die Frage zu sein.

203. HORATIANER UND CURIATIER

Die Geschichte der Horatianer and Curiatier in der Zeit von Romulus.

204. HORMISDAS ÄUSSERUNG

Der persische König Hormisdas sagt dem Kaiser Konstantin: Auch in Rom müssen die Menschen sterben.

205. KNABEN WERDEN DER SONNE GEOPFERT

Das Opfer der Karthager bestand daraus, zu Ehren Saturns Knaben zu opfern. Damit wollten sie Gottes Zorn stillen und die übernatürlichen Mächte besänftigen.

206. INZEST

Ein Bruder verübt Inzest mit seiner Schwester. Die Geschichte knüpft sich an Kambyzes.

207. ERKENNE DICH SELBST!

Auf der Fassade des Apollotempels in Delphi stand zu lesen („Erkenne dich selbst!“).

208. MORD AN JULIUS CAESAR

Julius Caesar ging trotz ungünstiger Zeichen in den Senat. Die Verschwörer griffen ihn an und ermordeten ihn Messerstiche.

209. EINE ÄUSSERUNG VON JULIUS CAESAR

Julius Caesar sagte angeblich voller Hochmut nach dem Sieg von Zela: „Veni, vidi, vici“ (Ich kam, sah und siegte).

210. KAMBYSES

Der Herrscher Kambyzes läßt den trügerischen Richter abhäuten, mit der Haut den Richterstuhl überziehen.

211. KLEOPATRAS PERLENMAHLZEIT

Die hochmütige Königin Kleopatra ließ bei ihrem Mahl Perlen oder Edelsteine in Essig schleudern und verzehrte dann ihr Mahl.

212. SCHÄDEL DER VESTORBENEN ADLIGEN UND LEIBEIGENEN SIND GLEICH

Diogenes und Menippus begibt sich in das Knochenhaus und vergleicht die Schädel der Gerippe. Er sieht überhaupt keinen Unterschied zwischen Adligen und Leibeigenen.

213. KRÖSUS UND SOLON

Der weise Solon sagt dem hochmütigen Herrscher Krösus: Niemand kann vor seinem Tode glücklich sein.

214. KYROS UND TYGRANES

Der erobernde Herrscher verschont den besiegten armenischen König und seine Frau, darüber hinaus beläßt er ihm das Land.

215. TOCHTER SÄUGT VATER ODER MUTTER (Caritas Romana)

Ein zum Hungertod Verurteilter (auch Frau) wird streng bewacht, und es wird aufgepaßt, daß er von niemandem Nahrung erhält. Nur der Tochter wird erlaubt, ihn täg-

lich zu besuchen. Die Wache überprüft sie, und sie wird mit leeren Händen und nach Durchsuchung zu ihrem Vater gelassen. Es vergeht eine lange Zeit, der Verurteilte zeigt keine Zeichen von Erschöpfung. Einmal beobachten die Wächter die Tochter und sahen mit Erstaunen, daß sie, die eben in dieser Zeit ein Kind bekam, ihren Vater säugt. Von dieser Fürsorge ergriffen, begnadigen die Richter den Mann.

216. LUKRETIA

Frau Lukretia wurde von Sextus Tarquinius, Sohn des Tarquinius Superbus vergewaltigt. Lukretia kann diese Erniedrigung nicht ertragen und begeht Selbstmord.

217. MACHETES

Machetes wendet sich noch einmal an König Philipp, denn der Herrscher hatte während der Verhandlung geschlafen.

218. DAS VERDERBEN DES KAISERS MAURITIUS

Phokas greift seinen Herrn an und tötet den Kaiser Mauritius.

219. MITHRIDATES

Mithridates tötete seine Mutter, seinen Bruder und seine sechs Kinder im Wahn.

220. ALEXANDER DER GROSSE IM PARADIES

Die Reise des Welteroberers im Paradies und die Steinallegorie.

221. ALEXANDER DER GROSSE UND DIE AMAZONEN

Alexander der Große erobert den Berg der Götter und der Amazonen.

222. DAS WUNDERBARE GLAS ALEXANDERS DES GROSSEN

Alexander der Große verschaffte sich das wunderbare Glas Nestors, das gewaltig war, und trank daraus.

223. DER HOHEPRIESTER VERBEUGT SICH VOR

ALEXANDER DEM GROSSEN

Alexander der Große erfährt große Verehrung: Der Hochpriester von Jerusalem verbeugt sich vor ihm.

224. ALEXANDER DER GROSSE UND DER GORDISCHE KNOTEN

Alexander der Große durchtrennt den Knoten von Gordion mit einem Schwerthieb.

225. ALEXANDER DER GROSSE UND DIE UNSTERBLICHKEIT

Die Philosophen bitten Alexander den Großen um Unsterblichkeit.

226. ALEXANDER DER GROSSE UND DER

HOHEPRIESTER VON JERUSALEM

Alexander der Große kleidet sich in prunkvolle Gewänder, und auf diese Weise ehrt den Hohepriester von Jerusalem.

227. ALEXANDER DER GROSSE UND ARISTOTELES

Alexander der Grosse schätzt seinen Lehrer Aristoteles.

228. ALEXANDER DER GROSSE UND BUKEPHALUS

Alexander der Große zähmt ein wildes Pferd, das nur seinen Herrn auf dem Rücken sitzen läßt.

229. ALEXANDER DER GROSSE UND DIOGENES

Diogenes wies die Aufforderung, am Hof Alexanders zu bleiben, zurück. Folge der Weise dem Herrscher, dann höre er auf, sich selbst zu folgen. „Wäre ich nicht Alexander, wollte ich Diogenes sein“ — sagt der Eroberer und Herrscher.

230. ALEXANDER DER GROSSE UND KALLISTHENES

Alexander der Große ließ Kallisthenes verstümmeln und eingesperrt in einem Käfig in der Stadt umhertragen. Lysimachos ließ er bestrafen, nachdem jener seinen Freund aus Mitleid getötet hatte.

231. ALEXANDER DER GROSSE UND KLEITHOS

Alexander der Große tötet im Zustand der Trunkenheit seinen Freund Kleithos.

232. ALEXANDER DER GROSSE UND DER RÄUBER

Der gefangengenommene Seeräuber sagt Alexander dem Großen, der Herrscher sein ein größerer Räuber als er. „Man nennt mich einen Piraten, weil ich nur ein Schiff habe, hätte ich aber eine Flotte, würde ich Eroberer genannt werden.“

233. ALEXANDER DER GROSSE UND DIE BEWOHNER VON THEBEN

Alexander der Große erlaubt allen, in ihre Heimat zurückzukehren, ausgenommen die Bewohner von Theben.

234. DIE SCHLIMME NATUR ALEXANDERS DES GROSSEN

Alexander der Große kann eine jugendliche Untugend, die Unersättlichkeit nicht überwinden. Er will immer neue Welten erobern.

235. ALEXANDER DER GROSSE UND SEINE ALTEN SOLDATEN

Alexander der Große entließ seine alten Soldaten nicht aus der Armee.

236. ALEXANDER DER GROSSE EROBERT DIE FELSEN VON MARGIANA

Arimases verspottet Alexander den Großen, ob er fliegen könne, Alexander der Große erobert die Felsen von Margiana.

237. ALEXANDER DER GROSSE TRINKT KEIN WASSER

Alexander der Große war durstig, trank aber kein Wasser. Lieber wollte er mit seinen Soldaten zusammen dürsten.

238. DIE BESCHULDIGUNG DES ARZTES VON ALEXANDER DEM GROSSEN

Parmenius beschuldigt den Arzt Philipp wegen der Ermordung Alexanders des Großen.

239. DIE VERWUNDUNG ALEXANDERS DES GROSSEN

Als Alexander der Große verwundet wurde, sagt er, daß er ein Mensch und kein Sohn Jupiters sei.

240. DIE HIRSCHGEWEIFEN ALEXANDERS DES GROSSEN

Alexander der Große trifft Hirsche bei einer Jagd. Die Aufschrift auf ihren Geweihen zeugt davon, daß die Tiere mehrere tausend Jahre alt sind.

241. DER VERLORENE TAG

Einmal fiel dem Kaiser Titus Vespasian während des Mittagessens ein, daß er im Laufe des Tages noch nichts Gutes getan hat, und er schrie auf: „Ich habe einen Tag verloren!“

242. NERO ZÜNDETE ROM AN

Der Kaiser Nero ließ die Stadt Rom anzünden, um sich den Untergang von Troja vorstellen zu können. Wegen der Tat mußte er Selbstmord verüben.

243. NEROS TOD

Nero hat nach der Anzündung Roms Selbstmord begangen.

244. DAS BEISPIEL NEROS

- a) Nero ließ seine Mutter und seinen Lehrer Seneca ermorden.
- b) Der Kaiser Nero ließ Christen ermorden.
- c) Der Kaiser wurde von einem Erdbeben erschreckt.

245. PAUSANIAS UND DER ARZT

Der Weise Pausanias sagt seinem Arzt, er sei deshalb noch gesund, weil er ihn nie konsultiert.

246. PHALARIS UND DER EHERNE OCHSE

Der König Phalaris gab dem Kupfergießer Perillus den Befehl, einen kupfernen Ochsen zu gießen. Der kupferne Ochse hatte eine Tür, um den zum Tode Verurteilten hineinklettern zu lassen. Der grausame König ließ zuerst den Meister hineinklettern.

247. PHOCION UND DAS GESCHENK

Phocion weist das Geschenk des Königs Philipp zurück. Der Herrscher wollte dem Weisen Gold schenken.

248. PHOCION UND DIE SCHUHE

Phocion zog Schuhe nur bei Kälte an.

249. PORTIA

Portia erfährt den Tod seines Gemahls Brutus. Sie will Selbstmord begehen.

250. DAS MAHL DES PYTHIUS

Pythius aß ausschließlich aus goldenen Gefäßen.

251. SALADINS SCHLEIER

Der ägyptische König Saladin ordnet an, nach seinem Tod einen Schleier überall in seinem Reich zu tragen.

252. AUGES DES RICHTERS

Der Richter wird auf einem Gemälde in Theben so vorgestellt, daß die Augen verbunden und seine Hände abgeschnitten waren.

253. DIE ASCHE VON SOLON

Der Weise Solon bat seine Verwandten, seine Asche zu zerstreuen.

254. SOKRATES ÜBER DIE EHE

Die Äußerung des weisen Sokrates über die Ehe.

255. DIE GEDULD VON SOKRATES

Sokrates erhält von einem dummen Jungen einen Schlag ins Gesicht, er tut nichts dagegen.

256. SOKRATES UND DAS GOLD

Sokrates wirft das Gold ins Meer.

257. SOKRATES UND XANTHIPPE

Der Weise Sokrates sagt: Man soll zu Hause geduldig sein, so kann man das öffentliche Unglück leichter ertragen.

258. THALES FÄLLT IN DIE GRUBE

Der Philosoph Thales schaut immer nach oben, er sieht die Sterne. Inzwischen bemerkt er aber nicht die Grube und fällt hinein.

259. TIBERIUS' TRAUM ÜBER SEINEN TOD

Kaiser Tiberius bemerkt manche Omina vor seinem Tod und erfährt, daß sein Leben zu Ende geht.

260. HERRSCHER: DER HERRSCHER VERLANGT VON DEM PHILOSOPHEN DIE AUFERSTEHUNG DER TOTEN

Ein Herrscher verlangt von dem Philosophen, seine Frau oder seinen Untertan auferstehen zu lassen. Die Gegenbedingung des weisen Mannes: der Herrscher muß drei dreißigjährige Menschen finden, die von keinem Unfall getroffen wurden. Er soll ihre Namen auf einen Zettel schreiben und ihn auf den Leib der Königin oder des Untertans legen.

261. VITELLIUS

Vitellius aß enorm viel.

262. ZOPYROS LÄSST DIE NASE UND DIE OHREN ABSCHNEIDEN

Zopyros, der Hauptmann von Dareios, läßt sich Nase und Ohren abschneiden. So wurde er von den Soldaten des Feindes bei der Erkundung nicht erkannt. Nach dieser Tat gelingt es den Persern, Babylon mit List zu erobern.

263. XERXES UND DIE KÜRZE DES LEBENS

Xerxes sieht sein mächtiges Heer an und denkt daran, wo seine Soldaten in einigen hundert Jahren sein werden. Der Herrscher beginnt zu weinen.

264. DAS HEER DES XERXES

Ein Philosoph sagt zum Herrscher Xerxes, daß sein Heer im eigenen Blut zugrunde gehen wird.

B) Teufelserzählungen

265. ANTICHRIST I.

a) Der Antichrist wurde von einer armen babylonischen Frau geboren, als Achttägiger disputierte er mit den Weisen. Die Prediger und Kanzelredner identifizierten ihn manchmal mit dem Satan, manchmal sprachen sie über das Land des Antichristus, manchmal erwähnten sie den Antichristus ohne die an ihn anknüpfenden Geschichten.

b) ANTICHRIST II.

Der Antichrist wird kommen und ahmt die Taten des Erlösers nach. Das bedeutet das Ende der Welt.

266. DER PAPST ALS ANTICHRIST

Der römische Papst ist der Antichrist, er beirrt die religiösen Leute.

267. FLUCH DER MUTTER

Eine Mutter wünscht in ihrem Zorn einen Teufel im Leibe ihrer Tochter. Ihr Fluch erfüllt sich.

268. GOLDDIESEN IN DIE KEHLE

Der Teufel gießt Gold in die Kehle eines habgierigen Menschen.

269. FREMDE SPRACHEN

Der Teufel ermöglicht es, in fremden Sprachen zu sprechen.

270. TEUFELSPAKT VON FAUST

Doktor Faustus schließt einen Vertrag mit dem Teufel. Der Teufel schleppt ihn weg.

271. VERFLUCHEN DES SOHNES

Ein Sohn wurde von seiner eigenen Mutter verflucht. Deshalb ertrinkt er sich/der Teufel schleppt ihn weg, oder er stirbt infolge einer schweren Krankheit.

272. BÖSE GEISTER ALS FLAMMEN

Die bösen Geister verfolgen die Sünder mit Brandfackeln.

273. SCHLANGEN IN DER GRUFT

Ein Adliger bemerkt einen Frosch auf dem Schmuck der Königin Isabella in der Gruft.

274. STEINREGEN

Der böse Herrscher wird durch Steinregen vernichtet.

275. DER TEUFEL UND DIE BEICHTE

Der Teufel wartet beim Bett des Sterbenden auf die Beichte.

276. DER TEUFEL UND DIE HAND

Der Teufel verbrennt jemandem die Hände.

277. DER TEUFEL UND DAS MÄDCHEN

Der Teufel ergreift das Mädchen, später verläßt er es in Gestalt eines Fliegenschwarmes.

278. DER TEUFEL UND DER GEISTLICHE

Der Teufel reißt den Geistlichen in Gestalt eines schwarzen Mannes von der Kanzel fort.

279. DER TEUFEL IN GESTALT EINES TOTEN

Der Teufel erscheint in Totengestalt.

280. DER TEUFEL REISST DEN LEICHNAM EINES TOTEN FORT

Der Teufel reißt den Leichnam eines toten Mannes fort, er schleppt ihn mit sich, er schlägt ihn an den Steinen, er bringt ihn in die Wüste.

281. TEUFELSLACHEN

In Goslar floß einmal Blut aus einer sächsischen Kirche, als die Bischöfe und die Äbte sich prügeln. Das geschah zur Zeit der Regierung des Kaisers Konrad, zu Pfingsten.

282. TEUFELSTÖCHTER

Der Teufel hat neun oder zehn Töchter.

283. TEUFELSAUFZUG

Der Todkranke sieht eine Teufelsschar an seinem Sterbebett.

284. DIE TEUFEL RAUBEN EIN KIND

Die Teufel rauben das fluchende Kind.

285. TEUFELSJAGEN

Der Teufel wird mit Weihwasser weggetrieben.

286. PAPST UND TEUFEL

Papst Sylvester II. fragt den Teufel, wie lange er herrschen wird. Die Antwort des Teufels: Bis er keine Messe in Jerusalem mehr hält. Und wirklich stirbt der Papst nach einer Messe, die er in einer römischen Kirche namens Jerusalem hält.

287. RATBOD

Es besteht die Macht des Teufels über Ratbod. Dieser friesische Prinz will kein Christ werden, damit er im Jenseits mit seinen Ahnen zusammenbleiben kann.

288. DER EREMIT

Der Eremit tötet seinen eigenen Vater.

289. DAS SCHICKSAL DES FRANZISKUS SPIERA

Franz Spira (oder Franziskus Spiera) starb als Gegner der Reformation.

290. KÖHLERGLAUBE

Der Köhler trifft den Teufel. Der Teufel fragt ihn, was er glaubt. „Ich glaube wie die Kirche.“ — „Und was glaubt die Kirche?“ — fragt ihn der Teufel. — „Dasselbe, was ich glaube“ — sagt der Köhler. Der hilflose Teufel sucht das Weite.

291. TEUFELSDIENST

Ein Mann tritt in Teufelsdienst, um eine reiche Frau heiraten zu können. Später dient er dem Teufel, um seine Frau loswerden zu können.

292. DER ZAUBERER GIBT EINER TOTEN FRAU ZU ESSEN

Ein Zauberer gibt einer toten Frau zu essen, dann bewegt er sie zum Harfenspielen. Das Blendwerk wird vom anderen Schwarzkünstler entlarvt.

C) Christliche Sagen

293. SCHULDSCHHEIN

Der Geist von Evagrius erscheint vor dem Bischof und gibt den Schuldschein zurück. Der Geist sagt dem Bischof: „Es wurde mir hundertfache Belohnung zuteil.“

294. ALEXIUS UND DER BLITZ

Alexius, der Freund Luthers, wird vom Blitz getroffen. Daher tritt Luther in Kloster ein.

295. ALPHONSUS

Der König Alphonsus erfreut sich an Büchern.

296. ENGEL: SERAPHIMS ENGEL SAGT DREIMAL DAS WORT „HEILIG“

Der Engel Seraphim sagt dreimal das Wort „Heilig“, um die Heilige Dreifaltigkeit auszudrücken.

297. ANTONIUS CODRUS

Der Gelehrte Antonius Codrus vergißt die Lampe zu löschen, so wird sein Haus abgebrannt. Darum kam es zum Bruch zwischen Gott und ihm.

298. BOGENHAGIUS

Johannes Bogenhagius hält Luther zuerst für einen Ketzer, später aber macht er dessen Arbeit mit Anerkennung anderen bekannt.

299. DREI SONNEN

Bei Christi Geburt erschienen drei Sonnen am Himmel.

300. PAULINA IM TEMPEL

Ein junger Mann begehrt eine hübsche verheiratete Frau und bittet einen ägyptischen Priester um Hilfe, um sie treffen zu können. Der Priester überredet die Frau, in den Tempel zu gehen, und sie ist im Dunkel mit dem jungen Mann zusammen. Später erzählt der junge Mann sein Erlebnis weiter, so gelangt die Nachricht zu deren Ehemann. Die ägyptischen Priester müssen aus der Stadt fliehen.

301. TOTENKOPF WILL BEICHTEN

Ein Totenkopf erscheint irgendwo und wartet auf Beichte oder Bekreuzigung.

302. KETZERSCHULE

Der Pfarrer verleitet die Gemeinde in die Schule der Ketzer.

303. SPIELERISCHER DIEBSTAHL

Die Kinder spielen Stehlen. Augustinus urteilt über sie und ihr Spiel: „Kindliche Schuldlosigkeit“.

304. GLOCKENTAUF

Die Glocken müssen geweiht werden, sonst werden die ungeweihten Glocken vom Teufel weggeschleppt.

305. DREI SEITEN IM BUCH

Im Buch des Eremiten sind drei Seiten. Die rote Seite weist auf das Blut Christi hin. Die dort namentlich erwähnt sind, kommen in den Himmel. Auf der weißen Seite stehen die Namen der Sünder zu lesen.

306. GLAUBE VERSETZT BERGE

Der Sultan fordert die Christen auf zu beten, vielleicht wird sich der Berg dann bewegen.

307. ENTFERNUNG VON LEICHNAMEN

In der Kirche begrabene Menschen werden nach einigen Tagen insgeheim zum Friedhof getragen. Die Angehörigen des in der Kirche begrabenen Toten bezahlten viel, um ihn dort begraben zu dürfen. Die Kirche nahm gewaltige Summen an, ließ später jedoch den Leichnam nach einiger Zeit daraus entfernen.

308. GOTTES NAME AUF ZETTEL

Der Name des Erlösers oder eines heiligen Mannes bringt Glück.

309. JEDER HAT SEIN EIGENES KREUZ

Im Traum einer Witwe erscheinen sehr viele Kreuze. Sie sieht im Traum vor oder neben jedermanns Haus Kreuze stehen. Als sie erwacht, wird ihr klar, daß ein jeder sein eigenes Kreuz hat.

310. KERINTHOS

Der Apostel Johannes kehrte einmal in ein Badehaus ein um zu baden. Als er aber erfuhr, daß Kerinthos auch drinnen sei, verließ er schnell die Stelle und entfloh, denn er konnte es nicht ertragen, mit ihm unter demselben Dach zu sein. Er empfahl auch seinen Begleitern, dasselbe zu tun. „Fliehen wir, das Bad kann einstürzen, weil Kerinthos, Gegner der Wahrheit drinnen ist!“ — sagte Johannes der Apostel.

311. SCHATZ UNTER DEM KREUZ

Der Kaiser Tiberius war freigebig und wurde deshalb belohnt. Er fand viele Schätze in der Erde, unter einem Stein mit einem Kreuz bezeichnet.

312. MITSCHLEPPEN DES SARGES

Ein Herrscher läßt seinen Sarg immer mit sich tragen um zu zeigen, daß er zum Tode bereit ist.

313. SEELENFAHRT

Die Seele fliegt zu Gott im Himmel.

314. SEELENAUGEN

Ein Pfarrer sagt einem Menschen, daß alle Fliegen Augen haben, aber nur der Mensch hat Augen in seiner Seele.

315. LUTHER UND DER SCHWAN

Johannes Hus sagte die Erscheinung eines Schwanen in hundert Jahren 1416 in Konstanz auf dem Scheiterhaufen voraus. So wird Luther häufig auf Bildern mit einem Schwan dargestellt.

316. LUTHERS ÄUSSERUNG

Angeblich sagte Luther: „Hier stehe ich, ich kann nicht anders tun.“

317. MANICHEER

Irrtümer der Manicheer.

318. ARBEIT AM SONNTAG

Ein Landwirt mahlt mit seinen Dienstboten Weizen am Sonntag. Sein Mehl entzündet sich und verbrennt.

319. BIENENANGRIFF

Bienen (Wespen, Mücken usw.) vertreiben den Feind.

320. MOHAMMED'S TAUBE PICKT WEIZENKORN

Mohammed gewöhnte eine Taube daran, auf seine Schulter zu fliegen. Er tat sich Körner in die Ohren, und darum flog die Taube auf seine Schulter. Der Prophet sagte zum Volk, der Heilige Geist habe ihn aufgesucht.

321. DIE PFEILE FALLEN ZURÜCK

Die Pfeile fallen wegen des Windes auf jenen zurück, die sie abgeschossen haben.

322. SEHR ALTE LEUTE

Ein Herrscher findet ein Haus im Wald. Dort trifft er einen alten Menschen, dessen Vater und Großvater noch lebt. Sie essen nur Käse, Milch, Brot und Salz.

323. PAPHNUTIUS

Paphnutius bekehrt die auf den schlechten Weg geratene Frau namens Thais.

324. ABSAGE DES PAPSTES

Der Papst Coelestin V. legte sein Amt nieder, um aus einem einfachen Mönch Papst sein zu können. Ein goldenes Blatt vom Himmel hat den Papst darauf angespornt.

325. PAPSTWAHL

Als der Papst gewählt wurde, sagte man in seiner Anwesenheit folgendes: „Sic transit gloria mundi.“ (So vergeht der Ruhm der Welt.)

326. DER HIRT, DER FROSCH UND DIE KARDINÄLE

Der Hirte sagt den Kardinälen, er möchte nicht so häßlich wie eine Kröte sein.

327. AUGUSTINUS UND DAS KNÄBLEIN

Am Ufer des Meeres sitzt ein kleiner Knabe und schöpft das Wasser mit einem Löffel. Augustinus fragt ihn, was er macht.

„Ich schöpfe das Wasser mit einem Löffel“ — ist die Antwort.

„Ist es nicht ziellos?“ — fragt der Heilige das Kind.

„Warum? Die Definition der Heiligen Dreifaltigkeit ist nicht dieselbe?“ — lautet die Antwort.

328. FLIEGEN SOLLEN NICHT VERTRIEBEN WERDEN

Ein Mann wird zur Strafe nackt angebunden, damit ihn die Mücken besser stechen können. Jemand geht zu ihm und versucht, die Mücken zu vertreiben. Der Bestrafte bittet ihn, das nicht zu tun, weil statt der gesättigten Mücken hungrige Mücken (Bremen) kommen, und sein Blut mehr saugen würden.

329. DER KOMET PROPHEZEIT KRIEG

Beim Untergang von Jerusalem erscheinen wunderbare Zeichen am Himmel.

330. DIE BLINDE FRAU

Die blinde Frau glaubt, ihr Haus sei finster. Sie denkt überhaupt nicht daran, daß ihre Augen fehlerhaft sein könnten.

331. BLINDE FALLEN IN DIE GRUBE

Ein Blinder führt einen anderen Blinden. Beide fallen in die Grube.

332. DIE HÖCHSTE TUGEND IST DIE GEDULD

Der Philosoph sagt auf seinem Sterbebett, daß die Geduld im Leben die größte Tugend sei.

*D) Profane historische Sagen***333. LOHN DES ERNTEARBEITERS**

In vergangenen Zeiten gingen die Arbeiter auch sonntags auf die Wiese, um mit Sicheln zu ernten. Als ein Erntearbeiter die Glocken hörte, ließ er die Arbeit bleiben und ging in die Kirche, um das Predigt zu hören. Später fand er als Belohnung ein Geldstück aus Gold, und dafür bekam er auf dem Markt 50 Dukaten.

334. STREIT IM EHELEBEN

Wenn irgendwo in der Ehe gestritten wird, bemerkt man, daß jeder selbst weiß, wo ihn der Schuh drückt.

335. VERSTEINERUNG EINES SÄUGLINGS

Der Säugling versteinerte im Mutterleib infolge elterlicher Sünden.

336. DER SCHATZ VON DARIUS IN SIEBENBÜRGEN

Der Schatz des Königs Darius ist in Siebenbürgen vergraben. Dort wird enorm viel Gold versteckt.

337. DER NAME DER STADT DÉZS

Der Name der Stadt Dés (oder Dézs) stammt aus dem Lateinischen: Deus (Gott).

338. DRACULA

Dracula ließ dem türkischen Botschafter (den Botschaftern) den Turban auf den Kopf nageln.

339. MÄUSETURM IN BINGEN

Der Bischof Hatto von Bingen ist ein gnadenloser und böser Mensch. Er quält die Armen. Er nimmt Steuern ohne Erbarmen von ihnen, obwohl seine Scheunen voller Weizen sind. Als Gottesstrafe beginnen zahllose Mäuse und Ratten den Bischof zu verfolgen, der in den Turm von Bingen flieht. Die Tiere folgen ihm auch dorthin und nagten den bösen Hohepriester auf.

340. BRANDFEUER AM MASKENBALL

Auf einem Hofball des französischen Königs Karl IV. geschah ein Unglück. Während des Ehetanzes starben fünf maskierte Gäste infolge eines Brandfeuers.

341. BAUOPFER

Ein Gebäude ist nur so dauerhaft aufzubauen, wenn jemand aufgeopfert wird. Während der Bauzeit muß jemand eingemauert werden. In den meisten Fassungen muß der Baumeister selbst die eigene Frau im Interesse des erfolgreichen Bauens opfern.

342. GLÜCKLICHE JAHRE

Ein Mensch sagt, daß er in seinem ganzen Leben nur sieben Jahre gelebt hat. Nur diese Zeit war glücklich in seinem Leben.

343. DAS GETRÄNK

Ein gutes Getränk soll in einem einfachen Gefäß gehalten werden.

344. KÄSTCHENWAHL

Der König Salomon Sigismund läßt zwei Kisten machen. In die eine ließ er Zinn, in die andere Gold tun. Der Knecht wählt die Kiste mit Zinn.

345. DER TREUBRÜCHIGE KÖNIG LADISLAUS

Der Gott der Christen hilft dem türkischen Sultan wegen des Treuebruchs des ungarischen Königs Ladislaus.

346. VERMEIDEN DER VERBEUGUNG

Ein Mann vermeidet die Verbeugung vor dem König dadurch, daß er den eigenen zu Boden gefallenen Ring aufhebt.

347. DER VERGESSENE NAME

Ein Gelehrter beherrschte zahlreiche Sprachen. In seinem Alter konnte er sich jedoch nicht mehr an den eigenen Namen erinnern.

348. PRIMISLAUS

Primislaus wird der König Böhmens.

349. GRABSCHÄNDUNG

Der König Darius läßt das Grab der Königin Semiramis öffnen.

350. SCHICKSAL BEI DEN TÜRKEN

Ein Adliger muß in türkischer Gefangenschaft den Acker bearbeiten. Der dort herumreisende böhmische Gesandte hört seinen Osterngesang.

351. SPIRIDON IN DER FASTENZEIT

Spiridon, der Bischof von Zypern, bekam in der Fastenzeit einen fremden Gast, dem gegenüber er sich sehr ehrerbietig benahm. Er befahl seiner Tochter, seine Füße zu waschen und für ihn Essen zu bringen. Es war aber nur ein gesalzenes Schweinefleisch im Hause. Der Bischof bot dem Gast Schweinefleisch an. Der Gast erinnerte den Bischof an das Fasten. „Dein Reinen ist alles rein“, antwortete der Bischof.

352. DIE ZELTE DES TAMERLAN

Tamerlan ließ vor der belagerten Stadt zuerst weiße Zelte aufstellen, das bedeutete einen Friedensantrag. Danach bedeuteten rote Zelte ein Blutbad. Am dritten Tag bedeuteten schwarze Zelte die kommende Zerstörung.

353. DIE VISION DES THEODERICH

Theoderich, der gotische König erschreckt vor einem Fischkopf, der ihm serviert wurde. Er glaubt, den Kopf eines getöteten Menschen zu sehen.

354. DER EISERNE HEINRICH

Der eiserne Heinrich bezähmt den wilden Löwen, er ergreift die Bestie mit Händen und trägt sie dorthin zurück, woher sie gekommen ist.

355. WEIBER VON WEINSBERG

Die Weiber von Weinsberg retten ihre Gatten aus der belagerten Burg (Stadt).

356. WILLIGIS

Willigis, Sohn des einfachen Radmachers, wurde Bischof der Stadt Mainz. Er vergaß aber nie seine einfache Herkunft und den Beruf seines Vaters. In seinem Zimmer hingen zwei Räder mit der folgender Aufschrift: „Erinnere dich, was du bist, und was du gewesen bist!“

E) Glaubenssagen

357. GOLDVERWANDLUNG

Das Gold verwandelt sich in Mist.

358. VERDERBEN HEXEN-HEBAMME

Die Hexen-Hebamme bringt aus Rache über die Gebärende.

359. REGENZAUBER

Die Hexen kochen ein Kind, um Gewitter hervorrufen zu können.

360. SÄUGLING IM GRAB

Das Säugling ist aus dem Leib der toten Mutter geboren. Das Weinen des Säuglings läßt sich aus dem Grab hören.

361. GENIUS: DER BÖSE GEIST ERSCHEINT

Ein böser Geist erscheint vor Brutus, als dieser von Augustus verfolgt wurde. Er sagt ihm, bei Philippi werden sie sich treffen.

362. DER ZURÜCKKEHRENDE GEIST

Totengeist kehrt nach einer Weile zurück.

363. INCUBUS

In der römischen Mythologie eine als Faunus-Faun bezeichnete in Tiergestalt vorgestellte Gottheit. Der Incubus läßt sich mit dem Alp (ung. lidérc) des Volksglaubens in Parallele setzen, denn der Incubus („der sich darauf legt“) verursachte Alpdruck.

364. SCHATZ: SCHÄTZE IM TRAUM GESEHEN

Der Zigeuner träumt von viel Gold. Als er erwacht, stellt als bittere Wahrheit heraus, daß seine Hände leer sind.

365. HUNDSKÖPFIGER

Der Vater arbeitete auch feiertags. Seine Strafe ist, daß er einen hundköpfigen Sohn hat.

V. Fabel und Märchen als Exempel

366. ANDROKLUS UND DER LÖWE

Androklos zieht aus der Pfote des Löwen den Dorn heraus. Als er später zur Strafe in eine Löwengrube geworfen wurde, erkennt ihn der Löwe and zerfleischt ihn nicht, sondern leckt ihm die Hände. Die Richter erklären danach Androklos für unschuldig.

367. ASINUS VULGI

Der Sohn des Müllers und der Esel. Sie wollen sich jedem gefällig zeigen, und deswegen wurden sie ausgelacht.

368. BAUER WIRD KÖNIG FÜR EINEN TAG

Ein betrunkenener Mann wurde in das Haus des Herrschers gebracht und dort mit allen guten Dingen versehen. Später glaubt er, im Himmel gewesen zu sein.

369. UHR GESCHLAGEN

Man glaubt von der tickenden Uhr, sie sei ein Tier, und schlägt sie tot.

370. FRIEDENSFABEL

Der Fuchs (oder der Schakal) lädt das Huhn (den Hahn) ein. Als er aber von herannahenden Hunden hört, läuft er weg. Diese wüßten noch nichts vom Frieden.

371. ARGIRUS

Der Held bewahrt das Obst des Wunderbaumes auf und macht die Fee zu seiner Geliebten.

372. LÄMMER UNTER OBHUT DER WÖLFE

Der dumme Mann vertraut seine Lämmer den Wölfen an.

373. FROSCH: DER AUFGEBLASENE FROSCH

Der Frosch bläst sich auf, um groß wie ein Ochse zu sein. In seinem Übermut platzt er.

374. FRÖSCHE BITTEN UM KÖNIG

Die Frösche bitten Jupiter (Gott) um einen König.

375. SOHN: DER UNDANKBARE SOHN

Ein Frosch springt auf das Gesicht des undankbaren Sohnes.

376. HEMD DES GLÜCKLICHEN

Der König wird glücklich, wenn er das Hemd eines glücklichen Mannes anzieht. Ein Mann sagt von sich selbst, er sei glücklich, hat aber kein Hemd.

377. STOCK DES DIEBES

Der Stock des Sünders (oder Rute) wächst nachts. Der Sünder schnitt den Stock morgen ab.

378. SÜNDENREGISTER AUF DER KUHHAUT

Der Teufel verzeichnet die Namen derer, die im Tempel lachen.

379. KATZE MIT DER SCHELLE

Die Mäuse kaufen eine Schelle, aber keiner wagt es, sie an den Hals der Katze zu hängen.

380. STARK UND STÄRKER

Das Mäuschen geht auf Brautschau. Endlich findet es eine entsprechende Maus.

381. KONRAD, DER MEDITIERENDE

Dem im Garten schlafenden Mönch scheinen die Jahre nur einige Minuten zu sein.

382. VERGLIMMENDES STÜCK HOLZ IM MUND DES STORCHES

Der Storch stiehlt ein verglimmendes Stück Holz, und damit brennt sein Nest ab.

383. WOLF IM SCHAFFELL

Der Wolf schleicht verkleidet im Schaffell in den Stall.

384. WOLF UND LAMM

Der Wolf beschuldigt das Lamm ohne Grund, dann frißt er es auf.

385. VATER UND SOHN

Der Sohn zerrt seinen Vater an den Haaren bis an die Schwelle. „Zieh mich nicht weiter, mein Sohn! Ich habe meinen Vater auch nur bis dahin gezogen“, sagt der Vater seinem Sohn.

386. DER SOHN BEISST DIE NASE DES VATERS AB

Der wunderbare undankbare Sohn beißt vor seiner Hinrichtung die Nase seines Vaters. ab.

387. DER REICHTUM IST KEIN GLÜCK

Der arme Schuster singt in seiner Armut, als reicher Mann aber schweigt.

388. SORGENLOS

Der Prinz sucht ein Land, in dem die Leute sorgenlos leben. Endlich erfährt er, daß es ein solches Land nicht gibt.

389. KERZE FÜR HEILIGE (GOTT) UND TEUFEL

Ein Mensch stellt Kerzen nicht nur für Gott, sondern auch für den Teufel auf.

390. LICHTERKREBSE

Ein witziger Mann stellt Kerzen auf die Rücken der Schildkröten. Der Pfarrer und sein Knecht glauben, es seien die Geister der Verstorbenen.

391. MAGEN UND GLIEDER

Magen und Glieder streiten über ihre Aufgaben. Jeder muß die eigene Arbeit leisten, damit der Körper richtig funktionieren kann.

392. BETT: IM BETT STERBEN

Der Fischer (Seemann) sagt, er will lieber auf See sterben als im Bett.

393. HINRICHTUNG STATT HEIRAT

Ein Verurteilter läßt sich lieber aufhängen, als eine Häßliche zu heiraten.

394. GEIGER IN DER WOLFSGRUBE

Eine Zigeunerbande geht in das benachbarte Dorf auf eine Hochzeit. Auf einmal sieht der Zimbelschläger, der ein bißchen zurückgeblieben ist, zwei Wölfe auf ihn zukommen. In seiner Angst versteckt er sich in der Grube und beginnt Zimbel zu spielen. Davor erschrecken sich die Wölfe und laufen weg.

395. SIEBENSCHLÄFER

Jemand versinkt in einen magischen Traum und wacht viele Jahre danach auf.

396. HIC RHODUS, HIC SALTA

Ein Mann rühmt sich damit, vom Felsen von Rhodos gesprungen zu sein. Als sie zum Felsen von Rhodos kommen, sagt man ihm: „Hic Rhodus, hic salta“ (Hier ist Rhodos, spring hier!).

397. HEISS UND KALT AUS EINEM MUND

Jemand (Teufel, einfältiger Mann) wundert sich darüber, daß aus demselben Mund einmal kalt, ein anderes Mal warme Luft kommen kann.

398. FUCHS UND RABE

Der Rabe sitzt auf einem Baum und hält ein Stück Käse im Schnabel. Der listige Fuchs lobt die schöne Stimme des Raben. Der Rabe beginnt zu sprechen und dabei fällt ihm der Käse aus dem Mund.

399. KRANICHE DES IBYKUS

Der sterbende Mann ruft die über ihm fliegenden Kraniche als Zeugen an. Nach einigen Jahren bekommt der Mörder seine Strafe.

400. PERLE AUS TRÄNEN

Nach indischer Legende stammen die Perlen aus den Tränen der Engel. Das Schlangengift ist aus den Tränen wegen der bösen Tat entstanden.

401. SCHATZ IM WEINBERG

Die Söhne eines Bauern graben gründlich den Garten um, weil sie auf einen verborgenen Schatz hoffen. Inzwischen erfahren sie aber, daß fleißige Arbeit selbst ein Schatz sei.

402. FLÜGEL DES KÖNIGSSOHNES

Ein Königssohn fliegt auf dem Rücken eines Holzvogels zu seiner Geliebten und besucht sie regelmäßig. Mit seiner Geliebten zusammen fliegen sie in ein weites Land.

403. HUND UND SCHATTEN DER SPEISE

Der Hund beißt nach dem Schatten der Speise. Dabei fällt ihm das Fleisch, das er schon hatte, aus dem Mund.

404. SCHUSS AUF DEN TOTEN KÖNIG

Die Söhne des Königs als die zukünftigen Erben müssen auf den Leichnam ihres Vaters schießen. Der jüngste Sohn weigert sich. Er bekommt die ganze Erbschaft.

405. KATZE UND MAUS

Katze und Maus können sich miteinander nicht vertragen.

406. AFFENHERZ ALS HEILMITTEL

Der Affe rettet sein Leben dadurch, daß er sagt, er habe sein Herz zu Hause gelassen, und kann fliehen.

407. MARKOLFS HASE

Der Clown läßt Mäuse frei. Die Katze wirft die Kerzen weg, als sie die Mäuse sieht und läuft sofort hinter ihnen her.

408. MEHRLINGSGEBURTEN

Eine vornehme Frau spottet über eine einfache Frau wegen ihrer vielen Kinder. Aber das Schicksal erreicht sie, und die vornehme Frau bekommt auf einmal mehrere Kinder. Sie befiehlt, nur ein Kind leben zu lassen, die anderen sollen getötet werden. Ihr Mann rettet aber die Kinder insgeheim und läßt sie ohne Wissen seiner Frau aufziehen. Der Mann erteilt seiner Frau eine Lektion, vergibt aber doch.

409. GOLDGIER DES KÖNIGS MIDAS

Zur Strafe für die Habgier des Midas verwandelte sich alles, was er anfaßte, in Gold. So konnte er nichts mehr genießen.

410. MIDAS ESELSOHREN

Apollo läßt dem König Midas Eselsohren wachsen. Sein Barbier verrät das Geheimnis.

411. GESCHLECHTSWECHSEL

Ein Mann verwandelt sich in eine Frau (oder umgekehrt).

412. DER KRANKE LÖWE

Der kranke Löwe wird nicht mehr von den Tieren geehrt.

413. DER LÖWE UND DIE VIER OCHSEN

Vier Ochsen sind unsiegbar, solange sie zusammenhalten. Als die Einigkeit unter ihnen aufhört, vernichtet der Löwe sie einzeln.

414. DER TEUFEL UND DER REICHE MANN

Der reiche Mann vermacht seine Seele dem Teufel.

415. STIMME DES PFARRERS

Die Stimme des Pfarrers ist wie Eselgebrüll.

416. RING DES POLYKRATES

Polykrates wirft seinen Siegelring auf Rat des Amasis, König von Ägypten, ins Meer, um der Eifersucht der Götter zu entkommen. Der Hofkoch findet den Smaragdring jedoch im Magen eines Fisches.

417. SPINNGEWEBE VOR DER HÖHLE

Der Heilige wird vor seinen Verfolgern durch eine Spinne gerettet. Er flieht vor ihnen in eine Höhle. Die Verfolger finden ein Spinnwebgewebe vor dem Höhleneingang. Sie glauben daher, daß dort seit langer Zeit niemand mehr gewesen ist und gehen nicht hinein.

418. ENGEL UND EREMIT

Ein Engel schließt sich einem Eremiten an. Die beiden wandern zusammen weiter. Der Engel macht unterwegs manche unbegreifliche Dinge, erklärt sie aber später seinem Gefährten.

419. FUCHS: SCHWANZLOSER FUCHS

Der Fuchs hat keinen Schwanz, darum überredet er die Tiere, ihre Schwänze abzuschneiden.

420. FUCHS IM BRUNNEN (RETTUNG AUS DEM BRUNNEN)

Der Fuchs überredet den Wolf, in einem anderen Eimer zu sitzen. Der Wolf taucht unter, der Fuchs kommt nach oben. So kann er dem Brunnen entkommen.

421. FUCHS UND STORCH

Der Fuchs und Storch laden einander auf Gastmahl ein. Der Fuchs stellt die Speise in einem flachen Teller vor dem Storch. Der Storch bietet dagegen dem Fuchs die Nahrung in schmalhalsigen Gläsern.

422. URTEIL DES KÖNIGS SALOMON

Zwei Frauen beanspruchen das gleiche Kind. Wem soll das Kind gegeben werden? Wer ist die wahre Mutter? Diese Frage wird dem König Salomon gestellt. Der weise König ordnet an, das Kind in zwei Stücke zu zerschneiden, so bekämen beide Frauen einen Teil davon. Als die wahre Mutter das Urteil hört, verzichtet sie auf ihren Teil. Dann spricht der König Salomon das Kind der wahren Mutter zu.

423. FUCHS UND SAURE TRAUBEN

Der Fuchs versucht vergebens, die Trauben zu erreichen, weil sie zu hoch hängen. „Die Traube ist sauer“, tröstet er sich selbst und verläßt das für ihn unerreichbare Obst.

424. DIE BELEBUNG DER SEIDENRAUPE

Die Seidenraupe wird nach ihrem Tod wieder lebendig, und sie beginnt ein neues Leben. Die Seidenraupe hat drei Leben.

425. KÖNIG MIT WEINENDEM UND LACHENDEM AUGE

Das eine Auge des Königs weint, das andere lacht.

426. HEILIGER: DER DANKBARE HEILIGE

Der Held löst das verschmähte Bild des Heiligen aus, danach wird er von dem dankbaren Heiligen belohnt.

427. HEILIGER UND DIE NUSS

Der heilige Peter kritisiert die Schöpfung, indem er sagt, die Melone sollte auf einem Baum wachsen. Als eine Nuß ihm auf die Nase fällt, sieht er ein, daß alles gut ist, wie es geschaffen ist.

428. ADLER, WILDKATZE UND WILDSCHWEIN ALS NACHBARN

Die Wildkatze verursacht Streit zwischen dem Adler und dem Wildschwein. Die beiden kommen dadurch um. Die Wildkatze hat davon Nutzen.

429. SCHILDKRÖTE UND HASE

Die Schildkröte besiegt den Hasen durch ihren dauernden Fleiß im Wettrennen.

430. KRAFT DES KÖNIGS THOSSAKAN

Der König Thossakan bewahrt sein Herz in einer Schachtel auf, und diese vertraut er einem Eremiten an. Der Freund seines Feindes erwirbt durch List die Schachtel von dem Eremiten. Durch Zerschlagen der Schachtel tötet er den König.

431. GRILLE UND AMEISE

Die Grille faulenzte durch das ganze Jahr, die Ameise sammelt, arbeitet dagegen fleißig. Im Winter friert und hungert dann die Grille. Die Ameise aber genießt in dieser schlimmen Zeit das Ergebnis ihrer fleißigen Arbeit.

432. DIE HERINGELEGTEN BUHLEN

Eine Frau legt ihre Buhlen herein und verscheucht sie.

433. DAS WILDPFERD

Das Wildpferd bittet die Menschen um Hilfe gegen die Hirsche. Danach bleibt es immer den Menschen untertan.

434. BLINDER UND LAHMER

Blinder, Kahlkopf und Tauber gehen zusammen Rüben stehlen. Durch ihr Gespräch verraten sie ihre Dummheit.

435. RABENFEDER

Der Rabe schmückt sich mit fremden Federn.

436. DER EWIGE JUDE (AHASVERUS)

Der Jude versagt Jesus Christus seine Hilfe. Darum muß er zur Strafe ewig herumwandern.

437. KRANKER TRÄGT DEN GESUNDEN

Der Fuchs läßt sich von dem geprügelten Wolf tragen.

438. EINIGKEIT MACHT STARK

Ein Vater (König, Bauer) zeigt seinen Söhnen Stäbe. Die Ruten sind einzeln zu zerbrechen, das Bündel aber ist unzerbrechlich ist. So demonstriert der König seinen Söhnen, wie wichtig Einigkeit ist.

VI. Tiergeschichten

439. PHOENIX

Wundervogel macht Feuer in seinem Nest, als er fünfhundert Jahre alt wurde, und verbrennt darin, aber aus seiner Asche kriecht sein Sohn aus, der neue Phoenix, der dem Nachfolger seinen Platz in ähnlicher Weise nach fünfhundert Jahren übergibt.

440. DANKBARKEIT DER STÖRCH

Die jungen Störche helfen und ernähren ihre alte Mutter.

441. FISCH: DER WUNDERBARE FISCH

Man fängt einen wunderbaren Fisch in Schlesien, im Jahre 1609. Auf seiner Seite sind Buchstaben zu erkennen. Diese Zeichen prophezeien Krieg und Unglück.

442. HALKYON

Dieser Vogel brütet seine Jungen in der Zeit der Meeresstille aus.

443. AMEISEN: WEISHEIT DER AMEISEN

Ein Herrscher beobachtet die Ameisen und ihm fällt die Weisheit dieser Tiere auf. Die Ameisen sammeln Nahrung.

444. SCHWANENLIED

Der sterbende Schwan singt wunderschön vor seinem Tod.

445. HYÄNE

Die Hyäne ahmt die menschliche Stimme nach.

446. DER BLICK DES VOGELS CHARADRIUS

Dieser Vogel wendet seinen Blick vom todkranken Menschen ab, blickt aber den Heilenden an.

447. KROKODILTRÄNEN

Das Krokodil beweint seine Beute.

448. PELIKAN

Pelikan ist das Sinnbild Christi. Er ernährt seine Jungen mit seinem eigenen Blut.

449. SIRENENGESANG

Die Sirenen verwirrten die Seeleute durch ihren zauberhaften Gesang und trieben sie in Vernichtung.

450. MANN IM BRUNNEN (EINHORN)

Ein Mensch klammert sich an einen Baum, dessen Wurzeln von einem Einhorn durchbissen werden.

FOLKLÓR ARCHÍVUM

EDITOR: ÁGNES SZEMERKÉNYI
ETNOGRAPHICAL INSTITUTE OF THE HUNGARIAN
ACADEMY OF SCIENCES
FOLKLORE DEPARTMENT
BUDAPEST, 1., ORSZÁGHÁZ U. 30.

1973. NO. 1.

- NAGY, I.: AETIOLOGICAL TALES
BOSNYÁK, S.: TALES FROM KARCAG
KÁKA, J.: FOLK BELIEFS AND CUSTOMS OF NAGYDOBRONY
HOPPÁL, M. - ISTVÁN, L.: BELIEF STORIES AND ANECDOTES
BOSNYÁK, S.: FOLK BELIEF STORIES FROM CSONGRÁD COUNTY
KAKAS, Z.: ON A MEDICAL PLANT FROM TRANSYLVANIA
KOVÁCS, A.: AATH 810A AND AATH 1725 - TEXT AND VARIATION

1974. NO. 2.

- NAGY, D.: THE HUNGARIAN WOODEN GRAVE POSTS

1975. NO. 3.

- FEHÉR, Z.: FOLK BELIEFS OF A HUNGARIAN VILLAGE

1976. NO. 4.

- FOLK BELIEFS FROM JÁSZDÓZSA - COLLECTED BY E. GULYÁS.
BELIEF SYSTEM OF A HUNGARIAN PEASANT WOMAN
COLLECTED BY MRS. DR. M. SÁNDOR

1976. NO. 5.

- CHANGING FOLK CUSTOMS AND BELIEFS
COLLECTED BY MRS. B. L. IRÁNYI
FOLK BELIEF STORIES - COLLECTED BY M. HOPPÁL
KOVÁCS, S.: HUNGARIAN ETHNOMEDICINE FROM TRANSYLVANIA
SZILÁGYI, M.: ON THE FOLK - HUMOR

1977. NO. 6.

- THE MYTHICAL WORLD-VIEW ON THE HUNGARIANS IN BUKOVINA. COLLECTED AND SELECTED BY S. BOSNYÁK

1977. NO. 7.

- GRAVE-YARDS AND GRAVE-SIGNS IN TRANSYLVANIA. - COLLECTED BY P. IMREH; COMMENTED BY M. HOPPÁL.
CARBED TOMB-STONES AND THEIR DECORATIVE ART.
COLLECTED AND DRAWN BY L. PÉTERFI

1978. NO. 8.

- DR. NAGY, D.: HUNGARIAN FOLKLORE IN USA, VOL. 1.

1978. NO. 9.

- LOVE SYMBOLS IN THE HUNGARIAN DECORATIVE ART.

1978. NO. 10.

- HORVÁTH, I.: CUSTOMS AND BELIEFS RELATED TO FESTIVITIES OF THE CROATIANS OF WESTERN HUNGARY

1979. NO. 11.

- DR. NAGY, D.: HUNGARIAN FOLKLORE IN USA. VOL. 2.

1980. NO. 12.

- BOSNYÁK, S.: FOLK BELIEFS OF THE HUNGARIANS IN MOLDAVIA

1981. NO. 13.

- VARGA, M.: DECORATIVE ART OF THE HUNGARIAN PEASANT EMBROIDERY

1982. NO. 14.

- FOLK BELIEFS AND SUPERSTITIONS - COLLECTED BY F. BONDÁR, S. BOSNYÁK, M. FÜGEDI, M. HOPPÁL

1983. NO. 15.

- ZENTAI, T.: FOLK BELIEFS IN THE ORMÁNSÁG REGION

1984. NO. 16.

- BOSNYÁK, S.: FOLK BELIEFS OF THE HUNGARIANS IN BUKOVINA

1987. NO. 17.

- VIRT, I.: FOLK BELIEFS CONCERNING DEATH IN ZOBOR

1989. NO. 18.

- HOPPÁL, M.: ETHNIC SYMBOLISM: TRADITION AND ETHNICITY IN A HUNGARIAN
AND AMERICAN HUNGARIAN COMMUNITY
NIEDERMÜLLER, P.: THE AFTER LIFE OF PRESENT CULTURE: OBJECTS AND RITUALS

FOLKLÓR ARCHÍVUM

Néprajzi Kutatóintézet

FOLKLORE ARCHIVUM CAN BE
OBTAINED IN EXCHANGE FOR SCHOLARLY
PUBLICATION FROM THE PUBLISHER:

MTA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZET KÖNYVTÁR
1250. BUDAPEST, PF. 29. HUNGARY

1 9 9 2 / 1 9